

L'ESPILL

REVISTA FUNDADA PER JOAN FUSTER

L'antiamericanisme
europeu

Ludwig Marcuse

Descentralització
o revolució dels territoris?

Josep Vicent Boira

L'evolució recent
de la biologia

Evelyn Fox Keller

Filosofia i normativitat
en l'obra de J. L. Blasco

Antoni Defez

George Orwell,
un moralista del segle XX

Lluís Bonada

Lula, Allende i la revolució
passiva a la brasilera

Joan del Alcázar

Viure amb l'Holocaust

Sara Roy

El judici pòstum
del comunisme

Ronald Aronson

Terror polític
i tecnologia de la memòria

Allen Feldman

Inflació-deflació

Aurelio Martínez

Present i futur
de la llengua catalana

Josep Murgades,

Isidor Mari, Toni Mollà,

Maria Josep Cuenca,

Josep Forcadell,

Miquel Àngel Pradilla,

Joan Melià

Llibres

Joan Borja,

Manuel Pérez Saldanya,

Agustí Colomines

EDITORIAL

L'ESPILL

REVISTA FUNDADA PER JOAN FUSTER
SEGONA ÈPOCA / NÚM. 15 / HIVERN 2003

DIRECTOR: Antoni Furió

CAP DE REDACCIÓ: Gustau Muñoz

CONSELL DE REDACCIÓ:

Xavier Antich, Juli Capilla, Olga
Dénia, Martí Domínguez, Ferran
Garcia-Oliver, Isidre Martínez
Marzo, Vicent Olmos, Faust
Ripoll, Pau Viciano

CONSELL ASSESSOR:

Cèlia Amorós, Joan Becat,
Manuel Borja-Villel, Eudald
Carbonell, Narcís Comadira,
Manuel Costa, Alfons Cucó (†),
François Dosse, Antoni Espasa,
Ramon Folch, Mario Garcia
Bonafé, Salvador Giner, Josep
Fontana, David Jou, John
Keane, Giovanni Levi, Isabel
Martínez Benlloch, Joan
Francesc Mira, Javier Muguerza,
Francesc Pérez Moragón,
Damià Pons, Josep Ramoneda,
Ferran Requejo, Vicenç Rosselló,
Xavier Rubert de Ventós, Pedro
Ruiz Torres, Vicent Salvador,
Josep-Maria Terricabras,
Vicent Todolí, Enzo Traverso,
Josep Antoni Ybarra

Edita: Universitat de València
i Edicions Tres i Quatre

Redacció, administració i subscripcions:

Publicacions de la
Universitat de València
c/ Arts Gràfiques, 13 46010 València.
Tel.: 96 386 41 15 Fax: 96 386 40 67
a/e: lespill@uv.es

Disseny gràfic: Enric Solbes

Fotocomposició i maquetació:

Publicacions de la
Universitat de València

Impressió: Guada Impresores, SL

Distribució: Enlace S.A.

Tels.: 96 166 60 33 / 93 441 27 80 /
971 71 30 78

ISSN: 0210-587 X

Dipòsit legal: V-2686-1979

Preu d'aquest número: 9 euros

Assistim a hores d'ara a l'inici d'un nou cicle a Catalunya marcat per la renovació d'idees i d'equips de govern, de sectors socials i de polítics, tot dins de la més estricta normalitat institucional i presidit per un sentit de país àmpliament compartit. En aquestes condicions, l'alternança política esdevé signe de maduresa democràtica i, en principi, condició per a l'assoliment d'objectius ambiciosos que tenen a veure amb la reforma de l'Estatut i del finançament, amb una nova relació amb l'Estat, i al capdavant amb la superació de les limitacions ben conegudes i analitzades que entrebanquen el desenvolupament ple de l'economia i la societat catalanes en el nou context europeu i mundial. Entre molts altres, un aspecte cabdal d'aquest procés de canvi polític és, sens dubte, la variable social interna, és a dir, la incorporació que esdevé possible de nous grups i nous protagonistes, amb l'efecte conseqüent d'articulació i enfortiment del sentiment de pertinença. Tanmateix, l'horitzó de la política espanyola, crispat i decebedor, no augura precisament tranquil·litat. Tot al contrari, la normalitat institucional no ha estat tal des de la banda del govern central, que ha acollit el canvi a Catalunya, fins i tot abans de la presa de possessió del nou executiu, amb proclames agressives sobre el caire suposadament inconstitucional, il·legal i insolidari del programa pactat. Es planteja així el problema del marc exterior en què haurà d'obrir-se camí aquesta experiència. No ho tindrà fàcil. La política espanyola travessa una de les seues fases cícliques de tancament i exclusió que, atès el «desacomplexament» i els modes expeditius amb què s'hi actua, podria arribar a generar fractures molt perilloses. D'altra banda, en un context com aquest, que exigiria cooperació i solidaritat per defensar interessos compartits, cal consignar la asincronia dels desenvolupaments a les Illes i al País Valencià. A les Illes el nou govern de la dreta desfà el camí prèviament encetat de modernització ecològica i equilibri territorial, de normalització lingüística i d'enfortiment de la cultura pròpia, malbaratant així i no

assumint amb sentit de país un esforç coherent adreçat a garantir la sostenibilitat futura de l'economia, la societat i la identitat balears. I al País Valencià el nou govern, malgrat algunes aparences inicials ràpidament esborrades, s'ha instal·lat en la demagògia permanent que no dubta a reobrir les ferides del conflicte polític sobre la llengua, potenciant una altra vegada el secessionisme obert o tàcit, amb nous instruments (la lectura partidista dels acords amb altres) i amb la revifalla dels vells. Però ara amb l'afegit d'altres elements de greuge, centrats en la insistència unilateral en el problemàtic transvasament de l'Ebre i en la negativa a plantejar-se ni tan sols els guanys que podria representar per a la societat valenciana l'articulació de l'Arc Mediterrani en el marc de l'euroregió més lògica de totes, per raons històriques i actuals. Aquestes actituds, és clar, són directament suïcides i atempten contra els interessos valencians. Només poden explicar-se per la ceguesa i la inconsistència d'alguns, per la immaduresa d'uns altres, i sobretot per la gran concentració de poder, amb forta cobertura mediàtica, derivat de l'eix immobiliari que s'estén des de Madrid cap a Alacant i València, amb viatge d'anada i tornada. La supervivència de la llengua i d'una identitat viable, l'equilibri ecològic i territorial lligat a una nova cultura de l'aigua, les comunicacions amb Europa i la inserció en un teixit dinàmic i innovador d'economia avançada per competir i salvar els sectors industrials, no importen gens des d'aquesta perspectiva. Però no calen dots profètiques per saber que el despertar serà ben dur, així que la crisi d'un model insostenible esdevinga esclatant. Serà aleshores, si hi ha prou maduresa social i d'idees, el moment de reprendre el fil i d'obrir una nova pàgina. Tant de bo hom pugua superar algun dia les asincronies, aquest taló d'Aquil·les de la nostra història.

Vladimir Tatlin, *Monument a la Tercera Internacional* (1919)

L'ESPILL

SUMARI

1 Editorial

6 Viure amb l'Holocaust
Sara Roy

14 El judici pòstum del comunisme
Ronald Aronson

42 Terror polític i tecnologies de la memòria
Allen Feldman

58 Inflació-deflació
Aurelio Martínez

PRESENT I FUTUR DE LA LLENGUA CATALANA

77 Ment pensant en un cos que poc batega?
Josep Murgades

84 Del debat a l'acció col·lectiva
Isidor Marí

98 Espai públic, estat de benestar
i política lingüística
Toni Mollà

108 Valencià i català: breu història
d'una instrumentalització
Maria Josep Cuenca

117 Una (altra) política lingüística per al valencià
Josep Forcadell

134 La llengua catalana a Catalunya:
un futur incert
Miquel Àngel Pradilla

- 143** Una inflexió en la normalització lingüística
a les Illes Balears?
Joan Melià
-

DOCUMENTS

- 158** L'antiamericanisme europeu
Ludwig Marcuse
-

- 165** Descentralització o revolució dels territoris?
Josep Vicent Boira

- 176** L'evolució recent de la biologia
Evelyn Fox Keller

- 186** Filosofia i normativitat en l'obra de J. L. Blasco
Antoni Defez

- 196** George Orwell, un moralista del segle xx
Lluís Bonada

NOTES

- 201** Lula, Allende i la revolució passiva a la brasilera
Joan del Alcázar

LLIBRES

- 209** El regal de la comunicació
Joan Borja

- 213** Ensenyar la llengua
Manuel Pérez Saldanya

- 216** España contra España
Agustí Colomines

Viure amb l'Holocaust

El trajecte vital d'una filla de supervivents de l'Holocaust

Sara Roy

Ara fa uns mesos, em van convidar a reflexionar sobre el meu trajecte vital com a filla de supervivents de l'Holocaust. Aquest viatge continua per a mi, i continuarà fins al dia de la mort. No puc explicar-ho tot, però és especialment commovedor tractar sobre aquest tema quan el conflicte entre israelians i palestins s'enfonsa d'una manera tan tràgica en un abisme moral i quan, almenys per a mi, l'essència mateixa del judaisme o, en definitiva, el que significa ser jueu, sembla que també davalla als abismes amb la mateixa velocitat amb què ho fa el conflicte.

L'Holocaust ha definit les línies principals de la meua vida. No podia ser d'una altra manera. Hi vaig perdre més d'un centenar de familiars i parents, als guetos nazis i als camps d'extermini a Polònia –avis, ties, oncles, cosins i, fins i tot, un germà que encara no havia nascut–, gent de la qual he sentit a parlar molt al llarg de la meua vida, però que no vaig poder conèixer. Viuen a Polònia, a les comunitats jueves conegudes com a *shtetls*.

Sara Roy és Senior Research Scholar del Centre d'Estudis sobre el Pròxim Orient de la Universitat de Harvard. Aquest és el text de la conferència que pronunciat el 8 d'abril de 2002 a la Baylor University, organitzada per Center for American and Jewish Studies i el George W. Truett Seminary com a Segona Conferència Anual de Memòria de l'Holocaust.

Quan em plantejava el que volia dir d'aquesta experiència, vaig tractar de recordar el meu primerencontre conscient amb l'Holocaust. No n'estic del tot segura, però crec que fou quan vaig adonar-me'n per primera vegada del número que els nazis li havien gravat a mon pare al braç. Per als seus opressors, mon pare, Abraham, no tenia nom, ni història, ni cap altra identitat que aquell número en tinta blava, un número que mai no em vaig apuntar. Jo devia tenir uns quatre o cinc anys, i recorde que preguntava a mon pare per què duia aquell número al braç. Ell em contestava que, una vegada se l'havia anotat, i després no s'esborrava, i per això encara el duia.

A casa del pare eren sis germans, i només ell va sobreviure a l'Holocaust. Sé ben poques coses d'aquella família, perquè el pare, cada vegada que en parlava, patia una crisi nerviosa. Sé una mica de la meua àvia paterna –de la qual encara duc el nom de pila–, i ben poc de les germanes i del germà de mon pare. De fet, només en sé els noms. Em feia tant de mal veure'l patir d'aquella manera quan furgava en la memòria familiar, que vaig deixar de demanar-li que compartira amb mi aquells records.

El nom de mon pare era conegut en els cercles d'estudiosos de l'Holocaust, per-

què fou un dels dos únics supervivents, dels quals es té notícia, del camp d'extermini de Chelmno, a Polònia, on van assassinar 350.000 jueus, entre els quals hi havia la major part de la meua família per part de pare i també de mare. Els van dur allà i els van gasejar fins a la mort, al gener de 1942. Un cosí del pare em digué que ara hi ha una placa a l'entrada del que queda del camp de Chelmno, amb el nom de mon pare (espere poder veure-ho algun dia). Mon pare també sobrevisqué als camps de concentració d'Auschwitz i de Buchenwald, i per això el van cridar a declarar com a testimoni al judici d'Eichmann, que va tenir lloc a Jerusalem el 1961.

Ma mare, Taube, tenia vuit germans: eren set xiques i dos xics. Son pare, Herschel, era rabí i *shohet* –un escorxador ritual–, molt estimat i respectat de tothom. Herschel era un home instruït, que havia estudiat amb alguns dels grans rabins de Polònia. Segons em contaven ma mare i ma tia, era, d'alguna manera, un feminista, perquè s'agenollava per ajudar la dona i les filles a netejar el terra i tractava les dones del seu voltant amb el mateix respecte i consideració que als homes. La meua àvia, Miriam, que és també el meu segon nom, era dolça i bondadosa, però també sabia ser ferma i imposar disciplina a la família, perquè Herschel era incapaç d'alçar-li la veu a cap fill. Ma mare venia d'una família amb unes conviccions religioses molt fondes, i que s'estimaven molt els uns amb els altres. Vivien molt modestament, però cada *sabbath* el meu avi duia a casa algun pobre o algú que no tenia casa, el feia seure presidint la taula i el convidava a compartir el menjar del *sabbath*.

Ma mare i la seua germana Frania foren les úniques de la seua família que van

sobreviure a la guerra. Tothom hi va morir, excepte una altra germana, Shoshana, que havia emigrat a Palestina el 1936. La mare i Frania van fer mans i mànigues per no separar-se durant la guerra. Van estar set anys als guetos de Pabianice i Lodz, i després als camps de concentració d'Auschwitz i de Halbstadt. L'única vegada en set anys que foren separades fou a Auschwitz. Es trobaven en la filera de selecció, allà on arrengraven els jueus perquè el metge nazi Joseph Mengele decidira el destí de cadascun, és a dir, decidira qui havia de viure i qui havia de morir. Quan li va arribar el torn a la tia, Mengele la va enviar cap a la dreta, a treballar, la qual cosa implicava un indult temporal. Llavors li va tocar el torn a la mare, i la va enviar a l'esquerra, és a dir, a la mort, i allò volia dir que la gasejarien. Només un miracle féu que ma mare s'esmunyira de nou a la filera de selecció, i quan tornà un altre cop davant Mengele, aquest la va enviar a treballar.

Un moment decisiu en el meu trajecte vital com a filla de supervivents va esdevenir-se abans fins i tot de nàixer jo. Té a veure amb una decisió que van prendre ma mare i la seua germana, dues dones extraordinàries, la qual va canviar les seues vides i la meua.

Quan acabà la guerra, Frania volia, per tot i per totes, cosa ben comprensible, anar a Palestina/Israel, per retrobar l'altra germana, que ja feia deu anys que hi vivia. La creació d'un estat jueu era imminent, i Frania creia que era l'únic lloc segur per als jueus després de l'Holocaust. La mare no hi estava d'acord, i va refusar rotundament d'anar-hi. M'ho va explicar moltes vegades: la decisió que va prendre, de no anar-se'n a Israel, era una conseqüència directa

de les experiències de la guerra. La tolerància, la compassió i la justícia, segons ella, no es podien practicar ni estendre si vivies només amb els teus. «No podria viure com a jueva en una societat només de jueus», em deia. «Ni podia ni volia. Volia viure com a jueva en una societat plural, on el meu grup fóra important per a mi, però que també ho foren els altres.»

Frància va emigrar a Israel, i els meus pares vingueren a Amèrica. A la mare li va costar molt i molt deixar la seua germana, però trobava que no tenia cap més alternativa. (S'han mantingut molt unides, però, malgrat la distància, i s'han vist moltes vegades, tant ací com a Israel.) Sempre he cregut que tant la tria que va fer ma mare, com les raons d'aquella decisió, van ser extraordinàries.

Em vaig criar en una casa on el judaisme es practicava no com a religió, sinó com un sistema d'ètica i de cultura. Déu hi era present, però no central. La meua primera llengua era el *yiddish*, que encara faig servir amb la meua família. A ma casa hi havia molta alegria i optimisme, per bé que amb un contrapunt de pèrdua i de dolor, a vegades. Israel, i la idea d'una llar nacional jueva, eren molt importants per als meus pares. Al cap i a la fi, allà teníem el que quedava de la nostra família. Però, a diferència de molts dels seus amics, els meus pares no eren acrítics envers Israel, si més no fins on creien que calia. L'obediència a un estat no era un valor jueu essencial, no pas per a ells, i no pas després de l'Holocaust. El judaisme els ofería el context per a la vida jueva, per valors i creences que no depenien de les fronteres nacionals, sinó que, més aviat, les transcendien. Per als meus pares, el judaisme volia dir donar testimoni, revoltar-se contra la in-

justícia i el silenci. Volia dir compassió, tolerància i alliberament. Volia dir, tal i com ha escrit Ammiel Alacay, fer possible que la memòria del passat no esdevinga la memòria del futur. Aquests eren els valors essencialment jueus. Els meus pares no eren sants: tenien els seus defectes, i cometien errors. Però els importava molt tot el que feia referència a la justícia, la rectitud, i els importava molt la gent –tota la gent, no sols la seua.

Em presentaven l'Holocaust com un fenomen del qual es podien traure lliçons, no no sols particulars –per als jueus–, sinó també universals. I aquestes lliçons eren indivisibles: separar-les hauria estat esborrar-ne el significat en tots dos sentits.

Quan mire enrere m'adone que, a través dels mots i dels exemples que em van transmetre, els meus pares no van intentar mai apartar-me de tenir un criteri propi: ben al contrari, m'empentaven perquè cercara l'explicació del que no sabia o del que no entenia. Noam Chomsky parla dels «paràmetres del pensament pensable». Els meus pares m'inculcaven aquests paràmetres tant com podien, i això no m'era prou; però, si més no, em van ensenyar com arribar-hi, i la importància d'aquesta recerca.

Segurament era inevitable que seguiria uns viaranyes que em menarien a la qüestió àrab-israeliana. Mentre anava fent-me gran vaig visitar moltes vegades Israel. De menuda em semblava un lloc meravellós, romàntic i pacífic. Durant l'adolescència i la primera joventut, no obstant, vaig començar a percebre algunes contradiccions que no podia explicar del tot, però que tenien a veure amb el fet de l'absència gairebé total, en la vida i el discurs israelians, de l'existència jueva a Europa oriental abans de l'Holocaust, i fins i tot de l'Holocaust

mateix. Jo ho preguntava a ma tia, per què no hi havia debat sobre aquests temes, i per què els israelians no aprenien a parlar *yiddish*. Tot sovint, aquestes preguntes eren acollides amb un silenci penós.

El que més mal em feia era que molts dels meus amics israelians denigraren l'Holocaust i la vida dels jueus abans de tenir un estat. Per a ells, havien estat temps de vergonya, quan els jueus érem dèbils i passius, inferiors i poc valuosos, que mereixíem, no pas respecte, sinó desdeny. «Mai no permetrem que ens escorxen d'aquella manera i, sobretot, mai anirem sense resistència a l'escorxador», em deien. No els interessava d'entendre els milions que hi van morir, o la vida que havien viscut. I encara menys mereixien cap mena d'homenatge. Tanmateix, i alhora, l'estat sí que emprava l'argument de l'Holocaust com a defensa enfront dels altres, com a justificació de la seua acció militar i política.

Tot allò, per a mi, no tenia sentit: no ho podia entendre. Recorde que patia per ma tia. Enmig d'aquella confusió, fins i tot em sentia irada. Crec que fou llavors que vaig començar a pensar en els palestins i en el conflicte que tenien amb els jueus. Si tants entre nosaltres eren capaços de negar als seus i, doncs, de tergiversar la veritat, per què no ho havien de fer també amb els palestins? Hi havia alguna mena de lligam entre els jueus assassinats a Europa i el palestins? No ho sabia, però vaig començar la meua recerca.

L'experiència que ressegueix ha estat dolorosa, però ha esdevingut de les més plenes de sentit de la meua vida. Sempre he tingut la mare al costat, donant-me suport, bé que de vegades ambivalent i conflictiva. Mon pare va morir encara jove. No sé què n'hauria pensat, de tot plegat,

però jo sempre n'he notat la presència. La meua família israeliana sempre es va oposar al que jo feia, i s'hi va oposar fermament. De fet, no he parlat amb ells del meu treball des de fa més de quinze anys.

Malgrat els nombrosos viatges a Israel durant la meua joventut, la primera vegada que vaig anar a Gaza i Cisjordània fou l'estiu de 1985, dos anys i mig abans de la insurrecció dels palestins, per dur-hi a terme treball de camp per a la meua tesi doctoral, que analitzava l'ajuda econòmica americana a Gaza i Cisjordània. La recerca se centrava a examinar si era possible promoure el desenvolupament econòmic en condicions d'ocupació militar. Aquell estiu em va canviar la vida, perquè vaig entendre i vaig experimentar què era l'ocupació, i què implicava. Vaig copsar de quina manera funciona l'ocupació, quina repercussió té en l'economia, en la vida diària, i l'impacte angoixant que té sobre la gent. Vaig aprendre què volia dir perdre el control sobre la pròpia vida i, el que encara és més important, sobre la vida dels teus fills.

De la mateixa manera com ho havia fet amb l'Holocaust, vaig mirar de recordar la primera vegada que em vaig adonar del fenomen de l'ocupació. En una de les primeres topades que hi vaig tenir, els protagonistes eren un grup de soldats, un vell palestí i el seu ase. Jo era al carrer amb uns amics palestins, i vaig veure el vell que anava pel carrer amb l'ase. També hi havia el seu nét, d'uns tres o quatre anys, que l'acompanyava. Aleshores, uns soldats israelians que hi havia per allà se li van acostar i el van fer aturar. Un dels soldats es va acostar a l'animal, li va obrir la boca i li va dir: «Ancià, com és que el teu ase té les dents tan grogues? Per què no les té blan-

ques? És que no li raspalleu mai les dents?» El vell palestí va quedar de pedra, i l'infant estava visiblement atemorit. El soldat li va fer la mateixa pregunta una altra vegada, cridant, mentre els altres soldats no paraven de riure. El nen començà a plorar, i el vell s'estava allà, en silenci, humiliat. L'escena es repetia mentre s'hi anava afegint gent. Llavors el soldat va dir a l'home que es posara darrere de l'animal i que li besara el cul. En un primer moment, l'home s'hi va negar, però en veure que aquell soldat no parava de cridar i que el nét plorava histèricament, finalment va abaixar el cap i ho va fer. Els soldats van riure i se'n van anar. Ho havien aconseguit: l'havien humiliat a ell i els qui hi havia al voltant. Vam romandre allà, avergonyits, sense esma per a mirar-nos, sense sentir res més que els sanglots incontrolables del xiquet. L'home va trigar molt a moure's, o ens ho va semblar. Simplement s'estava allà, degradat i destruït.

Jo també vaig quedar igual d'esbalaïda, i no m'ho podia creure. Em van venir tot d'una a la ment les històries que els pares m'havien contat de com els nazis tractaven els jueus als anys trenta, abans que aparegueren els guetos i els camps d'extermini, quan els obligaven a netejar les voreres amb raspalls de dents, o a tallar-se la barba públicament. Era idèntic al que li havia passat al vell, tant pel que fa als principis, a la intenció i a l'impacte: allò l'havia humiliat i deshumanitzat. A aquell nivell, no hi havia cap diferència entre un soldat alemany i un altre d'israelià. Al llarg de l'estiu de 1985 vaig veure molts incidents d'aquesta mena: vaig veure com els soldats israelians obligaven joves palestins a posar-se de quatre potes i bordar com un gos, o a ballar pels carrers.

Pel que fa a aquest punt crític, la primera topada que vaig tenir amb l'ocupació fou exactament igual que la que vaig tenir amb l'Holocaust, amb el número que mon pare duia gravat al braç. Transmetia el mateix missatge: la negació de la pròpia humanitat. És important entendre les diferències molt reals pel que fa al volum de gent afectada, l'escala i l'horror entre l'Holocaust i l'ocupació, i cal anar amb molta cura en la comparació entre tots dos fenòmens, però també és important reconèixer-ne els paral·lelismes, perquè hi són.

Com a filla de supervivents de l'Holocaust, sempre havia volgut ser capaç d'experimentar, en certa manera, o de sentir el que els pares havien patit, la qual cosa, per descomptat, era impossible. Quan em contaven totes aquelles històries, els escoltava, els en demanava més, i compartia les seues llàgrimes. Sovint em preguntava com devia ser el terror absolut. Què podia comparar-s'hi? Què vol dir perdre de sobte tota la família, d'una manera tan horrible, o veure com tota la teua existència i forma de viure desapareix irrevocablement? Mirava de posar-me en el seu lloc, però era impossible. Allò em desbordava, era insondable.

Quan vaig estar amb els palestins sota l'ocupació, en canvi, sí que vaig trobar resposta a algunes d'aquestes preguntes. No les buscava, les respostes, sinó que, d'alguna manera, se'm tiraven a sobre. Per a saber el que era el terror absolut, per exemple, només havia de mirar la meua amiga Rabia, de divuit anys, la qual, incapaç de moure's per la por i amb una tremolor incontrolable, romania palplantada enmig de l'habitació que compartíem en un camp de refugiats, mentre uns soldats israelians intentaven tirar a terra la porta

del nostre refugi. Vaig tenir l'experiència del terror, també, en presenciar com uns soldats israelians apallissaven una dona embarassada, fent-li colps a la panxa, només perquè els havia fet el senyal de la victòria amb els dits, i jo, mentrestant, paralyzada pel terror, vaig ser incapaç d'ajudar-la. I vaig poder entendre més concretament el significat de la pèrdua i del desplaçament quan vaig veure homes adults plorar i dones cridar en veure els bulldozers de l'exèrcit israelià enderrocar-los la casa i tot el que hi tenien, perquè l'havien construïda sense permís, un permís que les autoritats israelianes els havien denegat.

Potser és en el concepte de llar i de refugi on es troba, al meu entendre, el lligam més profund entre els jueus i els palestins, un concepte que, potser, és també la il·lustració més dolorosa del significat de l'ocupació. No puc ni intentar descriure com és d'obscur i d'horrible veure que destrueixen deliberadament la casa d'una família, mentre aquella mateixa família s'ho mira i no pot fer-hi res. Per als jueus i per als palestins, una casa representa molt més que un sostre on aixoplugar-se: representa la vida mateixa. Meron Benvenisti, un historiador i erudit israelià, referint-se a la demolició de cases dels palestins, escriu:

És molt difícil exagerar el valor simbòlic que la casa té per a un individu, per a la cultura del qual el nomadisme i l'arrelament a la terra es troben tan profundament lligats a la tradició; per a un individu, els mites nacionals del qual es basen en la tragèdia del desarrelament d'una terra que els han robat. L'arribada del primogènit i la construcció d'una casa són els esdeveniments cabdals en la vida d'aquest individu, perquè simbolitzen la continuïtat en el

temps i en l'espai físic. Amb l'enderrocament de la seua casa comença la destrucció del món.

L'ocupació israeliana dels palestins és l'eix central del problema que hi ha entre ambdós pobles, i ho serà fins que s'acabarà aquesta ocupació. Ja fa trenta-cinc anys que l'ocupació significa dislocació i dispersió, separació de les famílies, negació de drets humans, civils, legals, polítics i econòmics, imposada per un sistema de govern militar, la tortura de milers, la confiscació de desenes de milers d'acres de terra i l'arrancada de desenes de milers d'arbres, la destrucció de més de 7.000 cases palestines, la construcció d'assentaments israelians il·legals en terres palestines i la duplicació del nombre de colons al llarg dels darrers deu anys; de primer, el soscavament de l'economia palestina, i ara la seua destrucció; el tancament, el toc de queda, la fragmentació geogràfica, l'isolament demogràfic, el càstig col·lectiu.

L'ocupació palestina pels israelians no és l'equivalent moral al genocidi nazi dels jueus. No hauria de ser-ho. No: això no és genocidi, però és una repressió brutal. I, el que és pitjor, ha esdevingut atterridorament natural. L'ocupació implica la dominació i la desposseïció d'un poble per part d'un altre. Implica la destrucció de les seues propietats i de les seues ànimes. L'ocupació pretén, en el fons, negar la humanitat dels palestins, bo i negant-los la capacitat de decidir sobre la seua existència, de viure vides normals a casa seua. L'ocupació vol dir humiliació, desesperació, desesperança. I, de la mateixa manera que no hi ha equivalència moral o simetria entre l'Holocaust i l'ocupació, tampoc no hi ha equivalència moral o simetria entre

l'ocupant i l'ocupat, per més que nosaltres, els jueus, ens veiem com a víctimes.

I és precisament en aquest context de privació i d'ofegament, que gairebé havíem oblidat, que han aparegut els horribles i menyspreables atemptats suïcides amb bomba que s'han endut la vida de més innocents. Per què els israelians innocents, entre ells ma tia i els seus néts, han de pagar el preu de l'ocupació? De la mateixa manera que els assentaments, les cases assolades i les separacions i controls militars que els precediren, els atemptats suïcides no han existit sempre.

La memòria en el judaisme —com qualsevol tipus de memòria— és dinàmica, no estàtica, i abraça una multiplicitat de veus, perquè defuig l'hegemonia d'una sola veu. Però, en el món posterior a l'Holocaust, la memòria jueva ha defallit —o fins i tot ha fallat— en un sentit greu: ha exclòs la realitat del dolor dels palestins, i la culpa que tenen els jueus. Com a poble, hem estat incapaços de relacionar la creació d'Israel amb el desplaçament dels palestins. No hem estat capaços d'adonar-nos, i no diguem ja de recordar, que trobar el nostre lloc volia dir que ells el perderen. Segurament, una de les raons que expliquen la duresa actual del conflicte és el fet que els palestins insisteixen a mantenir la seua veu, mentre que nosaltres continuem fent esforços desesperats per sotmetre-la.

Dins la comunitat jueva, sempre s'ha considerat que comparar les accions i les polítiques israelianes amb les dels nazis era una mena d'heretgia, i és cert que cal anar amb molt de compte amb aquest tipus d'afirmacions. Però, i quan els soldats israelians pinten números d'identificació als braços dels palestins? I quan la megafonia israeliana crida els joves i els xiquets

d'una determinada edat, tots ells palestins, perquè es presenten enmig de la plaça? I quan sentim els soldats israelians admetre que han disparat a xiquets palestins, no més per diversió? I quan hi ha morts palestins que han de ser enterrats en fosses comunes o abandonats al carrer o al camp, perquè l'exèrcit no en permet un enterrament adequat? I quan determinats oficials israelians i intel·lectuals jueus fan crides a favor de la destrucció dels pobles palestins, com a represàlia pels atemptats suïcides? I quan demanen el trasllat de la població palestina fora de Gaza i Cisjordània? I quan el quaranta-sis per cent de la població israeliana està a favor del trasllat, i aquest trasllat o expulsió esdevé un punt legítimat del discurs popular? I quan els funcionaris del govern fan referència a la «neteja dels camps de refugiats»? I, finalment, què passa quan un intel·lectual israelià destacat reclama la separació total entre israelians i palestins, en forma de Mur de Berlín, sense parar-se a pensar en el fet que els palestins, a l'altra banda, poden morir de fam, com a conseqüència d'això?

Què se suposa que hem de pensar quan sentim tot això? Què se suposa que ha de pensar ma mare?

Dins el context de l'existència jueva d'avui, què vol dir preservar el caràcter jueu de l'estat d'Israel? Vol dir que cal preservar una majoria demogràfica jueva per tots els mitjans, i exercir la dominació jueva sobre el poble palestí i la seua terra? Quin és el discurs que estem construint, com a poble? Quin tipus de veu busquem? Què és el que en traiem, de rebaixar i d'humiliar els palestins? Què hi ha al cor del nostre discurs moral i ètic? Quin és l'origen d'aquest llegat moral i espiritual

nostre? Quina és la font de la nostra redempció? És que el procés de crear i reconstruir ja ha acabat, per a nosaltres?

M'agradaria acabar aquest article amb una citació d'Irena Klepfisz, escriptora que fou infant supervivent del gueto de Varsòvia, el pare de la qual va encoratjar-la, a ella i a sa mare, perquè fugiren del gueto, i després ell mateix morí en la insurecció:

... He arribat a la conclusió que una manera de retre homenatge a la gent que vam estimar, i que van lluitar, resistir i morir, és agafar-nos al seu record i a la ferotge indignació que van mostrar contra la destrucció de la vida normal de la seua gent. Cal que mantinguem viva aquesta indignació, en la nostra vida de cada dia, i que l'apliquem a totes les situacions, tant si afecten jueus com no jueus. Hem de fer servir aquesta indignació per a orientar les nostres accions i per a adonar-nos del senyals que provenen de qualsevol ruptura de la vida

normal i corrent: la histèria d'una mare davant del dolor de perdre un fill que ha estat abatut a trets; una família atordida davant les restes de la seua casa, arrasada o enderrocada; una família separada, desplaçada; lleis injustes i arbitràries que estableixen el tancament o l'obertura de botigues i escoles; la humiliació d'un poble, la cultura del qual és aliena i considerada inferior; un poble sense sostre i sense ciutadania; un poble sota ocupació militar. Amb l'experiència que tenim, podem reconèixer aquests mals com a obstacles a la pau. Quan som capaços de reconèixer tot això, recordem el passat, sentim la indignació que encoratjà els jueus del gueto de Varsòvia i deixem que ens guie en les lluites actuals.

Per a mi, aquestes paraules defineixen el veritable significat del judaisme, i les lliçons que els meus pares volien donar-me. □

Traducció de Maité Insa

El judici pòstum del comunisme

Ronald Aronson

Durant l'etapa més fosca de la guerra freda es va publicar un llibre que atacava el comunisme d'una manera sorprenentment ambiciosa. L'obra d'Albert Camus intitulada *L'homme révolté* (El rebel) era un text filosòfic, d'interpretació històrica i de teoria literària i política, i semblava que Camus el feia servir per rivalitzar amb Jean-Paul Sartre, que aleshores era el seu amic. Al començament del text, Camus es concentrava en un sol tret del segle XX, l'assassinat de masses sistemàtic, i es preguntava com podia justificar-se una cosa així. Però aquesta preocupació tan àmplia, que abraçava gran part de la sagnant història del segle i virtualment totes les principals societats que la representaven, era seguida inadvertidament per una altra de més limitada: la d'efectuar una dissecció de la visió global del món que hi havia rere el comunisme. En concentrar-se en la figura del revolucionari dispost a assassinar per crear un món sense patiments, Camus hi tractava un model d'humilitat i de recititud per a l'esquerra, el del rebel.

Ronald Aronson és professor d'Humanitats a la Wayne State University i autor, entre altres, de les obres *After marxism* (Guilford Press, 1995) i *Camus and Sartre. The story of a friendship and the quarrel that ended it* (University of Chicago Press, 2003). Aquest article ha estat publicat originalment en *History and Theory*, 42 (maig 2003).

Quan el llibre es va publicar, l'octubre de 1951, va ser atacat immediatament des de diversos fronts. Però Camus, l'antic editorialista de *Combat*, un mestre de la controvèrsia, va defensar agressivament els seus arguments i el seu anticomunisme durant els mesos següents. L'abril de 1952, la revista de Sartre, *Les Temps Modernes*, en va publicar una ressenya hostil de vint pàgines que no anava signada per Sartre, sinó per un jove col·laborador de la publicació anomenat Francis Jeanson. L'amistat entre Camus i Sartre, que aleshores ja s'estava esvaint, va rebre el colp definitiu. Camus hi va respondre enfurismat i molt pagat de si mateix durant el mes d'agost, donant per acabada la seua amistat amb Sartre pel fet que haguera publicat el que, segons ell, era una lectura deliberadament injusta del seu llibre. Allò va desencadenar una violenta rèplica de Sartre i un article encara més llarg de Jeanson. La controvèrsia va acabar omplint gairebé setanta pàgines atapeïdes en una discussió entorn de la revolució, la història, el comunisme i la mala fe.

Tot París semblava tenir els ulls clavats en aquella disputa. Se'n van publicar llargs extractes en l'antic periòdic de Camus, així com en el setmanari *L'Observateur* (precursor de l'actual *Le Nouvel Observateur*), i gairebé tota la premsa se'n va fer

ressò, de l'esdeveniment. *Les Temps Modernes* va exhaurir la tirada, va tornar-se a imprimir i es va exhaurir una altra vegada. Els setmanaris comentaven tota la controvèrsia, seguits d'articles en les principals publicacions mensuals. Com va dir Raymond Aron, el debat entre Sartre i Camus a propòsit d'oferir suport al comunisme o oposar-s'hi «va adoptar de manera immediata el caràcter d'un gran debat nacional».¹

Malgrat que Camus fa més de quaranta anys que és mort, Sartre més de vint i el comunisme soviètic més d'un decenni, el gran debat nacional encara no ha acabat. Continua a través de llibres, revistes i diaris, on nombrosos autors de *Le Livre noir du communisme* (El llibre negre del comunisme) i altres s'han encarregat de revifar-lo mitjançant l'orquestració del judici pòstum del comunisme. Els càrrecs: el comunisme era un sistema criminal. L'afirmació més acaloradament rebatuda: el comunisme era tan assassí com el nazisme. La introducció del *Llibre negre* explica que el llibre farà servir com a model el procés de Nuremberg, de manera que acusarà el comunisme de genocidi i de crims contra la humanitat, tant per demostrar «l'autèntica rellevància del crim dins del sistema comunista»² com per erigir un monument funerari a «les víctimes innocents i anònimes d'un monstre colossal que sistemàticament ha tractat d'esborrar fins i tot el seu record».³

L'acusació constitueix un grup coherent: se citen els uns als altres, uns presenten els llibres dels altres i fins i tot escriuen texts publicitaris per a les solapes dels llibres dels altres. És un fenomen que va molt més enllà de les fronteres de França. Martin Malia, crític amb els historiadors

revisionistes que han deixat de veure la Unió Soviètica com a estat totalitari, s'encarrega de presentar la traducció a l'anglès del *Llibre negre* amb un atac fulminant contra tots aquells que es neguen a posar la moralitat per davant de tot a l'hora de parlar sobre la Unió Soviètica. Tony Judt, autor de *Past Imperfect: French Intellectuals 1944-1956* (Passat imperfecte: Intel·lectuals francesos, 1944-1956) –un atac contra els intel·lectuals procomunistes de la França posterior a la Segona Guerra Mundial– i ara d'una obra que elogia el coratge dels anticomunistes Léon Blum, Albert Camus i Raymond Aron, fa comentaris entusiastes a la solapa de la versió anglesa de l'obra de Furet *Le passé d'une illusion: essai sur l'idée communiste au XXe siècle* (El passat d'una il·lusió: assaig sobre la idea comunista al segle xx), un autor del qual trobem els elogis, alhora, al text que hi ha al revers del *Llibre negre*.

L'acusació està formada per historiadors que tenen com a objectiu canviar la manera de pensar dels seus col·legues sobre el comunisme, però el seu públic i la seua intenció reals van molt més enllà de l'acadèmia. A París els seus esforços han rebut un gran reconeixement: el *Google* mostra més de 4.000 referències al *Llibre negre* en anglès i en francès. El volum, de vuit-cents pàgines, va ser un gran èxit comercial a França, on se'n van vendre més de 200.000 exemplars del total de més de 700.000 que se n'han venut arreu del món. Amb motiu de la publicació del llibre als Estats Units, l'any 1999, *The New Republic* hi va dedicar una de les ressenyes més llargues que es recorden en la història de la publicació, una mena de resum que aprovava del tot la seua argumentació «totalment convincent».⁴ A França, un dipu-

tat de dreta va provocar una autèntica tempesta a l'Assemblea Nacional el 1997 en acusar els tres ministres comunistes de complicitat amb els crims del comunisme i demanar-los que presentaren la dimissió. La presència d'aquests ministres al gabinet va haver de ser defensada per qui aleshores era el primer ministre, Lionel Jospin, que va declarar que estava «orgullós» de tenir-los al seu costat.

La intensitat d'aquesta controvèrsia contínua indica que segurament no la veurem resolta en poc de temps. Les comparacions amb el nazisme, fonamentals per a una de les parts d'aquesta discussió, no fan més que exacerbar l'altra. Les acusacions de mala fe, de falsejaments i de manca d'honestedat sorgeixen fàcilment de qualsevol ploma, sobretot quan es fa palès que les posicions intel·lectuals són indestriables de les posicions polítiques. Però això sempre ha estat veritat pel que fa al capitalisme i al comunisme i pel que fa a la guerra freda, igual com és veritat si ho apliquem a gairebé totes les discussions històriques de certa importància. Tanmateix, fins i tot els especialistes que se situen als extrems oposats d'aquestes qüestions, que escriuen des de les seues conviccions més profundes, no poden evitar funcionar d'acord amb –i estar subjectes a– els estàndards comuns de l'argumentació i de la necessitat de demostrar-la amb proves. Dit d'una altra manera, sempre ha estat veritat que el màxim obstacle per a la comprensió històrica no és el compromís, sinó la tergiversació.⁵

Tanmateix, els autors del *Llibre negre* estaven tan nerviosos a causa de la manera com els percebrien políticament que la introducció de Stéphane Courtois afirma les seues intencions de jutjar el comunisme

no des de les dretes, sinó «des del punt de vista dels valors democràtics». ⁶ Courtois hi indica que molts dels autors del llibre «encara es mantenen estretament lligats a l'esquerra» ⁷ i estan implicats en una nova avaluació del comunisme efectuada des d'aquesta perspectiva. El mateix Furet també havia estat comunista. Insistent que «la idea d'una *altra* societat ha arribat a ser gairebé impossible de concebre», encara era conscient que molta gent sentia «la necessitat d'un món més enllà de la burgesia i més enllà del capital, un món que poguera donar lloc a l'afloreament d'una autèntica comunitat humana». ⁸ De fet, un ressenyista li va retraure, d'una banda, que fera un retrat tan crític i punyent de la burgesia, i, de l'altra, que una de les seues conclusions afirmara que era inevitable l'existència de moviments radicals que es prengueren seriosament les promeses d'igualtat de la societat capitalista –fins i tot quan el mateix Furet va rebutjar, com a il·lusòria, qualsevol possibilitat que aquests moviments pogueren triomfar.⁹

Publicat l'any 1995 i traduït el 1999, el llibre de Furet era d'alguna manera la guia de navegació per a tot el viatge. De fet, ell mateix havia d'haver escrit la introducció del *Llibre negre*. Arran de la mort de Furet, l'any 1997, Tony Judt li va retre un gran homenatge. Encara que es tractava, com ell mateix s'havia descrit, d'un «novingut a la història del segle XX», ¹⁰ el principal historiador francès de la Revolució Francesa tenia com a objectiu analitzar el caràcter il·lusori de la idea del comunisme, la realitat de la qual és ostensiblement retratada per Courtois i els seus col·legues. La pregunta cabdal de Furet és la següent: ¿Com és possible que el comunisme, malgrat les semblances que manté amb el na-

zisme –l'horror absolut, els immensos fracassos–, exercira durant tant de temps una atracció tan poderosa sobre tantíssimes ments situades entre les millors i més brillants del planeta? Aquesta era, per descomptat, la pregunta de Camus (i la de Raymond Aron en *L'opi dels intel·lectuals*), però, a diferència d'ells, Furet enfocava aquesta pregunta com a historiador, de manera que traslladava a la seua obra els condicionaments i les expectatives de la perspectiva històrica i d'un tipus de cultura professional molt específic.

Sense remetre explícitament a Camus o a Aron, l'argumentació de Furet es desenvolupava paral·lelament a les de tots dos: l'arrel de la il·lusió es trobava en la idea que el comunisme constituïria el *pròxim pas* de la història, una societat *més enllà* del capitalisme democràtic i que sorgia amb una aurèola de fet històricament inevitable. Aquesta creença va esdevenir una força motriu, capaç de motivar i de justificar els comunistes i les seues pràctiques: «Aquesta il·lusió no 'acompanyava' la història comunista; la construïa».¹¹ Tot i això, a mesura que Furet inspeccionava les restes del naufragi d'allò que ell anomenava la llarga demora que es prenia el comunisme per arribar al capitalisme democràtic, no veia res més lluny de la veritat que la seua pretensió que obeïa a una necessitat històrica. De manera remarcable, comparada amb Napoleó, que «va fundar un estat que duraria segles», la Revolució Bolxevic va acabar i no va deixar «res darrere seu, ni principis, ni lleis, ni institucions, ni tan sols una història».¹² I, malgrat tot, durant gran part de la seua existència va ser capaç d'exercir una poderosa atracció sobre els intel·lectuals, sobretot a l'Europa Occidental. Com? Per què? *El passat d'una*

il·lusió es proposa com a tasca principal estudiar minuciosament les il·lusions generades per totes les fases de la història del comunisme, incloent-hi els pensadors i els escriptors captivats per aquestes.

Com era possible que més d'una quarta part de l'electorat francès donara suport a un partit íntimament lligat amb la ben coneguda brutalitat del comunisme soviètic? Com era possible que aquesta Unió Soviètica estiguera beneïda amb les esperances de tants dels esperits més radicals i generosos de la França de mitjan segle, incloent-hi la meitat dels treballadors francesos? Sobretot si tenim en compte que, com indica Furet, alguns dels seus trets més destacats recordaven moltíssim l'Alemanya nazi: més que d'una tirania, es tractava d'una entitat ferriament dominada per la voluntat del Partit i sobretot per la del seu líder, fins i tot en l'àmbit del llenguatge, de les idees i dels valors –en aquest sentit, la paraula «totalitari» va ser encunyada per descriure aquest nou fenomen propi del segle xx. Com a l'Alemanya nazi, el líder era vist com si es tractara d'una figura gairebé divina, la paraula de la qual esdevenia llei.

Malgrat l'àmplia publicitat que es va difondre sobre els seus trets negatius, era possible per a tantíssima gent, comunistes i simpatitzants, lloar les gestes de la Unió Soviètica de Stalin simplement perquè aquesta existia com a prova d'una revolució reeixida, per la ideologia i per l'enganyosa causa de l'antifeixisme, i, finalment, per la victòria sobre el nazisme. L'antifeixisme n'és una de les claus: durant deu anys els seus portaveus havien retratat la Unió Soviètica d'una manera acrítica, com si fóra *una altra mena* de societat democràtica.¹³ Al cap i a la fi, Occident tenia una

democràcia política, i se suposava que l'URSS estava creant una democràcia d'una altra mena, econòmica i social.¹⁴ Amb l'objectiu de derrotar el mal absolut en una guerra maniquea, comptant amb l'aliança d'«unes altres» democràcies, la Unió Soviètica va aconseguir d'una manera falsa però reeixida embolcallar-se amb l'aurèola de la democràcia.

Durant gran part d'aquest relat, el membre de l'acusació i l'historiador no entren en conflicte: Furet s'encarrega de desenterrar i reconstruir aspectes poc coneguts de la història, i el seu estudi serveix per il·luminar –si no la culpabilitat dels intel·lectuals procomunistes– algunes de les raons de la complicitat d'aquests intel·lectuals amb un episodi abominable de la història. Tot i això, com a membre de l'acusació que no pretén contar-ho absolutament tot, fins i tot les dades que no encaixen i els detalls exculpatoris, l'objectiu de Furet és *presentar proves per al cas*. I ho fa ignorant una visió més àmplia de tot. Quan remarca els trets negatius de la vida soviètica, segons el retrat que n'efectuaven Gide i Koestler, Furet evita relacionar-los amb allò que tenia lloc arreu del món. Els trenta anys que havien passat des de la Primera Guerra Mundial havien estat testimonis de noves tècniques militars impensables i d'una destrucció inimaginable, de revolucions reeixides i fracassades, del derrocament del vell ordre a Alemanya, a l'Imperi Austrohongarès, a Itàlia i a Rússia, d'una Gran Depressió, d'una transformació social de primera magnitud gairebé a tot arreu i, ara, de l'aferrissada batalla contra el nazisme i l'Imperi del Japó, per no esmentar una devastació de trets apocalíptics i una transformació encara més gran en els àmbits de la política i de la so-

cietat. El marxisme esquerp de Stalin deia que era necessari trencar ous si es pretenia fer una truita, però això mateix no era un reflex del realisme despietat que havia aparegut *en tots els bàndols* des de 1914? El marxisme va trobar un públic ampli disposat a acceptar la seua declaració que la violència era la comare de la història, i que la base socioeconòmica determinava la superestructura, i que per tant la industrialització forçosa semblava constituir un primer pas plausible per arribar a una societat democràtica socialista. Qui seria capaç d'insistir, en un món tan violent i tan lleig, que el progrés al país més endarrerit d'Europa podia ser una cosa dolça i raonable? La veritat és que, per a molts dels partidaris de l'enfocament del realisme desprietat, l'autèntica brutalitat del comunisme rus garantia que es prenia molt seriosament allò de crear una societat nova.¹⁵ A més, havia assolit fites reals que li proporcionaven credibilitat. L'alfabetització massiva, la ràpida expansió de l'ensenyament superior, la cultura, la ciència, la tecnologia i la producció... eren trets positius innegables, encara que els negatius no foren menys reals. Per a molta gent, per tant, era plausible pensar que, havent socialitzat la producció, la Unió Soviètica havia encetat el camí per arribar a ser la primera societat que anara més enllà del capitalisme. La derrota de l'Alemanya nazi demostrà el poder militar d'aquesta nova societat, la seua transformació reeixida i la crua voluntat de supervivència que manifestava.

Però fins i tot observacions com aquestes, que responen a l'èmfasi de Furet respecte de la Unió Soviètica, ignoren allò que estava passant més a prop de casa, entre els francesos d'esquerres. Rússia tenia menys importància que França. La Unió

Soviètica constituïa un horitzó distant, però no era el nucli del problema. Donar suport a la classe treballadora francesa implicava necessàriament fer-ho a través del Partit Comunista Francès. Tant per als intel·lectuals com per als treballadors, el principal partit polític de França, el PCF –al marge de les afiliacions que tinguera en altres indrets i al marge dels trets problemàtics que el pogueren caracteritzar–, no era només la força al capdavant de la Resistència, sinó sobretot el partit de la classe treballadora. Sartre recordava que havia volgut «lluitar al costat de la classe treballadora», i per tant s’havia sentit atret pel marxisme «igual com la lluna atreu les mareas»¹⁶ –i tot això malgrat les freqüents observacions crítiques que feia a propòsit dels trets més pertorbadors que contenia.

El comunisme soviètic de postguerra no sols estava moralment reforçat als ulls dels seus partidaris pels canvis revolucionaris que havia implicat i per la victòria sobre el nazisme, sinó també perquè era l’aliat dels treballadors en el conflicte intern amb el capitalisme. A mesura que aquest conflicte es va fusionar amb el de la guerra freda fins que en van ser un de sol, això es va reflectir en l’enfrontament cada vegada més intens de l’URSS amb els països capitalistes. Molts dels qui a França més odiaven els mals del capitalisme estaven disposats a ignorar i perdonar moltes coses referents al Partit i a la Unió Soviètica. Des del seu punt de vista, moltes de les veus que atacaven el comunisme de manera més aferrissada ho feien, igual com Hitler, pels seus interessos propis: per donar suport a l’*statu quo* a França i per defensar un sistema mundial que implicava necessàriament pobresa i atur, colonialisme i guerra. En aquest clima d’hostilitat,

tal com es preguntava Maurice Merleau-Ponty en *Humanisme i terror* (1947), no seria l’anticomunisme una manera d’evitar parlar sobre el capitalisme? No era estrany que els partidaris del comunisme estigueren disposats a tolerar, a racionalitzar o fins i tot a negar molts dels seus trets més terribles –sí, fins als extrems de creure que les pitjors característiques que se li atribuïen eren artificis creats pel bàndol rival.¹⁷

D’aquesta manera, a més de menysprear el context autòcton, Furet també ignorava un segon fet de caràcter decisiu: el comunisme va formar part d’una lluita amb el capitalisme durant la major part de la seua existència. En la guerra freda, totes dues parts es negaren a admetre errors i es dedicaren a la repressió, a l’exageració i a la mentida. Els punts forts del capitalisme van ser ignorats per l’esquerra, igual com els punts febles del comunisme. Els mals del colonialisme, les desigualtats del capitalisme, els límits de la democràcia burgesa... tot això va ser ignorat pels anticomunistes. Cada bàndol presentava l’altre com a reflex oposat seu. Furet va reconèixer que en general la societat burgesa tenia trets negatius, que han fet –i continuen fent– que la gent opte per alternatives radicals; però va ser incapaç de veure que aquesta situació maniquea, a la qual contribuïen tots dos bàndols, generava la ceguesa i la mala fe *per part de tots dos bàndols*.

El passat d’una il·lusió va tenir un procés d’elaboració propi dels grans estudis. El que hi mancava era una dosi menor de seguretat a l’hora d’efectuar la retrospectiva i un major aprofundiment en els motius pels quals persones tan intel·ligents i compromeses com el jove François Furet van esdevenir comunistes. I hi mancava

també una consideració seriosa sobre les fites del comunisme, en lloc d'un simple gest de menyspreu amb la mà. El fet d'anomenar «il·lusió» alguna cosa, al capdavant, invalida simultàniament la realitat de l'objecte a l'hora de ser considerat, rebutja les perspectives de tots aquells que hi creien –o que hi creuen– i pretén explicar ja d'entrada les falses percepcions que genera. Hi ha alguna cosa de fred objectivisme i de fals rigor en aquest estudi, que no aconsegueix mai assolir l'objectiu de copsar el poder d'inspiració del comunisme. Al cap i a la fi, era la causa més coherent, la més convincent i la més laica de totes les del món modern. Si el fet que s'acabara *demostra* que aquells que hi creien estaven equivocats, no podria ser la realització d'aquesta retrospectiva simplement l'error oposat al d'aquells que pretenien demostrar que era correcte només pel fet que existia? Havent-se originat en un moviment d'emancipació –i sense haver-hi renunciat mai–, havent aconseguit fites significatives, durant anys la lletjor del comunisme podia ser justificada com a aspecte inevitable de qualsevol transformació social progressiva efectuada a nivell massiu –com de fet justificava Rubashov en l'obra de Koestler *Darkness at noon*. És com si, sense poder deixar de retraure's a ell mateix ni de retraure als altres el fet que caigueren sota el seu embreuix, Furet fóra incapaç de canviar d'actitud durant un sol moment i apreciar raons positives no ja en el seu compromís, sinó ni tan sols en el context històric en què es va produir aquest compromís.

La qüestió és que, igual com *El rebel* de Camus, *El passat d'una il·lusió* es converteix en una obra ideològica per si mateixa des del moment que analitza la ideologia

d'aquells que van caure sota l'embreuix del comunisme. Un estudi autocrític i honest d'un antic comunista, d'un que es criguera després de la caiguda del comunisme i que contextualitzara completament el poderós entusiasme generat per aquest, hauria constituït una aportació històrica de primera magnitud per a la comprensió del segle XX. L'any 1952, Camus, que escrivia al bell mig de la guerra freda, potser no era capaç de deslliurar-se de la ressaca que arrossegava, però per què no ho va poder fer Furet, que escrivia durant els anys noranta?

Furet era un anticomunista compromès en una de les operacions de neteja de la guerra freda. Com també ho és Tony Judt. La seua obra *The Burden of Responsibility: Blum, Camus, Aron, and the French Twentieth Century* (La càrrega de la responsabilitat: Blum, Camus, Aron i el segle XX francès) completa la seua avaluació dels intel·lectuals francesos durant la guerra freda, que es va encetar l'any 1992 amb *Passat imperfecte*. En un projecte que es concentrava, de manera més acusada que el de Furet, en els intel·lectuals francesos després de l'Alliberament –amb l'excepció de les consideracions que fa entorn de Léon Blum–, Judt comparteix la idea que tenia Furet del comunisme soviètic com a «il·lusió». Els lectors del primer llibre estaran familiaritzats amb la meitat inicial del relat: els intel·lectuals favorables al comunisme, els ingenus, els mal·leables i els conformistes, defensaren la Unió Soviètica i en justificaven, o en negaven, els crims. La seua ingenuïtat respecte a la Història amb H majúscula, la seua ceguesa voluntària i la seua mala fe, la seua indignació selectiva i la seua paràlisi moral, els van fer convertir-se en culpables de la

màxima irresponsabilitat intel·lectual. La segona meitat del relat es concentra en tres homes singulars que foren responsables: Blum, Camus i Aron. El seu rebuig del comunisme, i la seua honestedat a propòsit d'aquest, és només un aspecte de la integritat personal, política i intel·lectual d'aquests homes. Tots tres van nadar contra corrent i, malgrat ser insultats en moments molt importants de les seues vides, van deixar rere seu un llegat que contrasta de manera diàfana amb el dels companys de viatge.

Els lectors de tots dos llibres podrien gaudir molt —o sofrir fins a l'extenuació— amb el to moralitzador i sever de Judt. Hi carrega contra la recerca d'un «equilibri» que poguera insistir a veure bondat en tots dos bàndols, o que contraposara els errors d'uns amb els dels altres. Menysprea d'antuvi les objeccions que hi podrien sorgir davant el seu estudi per la manca d'equilibri i pel rebuig de la neutralitat que el caracteritzen. El problema no és la presa de partit, sinó més aviat que Judt avança de manera imparabile cap a la línia que separa l'estudi acadèmic de la ideologia —i la travessa fins a arribar-hi molt més enllà. Després del seu atac aferrissat contra els intel·lectuals favorables al comunisme, es dedica a retre homenatge a aquells pocs que hi van plantejar una resistència en nom de la raó, de la moralitat i de la realitat. I d'aquesta manera conclou un retrat de la intel·lectualitat francesa durant la guerra freda que no és ni més ni menys que una història de bons i dolents.

Paradoxalment, algunes de les parts més contundents de *Passat imperfecte* són les seccions en què Judt fa una descripció crítica de la simpatia pel comunisme d'aquells que hi havia al voltant de les publi-

cacions *Esprit*, *Les Temps Modernes* i *L'Observateur*. Allà, en capítols escrits de manera poderosa i molt ben travats, Judt relacionava l'activitat d'un gran nombre d'individus durant la Resistència i les seues actituds envers la Depuració i les formes corresponents de justícia després de l'Alliberament. Tot seguit demostrava com el seu procomunisme es manifestava en abraçar «la força cega de la història», d'una banda oblidant o negant els crims soviètics, incloent-hi l'antisemitisme de Stalin, i de l'altra manifestant un irreflexiu antiamericanisme, reforçat per un recurs sistemàtic a la doble moral i a la mala fe —tot això en nom de l'alliberament humà i del suport als treballadors francesos. Amb aquest *tour de force* Judt retratava el descens, pas a pas, a la misèria intel·lectual, política i moral de l'intel·lectual procomunista. *La càrrega de la responsabilitat* és tan aprovatòria respecte als seus herois com el primer llibre era d'hostil amb els seus malvats. Judt manifesta tantes simpaties envers un bàndol com agressivitat envers l'altre. El problema és el *tot*. Simplement no aconsegueix encaixar amb la realitat. Els esquemes bipolars a través dels quals Judt s'acosta a la realitat política tendeixen a estructurar les proves, més que no a estar extrets a partir d'aquestes: mala fe *versus* bona fe, conformisme *versus* fer les coses tot sol, manca d'honestedat *versus* honestedat. La història és esculpida, i tergiversada, pel simple fet de contar-la mitjançant oposicions com ara oportunisme *versus* moralitat o coherència *versus* doble moral. Al capdavant, malgrat tota la determinació que mostra a l'hora d'il·luminar-nos amb els seus judicis, el sarcasme de Judt, la duresa i la fúria que manifesta sempre cap a un sol bàndol —alternades amb una acti-

tud tan elogiosa cap als seus herois que fins i tot en transforma els defectes en virtuts—, acaba convertint-se més en una acumulació de proves per a un judici que en la narració d'un relat. En donar forma a la història d'acord amb els seus esquemes de la guerra freda, Judt soscava la seua credibilitat, i per tant no aconsegueix explicar-la de manera convincent ni—per utilitzar un dels seus termes preferits— responsable. Els seus dos llibres, que pretenen ser història, no deixen de ser mers exercicis de puntuació.

Ens en podem adonar millor, d'això, si tornem a Sartre i a Camus per veure com els tracta Judt, el primer en *Passat imperfecte* i el segon en *La càrrega de la responsabilitat*. Com ja he apuntat, un no pot fer res bé i l'altre no pot fer res malament. El Sartre de Judt patia un «anhel psíquic» que el feia adoptar una actitud de «respecte a l'autoritat» i d'«admiració per la violència», a més d'una «tendència a inclinar-se davant les masses heroiques»¹⁸ —una falsedat pel que fa al primer cas i una exageració deformadora pel que fa al segon i al tercer. Sartre era indiferent als raonaments de «l'Altre», a causa de la seua «metafísica existencial»,¹⁹ segons la qual «només existim als ulls dels altres»²⁰ —es tracta evidentment d'una interpretació errònia de la filosofia de Sartre, que seria: «No som mai intrínsecament bons o dolents, innocents o culpables, sinó que només ho som en la mesura que els altres creuen que ho som». Judt percep que «la carrera [de Sartre] avança de pressa» durant l'Ocupació,²¹ però no hi esmenta que Camus es va beneficiar de la guerra encara més que Sartre. Els conceptes sartrians de llibertat i compromís són «moralment neutrals per a Sartre» —això és fals, i una caricatura de la

manera com Sartre relacionava la filosofia i la política. I igualment fals: «La filosofia de Sartre nega l'existència de criteris universals per a la mesura de la moral».²² Finalment, sense fer ni tan sols una ullada a les seues obres cabdals dels anys cinquanta als setanta, conclou que l'existencialisme sartrià i el marxisme «eren per lògica incompatibles».²³

El retrat que fa Judt de la relació de submissió de Sartre respecte a la Unió Soviètica, extremament basat en la tergiversació i el sarcasme, ignora tot el que Sartre va fer abans de 1952 i després de 1956, incloent-hi les conegudes crítiques del marxisme estalinista dels anys 1944 i 1946, les crítiques al funcionament del Partit Comunista dels anys 1947 i 1948 o l'espectacular retrat que va efectuar dels líders del Partit assassinant-ne un dels membres en *Les Mains sales* (Les mans brutes) —l'estrena d'aquesta obra, l'any 1948, va ser boicotejada pels comunistes—, per no esmentar el suport a la Iugoslàvia de Tito quan s'hi va produir la ruptura amb Stalin o l'esforç de Sartre per promoure un moviment neutralista i no comunista durant els anys 1948 i 1949. Però, en canvi, Judt sí que esmenta, amb tot d'elogis, que Camus va protestar contra els camps de treball soviètics l'any 1948 —sense assenyalar que l'article en què ho va fer aparegué al diari de l'organització de Sartre, o que un any després Sartre signaria l'article sobre els camps de treball soviètics de Merleau-Ponty, que codirigia *Les Temps Modernes*.

Però Sartre no podia fer res de bo... *Les Temps Modernes* publicà les contundents crítiques contemporànies a l'estalinisme de Claude Lefort, però potser a la revista «ningú llegia —o de tota manera ni entenia

ni es preocupava per entendre— el que els altres estaven dient». ²⁴ Judt senzillament no està interessat en Sartre, ni en les seues obres ni en la manera com es desenvolupen; només les seues febleses i els seus errors s'hi lleixen amb algun interès. En aquest sentit, *Passat imperfecte* transforma els subjectes que el protagonitzen —no tan sols Sartre, sinó també Emmanuel Mounier, Jean-Louis Domenach, Merleau-Ponty, Simone de Beauvoir i Claude Bourdet— en els *blancs de tir* d'un relat que es desplaça de seguida des d'allò general a allò particular, de la síndrome als seus representants. Els individus s'hi citen com a contraforts per reforçar una argumentació, per il·lustrar la patologia... però no s'hi estudien mai com a individus per si mateixos.

En *La càrrega de la responsabilitat* el contrari d'això es compleix. Les històries de Blum, Camus i Aron s'hi narren individualment i amb tots els detalls, des de dins. Judt es mostra sensible davant les situacions i els conflictes viscuts pels seus herois... i de vegades ho fa meravellosament. S'interessa per ells com a persones. Copsa de manera brillant el tarannà de Camus i Aron nadant contra corrent, la manera com van arribar a les seues conclusions solitàries però honorables, com van defensar-les enfront de les injúries i quin preu van haver de pagar per fer-ho. Però aquesta admiració presenta problemes. Tal com fa a l'hora d'escriure sobre Sartre, Judt inventa i esborra les fonts, les menysprea i les fa servir malament, fins a un extrem tal que el que ens acaba proporcionant és una caricatura, un Camus inventat. Camus és, ras i curt, massa bo. La decadència que va patir al llarg dels anys i la seua vanitat, ben coneguda de tothom,

van fer que el seu biògraf, Herbert Lottman, es preguntara si l'èxit havia llançat a perdre Albert Camus. El seu tarannà moralitzador, altisonant i de vegades sense cap substància, va aconseguir que es guanyara el malnom de *St. Juste*. Semblava que cada vegada estava més per damunt del món, i el seu compromís amb la classe treballadora va anar esdevenint menys important a mesura que madurava de mica en mica la seua autèntica passió política: l'odi envers el comunisme.

Un dels canvis radicals més cridaners que efectua Judt en passar de Sartre a Camus és el fet que ara es pren Camus gairebé completament en sentit literal. Tant en els seus diaris com davant les seues amistats, l'home íntegre es presentava repetidament com si fóra l'únic home d'honor capaç de lluitar per la supervivència entre forces malignes. El seu sentit del victimisme es va intensificar després de la publicació d'*El rebel*, i va assolir el clímax a partir de l'atac de Sartre, un any més tard. També va manifestar el seu desig d'escapar del compromís polític, afirmant que romania dins la política només pel seu sentit de la responsabilitat. «Camus no era un home polític.» ²⁵ Fora de lloc al bell mig de l'elitisme i de l'ambient hostil de París, víctima, apolític: aquest és Camus tal com es veia a ell mateix, i és també el Camus de Judt. En un estudi gairebé totalment acrític, Judt ignora els agressius instints polítics de Camus, la seua insistència a l'hora de tenir l'última paraula. Ens sorprendria molt saber que aquest Camus va ser el principal editorialista de França durant el primer any posterior a l'Alliberament, i que va adoptar posicions molt intenses i controvertides en tota mena d'assumptes, responent qualsevol crítica a tort i a dret. És

com si la publicació d'*El rebel* no haguera estat seguida de tota una campanya d'un any de durada del mateix Camus per disposar de ressenyes crítiques –un any després de la ruptura entre Sartre i Camus, va publicar un llibre que presentava la seua visió de les controvèrsies, incloent-hi la seua rèplica a Sartre. I després, quan va reprendre una altra vegada les intervencions polítiques –l'any 1955–, Camus va atacar *L'Observateur*, Jean-Marie Domenach, els intel·lectuals radicals en general... i Sartre. Camus no era la víctima de ningú.

El seu dilema a propòsit d'Algèria no va ser, com voldria fer veure Judt, l'única eixida que quedava per a un home íntegre. En aquest cas, els defectes més seriosos de Camus són convertits en virtuts. Judt ignora completament la seua incapacitat per *veure* realment el colonialisme, la paràlisi moral, política i intel·lectual que el va tenallar pel simple fet que el món no encaixava amb les seues fantasies neocolonialistes. Per a Judt, el fet que es mantinguera totalment aïllat després que la guerra esclatara, l'any 1954, no era degut –com afirmava de manera contundent Albert Memmi– al fet que ell mateix fóra el «colonitzador de bona voluntat», incapaç d'escollir entre els seus principis i la seua gent, sinó al fet que era «d'alguna manera innocent i cada vegada estava pitjor informat».²⁶ Camus es mantenia en silenci perquè «en el cas d'Algèria ja no hi havia cap veritat, només sentiments».²⁷ I així és com Judt arriba a elogiar el seu error més gran: «La responsabilitat intel·lectual no consistia a adoptar una posició, sinó a refusar de prendre'n una allà on no existia».²⁸ Però *si que existia* una posició –al marge que estiguera formulada d'una manera més realista per Aron i d'una manera més revolu-

cionària per Sartre–: l'autodeterminació nacional algeriana. Aquells que continuen posant-se una bena als ulls només van contribuir a fer que un possible *Götterdämmerung pied-noir* esdevinguera inevitable.

De manera bastant irònica, Judt ho arregla tot perquè sembla que Camus només s'equivocava en un àmbit: a l'hora de buscar durant tant de temps equilibrar la seua percepció cada vegada més aprofundida del significat del comunisme i el seu compromís inicial amb l'esquerra. Judt critica Camus pel que hi veu com a actituds antioccidentals i anticapitalistes, residuals però minvants. Per tant, segons l'extraordinària lectura de Judt, la culpa de Clamence en *La chute* (La caiguda) revela la culpa de Camus per no haver estat *prou* anticomunista, per haver estat transigent amb la veritat durant tant de temps. Segons Judt, la gran troballa de Camus va ser, al capdavant, concloure que «el problema de la violència totalitària era *el* dilema polític i moral de la nostra època».²⁹

Al contrari del que diu Judt, l'autèntic Camus va continuar sent un home d'esquerra que es va oposar al comunisme sense capitular mai completament davant la mena de lògica d'«una cosa o l'altra» que Judt sembla voler imposar-li com a tret característic. Camus no es va permetre mai un arrencament total amb el camp prooccidental. A diferència de Raymond Aron, no va arribar a convertir-se mai en un actor de la guerra freda, en un *guerrier fred*. Bé que de manera implícita, Camus va continuar sent conscient que la «violència totalitària» no era l'únic problema de la seua època. La consciència del que estava passant a Algèria el va pertorbar profundament, però no era capaç d'enfron-

tar-se de manera directa amb la persistència del colonialisme i del racisme a la seua terra natal. A la França dels anys cinquanta li semblava cada vegada més difícil continuar sent, fora de la teoria, un partidari de la classe treballadora. Va ser un dels primers que van entendre l'amenaça d'una guerra nuclear. El fet d'admetre que *tots* aquests aspectes eren cabdals per a la vida i l'època de Sartre i Camus fa que ens replantegem del tot la història i que aquesta deixi de ser una simple obra de teatre moralitzant de caràcter anticomunista. Entre altres coses, fa que el valor de Sartre augmente i el de Camus es reduïska. Fa que *tots dos* siguin herois amb defectes, tots dos moralistes de primera classe que van fracassar a l'hora de mantenir la coherència. Els converteix, de manera oposada a les tesis de Judt, en individus concrets que van reaccionar de maneres distintes... cadascun va reaccionar de manera brillant davant d'alguns dels reptes que va haver d'afrontar i de manera deficient davant d'altres.

Aquesta és la direcció que podria haver adoptat algú que volguera dur a terme un estudi sobre les relacions de Sartre i Camus amb la guerra freda sense haver de caure en una doble moral.³⁰ Però Judt no dóna el crèdit que mereix a cadascun dels bàndols del relat. En lloc d'això, la seua erudició esdevé un reflex perfecte del tipus d'historiografia ideològica que ell mateix menysprea.³¹

Resulta apropiat, per tant, que una eloqüosa cita de Judt engalane la solapa del *Llibre negre*. L'objectiu dels seus autors, al cap i a la fi, és trobar arguments suficients per justificar allò que Judt anomena «la naturalesa criminal del comunisme».³² El sistema com a tal, i no Stalin ni Mao ni

Pol Pot, era culpable d'assassinat, de terror i de repressió, culpable de crims contra la humanitat. Aquest propòsit d'exercir com a acusació implica directament un altre propòsit, un de polític. L'objectiu general dels nombrosos autors implicats és ni més ni menys que el de privar de qualsevol legitimitat no tan sols el comunisme, sinó qualsevol mena de projecte polític revolucionari que pugui tenir lloc en el futur. Segons les paraules del prefaci que Martin Malia signava per a l'edició anglesa del *Llibre negre*, la finalitat és la de «tancar de manera efectiva la porta que mena a la Utopia».³³

Assolir metes com aquestes depèn dels estudis concrets que conformen el llibre. De manera coherent, al cor del *Llibre negre* trobem un seguit d'estudis específics sobre els crims del comunisme. Nicolas Werth comença amb un text que podria haver estat publicat com a volum independent, un estudi de 235 pàgines intítulat «Un estat contra el seu poble». Basat en fonts originals, es tracta d'un examen minuciós de les onades de violència comunista que tingueren lloc a la Unió Soviètica des del colp d'estat que va portar els bolxevics al poder, l'any 1917, fins a l'ús del confinament psiquiàtric contra els dissidents que va caracteritzar el règim soviètic en procés d'anquilosament durant els anys setanta i vuitanta. La principal conclusió de Werth és que aquests «cicles de violència van esdevenir la norma a l'URSS».³⁴

Fent servir els arxius acabats d'obrir per elaborar el seu inventari, Werth presenta detalls i números: de 10.000 a 15.000 executats durant la primera onada de Terror Roig l'any 1918; desenes de milers d'afusellats sumàriament durant la Guerra

Civil; 1.803.392 camperols deportats durant les col·lectivitzacions forçoses de 1930-1931, amb una xifra aproximada de 300.000 que en van morir durant el procés; sis milions de morts d'inanició durant el període de fam posterior a aquest procés; una campanya massiva contra els «elements asocials» i els delinqüents que començà l'any 1928 i que afectà funcionaris públics, petits propietaris i eclesiàstics; 680.000 afusellats durant l'època del Gran Terror (1937-1938); 400.000 morts entre els 7.000.000 de persones que van ser internades als camps de treball forçat entre el 1934 i el 1940; un augment de la població dels camps de treball fins a 1.930.000 al començament del 1941; la deportació de més d'un milió de txetxens, ingusets, kalmucs, tàrtars de Crimea i alemanys del Volga durant la guerra; una població total d'empresonats, obligats a romandre en camps temporals de reassentament durant la guerra i en camps de treball, d'uns 5.500.000 l'any 1945.

Els ulls avesats s'adonaran d'un fet remarcable en la història que explica Werth: revisa la majoria de les estimacions anteriors i ho fa considerablement a la baixa. L'obra de Robert Conquest *The Great Terror* establia un càlcul de vint milions de morts causades pel govern de Stalin, incloent-hi les d'inanició; Werth ens en proporciona un nombre considerablement inferior.³⁵ Sortosament no el preocupa ni minimitzar ni exagerar les xifres, sinó determinar amb tota la cura possible allò que va ocórrer. Per tal d'aconseguir-ho observa atentament qualsevol cosa que puga ajudar-lo –censos, registres judicials, sentències imposades i executades. Al capdavant, resulta innegable que les morts atribuïdes al comunisme soviètic, fins i tot exclouent-

ne les provocades per la Guerra Civil i pels grans períodes de fam, s'aproximen a les xifres de jueus assassinats per l'Alemanya nazi. Al marge de les polèmiques, això és un fet que estaborneix. Confirmar-lo com a tal és la major aportació del capítol «Un estat contra el seu poble», i del *Llibre negre*.

Però... què és el que fa que realment aquestes morts siguin atribuïbles al comunisme, o com a mínim més atribuïbles a aquest que, diguem-ne, al mateix Stalin o a altres trets específics de la història russa, soviètica o de tot el segle xx? Werth es concentra en la «clàssica qüestió» de la continuïtat del terror leninista i estalinista. No veu l'estalinisme com a nou punt de partença respecte d'un sistema i d'un horitzó formulats pel mateix Lenin, sinó com a simple continuació d'aquests. Durant la treva que es va produir entre el 1923 i el 1928, el maniqueisme bolxevic no es va ablanir gens ni mica, ni tampoc ho va fer el seu llenguatge violent, i l'aparell de la policia secreta de l'època de guerra només va fer que convertir-se en un ens cada vegada més fort i permanent. Es fonamentava en una actitud de guerra civil constant. Des del començament fins a la fi, i no sols durant el període de govern de Stalin, el terror va ocupar «una posició central» en la història d'aquest país.³⁶

L'aportació de Werth és, de totes passades, l'estudi de caire acadèmic més substancial del *Llibre negre*. Després vindria el treball de Jean-Louis Margolin, que hi contribueix amb tres capítols sobre el Vietnam, la Xina i Cambodja. El del Vietnam és menor, es dedica a esbossar les pautes de la violència comunista sense situar-la en el context de la guerra de trenta anys contra els ocupants –primer japonesos, després francesos i finalment ameri-

cans. Margolin ignora centenars de milers de morts (les estimacions arriben fins als 3.000.000 de víctimes) atribuïbles als Estats Units, de manera que el seu informe perd la credibilitat –tret que pensem que els comunistes del Vietnam haurien de ser considerats culpables per la guerra de resistència que duïen a terme contra l'ocupació estrangera!

Els extensos estudis de Margolin respecte de la Xina i de Cambodja ignoren igualment el context en què es produïa la violència. Tot i això, l'aportació de Margolin sobre la història de la violència comunista a la Xina –molt menys coneguda– resulta com a mínim rigorosa. Vet ací la síntesi que fa de l'acusació:

Fins i tot si exclouem la Guerra Civil, el règim hauria de ser considerat culpable d'una enorme quantitat de morts. Encara que els càlculs tenen un marge d'error molt ampli, no hi ha cap dubte que s'hi van produir entre 6 milions i 10 milions de morts com a resultat directe de les accions comunistes, incloent-hi les de centenars de milers de tibetans. A més, desenes de milions de «contrarevolucionaris» van passar llargs períodes de les seues vides tancats en el sistema de presons, i de tots aquests uns 20 milions hi van morir. A aquest total caldria afegir el colpidor nombre de morts produïdes durant allò que tan malament es va anomenar «Gran Salt Endavant» –els càlculs oscil·len entre els 20 i els 43 milions de morts durant els anys 1959-61–, totes víctimes del llarg període de fam provocat pels delirants projectes d'un sol home, Mao Zedong, i per la seua obcecació criminal a no voler admetre que s'havia equivocat ni permetre l'adopció de mesures per rectificar els desastrosos efectes de les seues decisions.³⁷

Però la veritat és que Margolin fa ben poca cosa a l'hora de considerar per què aquesta horrible quantitat de víctimes és més legítimament atribuïble al comunisme que no, posem per cas, al mateix Mao o a trets específics de la situació xinesa. Només en el seu estudi sobre Cambodja es planteja Margolin aquesta qüestió, i aquest capítol s'eleva per damunt de la resta del *Llibre negre* pel gran esforç analític que efectua a l'hora de copsar la dinàmica de l'holocaust causat pel comunisme khmer. Mitjançant una argumentació perspicaç, molt allunyada dels seus capítols sobre el Vietnam i la Xina, Margolin té com a objectiu no tan sols detallar horrors ni carregar les culpes sobre els qui els van perpetrar, sinó més aviat entendre el que va passar a Cambodja. Comença aquesta anàlisi amb el rebuig de l'argumentació que «la violència del khmer roig, per molt terrible que fóra, era només la reacció d'un poble embogit pel pecat original que constituïen els bombardeigs nord-americans».³⁸ Dit d'una altra manera, entén la violència del khmer roig com a acció duta a terme per un seguit d'actors històrics, i mira d'entendre la dinàmica que hi havia rere les seues accions. Aquest moviment guerriller no es considera un ens intrínsecament malvat, sinó més aviat un conjunt de persones que actuaven dins del context d'una situació històrica i que ho feien com a reacció davant d'aquesta. Tot i que podem retraure al discurs de Margolin la poca atenció que dedica als conflictes específics que van donar forma al Partit, als militars que l'integraven i al projecte de transformació que defensaven, cal admetre que es concentra de manera brillant en l'enorme contradicció que hi havia entre el control que pretenia exercir el khmer

roig sobre el poder estatal i la capacitat que manifestava per aconseguir qualsevol cosa significativa amb aquest poder. Encara que ignora el context immediat de la guerra americana al Vietnam, Margolin ubica el khmer roig en el context més ampli del declivi del comunisme al començament de l'últim quart de segle. Per això descriu el genocidi cambodjà com a catàstrofe que sorgeix de la intersecció de –i de la tensió entre– la impotència del khmer roig i el poder que exercia.³⁹ En explorar tot això, Margolin s'eleva de manera impressionant per damunt del to d'acusació rutinària que caracteritza l'obra, però tot seguit es rendeix davant del tema principal del *Llibre negre*: «Els crims del khmer roig haurien de ser jutjats rigorosament i objectiva per tal que l'experiència cambodjana poguera comparar-se amb els altres grans horrors del segle, i d'aquesta manera podríem considerar quin és l'autèntic pes que li hauríem d'assignar dins la història del comunisme».⁴⁰

Al capdavant, la intenció del llibre és dur a terme el judici del comunisme, i la metàfora s'hi sosté, si obviem un breu moment o dos, com ara la reflexió de Margolin sobre «el pes de la realitat», que afecta el khmer roig. En un judici –que al cap i a la fi és un procés d'enfrontament– l'acusació no permet circumstàncies atenuants, n'exclou les provocacions i altres motivacions de l'acusat, i mostra les accions de la defensa amb les tonalitats més obscures possibles. S'encarrega de destacar les proves negatives més importants, i la veritat és que hi insisteix moltíssim. Per això resulta tan important això de fer bé el recompte dels cadàvers: es tracta d'una base irrefutable per al desenvolupament del judici.

Però aquest és també el motiu pel qual una gran part del llibre sembla descompensada. En un procés d'enfrontament que rigorosament exclou qualsevol altra cosa que estiguera passant al llarg del segle XX, els nostres autors pretenen, de manera molt decidida, comptar els cadàvers atribuïbles als comunistes. Això és un discurs inevitablement arbitrari. Evita d'establir contextos i altres causes per a la violència que descriu de manera tan esfereïdora, i a més construeix les seues regles a mesura que va avançant. Almenys un judici proporciona un gran nombre d'elements que hi trobem a faltar, al *Llibre negre*: un procediment que assegura que l'acusació recau sobre l'acusat que correspon; el control del jutge sobre el procés per assegurar-se l'equitat d'aquest i el respecte dels millors mètodes possibles; un advocat defensor per assegurar que l'acusat està degudament representat; i un jurat que examine amb la màxima atenció les proves en relació amb els càrrecs. Per acabar-ho d'adobar, els membres que conformen l'acusació en aquest llibre presenten alguns estudis que no tenen cap valor en absolut –és el cas del de Cuba, per exemple, que no conté cap ni una referència al paper que hi van tenir els americans en els esdeveniments durant els últims cent anys, que ha inclòs, d'una banda, l'aparatosa hostilitat dels EUA envers la Revolució Cubana abans que Castro s'alineara amb el Partit Comunista i amb la Unió Soviètica i, de l'altra, els continus esforços americans per asfixiar Cuba d'ençà d'aquell moment.

Com a membres de l'acusació, Courtois i els seus col·legues tracten de demostrar que –no només a la Unió Soviètica, sinó en tots els indrets que s'hi relacionaven– el comunisme era una empresa úni-

ca, coherent i d'abast universal: *totes* les seues manifestacions traspuaven el mateix esperit maniqueu, s'organitzaven amb la mateixa malvolença i produïen si fa no fa els mateixos resultats criminals –a Espanya, a l'Europa de l'Est, a Àsia, per no esmentar l'Amèrica Llatina i Àfrica. Però aquest enfocament no sols imposa una rigidesa extrema a l'hora de valorar temàtiques molt diverses –organitzacions no comunistes, com ara els sandinistes de Nicaragua, s'hi representen pintades exactament amb els mateixos colors que els bolxevics–, sinó que també ignora aspectes essencials per produir un relat altament parcial. Per exemple, Yves Santamaria pretén atribuir la violència exercida per *tots dos* bàndols durant la interminable guerra civil d'Angola exclusivament al comunisme, atès que alguns líders de les organitzacions UNITA i MPLA van ser nominalment marxistes en algun moment... i alhora ignora la contribució americana i sud-africana a la destrucció d'aquest país. Una altra vegada, el fet de lluitar contra la intervenció americana implica haver de seure al banc dels acusats, però no passa el mateix si es participa en aquesta intervenció mateixa.

Al cap i a la fi, durant la guerra freda hi havia dos bàndols, i només aquells qui carreguen les culpes sobre el comunisme pel simple fet d'existir són capaços d'atribuir *tota* la violència d'aquesta guerra a un sol bàndol. De fet, la secció dedicada a l'Àfrica se'ns presenta a través d'unes lents tan distorsionades ideològicament que fins i tot el paper absolutament fonamental del Partit Comunista Sud-africà a l'hora de posar fi pacíficament a l'*apartheid* (i la seua contínua participació en el govern de l'ANC) passa completament desapercbut. Angola, Etiòpia i Moçambic són els

únics països que s'hi analitzen. La veritat és que la *sunset clause*, que va trencar el punt mort existent entre el Partit Nacional i l'ANC (en permetre que els empleats públics *afrikaners* retingueren els seus càrrecs fins a la jubilació), va ser una contribució de primera magnitud per a una transició pacífica; va ser una mesura concebuda per Joe Slovo, el líder del Partit Comunista Sud-africà. Fets com aquest no tenen cabuda en la persecució orquestrada pels autors del *Llibre negre*.

Però la majoria d'aquests problemes empal·lideixen al costat dels capítols inicial i final del llibre, que suscitaran una enorme controvèrsia i que fins i tot van ocasionar el trencament de relacions entre diversos autors del *Llibre negre*. En la introducció, Courtois presenta la següent «aproximació general» pel que fa al nombre de víctimes del comunisme:

L'URSS: 20 milions de morts
 Xina: 65 milions de morts
 Vietnam: 1 milió de morts
 Corea del Nord: 2 milions de morts
 Cambodja: 2 milions de morts
 Europa de l'Est: 1 milió de morts
 Amèrica Llatina: 150.000 morts
 Àfrica: 1,7 milions de morts
 Afganistan: 1,5 milions de morts

El moviment comunista internacional i els partits comunistes que no ocupaven el poder: aproximadament 10.000 morts⁴¹

Les xifres que fa servir Courtois pel que fa a la Unió Soviètica, al Vietnam i a l'Amèrica Llatina sobrepassen amb escreix els càlculs dels mateixos autors, igual com el recompte final de cadàvers efectuat pel mateix Courtois. Ell destaca que

els fets tossuts demostren que els règims comunistes han provocat uns cent milions de víctimes aproximadament, una xifra que contrasta amb els vint-i-cinc milions de víctimes dels nazis. Aquest testimoni diàfan hauria de proporcionar almenys una base per avaluar la semblança entre el règim nazi, que des del 1945 ha estat considerat el règim més aferrissadament criminal del segle, i el sistema comunista, que fins a una data tan tardana com la del 1991 ha mantingut la seua [imatge de] legitimitat internacional sense parió i que fins i tot avui dia es manté en el poder en alguns països i continua protegint els seus partidaris pertot arreu del món.⁴²

En aquest sentit, Courtois estableix un paral·lelisme entre el totalitarisme racial dels nazis i la determinació comunista d'«exterminar no solament individus o grups que s'hi oposaren, sinó sectors socials complets a escala massiva per les seues creences polítiques i ideològiques».⁴³ Però això no és tot. Courtois troba especialment remarcable que s'haja escrit tant a propòsit dels crims nazis, especialment contra els jueus, mentre que un «silenci ensordidor» regna en el «món acadèmic pel que fa a la catàstrofe comunista». El capficament amb l'Holocaust, suggereix, va ocupar l'espai que hauria d'haver servit per denunciar el comunisme.

Courtois enceta el capítol final preguntant-se: «Per què el comunisme modern, quan va aparèixer –l'any 1917–, es va convertir gairebé de seguida en un sistema de dictadura sagnant i en un règim criminal?» La seua resposta consisteix a explorar el «codi genètic del comunisme», la seua dependència del terror, tal com es va originar «a Moscou el 1917» i tal com

després va aplicar-se, amb variacions, a tots els altres llocs on ho va fer.⁴⁴ De manera coherent amb això, Courtois reprèn l'estudi de Werth, d'una banda amb una mica més de reflexió sobre les causes subjacents, i de l'altra amb un replantejament de l'argumentació de Werth –a propòsit de la continuïtat de la violència bolxevic de Lenin a Stalin– en una mena de derivació del segon a partir del primer. «Stalin no va fer més que millorar-la [la fórmula de Lenin dels judicis-espectacle] i convertir-la en una característica permanent del seu aparell de repressió...».⁴⁵

Courtois reconeix els contextos violents de la revolució, de la mateixa Rússia i d'una guerra mundial, però afirma que «no expliquen la tendència dels bolxevics a la violència extrema», iniciada per Lenin «malgrat l'absència de qualsevol tipus d'autèntica mostra d'oposició manifesta per part d'altres partits i moviments socials».⁴⁶ Per què aquest recurs al terror? Per la «ideologia leninista i la voluntat utòpica d'aplicar a la societat una doctrina totalment mancada de qualsevol contacte amb la realitat».⁴⁷ Dit d'una altra manera, el leninisme conduïa de manera inexorable a l'estalinisme, i tots dos es caracteritzaven pel «subjectivisme activista», que pretenia transformar una realitat enormement allunyada de qualsevol cosa descrita o anticipada per Marx. Però, específicament, què podria explicar el recurs a la violència massiva? Era «la dimensió messiànica del projecte marxista de reunificar a unir la humanitat mitjançant el proletariat».⁴⁸ Això va conduir a una retòrica i a una acció que satanitzaven individus i grups socials, i que Courtois s'esforça moltíssim a trobar-hi un paral·lelisme amb el nazisme. Tots dos sistemes negaven la humanitat d'a-

quells als quals s'oposaven, i els tractaven com si foren animals –o pitjor, insectes– abans d'assassinar-los. I per això Courtois, per acabar, porta aquesta línia de raonament fins a una conclusió que ja és famosa:

Els crítics han tractat sovint d'establir una distinció entre el nazisme i el comunisme amb l'argument que el projecte nazi tenia una meta molt concreta, que era extremament nacionalista i racista, mentre que el projecte de Lenin era universal. Això és completament erroni. Tant en la teoria com en la pràctica, Lenin i els seus successors exclouien de la humanitat tots els capitalistes, la burgesia, els contrarevolucionaris i tants altres, de manera que els van convertir en enemics absoluts segons el seu discurs sociològic i polític. Kautsky ja es va adonar l'any 1918 que aquests termes eren completament elàstics, i per tant permetien que aquells qui ocupaven el poder pogueren excloure qui volgueren de la humanitat i en qualsevol moment que ho desitjaren. Aquests van ser els plantejaments que conduïren directament als crims contra la humanitat.⁴⁹

Podríem rebutjar fàcilment algunes de les argumentacions que presenta Courtois en la introducció i en la conclusió. Per exemple, la seua queixa que el comunisme no rep tanta atenció negativa com l'Holocaust no és només inexacta, sinó estranyíssima, perquè els crims del comunisme han estat àmpliament –i sovint salvatgement– airejats pels seus enemics des del començament, mentre que abans del 1980 s'havia dit ben poca cosa a propòsit de l'Holocaust.⁵⁰ I la seua derivació immediata de Stalin a partir de Lenin, per dir-ho de ma-

nera suau, requereix una anàlisi i una argumentació serioses, com passa amb la no menys fugaç explicació dels estralls del comunisme com a fenòmens basats en la «dimensió messiànica» del marxisme. Però dues altres tesis van crear una consternació considerable i han arribat a associar-se de manera indeleble amb el *Llibre negre*: la xifra dels 100 milions de morts i el paral·lisme amb el nazisme. Es van convertir en elements cabdals del debat que es va produir després de la publicació de l'obra.

La data de publicació del llibre havia estat calculada perquè coincidira amb el vuitantè aniversari de la Revolució Bolxevic, com una mena de clau al taüt del comunisme. Tan aviat com l'obra va aparèixer, la controvèrsia va esclatar. Els autors responsables de més de la meitat del llibre i dels únics estudis originals que contenia, els que se centraven en la Unió Soviètica i en Cambodja, van denunciar públicament Courtois per la seua «obsessió per arribar a la xifra dels cent milions de morts». En diversos articles i entrevistes, Werth i Margolin indicaven com, per tal d'assolir l'objectiu que s'havia fixat, Courtois no dubtava a tergiversar la informació ni a exagerar-la: el total de Werth, incloent-hi la Guerra Civil i el gran període de fam de 1932-1933, havia estat de cinc milions de persones menys que el «número mític»⁵¹ de Courtois, mentre que Margolin negava haver parlat dels comunistes del Vietnam com a responsables d'un milió de morts.⁵² Entrevistat per *Le Monde*, Margolin va comparar l'esforç de Courtois amb l'«activitat política militant, certament, d'un acusador que acumula càrrecs al servei d'una causa, la d'una condemna global del fenomen comunista com a fenomen essencialment criminal».⁵³ Tots dos van re-

butjar la comparació entre el comunisme i el nazisme: Margolin indicà que el comunisme reivindicava l'alliberament humà, mentre que el nazisme «és una doctrina racista que condemna la majoria de la gent a la foscor»,⁵⁴ i Werth va subratllar que «no existien camps d'extermini a la Unió Soviètica».⁵⁵

Escrivint conjuntament en *Le Monde*, Werth i Margolin van reiterar aquests desacords i també van rebutjar l'afirmació de Courtois segons la qual els crims del comunisme es fonamentarien en la seua ideologia. Van arribar a indicar que les polèmiques asseveracions de Courtois no constituïen una conclusió raonada, sinó més aviat una afirmació que no es podia extraure dels estudis concrets que conformaven el llibre. El comunisme no havia estat –ni en totes les ocasions ni a tot arreu– tan sagnant com els pitjors episodis que l'havien caracteritzat: Cuba i Nicaragua no van estar marcades per crims com aquests, per exemple, i la majoria de les víctimes van morir durant deu anys de domini soviètic i quinze de Mao, i a més el gruix d'aquestes ho va fer a causa dels llargs períodes de fam.⁵⁶

Com ja hem vist, tot això només va ser una part de la tempesta provocada pel *Llibre negre*, que es va prolongar durant mesos als mitjans de comunicació francesos. *Le Monde* té més de tres-centes referències al *Llibre negre*, mentre que en *Libération* en trobem més de setanta, i *Le Figaro* n'inclou gairebé cinquanta. Tot i que van rebre igualment mostres de suport i atacs, la principal acusació que es feia a Courtois i als seus col·legues era la d'haver tergiversat la informació històrica per motius ideològics. Per consegüent, s'esperava que més tard o més d'hora un equip rival d'in-

vestigadors aprofitaria l'ocasió per enllestir una sucosa rèplica acadèmica. L'octubre del 2000 es va publicar *Le Siècle des communismes*, un altre llibre gruixut (de més de 500 pàgines) produït per un equip internacional de vint-i-tres especialistes que hi havien treballat sota el lideratge d'un grup que incloïa un crític primerenc del *Llibre negre*, Michel Dreyfus.

En el mateix títol podem trobar una part de la tesi que l'obra defensa: l'afirmació que va existir una pluralitat de comunismes implica la negació de l'existència d'un sistema comunista únic i coherent, amb una «naturalesa» específica. Segons Furet, els seus trets positius eren una il·lusió, i segons Courtois els seus líders van provocar «la catàstrofe comunista» pel fet de posar en pràctica una ideologia basada en Lenin i, en última instància, en Marx. Per contra, «els partits comunistes en el poder no van extraure la seua legitimitat de la mateixa història ni s'hagueren d'enfrontar als mateixos reptes».⁵⁷ Els autors es proposen, per tant, de demostrar la diversitat i la complexitat de fenòmens excessivament simplificats per Furet i pel *Llibre negre*. En fer això, s'oposen al balanç de Courtois que consideren massa limitat, pel fet que se centra en un sol aspecte del comunisme, el nombre de morts que va causar. A més, acusen Furet i els autors del *Llibre negre* de brandar una destrial ideològica en lloc de mantenir una actitud genuïnament acadèmica. Tal com ho plantejgen Bruno Groppo i Bernard Pudal, la seua actitud –fortament basada en el concepte de «totalitarisme» de la guerra freda, més que en les autèntiques històries socials de les societats comunistes– reflecteix el combat ideològic contra «allò que consideren una monstrositat o una il·lusió

perillosa i assassina».⁵⁸ Com a tal, aquest enfocament presenta un gran relat sobre la Unió Soviètica que se centra sobretot en els seus crims i que els explica recorrent a la ideologia i al lideratge polític, mentre que ignora els enfocaments que proporcionen un sentit més profund de la vida històrica. Serge Wolikow descriu tot això com a caricatura de la història real, perquè fa servir una explicació basada en una sola causa que, mitjançant «l'assimilació –per exemple– del moviment comunista a un simple procés subversiu, simplifica el fenomen i evita que es pugui entendre l'impacte i l'amplitud que va tenir».⁵⁹

En una secció inicial integrada per nombrosos capítols que esbossen la història de les diverses interpretacions del comunisme, *Le Siècle des communismes* palesa un to completament diferent del del *Llibre negre*. Amb una actitud combativa però respectuosa envers Furet i els col·laboradors del *Llibre negre*, els autors d'aquesta obra no pretenen ni ser membres d'una acusació ni mantenir-hi un tarannà polític. Al·ludeixen a la primacia d'un enfocament acadèmic sobre un de moral, de manera que pretenen –més que cap altra cosa– *entendre* la història i no utilitzar-la per extraure'n lliçons. En descriure la visió de si mateixa que tenia la Revolució Bolxevic, Claudio Sergio Ingerflom afirma que els seus líders compartien el mite del «1917, any zero», que va ser posteriorment adoptat pels seus enemics i reiterat en el *Llibre negre*. La veritat és que en la seua obra *Penser la Révolution française* Furet advertia contra aquesta il·lusió, però després en queia víctima igualment en *El passat d'una il·lusió*.⁶⁰ el mite que la revolució va constituir una ruptura radical amb el passat i va representar la introduc-

ció de polítiques totalment noves i d'un enfocament decididament nou pel que fa a un seguit d'aspectes.

En contrast amb això, *Le Siècle des communismes* ens proporciona anàlisis acurades tant del context històric del bolxevisme com de la seua continuïtat respecte del passat rus. L'espionatge dels ciutadans, les deportacions forçades, els camps de concentració, l'ús de la violència com a manera d'actuar dins la societat, la intervenció massiva de l'estat en la vida quotidiana... «aquests mètodes ja s'utilitzaven de manera generalitzada abans de l'octubre del 1917».⁶¹ Allò que va caracteritzar els bolxevics va ser la decisió d'utilitzar aquests mitjans després de la fi de la guerra, per assolir objectius nous, la qual cosa va provocar que es convertiren en trets permanents del nou estat. No sorgien ni de la ideologia marxista ni de l'anhel de crear una Utopia, sinó que de fet emergien del gresol de la Primera Guerra Mundial i de la Guerra Civil, així com de la naturalesa agressiva i maniquea del moviment que va ascendir al poder durant –i mitjançant– aquests conflictes.

Les condicions específiques de Rússia i –com argumenta posteriorment Roland Lew– les de la Xina van jugar un paper cabdal a l'hora de generar la violència comunista soviètica i xinesa. En general, «la història del comunisme és indestruïble de l'existència de la violència que es va encetar l'any 1914 i que s'estén fins a la nostra època».⁶² Específicament, la violència del bolxevisme hauria de ser entesa en un context molt concret: no en el món il·lusori d'una Rússia madura per la modernitat i el capitalisme democràtic, sinó en el context real d'un univers arcaic de despotisme i religiositat tosca.⁶³ «Sense el

contrapès d'una tradició democràtica», la Unió Soviètica va eixir de la Guerra Civil com a Partit-estat militaritzat que se situava al capdamunt d'una pagesia exhausta que es veia obligada a tornar als seus valors tradicionals. La tradició democràtica pròpia dels bolxevics havia estat totalment destruïda per la Guerra Civil. «En lloc de veure dins el Partit Bolxevic una mena de *deus ex machina* que organitzara deliberadament la violència, resulta més escaient avaluar l'estat en què es trobava la societat russa l'any 1917 i després de la Guerra Civil.»⁶⁴ Pel que fa a la violència del comunisme xinès, va prendre forma al bell mig d'una profunda tensió estructural. «Occidentalitzar-se per tal de continuar sent xinesos; modernitzar-se per tal de contenir l'Occident; vet ací la tensió que recorria el segle anterior a l'arribada del poder dels comunistes, i que, en molts aspectes, serveix per caracteritzar les contradiccions de gairebé mig segle de poder 'comunista'».⁶⁵

En una descripció breu i molt brillant dels problemes del Partit Comunista Soviètic, Gabriel Ritterspohn, seguint les petjades dels seus col·legues, s'enfronta al concepte de «totalitarisme» com a explicació de la societat soviètica. Més aviat, el Partit es va basar en estructures arcaïques per tal de fer avançar la societat soviètica, i fer-la avançar de maneres que impugnaren aquestes mateixes estructures. La confiança del Partit en la força i en el control centralitzat no podia provocar el ràpid creixement que exigia, de manera que tot això va conduir a un punt mort en què el mateix Partit era alhora el fuet que menava la societat cap avant i el fre que impedia que es moguera. El problema no era ni de lluny el totalitarisme, sinó una *falli-*

da de control: els projectes del Partit eren bloquejats per la mateixa societat soviètica. Ras i curt, en acostar-se al fenomen del terror, Ritterspohn raona com la desconcertant versió del marxisme soviètic que tenia la nova elit –segons la qual, les classes, la propietat i les relacions de domini havien estat «abolides», juntament amb els interessos que els eren propis– impedia als membres d'aquesta mateixa elit adonar-se del cul-de-sac on havien quedat atrapats. D'aquesta manera, el terror va esdevenir un recurs natural per a un Partit-estat tan allunyat d'allò que proclamava com a objectiu seu que tan sols l'acció d'enemics infernals podia explicar els seus fracassos: canvis de bàndol, sabotejadors, agents estrangers.⁶⁶ Això és tot el que s'obvia, com indica Lynne Viola, en la «història moral» d'un Courtois o d'un Furet. El seu enfocament distorsiona, evita i malinterpreta els fonaments de la societat soviètica i la indefugible contradicció que esdevingué esclatant una generació després de la mort de Stalin: la seua infraestructura industrial i militar no «permetria que el país mantiguera el seu estatus de superpotència més enllà de les últimes dècades del segle XX».⁶⁷

D'aquesta manera és com *Le Siècle des communismes* presenta els seus arguments favorables a –i comença a demostrar– una comprensió més completa del comunisme soviètic que aquella que permeten Furet i els membres de l'acusació del *Llibre negre*. I no hi ha cap mena de dubte que aquest enfocament és més ric des del punt de vista intel·lectual, més elaborat i més matisat que el d'aquells sempre compromesos amb el fet de sotmetre el comunisme a una mena de judici: *Le Siècle des communismes* no té aquesta ambició de caire mo-

ral o polític. La veritat és que el seu objectiu és historiogràfic –la defensa d'un enfocament polifacètic de la història, oposat a l'enfocament monotemàtic del *Llibre negre*, que se centra exclusivament en la criminalitat del comunisme.

Tot i això, malgrat la tendència favorable a la idea d'una pluralitat de comunismes que professaven, els autors del *Segle* s'interessen fonamentalment per la Unió Soviètica –Cambodja, per exemple, a penes mereix deu paràgrafs molt curts, i l'inquietant estudi de Rey a propòsit de la Xina es limita a esbossar el context en què es va produir la violència sense aprofundir la violència mateixa. Hi ha elements comuns en les diverses societats comunistes? Si bé Courtois afirmava això mateix de manera generalitzadora i sense cap prova, l'argument contrari –el de la diversitat– no pot anar gaire lluny sense demostrar-lo mitjançant estudis comparatius dels diversos comunismes. Durant la tempesta del 1997 Werth havia contestat de la manera següent a les crítiques d'un futur col·laborador del *Segle*, Alain Blum:

¿És que no existeix d'una manera clara i veritable un territori comú, un nucli constituït per pràctiques polítiques basades –en tots els països que s'anomenen a si mateixos comunistes– en seqüències de repressió extenses i terribles, certament criminals en determinats moments, basades en l'exclusió de categories socials completes, en «una cultura de guerra civil», en la idea central de la «intensificació de la lluita de classes» a mesura que s'acosta l'objectiu ideal, en un determinat nombre de mites de modernització que condueixen a l'extrema violència contra un «vell món» que ha de ser destruït (fins i tot a la Cambodja de Pol Pot,

que Alain Blum rebutja de manera insultant en aquest últim aspecte, i a la Xina)?⁶⁸

Werth admetia davant Blum que una «autèntica reflexió comparativa entre les diverses experiències comunistes [...] hauria d'haver estat al cor de[*l Llibre negre*]». ⁶⁹ Segons la mateixa lògica, també hauria d'haver estat al cor de *Le Siècle des communismes*. Però, malgrat aquest raonament, el fet és que cap bàndol del debat es dedica a aquests estudis comparatius tan necessaris.

Un segon aspecte fonamental a l'hora d'avaluar el *Segle* es relaciona amb el lloc que correspondria als judicis morals en el context de l'estudi històric. ¿És que una perspectiva moral condueix necessàriament a la «negació de la història» denunciada per Blum?⁷⁰ Els autors del llibre fan veure que –després d'haver explicat els diversos motius, contextos i fonts de la violència– un enfocament moral ha deixat de ser rellevant, o potser és un residu arbitrari i sobrer de la guerra freda. Tot i això, és possible per als autors del *Segle* fer justícia a determinats contextos i complexitats i, *alhora*, continuar concentrant-se en els mals del comunisme i en els motius que els provocaren? Fa la sensació que els autors de *Le Siècle des communismes* van perdre contacte amb els horrors quan menaven tot aquest procés de reconsideració, com si aprofundir en aquests, o veure'ls com a problemes relacionats amb les decisions i intencions humanes, només servira per revifar els retrets de la guerra freda. Però el fet d'explorar la complexa xarxa de les condicions que van conduir a la violència no anul·la una constatació innegable: almenys en tres societats comunistes –amb importants estructures i perspec-

tives comunes—, els líders van decidir assassinar milions de persones. ¿És que no seria possible una història més complexa i matisada, que de debò fera justícia a aquests desastres de Cambodja, de la Xina i de la Unió Soviètica, una història que buscara les fonts d'aquests desastres, incloent-hi possibles paral·lelismes entre les tres societats? Tal com deia Werth en el seu article, en justificar el projecte del *Llibre negre* fins i tot després d'haver-se mostrat en desacord amb les distorsions de Courtois, els sistemes comunistes i les seues pràctiques repressives exigeixen comprensió. «Més enllà de les diferències, tan evidenciades i subratllades pels autors, les semblances pel que fa al funcionament del poder entre països amb substrats culturals tan dispars com la Xina i l'URSS desafien l'historiador a l'hora de plantejar-se l'existència real de l'objecte anomenat "sistema comunista".»⁷¹

La veritat és que a molts lectors els semblarà que *Le Siècle des communismes* és un alleujament benvingut després de les aberracions d'*El Llibre negre del comunisme*. Per entendre, no per jutjar, per veure complexitats i no per forçar els fets, per buscar els contextos més que per veure esdeveniments en si mateixos: la veritat és que molts se sentiran més còmodes amb un enfocament com aquest. Però *Le Siècle des communismes* acaba patint el defecte oposat al del *Llibre negre*, al dels estudis de Judt i al d'*El passat d'una il·lusió*. Si aquestes obres es veuen perjudicades per una preocupació monotemàtica —la d'aportar arguments per a un judici contra el comunisme—, la primera tendeix a difuminar el tema principal, la violència del comunisme, amb el pretext de la seua inquietud per evitar dur a terme un judici i per mostrar

el fenomen del comunisme amb tota la complexitat que el caracteritza. Però, en fer això, els autors s'han separat excessivament de qualsevol actitud crítica, excepte la relacionada amb Furet i el *Llibre negre*. Per tant, aquells que creiem que el judici sobre qualsevol cosa és indestriable de la comprensió d'aquesta cosa —qui açò escriu així ho creu— podríem perdre la paciència. No per les tergiversacions i l'extrema hostilitat de Judt, Furet i Courtois, sinó per la nostra determinació a l'hora de relacionar història i moralitat. Per la convicció que el «comunisme», després d'haver tingut en compte totes les complexitats i tots els matisos, va defensar, malgrat tot, un projecte coherent que demana una comprensió crítica. I que, amb tots els respectes envers les pressions i les forces que condueixen els humans a cometre uns actes o uns altres, seria un exercici de pura evasió menysprear la insistència dels acusadors a l'hora de situar les intencions i les decisions humanes de nou en la història.

El problema continua vigent: com ens podem enfrontar realment amb el comunisme i debatre'n els mals i, alhora, fer les paus amb els qui van negar que aquests mals existiren? Si de veritat estem decidits a explorar del tot quin ha estat el cost del comunisme, i les seues il·lusions, i a contextualitzar correctament la qüestió dels judicis històrics, els estudiosos —sense importar com siguen de parcials— haurien de ser com a mínim conscients que un altre gran judici pot dur-se a terme i de fet hauria de dur-se a terme: el judici que suposaria un *Llibre negre del capitalisme*. I la veritat és que *Le Livre noir du capitalisme* (El Llibre negre del capitalisme), escrit per un tercer equip, va ser publicat l'any 1998 i va passar gairebé desapercebut.⁷² Remun-

tant-se fins als viatges colonials i l'esclavitud, però concentrant-se sobretot en el segle XX, presenta un còmput de morts molt superior al del comunisme. Les anàlisis del llibre contemplen moments com ara la Primera Guerra Mundial; el genocidi d'Armènia; la Segona Guerra Mundial; les morts per inanició a la Xina, a l'Índia i a Indoxina entre el 1900 i el 1945; les guerres a Indoxina menades per França i els Estats Units; la guerra francesa d'Algèria; la massacre indonèsia del 1965; i el genocidi de Rwanda; a més de les guerres esdevingudes pertot arreu de l'Àfrica i a l'antiga Iugoslàvia. Des del 1900, i consultant només fonts d'informació àmpliament disponibles, els autors hi detallen una xifra de morts molt superior a la dels cent milions, comptant-hi guerres, assassinats en massa i morts per inanició atribuïbles al sistema capitalista.

Deixant de banda els aspectes concrets que impliquen totes aquestes anàlisis, que exigeixen ser debatuts i avaluats per si mateixos però que es troben fora de l'abast temàtic d'aquest article, *Le Livre noir du capitalisme* planteja almenys tres qüestions que podrien ajudar-nos a arribar a algunes conclusions pel que fa a la controvèrsia generada entorn del comunisme. En primer lloc, són tots els assassinats descrits en aquest llibre deguts al sistema econòmic i social capitalista? Alguns lectors se sentiran temptats d'atribuir assassinats de masses a les diverses hostilitats de caire ètnic i religiós, als nacionalismes, i per tant tractar-los com si no tingueren res a veure amb el capitalisme com a tal. També podrien sentir-se temptats a considerar les morts per inanició com a fenomen no relacionat directament amb l'ordre econòmic, sinó, per exemple, amb les condi-

cions naturals o amb les febleses inherents a la voluntat i a l'organització humanes. I què me'n dieu, del potencial assassí de la tecnologia moderna, o del sistema estatal? Aquests són aspectes molt seriosos que cal tenir en compte per al desenvolupament del debat. Els investigadors no haurien de fer recaure absolutament totes les culpes en el sistema social que acusen per totes les matances que s'han produït dins d'aquest. Evitar aquesta elisió implica resoldre problemes tant estructurals com teòrics. Per damunt de tot, ens hem de preguntar: quines són les causes?, quins són els lligams?

Però la qüestió principal és exactament la mateixa que es produïa respecte del comunisme. Els assassinats de Stalin, van ser provocats realment pel comunisme, o més aviat per un tirà brutal? El mateix podem dir de Mao. Si el que volem és evitar la doble moral, no hem d'acceptar cap mena d'atribució sistèmica, en aquest cas els lligams amb el capitalisme, si no és que s'estableix de manera suficientment acurada. Això implica que hem de fer el mateix a l'hora de debatre sobre el comunisme.

En segon lloc, si s'han de fer judicis històrics objectius, cap de les societats contemporànies no pot restar al marge de l'avaluació crítica. Un mateix estàndard hauria d'aplicar-se a totes. Com ja va dir Herbert Marcuse, cada societat pot ser jutjada considerant com fa servir les capacitats pròpies per pacificar l'existència humana. Això implica tenir en compte quanta misèria històricament innecessària pot arribar a provocar un determinat sistema social, econòmic i polític. Els estudiosos poden optar per un bàndol, però el que haurien de fer com a mínim és considerar cada societat en el seu context i en termes de les seues potencialitats. El judici

és possible, però sempre és contextual i específic. Hem sentit a dir a Werth i a Margolin que la majoria de les morts soviètiques i xineses van tenir lloc durant els períodes més intensos de transformació social, la majoria durant els períodes de fam. Com podem evitar els judicis interessats i vanitosos que exigeixen que aquestes societats haurien d'haver estat transformades per àngels?

I a l'últim hem d'enfrontar-nos amb la paradoxa que *tots dos* Llibres Negres inclouen els sis milions de morts que es van produir durant la Guerra Civil Russa, però cada llibre atribueix la matança a *l'altre* bàndol! Fer grans atribucions amb els mals d'un bàndol o de l'altre durant la guerra entre el comunisme i el capitalisme exigeix autèntiques anàlisis crítiques no sols dels dos bàndols, sinó també de *la guerra que mantenien*. Un dels contextos inevitables per als crims del comunisme –sense que servisca per disculpar-los, ni per justificar-los, ni per pretendre de manera arbitrària que hi haja un equilibri de les culpes– és el que conformen els crims del capitalisme. I a l'inrevés. Per raons tant històriques com morals, i perquè vivim en la societat vencedora, hem de tenir presents els efectes recíprocs que ha exercit la violència de cada un dels sistemes sobre l'altre. Si tenim això en compte –i no ho té en compte cap de les autòpsies actuals–, situarem com cal tots dos bàndols dins el seu conflicte a vida o mort i farem que qualsevol panoràmica moral de caire retrospectiu haja d'abraçar necessàriament tots dos bàndols.

Des del 1917 fins al 1991, un dels grans relats del segle XX va ser el de la lluita entre el comunisme i el capitalisme. Atrapats en una abraçada de maniqueisme, els parti-

daris de tots dos bàndols afirmaven només la bondat del propi i la maldat de l'altre. L'esquerra va destacar molt la violència estructural sistèmica, incloent-hi la pobresa generalitzada, el colonialisme i l'herència del racisme, així com el genocidi de pobles nadius i la mort mecanitzada pròpia de la guerra moderna. La dreta va insistir en els horrors del comunisme. En un clima de guerra ideològica total, abans que la «coexistència pacífica» fóra ni tan sols una possibilitat, cada un dels bàndols va evitar admetre els actes de maldat que li eren propis –si no és que es tractava de coses ja passades, o atribuïbles a l'altre bàndol, o «necessàries», o enteses com a errades que es podien redreçar dins del context «democràtic» o «socialista».

No es tracta simplement de la inèrcia psicològica o política que fa que el conflicte cree una tendència natural a l'autojustificació, a més d'una comptabilitat efectuada mitjançant una moral selectiva. Sí, durant la guerra freda els defectes de cada un dels bàndols es van mantenir en secret respecte de l'altre, que els utilitzava com a arma sempre que podia. Però de la mateixa manera que la violència comunista no es pot entendre mai del tot si no la situem en el context d'allò que l'esquerra veia com a violència burgesa, des de Verdun fins a Hiroshima, també la ceguesa moral del comunisme és distorsionada en gran mesura si la considerem de manera isolada, totalment deslligada de la lluita a vida o mort amb la societat burgesa i amb els crims històrics del mateix capitalisme. Resulta artificial el fet d'exigir simetria entre tots dos, però no és menys miop ignorar els mals del capitalisme mentre es debaten els del comunisme. La guerra total entre els dos sistemes va ser, tant com qualsevol

altre motiu, el que va donar forma a les reaccions de tots dos –les mentides directes, la parcialitat, la ceguesa moral, l'amnèsia selectiva.

Tal com demostren els llibres que acusen el comunisme, aquests problemes romanen en gran part en nosaltres. Una possibilitat postcomunista alternativa seria la d'efectuar un examen crític profund de la fi de la guerra freda vista des d'una actitud crítica envers els vencedors, recordant que des del 1917 cada bàndol ha proporcionat el context per a l'altre. Això podria acompanyar-se d'un qüestionament en profunditat del maniqueisme que va predominar en la vida intel·lectual i política de tots dos bàndols durant almenys una generació sencera.

Estic mostrant-me partidari, per tant, d'un enfocament del comunisme propi de la postguerra freda, que des d'una perspectiva crítica mantinga l'objectiu de comprendre el sistema derrotat i els horrors que va provocar, però sense haver de festejar incondicionalment les gestes dels vencedors. Sí, sens dubte és millor que el comunisme haja deixat de governar l'Europa de l'Est i la Unió Soviètica, però no per això hem d'evitar adonar-nos que no sols hi ha desenes de milions de persones que

estan en desacord amb aquest fet, fins i tot avui dia, sinó que també el vencedor de la guerra freda té crims propis pels quals ha de respondre. Vivim dins de l'únic sistema social creïble? És aquesta la realitat humana definitiva, com Francis Fukuyama ha argüït de manera més que coneguda? És que tots els seus mals provenen de polítiques defectuoses i de líders dolents, o és que alguns tenen com a motiu la mateixa naturalesa del sistema? Des del punt de vista moral i analític, si no polític, hauríem d'escoltar les fantasies dels joves radicals alemanys que, durant la caiguda del Mur de Berlín, cridaven: «Ja n'hi ha un menys, ja en queda un per acabar». Admetre els mals de *tots dos* sistemes ens podria ajudar a orientar-nos millor. L'erenou provocat l'any 1997 per *Le Livre noir du communisme* almenys plantejava la possibilitat d'una perspectiva menys vanitosa i menys propagandística respecte del comunisme, que poguera combinar un punt de vista crític, un esperit autocrític i un esforç genuí per retratar els fets com mereixen. Encara paga la pena d'escriure una història moral del comunisme vàlida, i encara no se n'ha escrit cap. □

Traducció de Felip Tobar

1. Aron, Raymond: *The Opium of the Intellectuals*, Norton, Nova York, 1957, p. 51.
2. Courtois, Stéphane: introducció a *The Black Book of Communism*, Harvard University Press, Cambridge, 1999, p. 19.
3. *Ibid.*, p. 20.
4. Scammell, Michael: «The Price of an Idea», *The New Republic*, 20-XII-1999, de l'edició electrònica <http://www.tnr.com/122099/scammell_122099.html>.
5. Els compromisos de l'autor d'aquestes línies són de domini públic, i la veritat és que no podria afirmar que estic per damunt de la discussió. L'any 1987, concretament, tenia l'esperança posada en un moviment soviètic tipus Solidaritat que, basant-se en les promeses que no havia complit la revolució bolxevic –els fonaments de la ideologia soviètica–, hauria abatut la burocràcia comunista i creat una societat socialista democràtica. En aquest sentit, vegeu el meu *Sartre's Second Critique*, University of Chicago Press, Chicago, 1987.
6. Courtois, Stéphane: introducció a *The Black Book of Communism*, p. 30.
7. *Ibid.*
8. Furet, François: *The Passing of an Illusion*, University of Chicago Press, Chicago, 1999, p. 502.
9. Dallin, Alexander: ressenya de *The Passing of an Illusion*, a *The New Leader*, 14/28-VI-1999, edició electrònica disponible a WilsonSelectPlus_FT.
10. Furet, François: *The Passing of an Illusion*, p. XIII.
11. *Ibid.*, p. IX.
12. *Ibid.*, p. VIII.
13. *Ibid.*, capítol vuitè.
14. Furet s'equivoca en aquest punt, com si les principals inquietuds de tots aquells que s'apuntaven al Partit hagueren d'haver estat necessàriament els aspectes més negatius del que estava passant a la Unió Soviètica. Immediatament desacreditada tots aquells que van subscriure –o que subscriuen– la crítica a la societat burgesa, malgrat que ho feren –o ho facen– amb intel·ligència i amb bona fe, com si estigueren sota la perversa influència de la «il·lusió» que s'està encarregant d'analitzar.
15. Morin, Edgar: *Autocritique*, R. Julliard, París, 1959.
16. Sartre, Jean-Paul: *Search for a Method*, Knopf, Nova York, 1963, pp. 20-21.
17. Això no implica negar l'existència d'una esquerra antiestalinista –els trotskistes i els socialistes lli-
- bertaris–, l'hostilitat de la qual envers el capitalisme no era gaire diferent de la seua hostilitat envers allò que veien com a perversió del socialisme. Eren un corrent polític menor, però amb una influència intel·lectual considerable.
18. Judt, Tony: *Past Imperfect: French Intellectuals 1944-1956*, University of Carolina Press, Berkeley, 1992, p. 50.
19. *Ibid.*, p. 54.
20. *Ibid.*, p. 81.
21. *Ibid.*, p. 55.
22. *Ibid.*, p. 84.
23. *Ibid.*, p. 83.
24. *Ibid.*, p. 146.
25. Judt, Tony: *The Burden of Responsibility: Blum, Camus, Aron, and the French Twentieth Century*, University of Chicago Press, Chicago, 1998, p. 104.
26. *Ibid.*, p. 118.
27. *Ibid.*, p. 120.
28. *Ibid.*, p. 121.
29. *Ibid.*, p. 96.
30. Com a estudi alternatiu, vegeu el meu text «Sartre vs. Camus. Fifty Years On: How the Cold War Destroyed a Friendship», *Times Literary Supplement*, 27-IX-2002, pp. 14-15. El meu esforç a llarg termini per navegar en aquest àmbit serà publicat amb el títol de *Camus & Sartre: The Story of a Friendship and the Quarrel that Ended It*, University of Chicago Press, Chicago, 2003.
31. Com a mostra del seu enorme crèdit, Judt ha escrit fa ben poc a propòsit del més maniqueu dels conflictes actuals, el que es produeix entre israelians i palestins, d'una manera que mira d'oferir a tots dos bàndols la credibilitat que mereixen. En discutir la justícia i la injustícia d'aquesta situació, ha indicat la importància de veure les accions en el context en què es produeixen i ha rebutjat fer de qualsevol de les dues perspectives la norma política i moral que caldria seguir (vegeu «The Road to Nowhere», *New York Review of Books*, 8-V-2002, a l'adreça electrònica <<http://www.nybooks.com/>>; «The Road to Nowhere»: An Exchange», *New York Review of Books*, 18-VII-2002, a l'adreça electrònica <<http://www.nybooks.com/>>). Si bé aquest conflicte és estructuralment distint respecte de la guerra freda, Judt, quan treballa la història intel·lectual francesa, té moltes coses a aprendre de la força moral i intel·lectual de la seua anàlisi del camí de la pau entre els israelians i els palestins.
32. Judt, Tony: *The Black Book of Communism*, solapa.

33. Malia, Martin: «Foreword: The Uses of Atrocity», *The Black Book of Communism*, p. XX.
34. Werth, Nicolas: «A State against Its People», *The Black Book of Communism*, p. 262.
35. Vegeu la meua obra *The Dialectics of Disaster*, Londres, 1984, pp. 69-70.
36. *Ibid.*, p. 267.
37. Margolin, Jean-Louis: «China: A Long March into the Night», *The Black Book of Communism*, pp. 463-464.
38. Margolin, Jean-Louis: «Cambodia: The Country of Disconcerting Crimes», *The Black Book of Communism*, p. 590.
39. Vegeu la meua obra *The Dialectics of Disaster*.
40. Margolin, Jean-Louis: «Cambodia: The Country of Disconcerting Crimes», *The Black Book of Communism*, p. 633.
41. Courtois, Stéphane: introducció a *The Black Book of Communism*, p. 4.
42. *Ibid.*, p. 15.
43. *Ibid.*, p. 17.
44. Courtois, Stéphane: «Conclusion: Why?», *The Black Book of Communism*, p. 754.
45. *Ibid.*, p. 746.
46. *Ibid.*, p. 735.
47. *Ibid.*, p. 737.
48. *Ibid.*, p. 747.
49. *Ibid.*, p. 753.
50. Aquest aspecte va ser destacat en una de les senyes més serioses del *Llibre negre*, la d'Anson Rabinbach, publicada a *Dissent*, tardor del 1998, pp. 61-66.
51. Werth, Nicolas: «Vrais et faux enjeux du *Livre noir*», *Le Monde*, 27-XI-1997, p. 15.
52. Chemin, Ariane: «Les divisions d'une équipe d'historiens du communisme», *Le Monde*, 31-X-1997, a l'adreça electrònica <<http://www.lemonde.fr/>>.
53. Margolin, Jean-Louis: «Historien, militant politique ou procureur?», *Le Monde*, 9-XI-1997, a l'adreça electrònica <<http://www.lemonde.fr/>>.
54. Chemin, Ariane: «Les divisions d'une équipe d'historiens du communisme», cit.
55. Werth, Nicolas: *ibid.*
56. Margolin, Jean-Louis; Werth, Nicolas: «Communisme: retour à l'histoire», *Le Monde*, 14-XI-1997, a l'adreça electrònica <<http://www.lemonde.fr/>>.
57. Pudal, Bernard; Dreyfus, Michel; Groppo, Bruno (et al.): *Le Siècle des communismes*, Editions de l'Atelier-Éditions Ouvrières, 2000, p. 10.
58. Groppo, Bruno; Pudal, Bernard: «Une Réalité multiple et controversée», *Le Siècle des communismes*, p. 19.
59. Wolikow, Serge: «Les interpretations du mouvement communiste international», *Le Siècle des communismes*, p. 90.
60. Ingerflom, Claudio Sergio: introducció, «De la Russie à l'URSS», *Le Siècle des communismes*, pp. 114-115.
61. Holquist, Peter: «La Question de la violence», *Le Siècle des communismes*, p. 137.
62. Wolikow, Serge: introducció, «Le Communisme dans l'histoire politique du xxè siècle», *Le Siècle des communismes*, p. 487.
63. *Ibid.*, pp. 489-490.
64. *Ibid.*, p. 492.
65. Lew, Roland: «Le Communisme chinois», *Le Siècle des communismes*, p. 236.
66. Rittersporn, Gabriel: «Le Parti» i «La Terreur», *Le Siècle des communismes*, pp. 144-149 i 150-159.
67. Viola, Lynne: «Les Paysans de 1917 à nos jours», *Le Siècle*, p. 171.
68. Werth, Nicolas: «Vrais et faux enjeux du *Livre noir*».
69. *Ibid.*
70. Blum, Alain: «Historien et communisme: condamner ou comprendre», *Le Monde*, 18-XI-1997, a l'adreça electrònica <<http://www.lemonde.fr/>>.
71. Werth, Nicolas: «Vrais et faux enjeux du *Livre noir*».
72. Suret-Canale, Jean: *Le Livre noir du capitalisme*, Le Temps des cerises, Paris, 1998.

Terror polític i tenologies de la memòria

Disculpa, sacrifici, mercantilització i moralitats actuàries

Allen Feldman

VIOLÈNCIA I CRISI DE LA MEMÒRIA

En «Sean» –un exparamilitar republicà– i jo feiem un tomb en cotxe pels camps de batalla de Belfast. M'ensenyava els llocs en què havia pres part en operacions de l'Exèrcit d'Alliberament Nacional Irlandès (INLA, Irish National Liberation Army), o els llocs dels quals havia tingut coneixement logístic, per tal d'explicar-me com s'havien planificat i dut a terme les accions de guerrilla urbana. Sean parlava d'aquests temes amb una barreja de professionalitat i de distància irònica, seca, molt típica de la classe obrera de Belfast. Vam passar fregant un control de seguretat on, només feia cinc anys, ell mateix havia *donat el missatge* a un policia: li va disparar un tret al cap a boca de canó i va fugir, ells en diuen *rebobinar*, en un cotxe que l'esperava. Mentre érem allà, reproduint mentalment les imatges de la violència passada, va començar a contar-me els mulladers en què darrerament s'havia vist involucrada la seua dona al barri on vivien, una sèrie de baralles amb un *sicari* (un petit delinqüent) que l'havia bufetejada. Sean, amb

altres *retirats* de diverses organitzacions paramilitars republicanes, s'hi va tornar: el van apallissar amb bastons d'hoquei i el van enviar a l'hospital. Sean em preguntava si calia emprendre noves accions, ara que l'home havia eixit de l'hospital. La conversa continuava mentre recorriem aquella cartografia de la guerra clandestina que s'amagava sota les banals superfícies urbanes del declivi postindustrial. Les «noves mesures» de què em parlava eren *fer-se amb ell* –és a dir, cometre un assassinat. Sean volia agafar una *curta* (un revòlver) d'un dels dipòsits de la seua organització –en sabia tots els amagatalls– i demanar-ne permís a la cèl·lula local de l'IRA, els membres del qual ell considerava col·legues. En aquells moments, l'IRA havia encetat una campanya contra els petits delinqüents, en què els apallissaments amb bastons d'hoquei eren freqüents. Volia estructurar l'assassinat com a operació de càstig *oficial* paramilitar, una operació que prenia caràcter polític si s'arribava a saber que l'IRA local havia donat permís per a l'execució o que, com a mínim, l'havien passada per alt. A mesura que la conversa continuava, m'endinsava en la planificació d'un homicidi premeditat, és a dir, d'un assassinat. Qualsevol consell que jo poguera donar-li, per molt pacifista que fóra, me'n feia còmplice. Aparentment, el

Allen Feldman és antropòleg i professor a la New York University. Aquest article es va publicar en *Radical History Review* núm. 85, hivern de 2003.

que m'havia dut a reunir-me amb Sean era analitzar amb ell com s'havien planificat i dut a terme les accions de guerrilla i ara, en un moment d'autoreflexió molt irònic, el que analitzàvem era la viabilitat d'un imminent acte violent. Havia caigut en un parany dialèctic on els actes de violència gaudien de la coherència i de la banalitat que els donava el fet d'estar-hi en contacte diàriament, i tot plegat era una conseqüència natural d'haver fet immersió en el camp d'operacions i la cultura, el sentit comú, de la classe obrera de Belfast a mitjans dels anys vuitanta. Aquesta conversa era resultat de l'èmfasi diltheyà que posa la recerca etnogràfica en l'empatia i el punt de vista de l'altre. Per això, els meus arguments tan lògics contraris al crim, atesa la meua socialització etnogràfica, només tenien efectivitat en la mesura que sintonitzaren hàbilment amb la racionalitat paramilitar de Sean. La geografia urbana que envoltava el cotxe concretava el raonament de Sean. En una ciutat militaritzada i «vigilada» —on la mort deguda a execucions estatals extraoficials i les mutilacions i execucions degudes a voluntaris han substituït els processos judicials, l'imperi de la llei i els drets humans— només hi ha carrers d'un sol sentit i atzacacs. És difícil fer marxa enrere i allunyar-se de les solucions i de les situacions violentes. La conversa que manteníem, que oscil·lava entre la lògica, la moral i la conseqüència personal, es feia ressò, segons havia arribat a saber, del tipus de debats que s'esdevenen en les deliberacions militars dels paramilitars abans d'una operació. Aquest diàleg en particular era el fruit de mesos d'escoltar empàticament el que em contaven, de donar respostes no verbals però eloqüents, i de no emetre condemnes

morals explícites per la meua part. Alguna vegada us heu oposat a —o heu discutit— un assassinat en concret amb una persona que hauria estat capaç de cometre'l? Sean, l'exparamilitar, feia servir la conversa per a explorar la seua relació passada amb el crim, i els seus límits personals i polítics. I, alhora, em provava deliberadament. Sean em posava a la vora tot allò que jo havia tingut davant meu mateix i que conformava una part semiconscent de la seua vida diària: el camí tan curt que hi ha entre la violència i la inacció, entre ser espectador i participar, entre un mateix i els altres.

Sean no tenia en compte els riscos del recurs a la violència, com ara ser empresonat, haver de fugir o patir les represàlies corresponents. Pel simple fet de viure a Belfast sense implicar-se també podia ser, en qualsevol moment, assassinat pels unionistes, o interrogat i torturat i per la policia o patir una «detenció» de tirar a matar. Tal i com ell ho plantejava, podien disparar-li simplement per botar-se un semàfor en roig, i els assassins podien justificar-ho basant-se en la fitxa policial que tenia o perquè era «rep», segons la llarga memòria institucional i també popular. La història, en molts nivells socials, s'organitza d'una manera sincrònica a Irlanda del Nord, i això el que fa és congelar el procés històric, i impossibilitar que els individus i els grups facen cap mena de canvi. Sean podria reformar-se, però la seua reputació li donava una mena de conclusió narrativa a la biografia, que se li imposava i de la qual era còmplice. Era alhora la víctima i el botxí.

Quan li vaig preguntar per què no n'hi havia prou amb una pallissa brutal, per què havia de *fer-se amb ell*, va contestar

lacònicament: «Perquè la gent oblida». M'estava dient, indirectament, que, en tot aquell temps que portava a Belfast parlant de la violència, semblava que aquella lliçó elemental ja l'hauria de tenir apresada. La capacitat d'oblidar, en aquest cas, feia referència, no pas al delinqüent, que ben aviat no podria recordar res de res, sinó a la família i als amics d'ell i la comunitat ideal de testimonis, tots els quals calia que *reberen el missatge*, literalment i simbòlicament. La violència prescriptiva i la memòria s'entrellaçaven. La qüestió de la capacitat d'oblidar era nova per a mi. En tot cas, la meua immersió per investigar sobre el terreny a Belfast havia estat una experiència claustrofòbica d'informadors, de comunitats senceres entravessades per la memòria històrica. Com a conseqüència de l'espacialització sincrònica de la memòria històrica a Belfast, hi ha poc marge per a l'alienació temporal proustiana, tret dels romanents de la vida quotidiana d'abans de la guerra. La memòria històrica esdevé, per a la cultura política de Belfast, una mercaderia de masses, que es fa palesa en tot l'entorn urbà –en els noms dels llocs, en els monuments commemoratius, en els rastres de les bales i als enderrocs causats per les bombes–, i que afecta la tria que la gent fa de l'habitatge o de la parella, i quasi totes les celebracions i les marxades anuals, alhora que s'empra com a excusa de qualsevol acte violent. El comentari de Sean, a més, m'ensenyava que la memòria com a mercaderia política podia estar sempre disponible al mercat de la història insistent. De la mateixa manera que un paramilitar unionista se'm va presentar ensenyant-me les cicatrius, els actes violents marcats al cos constitueixen un vehicle material per a la construcció de la me-

mòria i per a entaforar el jo en la memòria social i institucional. En aquest context, la memòria prescriptiva, originada en la pràctica política, funciona com a discurs regulador que prescriu els estats de subjectivitat. Pel que fa a l'entorn violent, aquest tipus de memòria reguladora és constitutiva del jo i, a més, una marca de finitud personal. La finitud afecta no sols la personalitat, sinó també la memòria col·lectiva –la violència fa tornar totes les coses repetibles per la seua pròpia repetició mecànica i fa que tot siga finit per les seues mutilacions. La violència només crea mitjançant la destrucció material. Així doncs, la materialitat alterada i deformada per la violència –tant si són cossos humans com l'entorn urbà– esdevé un vehicle inestable per a difondre els codis polítics i culturals llançats al món social pels actes de violència. Els meus informadors m'iniciaven en la materialitat contingent del record. Aquella exegesi implícita que havien fet del meu projecte de treball de camp em situava dins del laberint d'un projecte cultural d'un abast molt més gran que relacionaria violència i memòria. Com a etnògraf que mirava d'entendre la violència local, havia rebut una lliçó epistemològica que no tenia preu: m'ensenyaven no tant *el que* es recorda, que seria el centre d'interès de la ciència social positivista, sinó més aviat *de quina manera* les coses es recorden i s'obliden a la zona d'emergència política.

LA MEMÒRIA COM A TECNOLOGIA POLÍTICA

Els teòrics de la memòria social han identificat les condicions sota les quals es produeix culturalment, i han especificat

les funcions clau que hi tenen els agents legítimats de la memòria, les pràctiques de record col·lectiu, i els llocs on formalment s'articula la representació de la memòria. Segons Paul Connerton, en la memòria cultural actuen com a mitjancers intencionals determinats actors socials i, a més, s'expressa en certes pràctiques de representació que poden intervenir en els sistemes de significació del present.¹ Aquest model de memòria com a representació, el complementa l'obra de filòsofs de la historiografia, com ara Hayden White, Paul Ricoeur, Paul Veyne i Reinhart Koselleck, que coincideixen a assenyalar que l'esdeveniment històric no és el que s'esdevé, sinó el que és narrat.² El model narratològic no afirma simplement que la història es redueix als textos, ans alerta davant el fet que la mera descripció ideològica i formulària pot deixar vastos reialmes de l'experiència sense narració, i deshistoritzats, i doncs inaccessible a una societat com a recurs cultural. L'acte de la narració històrica a través d'una gran varietat de mitjans—escrits i orals, auditiu, basats en artefactes, audiovisuals— depèn de l'atenció o de la manca d'atenció donada a les contingències polítiques i socials de la seua pròpia acció i coneixement. Les representacions del passat es perceben a través del garbell de les perspectives, dels punts de vista i de les posicions personals i socials, que en creen i alhora en limiten el significat. La tríade de lloc, temps i persona determina perspectives històriques múltiples i variables. Els teòrics de la memòria cultural i els filòsofs de la historiografia consideren que la capacitat social de narrar el passat, d'objectivar i de col·lectivitzar l'experiència històrica, és un procés cultural sotmès a condicions socials i polí-

tiques desiguals pel que fa a les limitacions i a les possibilitats, tal i com ha explicat el Popular Memory Group.³

La connexió entre la violència repetida, la memòria i la capacitat d'oblidar que estableix el meu informador paramilitar, com a justificació de la represàlia, suggereix que el codi de revenja, la violència punitiva, pedagògica i de represàlia, vigents a Irlanda del Nord tenen una relació estreta amb les polítiques de la memòria: aquesta violència ha esdevingut el mitjà privilegiat, tot i que impugnat amb vehemència, per inscriure la memòria social al paisatge polític. Nietzsche fou el primer a remarcar la connexió entre la formació de la memòria social i la violència de càstig:

Aquests alemanys es fabricaren una memòria amb mitjans terribles, per tal de senyorejar sobre els seus instints fonamentals de caràcter plebeu i la seua barroeria brutal. Pensem en les antigues penes alemanyes, com per exemple en la lapidació..., en la roda..., en l'empalament, en l'acció de deixar que hom sigui esquinçat o bé trepitjat per cavalls (l'esquarterament), en l'acte de bullir l'assassí en oli o en vi... Amb l'ajut d'aquestes imatges i d'aquests esdeveniments, s'aconsegueix finalment de fixar en les memòries cinc o sis «no vull», tocant als quals hom ha fet la seva promesa a fi de viure sota els avantatges de la societat. Amb l'ajut d'aquesta mena de memòria s'arribà finalment «a la raó»!... Han somniat, si més no vagament, aquests genealogistes de la moral existents fins ara que, per exemple, aquell concepte moral precipu de «culpa» ha tingut el seu origen en el concepte molt material de «tenir un deute»? Han somniat tal vegada que la pena com un rescabament s'ha desenvolupat com-

pletament per separat de qualsevol pressupòsit tocant a la llibertat o a la manca de llibertat de l'albir?⁴

Ací, Nietzsche postula la memòria social com a força i com a relació materials que pren cos amb intervencions violentes en l'estructura de la sensibilitat i de la integritat personal. Les transformacions materials del cos i la iconografia teatral que aquestes aplicacions disciplinàries sobre els cossos proporcionen a la comunitat de testimonis, tot plegat reforça la memòria, i li dóna seguretat. Aquest és un model sacrificial per a la formació de la memòria, en què els cossos i els escenaris emblemàtics serveixen per a resumir la memòria prescriptiva per a un col·lectiu sencer. La construcció de la memòria a través de la coerció i de l'espectacle del dolor és, alhora, la construcció d'un subjecte polític. Per a Nietzsche, la creació i la justificació de normes socials com a memòria corporal és una *Herrschaftsgebilde*, una formació de dominació, tal i com comenta Reiner Shurmann:

La formació implica que el poder es configura a ell mateix, i la dominació implica que aquestes configuracions esmentades són forces. Una formació de dominació és una comanda de poder... Des del punt de vista del poder, no és del tipus nomotètic, sinó que implica la reunió de forces en una determinada formació... El poder no s'esdevé si no el traduïm a força.⁵

Per a Nietzsche, com més tard per a Foucault, el cos marcat per la disciplina i pel càstig actua com a exemple per reunir forces polítiques i constitueix una formació de dominació, un espai on el poder és

una comanda i un *topos* en què aquesta comanda assoleix una certa visibilitat, una certa ressonància col·lectiva i pública. La formació definitiva del cos que duen a terme tota una sèrie diversa de forces en intersecció és el que en produeix l'encarnació com a *habitus*, com a seu de la memòria social, que permet als agents socials desenvolupar una identitat en relació amb les funcions polítiques que es dipositen en el cos, com ara el mapa negrogràfic de la violència que anteriorment s'hi ha infligit, o que aquest mateix cos ha infligit.

Potser la troballa més poderosa de l'antropologia cultural a la passada dècada fou la consideració que la història no és un medi neutral dins del qual la gent actua, sinó que és un objecte construït per l'acció social, les representacions situades i la mediació simbòlica. La descripció vernacle de la història i la mobilització de la memòria popular informen i estructuren els agents polítics. Alhora, la descripció històrica pot ser visualitzada, materialitzada o inscrita en una gran diversitat de superfícies socials i de paisatges culturals, especialment al cos. En el meu llibre *Formations of Violence: The Narrative of the Body and Political Terror in Northern Ireland*, hi explique com la transcripció violenta dels codis etnohistòrics sobre les superfícies materials del cos i del paisatge urbà transformaren la vida social, la memòria popular i la percepció històrica a Belfast del 1968 al 1988.⁶ Per mitjà de la violència crònica, el cos, estructura espacial, i el paisatge sensorial esdevenen vehicles d'intervenció històrica i teatres icònics. La violència i el cos traumatitzat serveixen com a vehicles amb els quals la història, l'etnicitat i el poder es fan visibles i es dramatitzen, per tal que puga esdevenir-se la recepció de classe i la

mobilització política, tant a Irlanda del Nord com a moltes altres zones d'emergència política.

Crec que a Irlanda del Nord, d'ençà de 1968, la violència política ha agafat autonomia com a aparell historiogràfic *in situ*, potser fins i tot desplaçant, però sense dubte funcionant com a pròtesi de les descripcions de la història basades en el llenguatge discursiu. Dins d'aquest aparell historiogràfic, múltiples memòries hegemòniques, dominants, són impugnades i poden ser desplaçades, però l'escenari que permet l'existència de qualsevol tipus de memòria dominant i la impugnació d'aquesta memòria és la pràctica material i la construcció simbòlica de la violència punitiva. L'estructura ideològica de qualsevol acte de revenja, represàlia o càstig està íntimament lligada a la memòria prescrita, i la pràctica d'aquesta mena de violència és una mobilització de la memòria prescriptiva insistent perquè, com va dir el meu informador de l'INLA, Sean, «la gent oblida», i la capacitat d'oblir equival a l'abandonament de la condició de subjecte polític.

EL COS, LA MEMÒRIA I EL QUE ÉS POLÍTICAMENT VISIBLE

Dos simpatitzants republicans expliquen la lògica de les operacions de càstig paramilitars:

Abans de disparar ningú, normalment els triem i els interroguem. Anem a la porta, o al bar, o al carrer, i els diem: «Hi ha algú que vol parlar amb tu». Ens els enduem. Abans d'anar al bar a buscar algú, normalment tens una evidència del 100 % que et

faria, per inèrcia, traure i carregar armes d'un arsenal, per fer-t'ho tot sol. Però no podem agafar molta gent perquè ens posem en perill: hem de tenir bones raons per a tirar endavant. La casa és important, també: els hem de portar a una casa segura. Els agafem, els interroguem i portem tots els testimonis possibles. No sempre executem els qui són 100 % culpables. A voltes hem disparat contra gent que no eren els que calia. Però torne a dir que no podem embolicar-hi jurats ni advocats. Només podem examinar l'evidència i actuar pel nostre compte. (Baró, membre de l'IRA, 38 anys)

Les formes més bàsiques de càstig: per començar, hi ha el sistema de disparar als genolls, però no sol ser ben bé així. Ben poques vegades disparem efectivament als genolls des de darrere, fent-ne saltar la ròtula: normalment aquest càstig consisteix a disparar-los a la cama, a la cuixa o a la canella, depèn de com ha estat de greu el crim que han comès. Si vols rebre aquest càstig, el millor que has de fer és violar algú, la qual cosa implicaria que et dispararien al genoll. En realitat aquest càstig l'han patit ben pocs. Els crims pitjors són la violació o l'assalt al domicili de gent gran, de jubilats. Si et fiquen una bala al genoll, i realment et sents la pistola a la part del darrere del genoll, et fot, perquè saps que et mutilaran i que no trobaràs ròtules de plàstic. L'organització té unes regles disciplinàries segons les quals el millor és que un company et dispare. A més, si t'han de disparar al genoll o a les cames, i només et freguen la cuixa, o la cama, això ja compta com si t'hagueren fet tot el mal que volien. Però si el que ho ha fet era un imbècil que no tenia ni puta idea de disparar, t'ho poden tornar a fer. El lloc on

disparaven a la gent indicava el tipus de crim que havien comès, i fins i tot ho podríeu dir per l'arma que havien emprat. Un membre del moviment, per exemple, rebria una bala del calibre 22, d'un revòlver petit, mentre que un sicari realment dolent rebria una 45 Wembley, o, en cas de ser excepcionalment cruel, una de Magnum, o d'una escopeta de canons retallats. Després hi ha les pallisses: et poden trencar les cames o les cames i els braços, i d'ací ja passaríem a trencar-t'ho tot, a més de les cames i els braços. També et poden emplomallar, que, al començament de la lluita, allà on no hi havia bòfia al voltant i l'àrea estava sota control [dels paramilitars], es feia amb quitrà i amb plomes de debò. Sempre es feia públicament. Et lliguen a un pal i t'escampen el quitrà pel cap, i després t'hi aboquen les plomes de dos coixins. La major part de la gent que patia aquest càstig era per abusos sexuals o per fer la guitza als pensionistes ancians, apallissant-los o entrant a les cases. Van emprar aquest mètode en totes les campanyes de l'IRA: conec gent que va ser emplomallada als anys cinquanta, i que encara en tenen l'estigma. La gent se'n recorda molt, d'això, és com un estigma. En canvi, si et disparen... i què, si, un dia o altre, a tothom li disparen, i tal. Avui dia, com que no tens temps d'emplomallar la gent com caldria, els pintes de negre: els aboques dos pots de pintura negra i, després, els deixes anar les plomes per damunt del cap. Això es feia, sobretot, amb les «nòvies dels soldats». També hi havia una altra manera, que era afaitar la gent abans d'emplomallar-la, que a voltes els feies un favor, si els llevaves tots els cabells, abans.

Als qui cometien robatoris i als qui terroritzen la gent, ara quasi sempre els disparen,

perquè és molt més ràpid i molt més fàcil. Si emplomalles algú, has de tenir cinc homes amb tu, i has de lligar el tio a un pal. Mentrestant, la gent et veu, i poden trucar a la poli o els brits [l'exèrcit] mentre que, si només li has de disparar, entres a casa seua, li fots un tret, i toques el dos. (Baró, membre de l'INLA, 31 anys).

Les operacions de càstig dels paramilitars es revelen, ací, com a pràctiques historicistes: hom aplega tota mena de proves materials i informacions abans de triar els sospitosos i d'interrogar-los. L'interrogatori funciona, per tant, com a pràctica confirmatòria, més que no d'investigació. La manera en què el dolor i el trauma són aplicats al cos en una sèrie jeràrquica d'intrusions somàtiques, que menen el cos vers terrenys estratificats, mostra la resurrecció d'una economia moral de la memòria. El cos com a portador material i visual d'història, o de registre penal, s'evidencia en les variacions semàntiques que envolten l'acte de disparar als genolls d'algú: el calibre de l'arma, la persona que dispara, el lloc exacte de la ferida. Si les pallisses, els trets i les execucions esdevenen necessàries perquè una organització clandestina no pot imposar llargues penes de presó, marcar el cos situa aquests càstigs com a substituïts d'un tribunal de l'evidència. Fixem-nos com emplomallar la gent, per la raresa que comporta, si ho comparem amb un tret, representa un tipus de memòria social que acompanya i que qualifica la víctima al llarg de les dècades següents.

La descripció que acabe de fer de la lògica dels càstigs, repeteix, en molts sentits, la reproducció de la memòria social que hem vist al començament. La unitat local de l'IRA actua com a delegada i agent

de la memòria comunal: el cos del transgressor funciona com l'escenari prescrit o el teatre per l'aplicació de la violència punitiva; el cos esdevé la superfície on el lloc d'aplicació de la violència –la ròtula o a prop seu– indica la severitat del crim que cal castigar i recordar. Dolor, parts del cos i record se sincronitzen. I, per acabar, l'IRA gestionarà el temps d'aplicació de la violència punitiva per tal de mobilitzar el suport de la comunitat, la qual cosa revela que el càstig paramilitar és un recurs mnemotècnic reservat només a ocasions i moments polítics especials, adequats per a representar i desplegar la memòria comunal catàrtica sobre el cos d'uns altres.

En els càstigs paramilitars, se subratlla la funció de la violència com a escriptura sobre el cos. Empren la violència, no sols com a vehicle de la memòria, sinó per perfilar els llocs, els terrenys i les textures –és a dir, les ferides per al record. Tot i amb això, la violència esborra i deforma tant com inscriu, i l'ímpetu mnemotècnic sempre té el perill d'abocar-se a l'oblit, en la mateixa mesura que el cos com a plantilla assoleix estatus mnemotècnic només a través d'una destrucció total o parcial. Encara que el cos assegura la positivitat de la memòria col·lectiva a través del dolor i el trauma, només pot servir com a espai de record si és desfigurat o mutilat. D'aquesta manera, fins i tot el càstig violent dels paramilitars dirigit als estrats més baixos de l'ordre moral republicà, palesa la construcció de la memòria a través del sacrifici que caracteritza els estrats més alts de l'ordre moral republicà –els voluntaris màrtirs de l'IRA, especialment els deu del Bloc H que moriren en la vaga de fam del 1981. Aquests darrers van assolir un lloc especial dins la memòria col·lectiva a partir de l'es-

ventrament i la mortificació convenientment temporitzada dels seus cossos, els quals, malgrat la mort dels vaguistes, van ser redistribuïts d'una manera ritual per totes les comunitats de suport republicanes, sota la forma d'imatges iconogràfiques, hagiogràfiques, de memorial, murals i dedicatòries que ornem moltes cases a Belfast. El sicari castigat també serveix com a personificació emblemàtica de la memòria republicana; ell o ella esdevenen emblemàtics quan perden parts del cos o quan lliuren el cos sencer, com a conseqüència de l'exili o de l'execució. I malgrat tot, tant el sicari com el que fa vaga de fam són figures en què es concentra la moralitat i la memòria de la comunitat, i són objecte de les mateixes intervencions de representació i ideològiques, moralment ambivalents.

Si les pràctiques d'agressió, revenja, represàlia i càstig han esdevingut estratègies materials que permeten la producció o la reproducció de la memòria social dominant, podem inferir que els canvis en la relació entre violència i memòria indicarien canvis en les idees de legitimació, legalitat, i autoritat dels actors polítics i de la seua base social. Encara més, jo diria que, a la relació entre la violència de càstig, punitiva, de represàlies, que respon al codi de revenja, i a la producció de la memòria social, hi podem accedir amb anàlisis contextuals de la infraestructura dels actes violents, és a dir, amb anàlisis de la representació que se centren en l'acció de la violència com a mitjà historiogràfic i com a suport per a la memòria prescrita. Hom pot veure la violència política a Irlanda del Nord i a qualsevol altre lloc com a acte narratiu materialitzat que, amb més o menys èxit, expressa i resumeix el record social.

El terror polític rau a mitjan camí entre la violència que compensa el passat i la que s'adreça al futur, i, com a tal, s'exposa a les conseqüències d'una crisi de la memòria, quan mostra incapacitat per a compensar el passat i per a dissenyar una memòria sostenible del futur que intenta crear. Aquesta crisi de memòria va influir sens dubte en l'alto al foc de l'IRA Provisional (PIRA) i en la implicació del Sinn Fein en el procés de pau.⁷ També tingué un paper destacat durant el primer alto al foc de l'IRA, quan l'organització va intensificar les morts punitives de base comunitària, per tal de compensar la manca d'operacions militars contra l'estat. Curiosament, el PIRA no va considerar que aquestes operacions de càstig estigueren sotmeses a l'alto al foc, malgrat que els representants de l'estat britànic i els partits polítics unionistes explotaven aquestes pràctiques del PIRA com a indicadors de la manca d'un compromís seriós amb el procés de pau. La implicació encoberta, més recentment, d'unitats desarmades de l'IRA, fent costat al moviment de resistència de Garvarghy Road contra les marxés unionistes a Drumcree, és un altre exemple d'actuació compensatòria per la suspensió de la lluita armada, tot augmentant la presència i la mobilització en els afers locals, immediats, de la comunitat.

La violència política palesa les crisis de la memòria, i, alhora, n'és també l'agent patògen que les anuncia. Quan la violència política deixa de ser un portador adequat de la memòria social passada, ja no pot retenir el monopoli de la prescripció de quines memòries futures cal sostenir. Frances Barker ha subratllat la insatisfacció que pateixen les societats modernes, pel que fa a la memòria, i ens parla del fet

que la memòria formulària produeix una mena de congelació de la història, una situació ben coneguda a Irlanda del Nord, on la història funciona com a tancament sincrònic. Per a Baker, l'experiència mútua i la manca d'adequació discursiva entre el dolor privat i la commemoració pública i ritual d'un trauma del passat impedeixen aquest recurs mnemotècnic de recuperar el coneixement històric actiu. La polarització entre memòria pública i privada n'ha esdevingut el substitut minvat. Cap d'aquestes dues actituds, és a dir, la commemoració pública ritualitzada i el plany privat, no respon a la necessitat de crear un potencial històric. Quan s'esdevé aquesta bifurcació radical de la memòria en dos àmbits, el públic i el privat, la consciència històrica en ella mateixa queda reclosa, mortificada, petrificada amb els cossos soterrats. La memòria social deixa de ser, llavors, una força activa, mal·leable, a l'hora d'ajudar a construir el futur.

L'estructura del desplaçament que es produeix en aquests casos és, però, força més complexa. No sols se substitueix una forma de memòria per una altra, sinó que, en comptes d'això, es produeix –pel que fa a quina cosa substitueix la memòria històrica–, un dilema. És important d'observar com el plany... pren dues formes diferents... una, que és la que tradicionalment considerem que pertany a l'àmbit privat, i una altra forma, ritual, de «commemoració», de recordar plegats. Hem d'analitzar, però, aquesta subdivisió en ella mateixa: al capdavall, és clar que no hi ha res que siga estrictament «privat» en el sentit que res no és tan personal que no ho puguem descodificar o determinar amb ajuda de les pràctiques socials; i tampoc no hi ha

res estrictament «públic», que pertanga a una esfera objectiva i transparent que no està subordinada ni s'hi interposa cap tipus d'influència. La forma i la ideologia que subjau en aquesta disjunció, tanmateix, es troba molt arrelada en la societat occidental de la modernitat primerenca i actual, i en la tendència de la cultura d'acceptar que hi ha un trencament entre el que és públic i el que és privat, per començar i, després, de deshistoritzar més de la meitat del que, «de fet», constitueix la vida social indiferent, per ocupar, més tard, les conseqüències de totes dues: de l'estructura i de la «il·lusió» que s'han creat... Aquest desplaçament atorga dues opcions que, en realitat són falses: triar entre dolor i commemoració... tot oferint una solució equivocada a un problema espuri... Com a conseqüència d'un desplaçament original, doncs, la desautorització del dolor i la commemoració inadequada subministren les metàfores que impossibiliten la memòria com a tal.⁸

La cerimònia dels funerals republicans nacionalitza la mort, malgrat que no disposen de cap entitat de tipus estat-nació on aixoplugar-se, i l'operació militar es duu a terme en nom d'una imaginada entitat nacional futura que no té cap referent en l'experiència, tret de la memòria comuna dels qui han mort per ella i dels qui els planyen, a ells i el seu futur no realitzat. El morts republicans poden ser, idealment i possible, els únics ciutadans d'aquesta entitat nacional imaginada d'una Irlanda unida. I el mateix es pot dir dels morts unionistes, en referència al també imaginat Ulster britànic. Totes dues entitats tenen ben poca experiència real actual, excepte pel que fa al patiment i a la mort i

a la cultura expressiva dels militarismes unionista o republicà, cap dels quals no ofereix recursos culturals adequats per a la construcció d'un estat-nació o d'una societat civil oberta, basada en els drets humans. D'altra banda, precisament aquesta acceptació i integració dels morts com a element central de la identitat i del simbolisme nacionalistes fa nosa a molts voluntaris actius de l'IRA. El problema, per als activistes republicans, és doble: les cerimònies i les històries que han bastit són el que ha fet que se sacralitzara la mort republicana com una font molt poderosa d'identificació i de solidaritat. Per tant, són ells mateixos els que han donat importància a un llast retrospectiu i centrat en el dolor, molt per sobre del futur idealitzat de la seua campanya militar i d'aquest estat-nació a què aspiren. L'atracció emocional d'aquest dolor polititzat retrospectiu i perpetu, amb fortes arrels en l'economia moral de les comunitats i en les relacions de parentiu, està envoltada d'una aura indubtablement prerevolucionària.⁹

LA REPETICIÓ SACRIFICIAL ENLLÀ D'IRLANDA DEL NORD

La *mise-en-scène* del terror polític modern és essencialment sacrificial; com a procés ritual, la violència de sacrifici crea subjectes genèrics, matèria primera susceptible d'una objectivització làbil per tal com el procés de sacrifici requereix actors capaços d'assumir múltiples significats col·lectius, i capaços, també, d'absorbir i de reflectir fantasies col·lectives diverses, sovint contradictòries. El sacrifici esdevé un acte de violència organitzat a través del qual es mobilitzen, es visualitzen i es dramatitzen,

no sols el canvi històric, sinó també els significats col·lectius, per tal com s'hi produeix una selecció visible i una eliminació violenta de l'objecte que cal sacrificar, per part de l'agent sacrificador. La víctima és reclutada de dins de l'ordre social que s'han posat com a objectiu de lluita: aquesta víctima pot, fins i tot, ser un conegut, i està dotada de capacitats com a emissària, unes capacitats que es posen en marxa amb l'aplicació de la violència. La víctima d'aquestes accions basades en el sacrifici envia missatges i altera l'ordre social per la pròpia mutilació de l'encarnació com a víctima. El moviment de víctimes que, com a conseqüència de l'aplicació de la violència, passen de la vida a la mort, s'observa com el procés que permet el moviment de la societat d'un estadi històric a un altre. El subjecte sacrificial és ambivalent per ell mateix: contamina i purifica alhora; desordena i ordena; és intrínsec a l'ordre social i aliè a aquest mateix ordre. Perquè, per als agents, el sacrifici palesa l'expulsió de la contradicció de la història, emprant, per a aquesta finalitat, com a vehicle, la víctima emissària.¹⁰ I aquestes polaritats morals fan viatges d'anada i tornada entre la comunitat que serveix de blanc i els agents de la violència.

No obstant això, el terror polític contemporani, especialment el que implica civils i no combatents, emergeix com a forma particular de sacrifici: el sacrifici com a repetició compulsiva del desordre, on els intents crònics de posar fi a les contradiccions sociopolítiques fracassen ara i adés, per la qual cosa han de ser repetides *ad infinitum*. Podem afirmar que, en aquesta dinàmica de la repetició compulsiva, l'acte de sacrifici en si es troba subjecte a la lògica del sacrifici, pel fracàs

a l'hora de resoldre les contradiccions històriques, i per la incapacitat d'assolir-hi consumació política. El sacrifici en si és castigat, com a forma portadora de significat, a través d'una repetició mimètica que, sense voler, en subratlla la manca total d'eficàcia i la buida, però dramàtica, funcionalitat. La incapacitat de l'acte de sacrifici per a produir una satisfacció posterior a aquest sacrifici i una reconciliació amb l'existència social és substituïda pel procés ritual en ell mateix. El sacrifici es repeteix, com a intervenció material, i com a declaració de desig, que rebutja l'assoliment d'una satisfacció final i el manteniment de la memòria dels valors i de les integritats socials que pretenia preservar. És per això que els trops del trauma apareixen sovint en els actes de sacrifici i en els discursos: el sacrifici concentra la memòria històrica irreconciliable en personatges simbòlics. Observar la infraestructura de la posada en escena i la distribució de papers del conflicte polític com a components de la repetició compulsiva ens ajuda a entendre per què la major part dels actes de violència política contemporanis han pres una forma decididament antimoderna i postmoderna. D'una banda, hi trobem una fixació per la mortificació, per la mutilació i per l'atrocitat i, de l'altra, una capacitat quasi il·limitada per a sanejar ideològicament l'acte violent. En tots dos casos la víctima és producte de l'excés de sacrifici, d'actes de violència que creen, alhora, víctimes, com a plantilles de la memòria i destrueixen aquesta plantilla d'una mateixa tacada. Aquest canvi entre la violència viviseccionista i centrada en l'atrocitat i la violència sanejadora de les bombes intel·ligents i dels danys col·laterals, resumeix la dialèctica del sacrifici en la

violència política moderna: el moviment que va de la víctima mutilada dramàticament a la víctima esborrada ideològicament.

LA DISCULPA I EL NIVELL DE VICTIMITZACIÓ

L'assassí en sèrie com a indicador de modernitat fascinava Alfred Hitchcock perquè només en la modernitat se n'explicava psicològicament o biogràficament la violència. L'assassí prenia, llavors, el paper de víctima —els actes mortífers d'un assassí en sèrie venien donats per la memòria desviada i activada de les ferides i els maltractaments passats. Per a Hitchcock, la memòria biogràfica com a nova font i origen de violència arbitrava la amoralitat dels homicides moderns, i feia caducar de sobre les dicotomies absolutes del bé i el mal. La psicologització de l'homicida, irònicament, en garantia la reproducció col·lectiva. La violència queia, llavors, sota la influència de les diverses racionalitats instrumentals de la memòria i de la justificació que palesava l'aparell estatal. Per a molts mitjans de comunicació sud-africans contemporanis, una gran part del públic blanc, i els representants de l'anterior estat de l'*apartheid*, l'excessiva violència estatal no tenia l'origen en l'aparell estatal segregacionista, o en la cultura històrica del racisme, sinó en la patologia moral i de comportament dels perpetradors individuals, «pomes podrides», que és com els va qualificar l'exgeneral Magnus Malan quan l'interrogava la Comissió per a la Veritat i la Reconciliació, l'octubre del 1997. Aquesta perspectiva individualitzadora enfosquia qualsevol raonament sobre el racisme instituciona-

litzat o sobre la campanya estatal de terror contrainsurgent.

Al reialme del terror polític hi ha una ironia que marca l'ontologia contemporània de la condició de la víctima: molt rarament veiem una víctima en estat pur cara a cara amb un botxí, també en estat pur, a l'escenari històric mundial. La díade víctima/botxí només significa que hi ha dues formes de víctimes, o que les víctimes esdevenen botxins, quan les confrontem amb la gradació simbòlica de posicions subjectives genèriques. Aquesta és la patogènesi de la violència, i, segons aquesta lògica patogenètica, qualsevol pot ser una víctima, i qualsevol víctima pot ser titllada d'agressora. Les direccions morals de la recepció i de la imposició del dolor circulen cap a totes bandes. Èticament, segurament ens agradaria que fóra d'una altra manera, però, en termes d'epistemologia històrica —és a dir, de quina manera els actors socials entenen la motivació que els empeny i les accions que duen a terme— l'agressió política s'interrelaciona amb el sentiment de victimisme dels agressors, tant si són defensors de l'*apartheid*, com si són sectaris religiosos a Irlanda del Nord, o nacionalistes albanesos o serbis a Kòsovo. Les categories de víctima i de botxí canvien, i se les atribueixen els actors mateixos. Podem rebutjar aquestes autoatribucions com a retòrica política, però el cert és que generen efectes materials, és a dir, noves víctimes. Els canvis de rol entre els kosovars, albanesos i serbis, en són un bon exemple recent. Aquesta facilitat que mostren els agressors per lliscar cap a la condició de víctima implica la creença segons la qual les víctimes són sospitoses d'haver-se guanyat l'agressió: són alhora compadides i temudes. La víctima que ha

rebut aquesta violència, en realitat el que ha rebut són els excessos de la memòria històrica i, com a portadora d'aquesta memòria excessiva, la víctima traumatitzada està disposada de seguida a esdevenir, gràcies a una diversitat de forces i de discursos, actor violent. A voltes, aquest potencial agressiu és, per a les víctimes, una tria d'identitat. Altres vegades, és una fantasia ideològica que imposen a les víctimes, no sols els perseguïdors, sinó també els que no han fet res per prevenir o per alleujar-ne la victimització.

LA LòGICA ACTUARIAL DE LA VIOLÈNCIA I DE LA MEMÒRIA

La incorporació de la condició de víctima com a figura social, no sols constitueix una patologia dels assassins; forma part ja de les estructures legals i de la cultura humanística pública. Les lleis que fan referència als drets humans ens parlen de l'acte violent com l'eliminació o el furt de la dignitat civil dels destinataris d'aquests actes. La reparació dels drets humans s'entén llavors com una forma de justícia que reconstitueix i que li fa recobrar la dignitat furtada. Segons aquest model, la violència política causa pèrdues i danys a la propietat de la personalitat jurídica. La possibilitat d'expressar-se amb seguretat i amb dignitat es consideren propietat de la personalitat jurídica. Hi ha una lògica econòmica que marca la interpretació cultural que fem de l'acte de terror polític: una economia de la violència que considera, mesura i compara els actes de violència i el dany en termes actuarials de pèrdua, de magnitud i de compensació. La memòria

actuarial ha organitzat la representació moderna de la violència, especialment d'ençà de l'Holocaust. Els nazis van fer pujar un esgló la sociologia de l'horror, introduint-hi formes modernes d'eficiència industrial que tenien en compte el temps i el moviment a l'hora d'administrar la mort i el patiment a gran escala, i el resultat final ha marcat la tendència que tenim a representar aquesta violència en termes actuarials, de quantificació del patiment i del dolor. La nostra cultura pública es troba farcida de debats sobre la violència col·lectiva, que jerarquitzen l'horror per mitjà de la retòrica de la quantificació. El discurs polític, el dominen termes actuarials, com ara risc, pèrdua, indemnització, reparació, restauració, valor, equivalència i danys col·laterals. Aquestes discussions ofereixen una suposada racionalitat tranquil·litzadora a l'administració cultural que fem de la memòria de la violència. Parlar de vint milions d'esclaus africans o de sis milions de jueus permet establir moralitats públiques i polítiques de compensació; això forma part de la governabilitat de la violència. I tanmateix, l'aparença d'una gestió cultural racional s'esvaeix tan bon punt ens adonem que la violència de càstig, o la violència com a codi de revenja, que sovint duen a terme els aparells estatals, o determinats aparells paraestatals, també són part de la governabilitat de la violència. Qualsevol lògica del càstig, a més, està impregnada d'una lògica actuarial que prova de restablir les pèrdues, de fer minvar els riscos, i, al capdavall, de restablir la simetria social per mitjà de la violència compensatòria. En la nostra cultura actuarial, aquestes pràctiques de comptabilitat històrica fan servir una gran diversitat d'eines, des de la cal-

culadora, passant pel míssil guiat per làser, fins al pirata aeri, i aquest joc dels números és també el joc de les llàgrimes.

Les polítiques actuaries sempre han estat problemàtiques. En realitat, en establir mesures i comparacions d'actes de violència i de patiment que són únics, no és cert que la racionalitat actuarial el que fa, en darrer terme, és mercantilitzar la violència i les víctimes que la pateixen, i contribuir d'aquesta manera a una mena d'anestèsia del terror? Una exposició recent, al Museu Jueu de Nova York, d'art inspirat en l'Holocaust, se centra en la mercantilització de la memòria, de les víctimes i de la pèrdua, amb una diversitat de peces que aspiren a produir un xoc per mitjà d'una fusió informe dels noms de marques i icones comercials amb els temes i les imatges de l'Holocaust. S'hi destaquen, per exemple, la mutació, en un vídeo, de les ratlles d'un codi de barres de supermercat, amb els números de seqüència a sota, que s'esborren gradualment fins a convertir-se en la imatge de supervivents de camps de concentració amb els uniformes ratllats. El mateix artista va fer un muntatge on apareixia ell mateix mostrant a la càmera una llauna de «Diet Coke», superposada a una escena interior d'uns presoners de camp de concentració asseguts al voltant del bevedor, a les barraques, mentre posen per a un retrat col·lectiu. En aquests casos, la integració del terror polític dins la vida quotidiana i la mercantilització d'aquesta vida quotidiana es postulen com a experiències axiomàtiques calcades d'anestèsia cultural, i com a estructures «deshistoritzadores».¹¹

La lògica actuarial sembla menys capaç de funcionar com a guaridora de la violència, i encara més irracional i perillosa

quan l'administració del risc polític empra la violència com a forma de càstig, de compensació i de comparació. Cada sotragada violenta genera un deute que ningú no pot pagar, i que produeix una asimetria, però que no pot fer tornar l'ordre social anterior, ni tampoc fer que avance cap a una nova resolució homeos-tàtica. La simetria social és el mite retrospectiu que legitima la violència actuarial o de restabliment. Les categories de la pèrdua mesurada, en realitat racionalitzen el buit, el trencament que crea l'acte de terror polític, o també funcionen com a punts de partida ficticis per a la rectificació i la compensació dels actes de violència que puguen produir-se en endavant. I, tot fent aquesta operació, contribueixen a l'explosió del risc, a l'escalada de perill en forma de simetria retributiva que restablesca la violència futura.

No obstant això, tant els aparells estatals com les organitzacions paramilitars que s'han vist involucrats en assassinats col·lectius, normalment han tingut por de les enumeracions de les víctimes, i han intentat, en primer lloc, fer desaparèixer les víctimes, i després els cossos, per fer-los impossibles de comptar. La lògica política del segrest i de les desaparicions a Argentina, El Salvador, Sud-àfrica i Guatemala, per exemple, promouen la intimidació i el temor col·lectiu, i convertien aquesta invisibilitat i aquesta negació dels fets en programes de terror. Qui hauria pogut esperar que les tombes amagades i clandestines esdevindrien els llocs paradigmàtics de la falsedat governamental i testimonis històrics? A Guatemala, en canvi, allà on els civils eren executats per localitzar i per visitar aquests cementiris, o a l'antiga Unió Soviètica, on encara descobreixen noves

tombes d'aquest tipus, això és el que ha passat, alhora que aquests cossos conformen, literalment, la columna vertebral dels anteriors règims violents. Cada dia s'exhumen noves tombes. Els sepulcres que encara no s'han trobat –literalment, emblemes de l'excés de sacrifici que han sofert al llarg de la història– constitueixen realment la geografia moral de molts estats-nació postviolència. L'inconscient històric té ara les coordenades materials en els desapareguts i els morts amagats.

En aquests exemples l'estat ha expressat la seua por a la comptabilitat mortuòria com una forma de passar comptes en sentit moral. Tal postura indica que, lluny d'abandonar o de moure's més enllà de la lògica actuarial, aquesta constitueix un llegat cultural/epistemològic inevitable de la modernitat que pot, d'una banda, justificar ideològicament actes de violència compensatòria i comparativa i, de l'altra, servir com a instrument historiogràfic per a refusar l'oblit i per a exigir un recompte de les víctimes, les vives i les mortes. Hem

de pensar, per tant, la violència dins i més enllà del tancament actuarial de la memòria, i també hem de pensar per damunt de la violència de restabliment o de càstig i l'assumpció que fa dels llibres de balanç històric. Això vol dir que no n'hi ha prou amb rebutjar la mercantilització actuarial com una ofuscació de la pura memòria de la violència, sinó que hem de donar suport a actes de la memòria dins l'embolcall de les ideologies mercantilistes i alhora promoure també actes de memòria que tinguin la capacitat de desmercantilitzar la violència. Hem de encarar críticament les dinàmiques de mesura i comparació com a part de la historicització i deshistoricització de la violència de la modernitat. Les estructures actuarials de la memòria estan així també profundament imbricades amb les estructures de l'oblit i de la supressió simbòlica i material. En són el context del record i la seua conseqüència. □

Traducció de Maite Insa

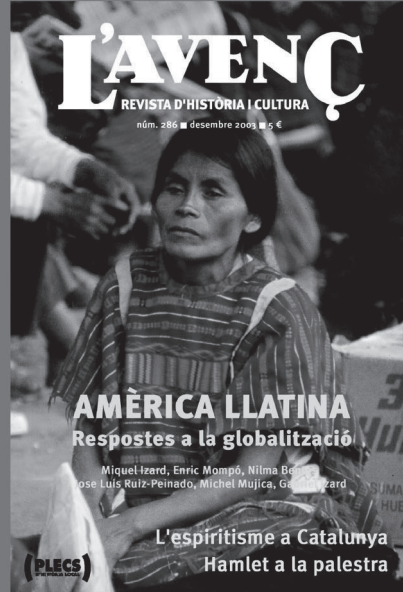
1. Paul Connerton, *How Societies Remember*, Cambridge, Cambridge University Press, 1989.
2. Hayden White, *The Tropics of Discourse: Essays in Cultural Criticism*, Baltimore, MD, Johns Hopkins University Press, 1978; Paul Ricoeur, *Time and Narrative*, Chicago, University of Chicago Press, 1988, vol. 3; Paul Veyne, *L'inventaire des différences*, París, Seuil, 1976; Reinhart Koselleck, *Futures Past: The Semantics of Historical Time*, Cambridge, MIT Press, 1985.
3. Popular Memory Group, «Popular Memory: Theory, Politics, Method», a *Making Histories: Studies in History-Writing and Politics*, Londres, ed. Richard Johnson, 1982, p. 4.
4. Friedrich Nietzsche, *The Genealogy of Morals and the Birth of Tragedy*, Nova York, Doubleday, Garden City, 1956, pp. 48-52 [trad. cat. de Joan Laita: Friedrich Nietzsche, *La genealogia de la moral*, col. Textos Filosòfics, Laia, Barcelona, 1981, pp. 92-93].
5. Reinart Schurmann, «Legislation-Transgression: Strategies and Counter Strategies in the Transcendental Justification of Norms», dins *Man and World*, 17, 1984, pp. 361-398.
6. Allen Feldman, *Formations of Violence: The Narrative of the Body and Political Terror in Northern Ireland*, Chicago, University of Chicago Press, 1991.

7. Faig servir els acrònims IRA (Irish Republican Army) i PIRA (Provisional IRA) d'una manera intercanviable, ací.
8. Francis Barker, *The Culture of Violence: Essays on Tragedy and History*, Chicago, University of Chicago Press, 1993, pp. 39-41.
9. Normalment, es destaquen els funerals republicans com a instàncies privilegiades de commemoració pública, però suggeriria que, per als ideòlegs i activistes de l'IRA, en realitat és un ritu subordinat als esdeveniments que commemoren les agressions contra l'estat britànic, i també subordinat a la memòria del futur, que projecta la violència emancipatòria.
10. Allen Feldman, *op. cit.*, 1991, pp. 218-269.
11. Alan Scheschner, *Digital Bar Code, and Concentration Camp Processing Mirroring Evil* dins l'exposició *Nazi Imaginery/Recent Art*, al Museu de Nova York, 2002.

Amèrica Llatina

Respostes a la globalització

Desembre de 2003

Aquest dossier destria els mecanismes de resposta al fenomen de la globalització a diversos països de l'Amèrica Llatina, a partir dels esdeveniments recents a l'Argentina i Veneçuela, així com les reivindicacions de les minories ètniques al Brasil, Hondures i Belize.

L'Avenç. Consell de Cent, 278, 1r 2a
08007 Barcelona - Telèfon 93 488 34 82
avenc@retemail.es / www.lavenc.com

Inflació-deflació: els desafiaments de la política monetària

Aurelio Martínez

En els darrers mesos, els investigadors han dedicat una atenció creixent al problema de la deflació com a conseqüència de quatre fets: el retard en la recuperació econòmica, si bé la crisi ha estat la més benigna dels últims cicles; la caiguda en el preu dels actius financers i la desviació dels recursos cap a altres destinacions, com ara l'habitatge; l'excés de capacitat ociosa, sobretot industrial, en les principals economies; i, finalment, les baixes taxes d'inflació que podien tornar-se negatives per qualsevol nou descens de la demanda agregada o xoc extern.

D'aquesta manera, en la segona meitat de 2002 es generalitzen els treballs i els informes que mostren una preocupació sobre els riscos que l'economia mundial o almenys les d'alguns dels països més representatius dins el conjunt dels desenvolupats (els EUA, Alemanya, Suïssa, per exemple) i menys desenvolupats (la Xina, Hong-Kong, Taiwan, Singapur, etc.) poguessen encaminar-se per la senda de la deflació, seguint els passos del Japó, que des de 1995 està immers en un procés de caiguda dels preus constant i generalitzada.

Aurelio Martínez Estévez és catedràtic d'Economia Aplicada de la Universitat de València. Autor de diverses obres de la seua especialitat, recentment ha publicat *La concentració del poder econòmic* (PUV, València, 2002).

Les dades disponibles, facilitades pel FMI, mostren aqueix risc, siga quin siga l'indicador utilitzat. Si s'estableix una relació per a cada mes de l'any entre el nombre de països amb un índex de preus al consum (IPC) que ha estat negatiu i el conjunt total, es constata que la relació ha crescut d'una manera acusada en els darrers vint anys, en especial des de la crisi dels països asiàtics de 1997. Per tant, com més va més països hi ha al món que presenten una caiguda de preus. S'obtenen els mateixos resultats si, en comptes de l'IPC, s'utilitza l'índex de preus de producció.

Com indica el quadre 1, entre els anys 2000 i 2002 un 13 % dels països del món va tenir taxes negatives de creixement dels preus mensuals, si es mesura la inflació per l'IPC, i un 23 % de països si s'usa l'índex de preus de producció.

Certament, aquests percentatges són inferiors als obtinguts entre 1997 i 1999, però convé recordar que en aquests anys la crisi dels països asiàtics va tenir un gran impacte a escala mundial i es va traduir en una forta contracció de l'*output*, especialment localitzada en la dita àrea, amb el consegüent excés de capacitat productiva i caiguda de preus tant dels béns industrials com de les primeres matèries (per exemple, el petroli) i dels productes intermedis.

Quadre 1
 Percentatge de països amb deflació

Inflació mesurada per l'IPC					
	1980-84	1985-90	1991-96	1997-99	2000-02
Països industrialitzats	0,0	3,7	2,5	6,5	8,3
Països emergents	1,6	2,8	0,3	11,9	16,3
Tots els països	0,9	3,2	1,2	9,7	13,1
Inflació mesurada pels preus de producció					
	1980-84	1985-90	1991-96	1997-99	2000-02
Països industrialitzats	2,6	27,4	30,0	45,1	29,9
Països emergents	13,3	16,5	10,9	26,0	18,9
Tots els països	8,0	21,7	19,1	34,0	23,6

Font: Rogoff, Kenneth (2003)

La multitud de preguntes que suggereixen aquestes xifres podrien centrar-se almenys en quatre àrees: per què es dona aquesta situació? Ha passat en altres fases de la història econòmica mundial? Quins efectes té o pot tenir? Com es pot evitar? Aquestes seran les qüestions que tractarem d'analitzar.

COM ES GENEREN ELS PROCESSOS DEFLACIONISTES?

Els processos deflacionistes poden tenir, dins un senzill model interpretatiu de l'economia, dos orígens possibles. Primer, com a conseqüència de desplaçaments de la demanda agregada. Els agents econòmics redueixen les seues demandes (consum, inversió, despesa pública, exportacions, etc.). L'economia s'enfronta al que es denomina un *xoc de la demanda*. L'equilibri (el punt d'intersecció entre l'oferta i la de-

manda agregades) s'assoleix en una situació en què les taxes d'inflació són negatives i l'*output* menor. Per què es pot originar aqueix desplaçament de la demanda agregada? Les causes poden ser molt diverses:

N'és una l'esclat de bombolles especulatives en els dos sectors que hi són més proclius: l'immobiliari i el borsari (l'exemple del Japó pot servir de referència). En aquest cas, l'efecte empobriment de les famílies, l'increment de les partides fallides, l'augment d'incobrables bancaris, fallides, etc., determinen una situació de crisi, el desplaçament de la corba de demanda agregada i la baixada de preus.

D'altra banda, l'aplicació continuada i acusada de polítiques antiinflacionistes podria acabar provocant una caiguda de l'*output* i de les taxes d'inflació.

Cal tenir en compte, també, el contagi o transmissió internacional de la deflació entre països, bé com a conseqüència d'una caiguda acusada de la demanda externa (la

crisi dels països asiàtics va comportar l'enfonsament dels preus de moltes matèries primeres, amb el consegüent impacte en els països productors), bé per mitjà del simple mecanisme de preus en un context presidit per tipus de canvi fixos (en aquest cas, la caiguda externa dels preus es tradueix, atesos els tipus de canvi fixos, en uns preus interns més baixos dels béns importats, amb un efecte contundent en la inflació interna).

En definitiva, crisis econòmiques d'especial duresa i intensitat (la crisi de 1929 pot ser-ne un exemple adequat) que indueixen a reduir el consum, la inversió, les exportacions, o la mateixa despesa pública, poden ser-ne la causa.

Una segona possibilitat consisteix en el desplaçament cap a la dreta de la funció d'oferta agregada: ens trobaríem davant un *xoc d'oferta positiu*, és a dir, que l'economia està disposada a oferir els mateixos productes a preus inferiors. L'equilibri pot arribar a situar-se en un punt en què la taxa d'inflació siga negativa, si bé l'*output* d'equilibri en aquest cas és superior. Quines raons poden explicar aqueix desplaçament de la corba d'oferta agregada? De nou, hi ha una multitud de possibilitats:

Primera, l'impacte d'un procés innovador que eleve considerablement la productivitat de l'economia i desplace la corba d'oferta agregada. El cas de la nova economia i l'increment de la productivitat agregada en l'economia nord-americana en la segona meitat de la dècada dels noranta en podria ser un bon exemple.

Segona, l'aprovació d'un procés de liberalització intern i/o extern molt acusat que permeta obtenir un *output* superior per a una mateixa taxa d'inflació. El cas de la Xina en els darrers anys és una mica més

complex però, en part, pot explicar-se per aquest procés.

Una tercera possibilitat podria derivar-se d'un context en el qual, després d'haver estat sotmesa l'economia (o la situació política) a desequilibris considerables, l'aplicació d'una nova política econòmica (o un nou govern) modifiqués les expectatives dels agents i aquests assumissen un canvi cap a una major estabilitat a llarg termini. El cas de l'Argentina al començament de la dècada dels 90 podria il·lustrar-ho.

QUINES SÓN LES VIES DE TRANSMISSIÓ INTERNES I EXTERNES?

Una vegada generats, per les raons que siga (per l'oferta o la demanda), els processos deflacionistes en una economia, el pas següent consisteix a saber com es transmeten aquests efectes internament i externament, açò és, com se'n contagien els altres sectors productius i com es traslladen els processos referits a uns altres països (contagi internacional).

Internament, la primera via de contagi és directa. Una caiguda de preus en un sector productiu (per exemple, per una millora tecnològica), o en diversos (per una contracció de la demanda), afecta els indicadors habituals de preus (IPC). I, atesa la indexació de les economies (salaries, lloguers, contractes, etc.) i les mateixes necessitats productives (les empreses han de compensar aqueixa baixada de preus amb uns costos menors de producció), acaba traslladant-se a la resta de variables econòmiques (salaries, productes intermedis), amb l'impacte que això causa en l'oferta i la demanda agregades.

A escala *internacional*, aqueixa caiguda de preus es trasllada als països restants per mitjà dels intercanvis comercials i dels tipus de canvi. En un món més i més globalitzat, la caiguda de preus en un país es transmet a la resta a través del *comerç internacional*. La resta de països comprarà béns i serveis cada vegada més barats, amb les conseqüències directes corresponents en el consum final (IPC) i en els costos de producció, i indirectes en els sectors productius oberts a la competència externa, els quals hauran de reduir els preus, si no volen perdre quota de mercat interna i externa. La incidència final del procés deflacionista d'un país en la resta del món o en el conjunt mundial serà més gran o més reduïda en funció del grau d'integració de l'economia amb pressions deflacionistes i del pes dels seus intercanvis en el comerç internacional.

Ara bé, perquè aquests efectes es produeixen fa falta un element clau: que els *tipus de canvi* siguin fixos. En un marc de tipus de canvi flexibles com l'actual, la flotació de les monedes pot acabar compensant la caiguda de preus dels països amb processos deflacionistes mitjançant una apreciació del seu tipus de canvi (o la depreciació de la resta). Ací rau una de les raons que justifiquen les pressions internacionals perquè s'aprecie el iuan xinès, corregesca la forta depreciació actual del seu tipus de canvi real i elimine el seu enorme superàvit per compte corrent, vist l'important pes que la Xina ha aconseguit en el comerç mundial durant els darrers anys.

Des d'una altra perspectiva, un procés d'*apreciació* d'una moneda (com ara l'euro durant tot 2002 i la primera meitat de 2003) determina que s'accentuen en aquesta àrea les pressions a la baixa dels

preus, ja que el dit procés té efectes semblants als anteriorment apuntats per a la caiguda de preus. L'apreciació abarateix els preus en euros de tots els béns i els serveis importats (no sols els dels països amb processos deflacionistes), encareix les exportacions i, igual que en el cas anterior, obliga sovint els sectors productius a retocar els seus preus, a fi de no perdre els mercats interns i externs.

En definitiva, el procés d'apreciació d'una moneda per mitjà dels seus efectes directes i indirectes sobre els preus accentua els riscos de deflació. El cas d'Alemanya és un bon exemple dels problemes addicionals derivats del comportament del tipus de canvi de l'euro durant la primera meitat de 2003, mentre que la depreciació del dòlar va tenir els efectes contraris als EUA i va dificultar els processos deflacionistes.

La segona via de transmissió internacional dels processos deflacionistes és a través de les *activitats financeres*, en especial els mercats de valors i els canals del crèdit. Si hi ha un mercat que ha globalitzat la seua activitat i que es veu afectat pels esdeveniments produïts en qualsevol banda del món, aquest és, sens dubte, el financer. Una crisi borsària en qualsevol país d'una certa importància relativa té un impacte immediat en la resta de mercats. Si la crisi es produeix en algun mercat emblemàtic, en especial el nord-americà, el resultat és directe. Cal pensar que les tres grans borses novaiorqueses representen el 50 % de la capitalització borsària de totes les borses del món i per això qualsevol alteració en aqueix mercat té efectes quasi simultanis en la resta dels països. La darrera gran depressió va tenir la seua via de transmissió internacional més directa en

les borses de valors i des d'ací va contagiar la resta de mercats i va enfonsar les cotitzacions de tot el món.

L'impacte intern i extern d'una caiguda en els preus dels actius (accions) es fa sentir en la totalitat d'agents econòmics. Les empreses perden valoració en el mercat, se'n deprecien els actius, es redueix el valor de les inversions realitzades, etc. Les famílies es veuen afectades per la pèrdua de riquesa financera (empobriment). El sistema financer se'n ressent per la minva de valor de les garanties aportades pels agents com a contrapartida dels seus crèdits, l'augment dels incobrables, l'increment del risc, etc., i tot plegat acaba afectant, al capdavant, la seua mateixa rendibilitat com a empresa, fins i tot en la incapacitat per a dur a terme el seu paper d'intermediació.

Una via complementària i en part simultània a la del mercat de valors, amb un major impacte intern que internacional, és el contagi produït a través dels restants canals financers, i en especial, els de *crèdit*. La globalització financera i l'obertura dels principals mercats determina que qualsevol empresa i particular pugui col·locar els seus estalvis o sol·licitar préstecs o fer qualsevol tipus d'operació financera en qualsevol emplaçament, sempre, com és lògic, amb les garanties que se li exigeixen, si bé només les grans empreses i les fortunes més importants són les que desenvolupen una activitat internacional significativa.

Si la crisi borsària afecta les garanties bancàries, aquestes institucions veuran afectats els seus comptes de resultats, es reduirà el seu marge d'intermediació, tindran dificultats a l'hora de valorar els riscos del mercat en el nou context econòmic i de captar nous recursos, etc. La resposta immediata serà la contracció dels crèdits

concedits tant internament com externament. La caiguda dels beneficis determinarà que empitjoren les seues qualificacions financeres o *ratings* (el cas de la banca japonesa n'és paradigmàtic), que s'encaresquen els seus *fundings* (captació de recursos en els mercats) i, en conseqüència, que hi haja una dificultat creixent per a exercir les seues funcions d'intermediació internes i externes. Aqueixa contracció del crèdit repercutirà directament en l'activitat interna i generarà un agreujament de la crisi. I d'una manera indirecta es farà sentir en la resta de països ja que s'endureixen o s'eliminen les seues funcions d'intermediació internacional.

Finalment, no es pot oblidar l'impacte de les *expectatives* dels agents en totes les variables econòmiques i en l'evolució futura d'aquestes. Si els agents esperen una caiguda de l'*output* o dels preus, ajornaran les seues decisions d'inversió o de consum, de manera que empitjorarà el marc econòmic. Al seu torn, en un món com l'actual, pendent de l'aparició dels indicadors econòmics dels principals països i àrees econòmiques, la capacitat de contagi de les expectatives és considerable. Un entorn pessimista, un marc presidit pel consens dels agents sobre la possibilitat que es produeisca una situació deflacionista és el millor medi de cultiu perquè la situació descrita es faça efectiva. I si tal consens negatiu s'assoleix en algun dels grans països, en especial als EUA, les possibilitats que es trasllade a la resta resulten molt elevades.

ELS COSTS DE LA DEFLACIÓ

Els efectes d'un procés deflacionista són molt diferents segons quin siga el seu ori-

gen i la seua intensitat, i en alguns casos poden arribar fins i tot a ser positius. Per tant, una primera idea és que la deflació no ha de resultar sempre negativa. Tal és el cas d'una deflació suau, producte de xoc d'oferta, amb increments acusats de la productivitat motivats per algunes de les raons assenyalades abans: la Xina actual en seria l'exemple adequat.

Segona idea. Hi ha molts sectors en què es produeixen constants caigudes de preus i elevada rendibilitat empresarial i creixement de la producció. El sector dels ordinadors seria un dels casos representatius en els darrers decennis.

Així doncs, quan parlem dels costos de la deflació ens estem referint als associats, no pas a una deflació benigna o sectorial, sinó a processos generalitzats i prolongats, especialment els que tenen el seu origen en xocs de demanda. En aquest context, la deflació presenta uns costos elevats que cal tenir en compte a l'hora de valorar els riscos assumits pels gestors de la política econòmica.

Un dels més greus es localitza en el fet que desapareix la política monetària com a instrument de control de la demanda de l'economia. Els tipus d'interès nominals no poden abaixar-se per sota de zero i, per tant, en un procés deflacionista acusat els tipus d'interès reals (la diferència entre el tipus d'interès i la inflació) seran positius i la política monetària no podrà reduir-los per estimular la demanda de l'economia. El cas del Japó, amb tipus d'interès pròxims a zero des de 1995, seria representatiu d'aquesta circumstància.

Un segon ordre de problemes deriva del fet que els processos deflacionistes comporten efectes redistributius des dels deutors cap als creditors. Les empreses i les

famílies endeutades veuen que els seus deutes reals i les seues càrregues financeres s'elevan, mentre que els ingressos es contrauen.

Si és massiu, aquest procés pot generar una inestabilitat financera acusada. Les empreses i les famílies poden arribar a no atendre els pagaments i no tornar els préstecs. En aquest cas, com que les garanties aportades als bancs per a l'obtenció dels préstecs han perdut valor i no cobreixen la quantia dels impagats, els bancs acumulen quantitats ingents d'actius fallits amb garanties insuficients, cosa que es reflecteix en el seu compte de resultats i en la seua pròpia solvència.

Si la deflació és aguda, aquesta acumulació de fallits determina una incapacitat per a complir les seues funcions d'intermediació. Els bancs no calibren d'una manera correcta els riscos associats a cada préstec (per exemple, quins sectors sobreviuran millor en processos deflacionistes i quins pitjor) i opten per reduir-ne el volum. Les empreses es troben en un context deflacionista, amb tipus d'interès reals elevats i dificultats importants per a accedir fins i tot al crèdit.

Un procés deflacionista retarda, al seu torn, les decisions de consum de les famílies. Els incentius que operen en l'economia són a favor de l'estalvi en la mesura que els consumidors saben que si compren el producte més tard aconseguiran millors preus. L'ajornament de la decisió de consumir fa sentir les seues conseqüències en l'economia.

Els ajusts sectorials són més complexos. Els treballadors solen tenir una certa dosi d'il·lusió monetària i estan més disposats a veure reduïts els seus salaris reals per la inflació que no a pactar baixa-

des en els salaris nominals. El resultat no és altre que unes majors dificultats en tots els processos d'ajustament intersectorials i interempresarials totalment habituals en l'economia.

Igual que en el cas de la inflació, en contextos deflacionistes alguns sectors productius, el capital enfront del treball i, dins d'aquest últim, els sectors amb sindicats ben estructurats i amb poder en els processos de negociació, poden defensar-se millor que la resta. El resultat no és un altre que una redistribució econòmica entre sectors, factors i grups de treballadors.

Finalment, la deflació afecta les expectatives d'empreses i consumidors, augmenta la incertesa i el risc empresarial i els agents opten per ajornar les decisions d'inversió i de consum.

EXPERIÈNCIES HISTÒRIQUES DEFLACIONISTES

D'episodis inflacionistes i deflacionistes no n'han faltat al llarg de la història, arran de l'aparició del diner. Així, per exemple, la manipulació de la moneda i la reducció del seu contingut en metall per aconseguir encunyar-ne més quantitat van ser determinants dels processos inflacionistes viscuts en dates tan llunyanes com l'Imperi Romà en l'època de Neró. Igualment, l'emissió excessiva de bitllets va tenir uns efectes idèntics a la Xina, primer país que va emetre paper moneda, en el segle XI.

Tanmateix, una característica dels processos inflacionistes viscuts abans del segle XX era que les fases inflacionistes es compensaven amb les deflacionistes. Els preus podien pujar durant certs anys, però en altres presentaven la tendència contrària,

de manera que contrarestaven l'impacte respectiu. Oscil·laven així a l'entorn d'uns valors relativament estables i la deflació era tan habitual com la inflació.

L'experiència del segle XIX, per a la qual ja es disposa de registres estadístics fiables, així ho mostra. Les taxes d'inflació oscil·laven entorn de zero, mentre que els índexs de preus mostraven una gran estabilitat. Periòdicament, algun xoc greu (guerres, al més sovint) accelerava les tensions inflacionistes, que després es compensaven amb fases deflacionistes. Els processos deflacionistes, si eren aguts, anaven acompanyats habitualment de caigudes en la renda, fallides bancàries, tancament de negocis, i de les corresponents sotragades socials. Amb tot, processos més benignes, associats a fases d'importants creixements de la productivitat motivats per algun xoc d'oferta (xoc tecnològic com ara el ferrocarril o l'electrificació) podien conviure amb creixements de la renda.

Aquest perfil en el comportament dels preus canvia d'una manera radical en el segle XX, sobretot a partir de la Segona Guerra Mundial. Les taxes d'inflació passen a ser positives durant més de cinc dècennis i els índexs de preus adopten un perfil ininterrompudament creixent. Al seu torn, es constaten fases en què el dit procés inflacionista s'accelera (per exemple, els anys setanta) i en què assistim a processos de desinflació (els anys noranta).

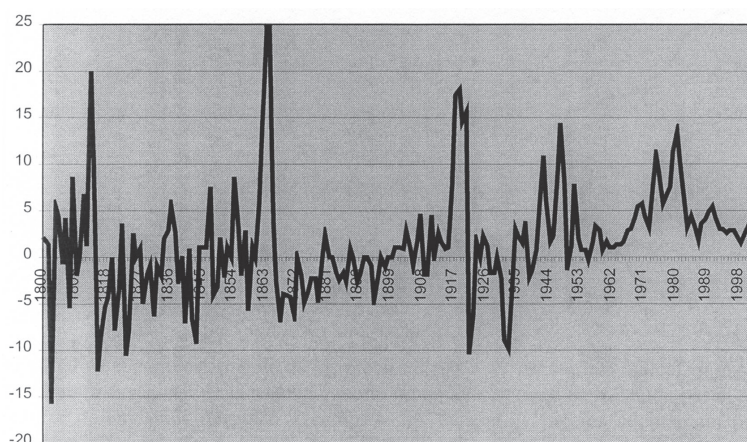
El darrer període de deflació aguda que ha viscut el món ha estat la denominada Gran Depressió de 1929. Aquesta crisi no s'assembla a les del segle XIX. Va tenir el seu origen, entre altres raons, en la desmesurada bombolla especulativa borsària de la dècada dels 20, es va agreujar posteriorment per l'adopció d'unes mesures de po-

lítica econòmica i monetària inadequades i es va propagar a la resta del món a través d'un sistema canviari que en facilitava la transmissió a totes les economies.

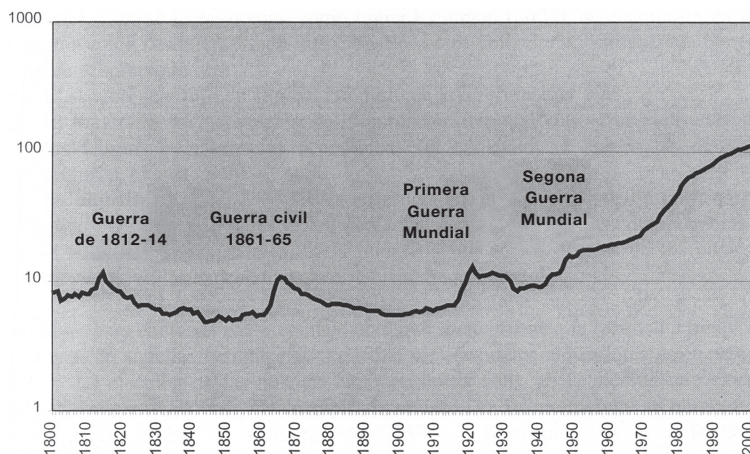
En resum, els processos deflacionistes han sovintejat més en el segle XIX que en el XX i s'han associat a causes distintes. En el segle XIX eren producte d'una àmplia varietat de xocs interns o externs (guerres, processos

especulatiu borsaris, revolucions tecnològiques com ara el ferrocarril o l'electricitat, etc.). En el segle XX els únics processos deflacionistes aguts han estat, d'una banda, els derivats de l'ajustament posterior a la Primera Guerra Mundial i els intents de tornar al patró or i, de l'altra, la Gran Depressió de 1929, resultat de la punxada de la bombolla especulativa financera precedent.

Gràfic 1

Taxa de variació de l'IPC als EUA

Gràfic 2

Índex de preus al consum als EUA

ELS RISCS ACTUALS DE DEFLACIÓ

A la vista de l'experiència històrica acumulada en els dos darrers segles, la pregunta que sorgeix és immediata: ens trobem davant una nova fase deflacionista i, doncs, es pot repetir una situació com la de 1929 en l'actualitat? Malauradament, la resposta no és senzilla. No és fàcil ser concloent, atesa la quantitat de variables que influeixen en el procés i, sobretot, pel fet que algunes siguen de caràcter subjectiu (per exemple, les expectatives dels agents econòmics). Fins i tot podria donar-se la circumstància que l'economia, com opina Krugman (2002), es trobés en una fase de transició des d'un estat inflacionista a un altre de deflacionista impulsada per tres blocs d'esdeveniments: 1) El secular descens en el preu unitari de la informació. 2) L'acceleració envelliment de la població mundial amb el seu impacte en tots els hàbits i referències econòmiques (el consum, l'estalvi, la demanda sectorial, la despesa pública, etc.). 3) La globalització i la seua incidència en el comerç internacional, i en particular l'entrada i l'espectacular enlairament que hi han fet la Xina i l'Índia, i totes les seues conseqüències en l'increment de la competència internacional, en els preus dels béns i serveis, en les expectatives, etc.

Per tant, per a respondre aqueixa pregunta caldrà aproximar-se a la realitat per mitjà del seguiment d'aquelles variables que puguen ser indicadors adequats del risc de deflació. L'elecció d'aquestes tampoc no és fàcil, en la mesura que hi ha una multitud d'alternatives. Així, per exemple, la revista *The Economist*, en el seu número del 7-11-2002, comparava els símptomes

dels EUA i Alemanya amb la malaltia deflacionista del Japó utilitzant-hi vuit tipus d'indicadors: la grandària de la bombolla borsària, l'excés d'inversió empresarial, l'evolució dels preus, el volum de deute del sector privat, la debilitat del sistema bancari, l'existència o no de rigideses estructurals, la presència de paràlisi política i/o social i la reducció o l'envelliment de la població.

La seua conclusió era que, si bé cap dels dos països presentava tots els símptomes del Japó, Alemanya estava molt més pròxima al risc de deflació que no els EUA. L'absència d'autonomia en política monetària (cedida al Banc Central Europeu) i els límits establerts per als dèficits públics (impulsats durant els anys noranta per la mateixa Alemanya i ara àmpliament excedits per les principals economies), representen dos obstacles addicionals que agreujaven la situació alemanya.

En el nostre cas, entre els vuit proposats per la revista, centrarem l'anàlisi, seguint el treball de Rogoff (2003), en quatre tipus o grups de variables: l'evolució dels preus, alguns indicadors pel costat de l'oferta que mesuren la situació de l'aparell productiu, variables de caràcter financer i, finalment, les expectatives dels agents sobre els preus.

1. EVOLUCIÓ DELS PREUS

Lògicament, el primer grup d'indicadors que cal vigilar són els preus. Certament, el món ha viscut un procés de desinflació molt acusat en els darrers decennis. L'any 2002 la taxa d'inflació mundial es va acostar al 3 %, la més baixa des de la dècada dels cinquanta. Si, a més, es pensa en el biaix en el mesurament dels preus, que pot

quantificar-se entre 0,5 i 1 punt anual, podríem concloure que els països industrialitzats en el seu conjunt es troben en uns nivells de preus estables amb taxes de creixement pròximes a zero, i el món s'aproxima a aquestes taxes.

Més indicadors de preus que s'utilitzen igualment per a mesurar el risc de deflació són, entre altres, l'evolució del deflactor del PIB, la inflació subjacent o els índexs de preus de les primeres matèries. Tots els índexs ens resumeixen un context mundial semblant. Baixes taxes d'inflació, les més baixes des de la dècada dels cinquanta, i processos deflacionistes i riscos futurs localitzats en països assenyalats i concrets com el Japó, la Xina, Taiwan, Hong Kong, Singapur, a Àsia; i Alemanya, Suïssa i els països nòrdics a Europa.

Si descomptem l'efecte tipus de canvi, les primeres matèries (tret del petroli) mostren una acusada estabilitat des de 1996 amb llargs períodes amb taxes de variació negatives. Per tant, les primeres matèries no generen ara tensions inflacionistes en les economies, més aviat pressionen actualment a la baixa els preus i faciliten que hi apareguen possibles taxes negatives de creixement.

El petroli, al contrari, fins a la fi de l'estiu de 2003 sí que ha anat afegint tensions inflacionistes. La inestabilitat en l'oferta, les volàtils expectatives sobre la data en què podrà normalitzar-se, a més del seu control per part de l'OPEP, determinen una gran resistència a la baixada de preus, fins i tot després d'haver conclòs la guerra de l'Iraq. Els preus del cru, fins als últims dies d'agost, havien estat per damunt dels 30\$ el barril, quan la mateixa OPEP assumeix com a objectiu uns preus de referència a l'entorn dels 20/25\$ el barril. Aquest

comportament dels preus del cru té una unió d'efectes en l'economia. Per exemple, sobre el consum de les famílies, que es redueix, o sobre la capacitat productiva de les empreses, les seues expectatives d'inversió i els seus beneficis.

2. INDICADORS PEL COSTAT DE L'OFERTA

El segon bloc d'indicadors que cal analitzar és el que fa referència a elements tan importants com el grau d'utilització de la capacitat productiva (UCP), la taxa d'atur, l'evolució de la taxa d'inversió d'una economia, etc., en gran part sintetitzats en el mesurament de l'*output gap* (o bretxa de producció) d'una economia. La situació concreta analitzada en els preus serà més o menys preocupant si va acompanyada d'amplis excessos de capacitat productiva i *output gaps* elevats. En aquest cas, els indicadors mostrarien que les empreses no venen tant com caldria, que presenten una grandària de planta superior a la que les vendes en el mercat els exigeixen, que hi ha recursos ociosos i, en conseqüència, que intentaran vendre més abaratint els preus per fer-los més atractius que els de la competència. En aquest context, hi haurà una certa pressió a la baixa sobre els preus.

Els indicadors de UCP mostren un acusat excés en les tres grans zones econòmiques. Ara bé, com que els dits indicadors fan referència exclusiva al sector industrial, es constata que aquest ha estat el més afectat per la crisi de 2001. La bombolla especulativa concentrada especialment en els sectors de tecnologia de la informació ha acabat amb un excés de capacitat productiva, més greu als EUA que a la resta del món. La millora en les expectatives obser-

vada darrerament no ha tingut encara un reflex en aquests índexs. Certament, els valors assolits no han estat tan negatius com en altres crisis, però la pervivència d'una situació tan prolongada i la dificultat de recuperar els valors normals resulta especialment greu.

Les dades per a l'Eurozona o el Japó són una mica millors. La caiguda a l'Eurozona no ha estat tan acusada com als EUA (al capdavant, la bombolla en les indústries de tecnologia de la informació no ha tingut el mateix impacte ni importància), però, igual que en el cas anterior, no s'hi albiren símptomes de recuperació. En el cas del Japó es constata una suau millora en els quatre darrers trimestres dins uns valors encara negatius.

Pel que fa a l'*output gap* (la diferència entre l'*output* real desestacionalitzat i l'*output* potencial), l'àrea econòmica que mostra una separació més acusada i, per tant, aquella on l'impacte de la crisi actual, mesurat per la infrautilització dels seus recursos productius, és més gran, és l'Eurozona. La desviació respecte al seu *output* potencial supera fins i tot els valors assolits en les dues crisis anteriors. L'elevada taxa d'atur de l'Eurozona és un indicador directe del fort desajustament existent entre l'*output* generat i aquell a què es podria arribar. En el cas dels EUA l'*output gap* no resulta per ara tan ampli com en altres crisis però ja hi ha estat nou trimestres per sota dels seus valors potencials i les mateixes estimacions oficials assenyalen un *output gap* superior al 2 % del PIB.

Finalment, en el cas del Japó, el canvi de tendència de la corba d'*output* potencial, produït a la fi dels anys vuitanta, marca la forta crisi viscuda per aquesta economia des d'aleshores. Ben altrament, les

males dades obtingudes a l'hora de mesurar l'*output gap* en altres àrees no s'observen en aquest cas, ans al contrari: el Japó presenta valors positius en aquest indicador, precisament com a resultat de la durada de la seua llarga crisi econòmica.

En resum, els indicadors d'oferta mostren una considerable capacitat ociosa, sobretot en el sector industrial, retards acusats en els processos de recuperació i unes expectatives que apunten clarament cap a la pervivència d'un escenari de perfil negatiu en els pròxims mesos. Des d'aquest bloc d'indicadors, doncs, hi ha una clara tendència a la baixada de preus, en la mesura que l'elevada capacitat ociosa del sector industrial pressionarà a la baixa els preus en un intent d'incrementar la producció i adequar-la a la grandària òptima de les plantes.

Aquests excessos de capacitat haurien de tenir un reflex directe negatiu en els beneficis empresarials. Amb tot, les dades disponibles en els dos darrers trimestres apunten a una millora d'aquests beneficis (als EUA i a l'Eurozona), resultat d'ajustaments en els costos i de reduccions en la grandària de planta, més que no pas de l'increment de les vendes.

3. INDICADORS FINANCERS

Hi ha una munió d'indicadors financers que mesuren el clima econòmic i, en conseqüència, mostren la fase del cicle i la possible pressió a l'alça o a la baixa dels preus. Per exemple:

- El comportament de la borsa i els valors de les *ratio* més significatives (com ara, el PER o *ratio* cotització-benefici) ens aproximen a les expectatives dels agents sobre els beneficis futurs de les empreses i

reflecteixen si els mercats estan o no sobrevalorats. Uns mercats baixistes influeixen en el valor de les empreses i en la riquesa financera de les famílies i afecten les seues capacitats d'inversió i consum.

– L'evolució dels tipus d'interès nominals a termini són un bon indicador sobre les expectatives del mercat. Ara bé, uns tipus d'interès a l'alça poden ser producte d'una reactivació econòmica, d'un increment del risc o d'unes expectatives d'inflació superiors per part de l'economia, per la qual cosa cal discernir quin és l'origen de l'increment.

– La taxa de creixement de la demanda de crèdits per part de les famílies i empreses ens aproxima al dinamisme en el consum i la inversió empresarial.

Pel que fa als *mercats de valors*, l'experiència ens indica que les crisis profundes, acompanyades de processos deflacionistes, sovint han tingut l'origen en la formació prèvia de bombolles especulatives que, quan esclataven, arrossegaven tot el conjunt de l'economia. Així va ocórrer en la crisi dels ferrocarrils de la dècada de 1840 o en la Gran Depressió (1929), per citar-ne dues de les més característiques (FMI [2003] i Bord i Olivier [2002]). Els bancs centrals han tingut èxit durant les dècades de 1980 i 1990 en el control del creixement dels preus dels béns i serveis, però han fracassat a l'hora de manejar un altre tipus d'inflació, la dels preus dels actius financers i reals, a pesar que les bombolles especulatives en aquests actius han resultat més perilloses per a la bona evolució de l'economia.

Com hem dit més amunt, la forta caiguda de la riquesa financera de les famílies, produïda per una crisi aguda en els mercats de valors, determina un efecte

empobriment que es trasllada al consum (efecte riquesa), i a la demanda agregada. Es generen un resultat idèntic amb una caiguda dels preus dels actius reals (els habitatges). L'impacte d'ambdós efectes sobre l'activitat econòmica és molt acusat. No sols es veu afectada la demanda agregada sinó que repercuteix en tot el sistema financer a través de l'increment dels crèdits no atesos (tant familiars com empresarials) i la reducció del valor de les garanties aportades.

El resultat és l'acumulació d'actius incobrables amb garanties insuficients per part dels bancs que han d'amortitzar contra els seus comptes de resultats. La qualitat dels bancs es deteriora, les possibilitats de generar beneficis i sanejar els seus comptes es redueixen, perden capacitat per a exercir el seu paper d'intermediaris financers, minva el volum de crèdit i torna a contraure's l'activitat econòmica del país. Un sistema financer malalt agreuja i prolonga la crisi i incrementa el risc de deflació.

Aquest ha estat l'escenari viscut pel Japó des que va esclatar la seua bombolla especulativa financera i real a l'inici de 1990. Sense arribar a ser tan greu, s'hi poden apuntar certes similituds en el cas alemany, amb la caiguda dels preus dels actius reals i financers i una situació delicada per part del seu sistema financer. Els EUA, per la seua banda, es troben en una posició diferent. És cert que han tingut una bombolla especulativa en els sectors de tecnologia de la informació, és veritat que ha acabat en un excés de capacitat productiva; però, tanmateix, el consum privat ha resistit millor, l'estructura demogràfica és diferent i el sector financer està en una posició més sòlida.

Els problemes assenyalats per al Japó tampoc no són transportables fàcilment a la resta de països, on el *boom* dels mercats immobiliaris de la segona meitat de la dècada dels 90 no sembla que n'haja esgotat les possibilitats de creixement a curt termini i on els bancs estan sanejats i amb capacitat de generar beneficis.

En qualsevol cas, en l'actualitat el risc es localitza en el món immobiliari (*The Economist*, suplement de maig de 2003), ja que és en aquest sector on la correcció de preus no s'ha produït i tot sembla apuntar cap a una certa sobrevaloració dels actius reals. Ara bé, la possibilitat d'una superposició d'ambdós esclats de bombolla (la financera i la real) en aquest moment resulta molt poc probable.

En resum, la crisi borsària de 2001 no sembla que haja de tenir cap més efecte deflacionista d'importància sobre l'economia. Durant els darrers mesos el comportament dels mercats de valors apunta cap a una recuperació de les cotitzacions, de tal manera que molts d'aquests valors es troben en els màxims de l'any i la fase de mínims del cicle és molt probable que ja haja estat superada.

Un punt negatiu es localitza en els elevats valors dels PER mitjans cotitzats per les borses, sobretot la nord-americana (pròxims a 30). Les xifres, malgrat la correcció dels preus viscuda aquests anys, mostren un fet rellevant. Si es prenen com a referència els valors històrics, es continua mantenint una sobrevaloració acusada en els preus dels mercats, segons l'opinió més generalitzada entre els analistes, tret que no s'admeta que en aquests anys s'ha produït entre els inversors una acusada menysvaloració del risc futur, circumstància poc probable. Ara bé, si s'accepta la sobrevaloració

dels mercats, en aquest cas el recorregut alcista futur no podrà ser significatiu, la probabilitat de caigudes reiterades en les cotitzacions serà alta, les oscil·lacions en els mercats s'accentuaran per la presència de notícies adverses i els riscos futurs s'incrementaran.

El segon indicador financer consisteix a analitzar l'evolució dels tipus d'interès. Durant els dos darrers anys es constata el fort descens dels tipus d'interès a l'àrea del dòlar, fins al punt d'haver esgotat pràcticament el marge de maniobra de la seua política monetària, però, a la vista de les últimes dades disponibles d'inflació i de PIB, no sembla que caldran noves modificacions dels tipus en els pròxims mesos. Per contra, la situació del ien és ben diferent. Des de 1995 el Banc del Japó ha exhaurit tot el marge de reducció dels tipus d'interès i és ben poc el que pot fer per incentivar l'economia. A l'Eurozona també han baixat els tipus d'interès en els darrers mesos, però es manté com l'àrea econòmica amb els tipus més elevats, a pesar que el seu *output gap* és el més ampli dels tres considerats. El Banc Central Europeu continua més preocupat per la inflació que no perquè l'Eurozona, o una part d'aquesta, s'encamine per la senda de la deflació.

Ara bé, aqueixa baixada dels tipus d'interès a les tres àrees econòmiques no ha estat homogènia en tots els venciments. El descens s'ha produït en els terminis curts, arrossegats per les decisions de la política monetària i les expectatives respecte al seu comportament futur, mentre que els tipus a llarg termini (en què influeixen altres variables, com les expectatives sobre el creixement i la rendibilitat del sector real, la inflació, la variació del risc, etc.) han mostrat una resistència superior, de tal manera

que el diferencial intertemporal s'ha obert considerablement.

Al seu torn, la percepció del risc per part dels inversors no acaba de reprendre els valors normals. És cert que s'ha produït un descens dels nivells assolits durant l'any 2002, però el diferencial continua elevat, cosa que demostra la selectivitat dels inversors a l'hora d'elegir la col·locació dels seus fons i la prima de risc exigida per optar a col·locar els fons en empreses amb un risc major.

En resum, els mercats financers no estan apostant per escenaris inflacionistes però tampoc no preveuen baixades en els preus. Els principals indicadors consideren un marc de preus estables per als propers mesos amb taxes d'inflació per als EUA i l'Eurozona a l'entorn del 2 %. No és així per al Japó, país per al qual es mantenen unes expectatives deflacionistes.

4. EXPECTATIVES

Finalment, les expectatives dels agents econòmics respecte al comportament i l'evolució futura de la inflació tampoc no mostren valors negatius, si bé es troben en els nivells més baixos dels darrers decennis. Les taxes d'inflació previstes pels consumidors nord-americans per als propers mesos se situen per sota del 2 %, amb una clara tendència negativa, després de la recuperació aconseguida durant l'any 2002. Aquesta tendència, però, no sembla raonable que es consolide en els mesos vinents, vist el lleuger repunt inflacionista que ha viscut l'economia nord-americana, recolzat tant en variables internes (creixement de la despesa pública, dèficit, política monetària expansiva, etc.) com en la depreciació del dòlar i l'evolució dels preus

del petroli. Les dades referides a l'Eurozona mostren un constant empitjorament del diferencial entre els qui consideren que els propers mesos els preus pujaran i els qui pensen que baixaran, si bé les dades continuen situant-se en zona positiva.

QUÈ ES POT FER PER EVITAR LA DEFLACIÓ?

Després de tantes dècades d'inflació tot sembla indicar que, d'acord amb la informació estudiada, els preus s'han estabilitzat, les seues taxes de variació s'han acostat a zero i el risc actual és més aviat que puguem arribar a taxes negatives. Si aqueix fos el cas, i a la vista dels costos que pot implicar un procés deflacionista acusat i prolongat, la qüestió consisteix a saber què es pot fer per evitar un tal perill i, en el cas que una determinada economia s'haja ja encaminat per aquesta senda, com se'n pot sortir.

Un dels principals problemes amb què s'han d'enfrontar els gestors econòmics, com ja hem comentat, rau en el fet que amb tipus d'interès nominals pròxims a zero es perd la capacitat de la política monetària per a gestionar la demanda agregada, per mitjà de noves reduccions dels tipus d'interès reals a fi d'incentivar el consum privat i la inversió. En una situació de trampa de liquiditat i amb expectatives deflacionistes, els increments de l'oferta monetària no afecten ni els tipus d'interès ni la renda. Els incentius se situen en l'estalvi, ja que ajornar el consum i la inversió implica millors preus futurs.

Com es poden reduir els tipus d'interès reals i recuperar la política monetària? Com es pot tornar a incentivar el consum i penalitzar l'estalvi? Realment, de suggerir-

ments, se n'han fets molts, per exemple, en el treball de Koenig i Dolmas (2003), però la seua eficàcia no sempre sembla la més adequada.

Una primera possibilitat, seguint els autors esmentats, consistiria a establir algun tipus d'impost sobre el diner i els actius líquids com a via per a penalitzar l'estalvi. Els problemes són evidents: des de les mateixes dificultats tècniques a l'hora de fer efectiva aquesta mesura, sobretot en un context de lliure circulació de capitals que caldria eliminar, fins a la seua impopularitat, passant per l'impacte desigual que tindria en la societat o les reticències al fet que, una vegada establerta, pogués consolidar-se.

Una segona alternativa consistiria a exportar la inflació via sector exterior mitjançant la depreciaió del tipus de canvi efectiu real. El problema en aquest cas rau en el fet que els altres països estiguen disposats a assumir els costos, en especial si es tracta d'un país gran amb un fort impacte en el comerç internacional.

Una tercera alternativa passaria per les velles receptes basades en la monetització directa dels dèficits públics. S'incrementa el nivell de despesa directa del banc central o indirecta del sector públic i se subscriu el deute emès per finançar-la, amb l'impacte que això comporta en la base monetària. Ací la clau se situa tant en l'augment de la demanda de béns i serveis com de la base monetària.

Una via alternativa a l'hora d'incrementar la base monetària consisteix a admetre la possibilitat que els bancs centrals utilitzen altres actius, a més dels públics, en les seues operacions de mercat obert. Llavors, l'avantatge d'autoritzar la compra d'actius privats està tant en l'increment de

la base monetària (semblant al cas anterior), com sobretot en la reducció dels tipus d'interès a llarg termini privats. Es tracta d'instrumentalitzar una política monetària heterodoxa, compromesa en la lluita contra la inflació i que, amb aqueix fi, permeta adquirir, en les seues operacions de mercat obert, altres actius diferents dels del sector públic, modifique permanentment la seua cartera d'actius a llarg termini i genere expectatives inflacionistes: que assumezca, en definitiva, polítiques monetàries agressives.

Altres vies complementàries implicarien que els bancs centrals adoptassen un objectiu d'inflació creïble i es comprometessen a mantenir-lo (Bernanke, 2003). És a dir, es tracta d'impedir que els agents econòmics assumequen en les seues expectatives escenaris de baixades de preus i, per a tal fi, és imprescindible un compromís ferm i creïble dels bancs centrals. Aquest compromís hauria d'anar acompanyat d'una explicació d'allò que hom està disposat a portar a terme en el cas que apareguen els primers símptomes de deflació en l'economia. Perquè uns tals compromisos siguen eficaços a l'hora de configurar unes determinades expectatives, fa falta un banc central transparent i que compte amb la confiança dels agents econòmics.

La política fiscal ha de completar les actuacions de la política monetària. Malgrat els voluminosos dèficits del Japó durant la dècada dels noranta, l'impuls donat per l'increment de despesa ni va ser suficient, tal com es constata a la vista de l'evolució de la magnitud dels seus dèficits estructurals, ni es va adoptar en el moment adequat (fou més efectiu en la primera meitat dels noranta que en la segona), ni el tipus de mesures acordades va ser

el correcte (haurien estat més útils si s'haguessen destinat a ampliar l'estat de benestar, la requalificació del treball, les ajudes a l'ajustament, etc.). I, finalment, es va cometre l'error d'utilitzar instruments temporals en compte de permanents, cosa que va transmetre als agents una sensació de provisionalitat. La preocupació que una població en un procés accelerat d'envelliment pugui representar una càrrega fiscal futura insuportable sembla que ha pesat a l'hora d'assumir compromisos fiscals permanents.

En darrer terme, resta per esmentar les sempre presents i necessàries reformes estructurals. Resulta evident que mercats flexibles (de béns i serveis, de factors, on el sector públic no introdueca distorsions, amb estructures empresarials competitives, etc.) possibiliten uns ajustaments més ràpids i menors desequilibris econòmics. Per tant, sembla convenient aprofundir en aquesta direcció.

CONCLUSIONS

Fet i fet, a la vista de la informació disponible, podem arribar a una sèrie de conclusions. En principi, es pot pensar que, tret que no canvi dràsticament l'escenari, no sembla que hi haja un risc de deflació a escala mundial. Sí que hi ha, però, riscos puntuals en alguns països concrets. A més del Japó, es constaten problemes a Taiwan, Hong Kong, Singapur, la Xina, Alemanya o Suïssa. Les causes d'aquests processos no són similars. A la Xina, l'origen de la caiguda de preus es pot localitzar pel cantó de l'oferta, vists els forts increments de la productivitat (resultat directe dels processos de liberalització econòmica i adminis-

trativa que s'hi han viscut), la gradual privatització del sector públic, la reducció de tarifes comercials, l'adopció de noves tecnologies, l'entrada massiva de capital exterior, etc. En altres països, Hong Kong i Taiwan, per exemple, l'origen cal buscar-lo en la seua política canviària i la vinculació de la seua moneda al dòlar, a més de la transmissió dels efectes deflacionistes des de la Xina, i en menor mesura, des del Japó i altres països de la zona, atesa l'estreta relació amb aquestes economies. A Alemanya les pressions vénen tant del cantó de la demanda com de l'oferta. A més de la presència de rigideses estructurals importants, cal afegir-hi altres elements clau com són la incorporació de països amb costos més baixos en un context de mercat únic i de moneda comuna, que es tradueix en desplaçaments de la producció i en la caiguda relativa de preus per restablir la competitivitat perduda; un sistema financer feble i amb una capacitat de generar beneficis reduïda; l'existència d'una gran massa de capacitat ociosa i un *output gap* important; fins i tot restriccions pel costat de les polítiques susceptibles de ser-hi posades en pràctica (absència de política monetària i canviària pròpia, mentre que els acords d'estabilitat estableixen un sostre per als dèficits fiscals).

Al Japó, igual que a Alemanya, els problemes vénen sobretot pel cantó de la demanda. L'esclat de la bombolla especulativa financera i real dels anys noranta, juntament amb una política econòmica inadequada (segons les valoracions efectuades *ex-post*) i la debilitat del sistema financer determinen un marc econòmic de pervivència a curt termini de la deflació. A aquests elements, caldria afegir-hi l'impacte constant de la caiguda de preus de les

importacions (atesa la reducció de preus als països del seu entorn), l'excés de capacitat productiva o les mateixes expectatives dels agents, que continuen apostant per la pervivència d'aquest procés deflacionista.

L'experiència del Japó ens ensenya que tant per a les autoritats com per als mercats és difícil anticipar-se als processos deflacionistes i que les possibilitats de revertir el procés resulten complicades. En conseqüència, quan l'economia estiga amb baixes taxes d'inflació i tipus d'interès propers a zero, els responsables de la política monetària han d'actuar com si es trobesen en un risc greu de deflació. □

BIBLIOGRAFIA

- AHEARNE, A. i altres (2002), «Preventing Deflation: Lessons from Japan's Experience in the 1990s», Board of Governors of the Federal Reserve System, *International Finance Discussion Papers*, 729, juny.
- BANC CENTRAL EUROPEU (2003), «Resultados de la evaluación del BCE de su estrategia de política monetaria», *Boletín Mensual*, juny.
- BANK OF CANADA, <<http://www.bankofcanada.ca/en/backgrouders>>.
- BBVA (2003), *Informe Económico 2002*, Bilbao.
- BERNANKE, Ben (2002), «Deflation – making sure 'it' doesn't happen here», *BIS Review* 68, 26 de novembre, <<http://www.bis.org/review/rev02d.htm>>.
- (2003), «An unwelcome fall in inflation?», *BIS Review*, 24, 6 d'agost, <<http://www.federalreserve.gov/boarddocs/speeches/2003/20030723/default.htm>>.
- BORD, Michael i Jeanne OLIVIER (2002), «Boom-Bust in Asset Prices, Economic Instability and Monetary Policy», *NBER, Working Paper*, 8966, Cambridge (Massachusetts).
- BUITER, W. (2003), «Deflation: Prevention and Cure», *NBER, Working Paper* núm. 9623, Cambridge (Massachusetts).
- DOMÈNECH, R. i V. GÓMEZ (2003), «Estimating potential output, core inflation and the NAIRU as latent variables», <<http://iei.uv.es/~rdomenec/output/output.htm>>.
- FELDSTEIN, Martin (ed.) (1999), *The cost and benefits of price stability*, University of Chicago Press.
- (2002), «Deflation», *BIS Review* 70, 28 de novembre, <<http://www.bis.org/review/rev02d.htm>>.
- FMI (2003), *World Economic Outlook*, capítol II, abril, Washington.
- KOENIG, Evan i Jim DOLMAS (2003), «Monetary Policy in a Zero-Interest-Rate Economy», Federal Reserve Bank of Dallas, *Southwest Economy*, 4, juliol-agost.
- KRUGMAN, Paul (2002), «Can Deflation Be Prevented?», <<http://web.mit.edu/krugman/www/deflator.html>>.
- (2003), «My Deflation Page», <<http://www.edwardhugh.net/deflation-ns4.html>>.
- KUMAR, M. (2003), «Deflación. ¿La nueva amenaza?», *Finanzas y Desarrollo*, FMI, juny.
- ROGOFF, Kenneth i altres (2003), «Deflation: Determinants, Risks and Policy Options – Findings of an Interdepartmental Task Force», *International Monetary Fund*, 30 d'abril de 2003.
- SVENSSON, Lars (1999), «How Should Monetary Policy Be Conducted in an Era of Price Stability?», *NBER*, draft (octubre).
- (2001), «The Zero Bound in an Open Economy: A Foolproof Way of Escaping from a Liquidity Trap», *Monetary and Economic Studies*, 19, febrer.
- The Economist* (2002), «Comparing symptoms», 7 de novembre.
- (2003), suplement sobre el sector immobiliari, 29 de maig.

TU ETS MESTRE

PERQUÈ ELS QUE VÉNEN DE FORA CONEGUIN I PARLIN EL CATALÀ, TU ETS EL MILLOR MESTRE. PARLA'LS EN CATALÀ.

Més de 65.000 persones que vénen de fora aprenen el català, cada any, amb els diversos programes d'ensenyament lingüístic. Ajuda'ls a practicar. Si els parles en català, els ajudaràs a integrar-se a la nostra cultura i, a més, contribuiràs al seu desenvolupament personal i professional.

EN CATALÀ, TU HI GUANYES

Generalitat
de Catalunya

www.gencat.net

Present i futur de la llengua catalana

PRESENTACIÓ

Al llarg dels darrers mesos ha pres cos, de nou, el debat sobre l'estat de salut de la llengua catalana, sobre la seua situació actual i les perspectives de futur. La qüestió de fons, evidentment, té a veure amb l'ús social i públic, amb la transmissió intergeneracional, amb el conjunt de condicions que poden fer viable una llengua d'àmbit restringit com la nostra en un context històric diferent. El debat com a tal, prou que ho sabem, vé de lluny. Són algunes dades noves de la realitat allò que li dona una altra dimensió. Després d'anys de polítiques adreçades a aconseguir la normalització lingüística és lògic mirar de fer un balanç, de comparar els projectes i els desitjos amb la realitat, de sospesar les possibilitats de la iniciativa política (i fins i tot cívica) davant una dinàmica social que tendeix al desbordament. Sembla que pot haver-hi algun punt d'acord al voltant de la insuficiència de les polítiques públiques davant els nous fenòmens socials i el context polític i de mercat que els configuren. (I això és molt important: els fenòmens socials no es desenvolupen en el buit). Ens trobem, sens dubte, davant una societat molt més complexa que dècades enrere, oberta a nous corrents migratoris, amb la influència creixent d'un espai de comunicació més aviat advers, i mancats dels instruments adequats per potenciar la plenitud d'usos —pròpia de qualsevol país normal— que és l'única cosa que podria garantir el futur de la llengua. I tot això quan els vents polítics a l'Estat espanyol tampoc no són gens favorables (i Europa tampoc no ajuda gaire). L'animadversió assumeix tot el seu patetisme quan des de les instàncies centrals s'aposta clarament per la fragmentació de la llengua, per promoure el secessionisme, per dividir i afeblir la llengua. Sovint aquesta acció tan irreflexiva, carregada de conseqüències, s'inscriu en un marc més ampli de manca de reconeixement, de posar pals a les rodes, que contravé fins i tot les tímides declaracions de principi, favorables al pluralisme cultural i lingüístic, del text constitucional. És el moment, doncs, de repensar una trajectòria en la qual influeixen molts factors: els canvis socials accelerats de caràcter general, el nou context europeu i mundial, l'evolució política i les alternatives de govern, les nostres pròpies insuficiències, les estratègies desenfocades o contraproduents, la manca de decisió, la pura i simple deserció. En algunes terres de parla catalana la situació és clarament d'emergència: frega la zona de perill imminent que hauria de convocar respostes intel·ligents, concertades i solidàries. Però això no passa només on la llengua catalana s'ha mostrat des de fa molt de temps més afeblida socialment, sinó també en els nuclis tradicionalment més sòlids i resistent. La reflexió, així doncs, ha de ser de conjunt. I les alternatives, ara més que mai, també.

Ment pensant en un cos que poc batega? El català, avui

Josep Murgades

Fa ja un bon grapat de mesos que assistim a l'enèsima polèmica sobre la salut de la llengua, sobre la reculada –o l'avenç– que experimentalment en el seu ús social, sobre el deteriorament –o la consolidació– en la seva vessant formal, sobre les condicions immediates que en dificultarien –o n'afavoririen– l'estricta supervivència, etc.

El debat no és pas nou. S'inscriu, de fet, en una llarga tradició apologètica que remunta ja, com a mínim, fins a mitjan segle XVI, amb aportacions tan lúcides com les de Despuig (1557) i Almudéver (1561), que prossegueix amb tot d'alts i baixos durant els segles següents, i que –sempre dins el mateix esperit de reivindicació de la llengua a còpia d'alertar sobre la crítica situació que aquesta passa en cada moment històric– torna a agafar una forta embranzida durant l'anomenada transició democràtica i anys posteriors, amb textos d'intencionalitat clarament revulsiva com

ara el «manifest» de la revista *Els Marges* (1979) o el «pamflet» fusterià de l'*Ara o mai* (1981).

Val la pena de recordar tot això, doncs –mal que sigui tan breument i esquemàtica–, per fer avinent als més joves, o als just incorporats a la controvèrsia pública a l'entorn d'unes tals qüestions, que el que ara ens passa en aquest sentit no té res, en principi, d'inusual o d'excepcionalment singular, i que, en definitiva, unes gotes d'eleatisme sempre són un bon antídoto contra pretensions adamistes o crispacions d'estilita.

Tan bon punt feta aquesta puntualització, caldrà convenir tanmateix que, en l'actual discussió sobre com li va –o li deixa d'anar– a la llengua, s'estan aconseguint unes cotes d'intensitat i de durada que sobrepassen de molt les del simple foc d'encenalls, com era la tònica habitual fins ara.

Això és així per diverses raons. Entre les pròpiament intrínseques, podríem apuntar l'aparició aquests últims anys de diferents estudis i assaigs que fiquen directament el dit a la nafra de les precarietats que afecten avui dia el nostre idioma. Són obres –per fer-ne una mera relació indicativa, i no pas gens exhaustiva– com la d'Ernest Querol i Puig, *Els valencians i el valencià* (2000), precedida d'una de tan sotragadora com la de Brauli Montoya so-

Josep Murgades és catedràtic del Departament de Filologia Catalana de la Universitat de Barcelona. Estudis del noucentisme, ha estat curador de diversos volums de l'Obra Catalana d'Eugeni d'Ors, i ha traduït al català obres de Kafka, Goethe, Hesse i Bernhard. És autor de *Llengua i discriminació* (Curial, 1996) i coautor (amb Xavier Lamuela) de *Teoria de la llengua literària segons Fabra* (Quaderns Crema, 1984). Així mateix, és codirector, amb Jordi Castellanos, de la revista *Els Marges*.

bre *Alacant: la llengua interrompuda* (1996); la d'Enric Larreula, *Dolor de llengua* (2001), o les d'autors diversos, com ara *El català: mirades al futur* (2001) o *Autoestima i Països Catalans* (2003), així com també la de Joan Solà, *Ensenyar la llengua* (2003), o la no menys sacsejadora d'Eugeni Casanova, *Viatge a les entranyes de la llengua. De la riquesa a l'agonia del català* (2003). Per no parlar, dins aquest mateix apartat, de les nombroses palestre periodístiques des d'on es manté –si no s'atia més que mai, per a bé i per a mal– una tal polèmica; i sense descuidar tampoc ni els debats públics i els de retransmissió mediàtica, ni les aportacions diguem-ne més «acadèmiques», com ara pugui ésser la d'aquest mateix número de *L'Espill*.

Pel que fa a les raons de caire més extrínsec, la persistència en la disputació que ens ocupa s'explicaria, en un àmbit més ampli i genèric, per la inevitable sensació d'estar vivint un tombant històric decisiu arran del canvi de mil·lenni i, en darrera instància, pel fet inqüestionable de la globalització real i efectiva que l'acompanya; i, en un àmbit més concret i específicament sociopolític, per les conseqüències de la nova immigració arreu dels Països Catalans, com així mateix, i no pas en menor mesura, pel rearmament d'un espanyolisme inveteradament hostil i cada cop més desacomplexat –ara, a més, de bracet amb una oposició suposadament d'esquerra–, al qual se suma indirectament l'emergència d'una Europa del tot desintereessada dels drets de pobles altres que els identificats amb l'estat-nació corresponent.

Tot això d'un plegat, doncs, és el que vindria a constatar i a justificar que el fet de plantejar-se aquesta vegada la qüestió

de la llengua sigui vist com alguna cosa més que una simple manifestació recurrent, i que pugui haver-hi qui cregui honestament que la que estem vivint és una d'aquelles conjuntures de caixa o faixa. Heràclit, al capdavant, bé pot tenir també la seva part de raó.

Llavors és que un s'adona que, mig per obligació professional mig per devoció personal, ha anat seguint, i fins prenent-hi part més o menys activa, aquesta recent moguda sobre la llengua, i que, tot i amb això, un fa per distanciar-se'n, per sospesar equànimament les grans argumentacions adduïdes –amb deliberat bandejament metodològic, tot s'ha de dir, de les provinents del discurs glotofàgic espanyol, que en casos com el present es limita a la fregadissa de mans pròpia de tot ésser curull de *Schadenfreude* ('joia maligna', segons els manuals de traducció).

I ve aleshores que, davant la polarització de raons entre els qui denuncien la situació quasi terminal de la llengua i els qui, per contra, n'exalten l'expansiva potencialitat, hom no pot estar-se de recordar aquella historieta (in)exemplar de Thomas Bernhard, inclosa en *L'imitador de veus* (1978), en la qual desfilen dos professors, membres de l'Acadèmia de Ciències, capaçs tots dos de qualificar d'«aguda» l'un, i d'«obtusa» l'altre, la conferència d'un filòsof francès, i no menys destres ambdós a l'hora de fonamentar de manera eficient i plausible llur respectiu parer.

Bé, doncs: no pas altrament sembla que hagi transcorregut fins ara la polèmica de què tractem. Fem cas omís de les desqualificacions gratuïtes prodigades i dels esgarips innecessaris proferits, tan desitjablement evitables com possiblement inevitables en una tal mena de sidrals. I fi-

xem-nos només en els raonaments desplegats tant pels «pessimistes» com pels «optimistes» (etiqueta periodística no menys reductiva en l'aplicació que se'n fa als analistes de l'ús social de la llengua com pugui semblantment ésser-ho la de parlar frívolament de partidaris del «català *heavy*» o del «català *light*», aplicada als qui es preocupen per la seva dimensió formal).

Aquells (entre els quals sempre hi ha algun despistat que m'inclou a mi) posen en relleu, per fer només esment sintètic d'alguns punts cabdals: *a*) la presència cada cop més aclaparadora de l'espanyol, en detriment de l'idioma autòcton, arreu del domini lingüístic i en tota classe d'àmbits, *b*) el fracàs d'unes polítiques en principi benintencionades (tret d'allí on ha governat directament algun dels grans partits estatals) per a aconseguir objectius tan elementals com ara la pràctica del bilingüisme passiu entre els ciutadans catalanòfons de mena, *c*) la pèrdua de referents culturals identitaris, desplaçats, en sincronia amb la substitució lingüística, per altres d'aliens i en definitiva despersonalitzadors.

Els «optimistes», a llur torn (entre els quals, mai no he desistit de comptar-m'hi), relativitzen aquestes dades i hi contraposen, entre d'altres, fets no menys inqüestionables, com puguin ésser ara: *a*) l'inaturable multilingüisme cap al qual propendeixen la majoria de societats avui dia, inclosa per tant la catalana, *b*) la incardinació com mai abans de la llengua del país en tot l'aparell escolar i el seu accés plenament normalitzat a grans mitjans de comunicació de massa, *c*) la transmissió generacional més o menys inalterada de la llengua en un nombre considerable de famílies catalanes i la incorporació a aquesta d'un nombre gradual dels més recents novinguts.

A partir d'aquestes, diguem-ne àmplies, veritats de base, tots dos grans blocs de polemistes no fan sinó aprofundir per llur compte la dada estadística, i subratllar conseqüències concretes de tot plegat en tal o tal altre camp, o subtilitzar en l'exposició dels trellats argumentals respectius. I ho fan sovint en termes igualment convincents, com els divergents opinants recreats per Bernhard amb vista a ironitzar sobre el caràcter sovint opac, inescrutable, de la realitat –sobretot quan es fa difícil, si no impossible, pervenir-ne a coneixement per mitjà altre que el d'aquest intermediari insalvable, i alhora conformador determinant, que anomenem llenguatge.

On hi ha aleshores la formulació més acostada a certesa i a veracitat? Entre els més crítics, que corren el risc –segons els reprotxen els oponents– d'acabar desmobilitzant l'àmplia massa parlant a còpia d'airejar tantes de defeccions i mancances, o bé, per contra, entre els més entusiastes, tan exposats a incórrer –a parer de llurs adversaris– en un cofoisme del tot alienant i propiciador d'una eutanàsia indolora i lenta? Quin de tots dos discursos hi toca més (o menys), o resulta estratègicament més oportú (o inoportú), en tota aquesta història: el que veu ja l'ampolla mig buida o el que encara la veu mig plena?

Per a respondre aquestes qüestions caldria potser començar afirmant la complementaritat de tots dos discursos, en el sentit que, en la mesura simplement que són, que es donen –i al marge de les deformacions interessades o no a què respectivament es presten–, reflecteixen una realitat mutuant i polièdrica, molt difícilment aferrable –o sigui, comprensible– des de només una de les dues grans òptiques enfrontades. I això és abans de tot un signe de vita-

litat, tan conflictiva com es vulgui, però just per això mateix majorment dinàmica.

En segon lloc, l'objecció de fons a fer a tots dos discursos és el de la morbosa complaença que, tàcitament o deliberada, semblen experimentar en el que bé podríem qualificar de «deliri prolèptic»: a manca de la possibilitat, adés recusada, de corroborar de manera inapel·lable, ara i aquí, quin de tots dos emet un diagnòstic més encertat i clarivident sobre l'actual situació de la llengua i el seu immediat esdevenidor, malden llavors tant l'un com l'altre per anticipar-se a allò que haurà de venir, en un prosopopeic intent per auspiciar-se un futur conforme amb les previsions respectives, de manera que ja hi ha hagut així qui ha fixat l'extinció del català en cosa només d'unes quantes dècades, com també qui, des de l'extrem contrari, no ha tingut empatx a vaticinar-li un estat de «plena forma» per d'aquí a tres lustres (!).

En tercer lloc, en la línia aquí esbossada de debat sobre el debat que ens capfica, és bo prendre'n en consideració el caient eminentment intel·lectual que revesteix, cosa que vol dir que, tot i que és altament positiu el fet que una tal polèmica es produeixi, aquesta és més el símptoma d'una ment pensant que no pas el d'un cos bategant. I és clar que sense aquella no hi ha aquest, però tampoc sense aquest passa aquella d'ésser gaire cosa més, per dir-ho en afirmació sintètica de Jordi Castellanos a propòsit de l'intel·lectual modernista, que una mera «consciència lúcida però atenallada». Rumiar i recontrarumiar sobre l'estat de la llengua, o sobre el que sigui, si després no hi ha manera de transformar en pràctica operativa el resultat de tant d'estudi i cogitació, no deixa d'ésser bastant frustrant.

Arribats aquí bé prou que podem demanar-nos: i aleshores què? Què sobre la polèmica origen d'aquestes breus reflexions amb ànim metapolèmic, i què sobre la crua realitat a què aquella respon?

Reprenent llavors el fil per on el trenen els tinguts per «pessimistes», no estaria de més donar-los entenent que no cal que pateixin pensant –com qui antany s'anguniava cavil·lant sobre quan fóra la vinguda de l'Anticrist– si la per ells tan temuda substitució lingüística està ja més o menys per caure. De fet, aquesta, fins i tot entre les zones del domini lingüístic encara majoritàriament catalanòfones, ja s'ha produït, sobretot entre la gent menor de quaranta anys, és a dir, entre la franja de població que ja no ha viscut una infantesa sense televisió i sense tot el que ha vingut després. Ja no queden enlloc parlants exclusivament monolingües de català i, doncs, que no entenguin o que no sàpiguen l'espanyol. Aquest és la llengua en què cada cop es mostren més competents els habitants de la nació catalana (o el francès, en el cas dels sotmesos a l'estat gal), i pràcticament ja no n'hi ha que, quan s'expressin en castellà, tradueixin mentalment del català, sinó més aviat tot el contrari. Assumir aquesta realitat, amb tot el que comporta, és una condició prèvia per a mirar de redreçar la situació: ja no ensenyem ni transmetem l'idioma a una població lingüísticament nadiua, sinó a una de majoritàriament al·loglota. És sobre aquesta base, i d'acord amb les estratègies comunicatives i escolars pertinents, que cal posar fil a l'agulla a l'hora de perpetuar la llengua del país.

Amb relació als qui passen per «optimistes», fóra bo recordar-los que el gran canvi a què tant s'havia aspirat en temps

de negra nit, i fins i tot ja en època de «desencís» democràtic –talment els bons cristians que es delien anys i panys per l'adveniment de la parusia–, ja ha passat, o potser ni tan sols no ha passat, però sí que –en qualsevol cas– ha estat una possibilitat perduda o, simplement, inexistent. A més, tal i com està a hores d'ara la correlació de forces polítiques a nivell espanyol, i no diguem ja al més ampli nivell europeu o fins internacional, no hi ha gaires motius per a somiar *when the ship comes in* (Bob Dylan *cantavit*), sinó més aviat per a fer-nos forts en la barca que encara tenim, tot mirant, si fa no fa com sempre, de comandar-la contra tot vent i marea. Res no ens serà donat en tant que poble lingüísticament i culturalment específic, i abans ens seran refregades les nostres servituds pel fet d'estar mancats d'un estat propi, que no pas reconeguts els drets que legítimament ens pertoquen. I, fins i tot un govern «autònom» favorable a la identitat d'aquest país es previsible que, d'acord amb l'experiència històrica més recent, es trobi massa sovint lligat de mans i peus a l'hora de tirar endavant una política decididament compromesa amb la llengua i amb la cultura pròpies.

Ni «pessimistes», per tant, ni tampoc «optimistes», sinó més aviat realistes; o, per dir-ho tot citant una vegada més Gramsci, i mal que només sigui per no renunciar a les etiquetes susdites: pessimistes en l'intel·lecte i optimistes en la voluntat.

Com es menja llavors això? Doncs potser remetent-nos a lemes no pas debolts encara. Com ara que res no és perdut però tot està encara per guanyar. Cosa que vol dir, a propòsit de les llengües, que aquestes, en plàstica expressió de Xavier Lamuela, són com la sardana, que es fan i

es desfan. Segons il·lustra a bastament l'exemple de l'hebreu, que, de llengua durant segles arraconada a medis litúrgics, ha revingut, en el marc d'unes circumstàncies històriques propícies, a llengua actual de ple ús i tant o més viva que en el seu passat més esplendorós.

La comparança, certament, és extrema, però no per això ens hauria d'ésser menys esperonadora. Al capdavall, en un cert sentit –en part de signe contrari, però per això mateix indicatiu de com és la cosa de capgirable–, una d'anàloga ha estat també, *mutatis mutandis*, l'evolució del català. Fa poc més de cent anys, a les acaballes del XIX, aquest no era sinó un mosaic relativament bigarrat de varietats diatòpiques absolutament vives, però mancades de cohesiònament intern i de codificació normativa, en règim de coexistència absolutament diglòssica amb l'única llengua que gaudia de l'estatus de tal, l'espanyol (o el francès, a la Catalunya Nord). A hores d'ara, malgrat les dues dictadures espanyoles del XX, i gràcies en part substancial al que per entendre'ns, i de manera expeditiva, podem anomenar catalanisme polític, la llengua del país és reconeguda científicament com a tal arreu, ha superat en substancial mesura la situació de diglòssia, per bé que en perduri, i com!, la de subordinació, i disposa altrament d'un bagatge formal i d'un utilatge instrumental que la fan apta per a fer front a qualsevol requeriment expressiu en l'àmbit social que sigui, des dels caracteritzats pels registres més estripats fins als que se serveixen només dels intel·lectualment més alambinats.

El que falla ara no és, doncs, la cúspide d'aquest enorme capital simbòlic constituït per la llengua, sinó la base. Parafra-sejant a la inversa una coneguda assevera-

ció de Joaquim Molas, datada del 1983, s'escauria dir que, més d'un segle enrere, la cultura catalana era una gran cos sense cap. Ara tenim aquest –tot i que sempre en podríem i n'hauríem de tenir més–, però ens manca aquell –per bé que en subsisteixi encara bastant més del que tendim habitualment a creure. Com recuperar, llavors, des de la ment pensant d'avui, el cos bategant d'antany?

La pregunta ens porta –o pot portar els qui hem fet de la història cultural contemporània del país tema preferent d'estudi– a demanar-nos sobre la transcendència, en relació amb la llengua, del modernisme i del noucentisme. Per concloure que, tot i l'empenta decisiva d'aquell, la seva fou una aportació a hores d'ara ja del tot històrica, o sigui, en aquest cas, del tot irrealitzable avui dia: un corpus lèxic com l'Alcover-Moll només podia ésser aplegat temps era temps, quan encara l'àmplia massa era absolutament catalanòfona i amb el llegat secular gairebé intacte. En canvi, pel que fa al noucentisme, la valoració ha d'ésser tota una altra. La tasca que aquest desenvolupa amb relació a la llengua continua essent encara avui la més viable: la de capacitar formalment l'idioma, des de la confecció d'un estàndard aglutinant i operatiu i des de l'exploració de nous registres i virtualitats expressives, per garantir-li la total validesa dels usos funcionals. Això continua essent encara avui dia possible i no menys necessari que abans.

Una altra cosa és que això sigui suficient, que no ho és pas. No basta que, des de l'actual ment pensant, es vetlli per l'en vigoriment de la forma i per la solvència científica dels estudis sobre la llengua (fóra un bon exemple d'això últim l'excel·lent

Gramàtica del català contemporani [2002] dirigida per Joan Solà i obra de diversos especialistes). Tota aquesta tasca és sens dubte fonamental, però cal també que la nombrosa munió de professionals implicats d'una o altra manera en la gestió lingüística i cultural de la nostra societat –el que aquí amb metàfora sinecdòquica anomeno «ment pensant»– acompanyi l'activitat científica i laboral d'una altra d'agitació conscienciadora. Sabedors tots plegats que així no farem certament cap revolució, però sí que podrem contribuir, almenys, a mantenir la llengua i la cultura que s'hi vehicula en situació de «disponibilitat», en el sentit que atorga a un tal concepte Even-Zohar, és a dir, en tant que disposició ideològica que, en determinades circumstàncies, pot empènyer un col·lectiu a actuar de manera altra que l'habitualment conformada segons les seves «inclinacions naturals».

A hores d'ara, posem per cas, contra diu en gran mesura unes tals inèrcies o «inclinacions» el fet d'exigir per a la llengua del país un potencial integrador eficient, o sigui, una capacitat discriminatòria equiparable amb l'exercida per qualsevol altra llengua sobirana en el seu territori. Però ningú no ens assegura que la tendència no pugui canviar més o menys tot d'una. El demà no l'ha vist ningú (gran meravella de l'obvietat!), i bé podria donar-se l'avinentsa que, tot just a efectes de distinció i de prestigi, de desmarcament classista d'una massa amorfament espanyolitzada i, al capdavall, també com a resultat de la feina resistencialista en profunditat des de l'anomenada –i encara lluny de veure's eclipsada– societat civil, el català tornés de mica en mica a ésser necessari,

imprescindible en el seu domini tant com puguin ésser-ho l'espanyol (el francès, al Nord) i l'anglès.

Ara per ara, en realitat, formen part de l'horitzó previsible per a la llengua nostrada –i per a la identitat col·lectiva que hi subjau– tant l'extrem de la minorització galopant com el del manteniment perdurable. De com continuarà la cosa, això depèn de molts factors, alguns dels quals segur que se'ns escapen a tots els qui, des d'una perspectiva o altra, i amb una intencionalitat o altra, ens dediquem a reflexionar sobre el particular.

Però independentment d'aquesta indefugible incertesa, el que importa tenir clar és que, des de la ment pensant, cal arbitrar tots els mitjans a l'abast perquè un possible canvi de conjuntura favorable a la nació catalana no ens agafés desprevinguts, sense la «disponibilitat» requerida, incapaços doncs de fornir de recursos ideològics i formals, mobilitzants i operatius, un cos que estigués altre cop en condicions de tornar a bategar fort i senyor de si mateix.

Per nosaltres, intel·lectuals, que no quedi. Si ha de quedar, que sigui per oligarquies defeccionistes, per polítics botiflers o per pobres gents inermes i venudes. No pas pels qui, tot sigui dit a la manera de Riba citant Plutarc, enfront de tots els Aristenos de Megalòpolis, tenim sempre el deure de comportar-nos com sabé fer-ho Filopemen.

Mai no li ha d'escaure, a la ment pensant, entonar la darrera paraula del Crist a la creu, la del *consummatum est!*, i sí per contra exultar amb la de Galileu: *Eppur si muove!* □

Col·lecció Assaig

1. *Història. Entre la ciència i el relat*

FRANÇOIS DOSSE

Traducció d'Anna Montero

216 pp. – 11 €

2. *Reflexions sobre la violència*

JOHN KEANE

Traducció de Carles X. Subiela

226 pp. – 11 €

3. *El descrèdit de la modernitat*

NEUS CAMPILLO

396 pp. – 13 €

4. *El totalitarisme. Història d'un debat*

ENZO TRAVERSO

Traducció de Jordi Muñoz

246 pp. – 11 €

5. *Un país de ciutats o les ciutats d'un país*

JOSEP SORRIBES

206 pp. – 11 €

6. *Foucault: un il·lustrat radical?*

JOSEP ANTONI BERMÚDEZ I ROSES

298 pp. – 11 €

7. *Utopística. Les opcions històriques del segle XXI*

IMMANUEL WALLERSTEIN

110 pp. – 10 €

PUBLICACIONS DE LA
UNIVERSITAT DE VALÈNCIA

c/ Arts Gràfiques 13 - 46010 València

tel. 96 386 41 15 - fax 96 386 40 67

www.uv.es/publicacions - publicacions@uv.es

Del debat a l'acció col·lectiva

Isidor Marí

UN ALTRE DEBAT: SÍ, PERÒ QUIN?

Des de fa uns mesos, hem entrat en una nova etapa de debat públic sobre la situació i el futur de la llengua catalana, com els que s'han produït cíclicament almenys des de 1979, arran del conegut article-manifest d'*Els Marges*—que ja qüestionava la possibilitat que una nació sense estat com Catalunya pogués arribar a la plena recuperació funcional de la seva llengua sense sobirania política.

El debat actual segurament va sorgir a partir de les declaracions de Joan Solà i Quim Monzó per Sant Jordi, en què un lingüista i un escriptor de referència com són ells dos afirmaven que el català estava en situació crítica i podia merèixer una eutanàsia sense sofriments. No crec que calgui estendre's en valoracions sobre l'incert

o l'error d'emetre judicis tan alarmistes: ells mateixos ja han explicat les seves raons, i no negaré que, si un està convençut que la situació és extrema, té el dret —i fins i tot la responsabilitat— de fer un crit d'alarma. És clar que sempre haurem d'agrair que doni alguna indicació pràctica sobre la manera de superar la crisi.

És a dir: no estic d'acord amb els qui diuen que en cap cas s'ha de transmetre a la societat un missatge d'emergència sobre la situació lingüística, perquè creuen que això sempre és contraproduent. Crec que la nostra societat és tan madura com qualsevol altra i ha demostrat ser més tenaç i decidida que moltes, davant de les adversitats. M'atreveria a dir que s'hi pot comptar per a posar en marxa un projecte lingüístic ambiciós, si es fa de manera prou clara, justificada i organitzada. Ara bé, no tots els missatges van en aquesta direcció, i qualsevol societat, per molt centrada que sigui, pot evolucionar cap a la confusió i la tendència hipocondríaca si rep missatges contradictoris sobre la seva salut lingüística, que no li permeten aclarir quins factors la danyen i encara menys quines mesures poden restablir-la del tot.

En poques paraules: ens cal un debat sobre la situació de la llengua. Discrepo dels qui no ho creuen necessari. Però no ens va bé qualsevol tipus de debat.

Isidor Marí i Mayans (Eivissa, 1949) és director dels Estudis d'Humanitats i Filologia a la Universitat Oberta de Catalunya, i membre de la Secció Filològica de l'IEC. Ha estat cap del Servei d'Assessorament Lingüístic (1980-88) i subdirector de Política Lingüística (1986-89) de la Generalitat de Catalunya. Entre altres, ha publicat *Un horitzó per a la llengua* (1992), *Conocer la lengua y la cultura catalanas* (1993), *Plurilingüisme europeu i llengua catalana* (1996) i *Una política intercultural per a les Balears?* (2002).

El debat, doncs, no és si, en el cas que la situació de la llengua sigui crítica, cal donar-la a conèixer a la societat o no. Uns afirmen que el cofoisme és nefast per a la recuperació de la llengua. D'altres han arribat a afirmar que els autèntics enemics del català són els que proclamen que el seu futur és incert. Cal esperar que uns i altres siguin capaços d'identificar adversitats més perilloses i complexes en altres llocs: no podríem convenir que és precisament d'aquestes altres adversitats, i de les maneres de superar-les, que ha de tractar el debat?

EL FUTUR DE LA LLENGUA NO ES PRONOSTICA: ES CONSTRUEIX

En segon lloc, el debat no pot consistir a dilucidar el futur de la llengua catalana com si es tractés d'un destí inexorable —d'una espècie d'oracle, d'horòscop o pronòstic meteorològic, independent de les voluntats i de les decisions col·lectives de la nostra societat. Al contrari: és una realitat sobre la qual podem intervenir —com també podem reclamar i aconseguir més facultats per a poder-hi intervenir. El dret lingüístic, com la planificació i la política lingüístiques fa un cert temps que existeixen. I la gent que pren decisions podria treure'n profit, si ho tingués en compte.

Hi ha una altra obvietat que sembla necessari recordar: en l'evolució de la llengua ni tot va bé ni tot va malament. Qualsevol debat ha de ser capaç de destriar i de reconèixer els signes evolutius favorables o desfavorables. Matisar i entendre les forces que actuen en aquestes transformacions socials és indispensable per a saber com podem sortir-ne airosos.

Perquè en qualsevol cas —diguem-ho també des del principi— les dificultats que afecten el futur de la llengua catalana són superables. És possible que el català pateixi alguna pèrdua important en el seu àmbit territorial, en el seu repertori funcional o en els recursos del seu codi, però per damunt de qualsevol debat sobre la llengua, una cosa sempre ens ha de quedar clara: la comunitat lingüística catalana, amb més de 7 milions de parlants i amb un bagatge i una producció sociocultural extensos i innovadors, forma part del 10 % de les llengües del món que tenen més possibilitats de guanyar el seu futur en el context de la mundialització (i no del 90 % de llengües que es troben en perill imminent d'extinció).

Això no vol dir que el català no pugui arribar a una situació crítica, potser irreversible, en un termini mitjà —en unes quantes generacions—, si no som capaços d'actuar com cal: ens afecten les mateixes amenaces que a moltes altres llengües de dimensions modestes, o encara més, per manca del suport inequívoc d'una estructura política sobirana. En definitiva, cal matisar: tan inexacte i contraproductiu és dir que el català és una llengua en situació normal i sense amenaces significatives com dir, al contrari, que és una llengua en vies d'extinció.

DE L'OBSERVATORI A L'ACCIÓ COL·LECTIVA

Un dels primers efectes positius del debat actual sobre el futur del català és que ha provocat una reacció bastant extensa entre els sectors culturalment més actius de la societat, entre associacions representatives

i en algunes de les institucions. Des de diversos fronts ha sorgit la necessitat d'organitzar una xarxa d'observatoris de la situació sociolingüística, capaç d'emetre periòdicament uns dictàmens autoritzats sobre l'estat de la llengua catalana, a fi de superar la controvèrsia entre les valoracions positives d'uns i les més adverses dels altres.

Estic plenament d'acord en la necessitat d'un observatori sociolingüístic d'aquest tipus, que compti amb la màxima legitimitat acadèmica —és a dir, amb prou autonomia respecte a les institucions polítiques i respecte a les posicions partidistes. Les seves interpretacions no seran mai del tot neutrals i objectives, però sempre ho seran més que alguns partits presos dels debats que coneixem. I l'autonomia d'aquest observatori no ha d'impedir que estableixi una relació de complementaritat amb els estudis de seguiment fets per les institucions oficials, com el Consell Social de la Llengua Catalana: vol dir simplement que no n'ha de subscriure la interpretació oficial.

La constitució d'un observatori sociolingüístic com aquest és indispensable, però no serà fàcil: caldrà saber articular en una sola xarxa iniciatives diverses, i caldrà establir un mètode de recollida de les dades i un format alhora precís i entenedor per als informes que presentin públicament el diagnòstic de la situació sociolingüística. Si tenim en compte l'expectativa suscitada, també crec que convé que l'observatori faci, abans de molt, una primera declaració de naturalesa més aviat qualitativa —i prepari després amb més temps un informe més elaborat i quantificat.

I encara una altra dificultat que aquests informes hauran de superar és que no es

poden limitar tan sols a formular un diagnòstic, sinó que a més d'identificar on són exactament les dificultats per al futur del català hauran d'apuntar què pot fer la nostra societat per a superar-les. Què pot fer realment i realistament a partir d'ara mateix, perquè tampoc resoldria el debat concloure que en un context diferent (per exemple, amb un estatus polític unitari i independent, o amb una població íntegrament monolingüe) s'acabarien els problemes del català. Cal saber què fer a partir de la situació real d'avui, què fer des de la societat i què des de les institucions. I sense desqualificar a priori les actuacions dels altres —que si uns no exerceixen prou el poder, que si els altres no són prou militants... Ni uns ni altres no podem capgirar màgicament la realitat, ho hem d'admetre. Però admetem sobretot que si, en comptes d'inculpar-nos o de disculpar-nos els uns amb els altres, dediquem el debat i l'acció a complementar-nos recíprocament, amb uns objectius àmpliament compartits, tot pot anar molt millor.

L'EVOLUCIÓ DEMOGRÀFICA: CAP A LA INTERCULTURALITAT

Un dels factors del debat i de la preocupació pel futur de la llengua és el ràpid canvi que observem en la composició de la població. Un dels episodis de la controvèrsia actual ha estat precisament la interpretació de l'*Enquesta de la Regió de Barcelona 2000*,¹ que es refereix a l'àrea metropolitana —el nucli de població i el centre de dinamisme principal de l'espai de llengua catalana— i permet valorar quina ha estat l'evolució lingüística de la població d'origen castellanoparlant.

Pel que fa a l'evolució dels coneixements de català, les dades d'aquesta enquesta són extraordinàriament positives: no arriba al 4 % la gent que no entén el català, i aquells que el saben parlar supe-

ren el 70 % (taula 1). I encara més si se n'observa l'evolució generacional, que mostra que entre els més joves la capacitat de parlar i escriure en català s'acosta al 100 %.

TAULA 1

*Nivell de coneixement de català de la població de l'Àrea Metropolitana barcelonina.
Dades comparatives 1985-2000*

	1985	1990	1995	2000
El parla i l'escriu	26,5	29,1	38,6	46,0
El parla però no l'escriu	34,8	33,4	29,8	26,4
L'entén però no el parla	30,9	31,3	27,8	24,0
No l'entén	7,4	6,1	3,7	3,5
NS/NC	0,4	0,1	0,1	0,1
TOTAL	(4.912)	(3.770)	(3.702)	(3.860)

En canvi, l'evolució del percentatge de ciutadans que declaren tenir el català com a llengua pròpia no sembla créixer en l'àrea metropolitana: el català decreix lleugerament, el castellà avança un poc, i la proporció realment creixent és la dels qui declaren tenir com a pròpies les dues llengües.

Aquestes dades van produir una alarma considerable, però no tenen res de molt sorprenent, des d'un punt de vista sociolingüístic, si tenim en compte els orígens de la població: el que seria sorprenent és que les persones d'ascendència lingüística castellana haguessin decidit adoptar el català massivament com a llengua pròpia. En termes generals (taula 2), l'any 1985 hi havia un 60,8 % de persones de llengua pròpia castellana i el 2000 havien baixat uns 5 punts (56,1 %), mentre que els que s'identifiquen amb el català (únicament o

conjuntament amb el castellà), han passat del 36,6 % a un 43,3 %.

El que pot resultar preocupant és la distribució generacional d'aquestes identifications lingüístiques, ja que sembla indicar que l'increment d'aquells que s'identifiquen amb totes dues llengües procedeix sobretot de la disminució del grup identificat amb el català, atès que els que s'identifiquen amb el castellà no varien substancialment.

En canvi, les dades de la mateixa enquesta sobre la llengua en les relacions familiars permeten una interpretació relativament favorable al català (taula 3): la proporció de ciutadans de la província de Barcelona que parlaven castellà amb el pare o la mare i ara el parlen amb els fills ha baixat uns 10 punts, mentre que la dels qui parlaven català amb el pare o la mare i ara el parlen amb els fills ha pujat uns 5 punts.

TAULA 2

*Llengua que declara tenir com a pròpia la població de l'Àrea Metropolitana barcelonina.
Dades comparatives 1985-2000*

	1985	1990	1995	2000
Català	34,2	34,2	33,9	29,8
Castellà	60,8	54,5	55,4	56,1
Ambdues llengües	2,4	10,0	10,0	13,5
Altres llengües	2,5	1,3	0,7	0,6
TOTAL	(4.912)	(3.770)	(3.702)	(3.860)

TAULA 3

*Llengua emprada per la població de la província de Barcelona
a la llar, amb el pare, la mare i els fills (2000)*

	A la llar*	Amb el pare	Amb la mare	Amb els fills**
Català	35,1	35,1	34,7	41,1
Castellà	56,6	62,2	62,6	52,6
Ambdues llengües	7,9	1,0	1,3	6,1
Altres llengües	0,4	1,2	1,3	0,2
No contesta	0,0	0,5	0,2	0,0
TOTAL	(5.794)	(6.250)	(6.250)	(4.138)

* Submostra formada per la població que no viu sola. ** Submostra formada per la població amb fills.

Les dades dels censos lingüístics de 2001 a Catalunya i les Balears, aparegudes fa molt poc, ofereixen altres referències interessants. L'increment de la immigració –sobretot procedent de l'estranger– ha fet que, encara que el nombre absolut de persones capaces d'entendre o parlar el català hagi crescut, els percentatges globals hagin disminuït. A Catalunya la proporció dels qui saben parlar català ha baixat del 75,3 % de 1996 al 74,5 % de 2001. A les Balears, on el 1991 el 70 % de la població sabia parlar el català, el percentatge ha baixat al 63 % en el darrer cens (taula 4).

TAULA 4

*Distribució dels coneixements de català
a les Balears (cens de 2001)*

No l'entenen	10 %	37 %
Sols l'entenen	20 %	
L'entenen i el llegeixen	7 %	
Sols el parlen	7 %	63 %
El parlen i llegeixen	17 %	
El parlen, llegeixen i escriuen	39 %	

No dispo de dades equivalents sobre la resta del territori lingüístic, però és evident que assistim a grans transformacions demogràfiques que incideixen fortament sobre la composició lingüística de la nostra societat i poden alterar els processos –lents i fràgils– d'extensió dels coneixements de català a tota la població (una de les condicions necessàries, si bé no suficients, per a la recuperació de la nostra llengua).

Hem de tenir en compte que la immigració estrangera –en la qual podem distingir subgrups bastant diferenciats: mà d'obra extracomunitària, professionals qualificats (sobretot europeus) i residents comunitaris– és conseqüència de la mundialització de les relacions econòmiques, i no és previsible que disminueixi a curt termini.

Si volem que el català, com a llengua pròpia de la societat receptora, arribi a ser la llengua comuna d'ús públic, ens caldrà assegurar, amb actuacions d'acolliment lingüístic intensives i a gran escala, que tots els nous ciutadans accedeixen a un coneixement satisfactori de la llengua catalana –almenys instrumental, sense necessitat d'abandonar la seva llengua d'origen. I, com és lògic, aquestes actuacions només seran efectives si formen part d'una ambiciosa política global d'acolliment social i intercultural de la immigració, capaç de superar les desigualtats i marginacions i d'assegurar la cohesió del conjunt de la nostra societat.

Ara bé: perquè les nostres institucions d'autogovern puguin fer aquesta política, cal reclamar i aconseguir competències i recursos suficients. Ens avalen raons de pes: d'una banda, la taxa d'immigració estrangera de la nostra àrea territorial és molt superior a la mitjana estatal (i cal que els recursos es distribueixin proporcional-

ment a les necessitats); d'altra banda, en un estat culturalment compost com l'espanyol, cal impugnar el model centralitzat i uniformista de la política d'immigració actual i reivindicar un principi de corresponsabilitat, amb possibilitats reals d'intervenció per a les institucions autonòmiques. Com he suggerit en altres ocasions,² aquest podria ser el primer objectiu compartit pels nouvinguts i la societat receptora, ja que a uns i altres interessa que es pugui fer una política intercultural i d'acolliment satisfactòria. En qualsevol cas, el que cal evitar costi el que costi és que s'instal·li en la mentalitat col·lectiva la imatge que la immigració és la responsable de les dificultats de la llengua catalana: en primer lloc, perquè la incorporació dels nouvinguts a la llengua catalana fins ara ha funcionat bastant bé, sense cap rebuig significatiu; i en segon lloc, perquè el que necessitem és compartir un projecte de futur en comú –ja que no compartim un passat comú.

En resum, no hem de negar que l'evolució demogràfica ens planteja noves exigències, però no podem convertir-la en la causa dels problemes del català, perquè la població és una dada que difícilment podem modificar i perquè la cohesió dels grans objectius compartits pel conjunt de la societat és la condició inicial per a la recuperació de la llengua catalana. A més, hi ha coses que cal tenir ben clares, respecte a la nostra demografia:

- les dimensions de la nostra comunitat lingüística (més de 7 milions de parlants) la fan perfectament viable, en termes demogràfics, en el context de la mundialització;

- el català encara és, malgrat totes les adversitats, una llengua majoritàriament

entesa i parlada en el conjunt del nostre territori: no podem admetre per tant que se'ns arraconi al tracte d'una minoria lingüística subordinada, sinó que podem aspirar legítimament a fer del català la llengua comuna d'ús públic de la nostra societat;

– hem d'evitar que es trenqui la tendència actual cap al coneixement generalitzat de la llengua catalana en el conjunt de la nostra societat, ja que és a partir d'aquest requisit indispensable que podrem promoure l'activació de la competència lingüística latent i la seva transformació en ús social.

LA COMPETÈNCIA LINGÜÍSTICA REAL: COM S'APRÈN EL CATALÀ?

Saber català és condició necessària per a arribar a usar-lo –però no suficient. Tenen raó els qui afirmen que els elevats percentatges de ciutadans que declaren saber parlar el català no es poden interpretar com a indicadors d'ús real i efectiu de la llengua. Segurament hi ha gent que sap parlar el català sense gaires dificultats i que en canvi no l'utilitza gaire, ni en les seves relacions socials ni en la vida professional. Després veurem que això implica la transformació dels hàbits de comportament lingüístic, i que aquest no és un procés senzill.

Però encara hi ha més: quan una persona declara en les dades censals que entén, parla, llegeix o escriu el català, és possible que en molts de casos no afirmi una plena competència lingüística en cadascuna d'aquestes quatre habilitats, sinó simplement –com plantegen les mateixes explicacions addicionals dels documents censals– que

és capaç d'entendre, parlar, llegir o escriure el català, encara que sigui amb limitacions considerables que no li permeten fer-ne un ús generalitzat i satisfactori.

Aquesta competència lingüística limitada –sigui en el domini formal i especialitzat de la llengua, sigui en la fluïdesa i l'expressivitat col·loquial– té repercussions directes sobre la inhibició de l'ús: si algú pot recórrer a una llengua que li és més còmoda, com ara el castellà, en situacions en què teòricament li seria possible usar el català, probablement ho farà.

És a dir que no ens podem conformar amb un alt percentatge de gent que es declara capaç d'usar el català: ens cal assegurar que darrere aquests percentatges hi ha una competència lingüística plenament satisfactòria. Això depèn sobretot de l'aprenentatge de la llengua en el sistema educatiu: de quina manera s'aprèn el català al llarg de l'ensenyament obligatori, tant en els cursos de llengua com en l'ús vehicular del català en tots els aprenentatges. Els resultats seran molt diferents segons que la classe de català es dediqui a l'aprenentatge de les regles de la normativa i a exercicis d'anàlisi sintàctica i transcripció fonètica o, al contrari, a pràctiques orals i escrites de comunicació en català en un ampli ventall de situacions d'ús, a partir dels millors models. I més si, a part de la classe de català, els estudiants l'usen habitualment en la resta d'aprenentatges i en tallers específics de teatre, periodisme, ràdio, etc., lingüísticament intensius. El nostre sistema educatiu ha de vetllar d'una manera molt especial per un aprenentatge actiu del català, amb una atenció específica als alumnes que tenen altres llengües familiars i viuen en entorns on el català és poc present.

En efecte, la presència pública del català és un altre dels camins d'adquisició de la llengua catalana: la quantitat de situacions en què la gent està en contacte amb el català i la qualitat del català usat en aquestes situacions també influeixen considerablement en la consolidació d'una bona competència lingüística i en la confiança a l'hora d'optar pel català. L'ús i la competència estan estretament relacionats en els dos sentits.

PLENITUD
DE FUNCIONS PÚBLIQUES:
ARRIBAR A VIURE EN CATALÀ,
LLENGUA COMUNA

A efectes pràctics, no hi ha dubte que el futur de la llengua catalana –i el de qualsevol llengua– depèn del seu ús real en tots els camps d'activitat: la diferència entre una llengua morta i una de viva és que aquesta s'usa i l'altra no. En aquest sentit, el primer que hem de tenir clar és que una llengua com el català, que encara és majoritària en el seu territori, no pot quedar marginada o subordinada en els usos públics. No podem consentir que se'ns arraconi a casa nostra mateix cap a una situació de minoria. La situació lingüística no serà normal fins que qualsevol ciutadà pugui viure plenament en català en totes les seves activitats –professionals o de lleure– i el català sigui clarament la llengua comuna en els usos públics. Aquest és un objectiu irrenunciable, encara que en àmbits territorials o sectors socials determinats sabem que no es podrà aconseguir en un termini immediat.

Sociolingüísticament, en el conjunt dels usos socials de la llengua s'ha establert

una distinció especialment útil per a la política lingüística, entre els usos interpersonals i els usos institucionals o professionals. Les comunicacions interpersonals són les que mantenim a títol particular amb altres persones, mentre que les comunicacions institucionals corresponen a les relacions de caràcter professional que mantenim en funció de la nostra feina, de la nostra condició de membres d'un determinat organisme públic o privat, o d'un determinat col·lectiu de professionals.

En els usos interpersonals, la llibertat d'elecció lingüística és –i ha de ser– completa: cadascú escull quina llengua vol usar en aquestes relacions particulars. Ara bé: també sabem que en aquestes relacions interpersonals, hi pesen molt els hàbits lingüístics i els models socials. Tots coneixem persones que ens parlen en català i que, en canvi, usen entre elles el castellà, simplement perquè van començar a parlar-se en castellà quan es van conèixer, i mantenen aquest hàbit per inèrcia. També sabem prou bé que s'ha instal·lat en les pautes de comportament lingüístic el costum de parlar en castellà en un grup o reunió, simplement perquè hi ha algú que hi parla en castellà, encara que tothom comprengui el català. I molta gent es passa al castellà quan parla amb algú que té l'aspecte o l'accent d'un estranger, encara que tots dos sàpiguen el català. La suma de tots aquests comportaments que bandegen l'ús del català té uns efectes gravíssims per a la presència pública de la nostra llengua, i cal promoure la modificació d'aquests hàbits per tots els mitjans democràticament possibles i respectuosos amb les llibertats individuals –de manera semblant a les actuacions que es fan per a reconduir hàbits alimentaris o de salut que poden resultar

perjudicials. Pot haver-hi ocasions adequades per a suggerir una modificació conscient d'aquests hàbits (com els mateixos cursos de català), o sistemes de sensibilització basats en campanyes publicitàries (com la de «Tu ets mestre»), però l'eficàcia dels models de referència inconscients segurament és molt superior: si les persones que són referents positius i models de comportament –personatges amb notorietat pública i, sobretot, figures dels mitjans de comunicació de massa– no abandonen el català en les converses interpersonals mentre es mantingui la comprensió, indueixen tots els qui els veuen a actuar de manera semblant. Per contra, si fins i tot en casos innecessaris aquests personatges bandegen el català, la seva influència sobre l'ús social de la llengua és nefasta. Val la pena que ho tinguin en compte els responsables dels mitjans de comunicació, sobretot dels de titularitat pública.

En canvi, en els usos institucionals o professionals, les possibilitats de regulació són molt més clares: en l'exercici d'una activitat professional no actuem d'acord amb les nostres lliures preferències personals, sinó d'acord amb les finalitats de la funció que exercim. L'organització o el col·lectiu en nom del qual actuem ens pot donar unes determinades regles de comportament –també en temes de comunicació i de llengua. Això és molt evident en alguns casos, com els recepcionistes o telefonistes, però és extensible a tot tipus d'activitats professionals.

En la regulació d'aquests usos professionals, però, cal distingir dos àmbits molt evidents: les organitzacions públiques i les privades. Pel que fa a les organitzacions de titularitat pública, fa temps que s'ha esta-

blert amb disposicions legals (amb més o menys encert) la regulació de l'ús preferent del català com a llengua oficial pròpia, amb el recurs al castellà com a opció personal de qualsevol ciutadà. En l'àmbit privat, en canvi, hi predominen l'abandonament més absolut i l'absència de criteris de funcionament lingüístic adequats al règim de doble oficialitat. A més, la delimitació de les activitats de caràcter públic i les de caràcter privat no és gaire precisa, sobretot des del moment que molts serveis públics que depenien directament de l'Administració (subministraments, telecomunicacions, etc.) passen a ser privatitzats. Valdrà la pena que ho comentem amb un cert deteniment.

La Llei de política lingüística de Catalunya (1998) va estendre als serveis públics dependents de les diverses administracions el principi de disponibilitat³ i d'ús preferent del català com a llengua oficial pròpia que també era vigent en el funcionament dels mateixos organismes administratius. En canvi, com és sabut, en el tràmit parlamentari no es va aconseguir una majoria favorable a la introducció del principi de disponibilitat lingüística en l'àmbit privat. En aquest àmbit, tal com ja s'havia establert en l'Estatut del Consumidor, les empreses privades sols estan compromeses a atendre (en alguna llengua) els clients que se'ls adrecin en català i a facilitar-los en català, si ho demanen, determinats documents o informacions. És llas-timós que el principi de disponibilitat en el sector privat no hagués quedat establert, encara que fos amb la perspectiva d'una implantació gradual molt flexible.

El primer comentari que cal fer a aquesta regulació –i que el jurista Antoni Milian ja havia fet, sense gaire èxit, abans

de l'aprovació de la llei— és que cal (hauria calgut) delimitar amb precisió l'abast del concepte de servei públic a fi que inclogui també aquells serveis bàsics que són (o que passen a ser) exercits per empreses privades.

I en segon lloc, cal subratllar que l'Administració està especialment obligada a fer un seguiment estricte del compliment d'aquests requisits tan lleugers en l'àmbit privat, ja que l'incompliment flagrant d'uns compromisos tan mínims demostraria que no hi ha cap interès polític per anar més enllà en el futur i que la legislació lingüística és perfectament inútil i decorativa. L'autoritat que no s'exerceix es descredita a si mateixa, i per tant resulta imprescindible —encara que sigui una mica incòmode— visualitzar alguns casos exemplars d'incompliment de la llei, aplicar-hi un arbitratge que procuri la resolució del problema sense arribar a la sanció, i aplicar la sanció sense tremolors de cames quan l'incompliment reiterat no s'esmena. I una cosa semblant es podria dir en els casos d'incompliment de les condicions lingüístiques que regeixen la concessió de freqüències de radiotelevisió.

Hem de ser conscients que durant aquests anys es va produint la incorporació al mercat de treball de la gent jove que ha adquirit una competència considerable en català: cal que comprovin que poden capitalitzar el seu esforç en accedir al treball, o arribaran a la conclusió que no valia la pena. Les empreses tenen cada vegada menys dificultats a l'hora de trobar personal capaç de treballar en català: la seva excusa per no introduir el català en les seves activitats perd credibilitat. Les administracions han de promoure amb força i amb mesures eficaces de suport que les empre-

ses adoptin criteris lingüístics favorables al català en la selecció i formació del personal (sobretot el que tracta amb el públic) i en les seves comunicacions —sobretot en les externes amb els clients. És inadmissible, per exemple —però freqüent—, que els mateixos serveis telefònics d'atenció al client de moltes empreses excloguin la utilització del català.

En el camp del lleure organitzat —concretament, del cinema— hi ha hagut un dels episodis més lamentables d'ostentació de la impotència del nostre autogovern, per al qual entenc que també cal buscar sortides, en comptes de conformar-nos amb la simple resignació. Que el govern de Catalunya comprovi, en ple estira-i-arrotonsa amb les *majors* americanes, que és inaplicable el règim sancionador que li permetria mantenir una posició de força a l'hora de negociar les condicions lingüístiques en la distribució i l'exhibició cinematogràfiques és desolador. Però que no es corregeixi la legislació per tal de fer-hi una pressió creixent, i que ens conformem amb un creixement minimalista del nombre de pel·lícules doblades al català, em sembla francament humiliant.

Si tenim en compte que la campanya popular que va reclamar el doblatge al català dels films de Harry Potter va donar alguns resultats, crec entreveure una via per la qual es podria avançar més ràpidament cap a la generalització del doblatge en català. Com dèiem abans respecte a l'accés dels joves al mercat de treball, cal tenir present que puja una generació d'infants que ja ha començat a viure normalment en català i que en té un domini complet: són desenes de milers de consumidors habituals de l'oferta cultural infantil en català. Si tenim en compte que la legis-

lació de defensa dels drets del consumidor preveu una protecció especial per al públic infantil, per la seva especial vulnerabilitat en el mercat, em sembla plenament justificable –i capaç de mobilitzar un ampli suport social– que el govern fixi l'obligació de difondre les pel·lícules infantils en versió doblada al català: fins i tot als països on no es fa doblatge cinematogràfic, sinó subtítolació, les pel·lícules infantils es doblen. Un cop assegurat el dret dels infants a tenir una oferta cultural raonablement completa en llengua catalana –arribant, si calgués, a mesures coercitives–, la possibilitat d'estendre el doblatge en català a la resta de pel·lícules segurament seria més fàcil.

Un altre dels camps en què l'extensió de l'ús del català ha topat amb obstacles que cal superar és el de les eines informàtiques més usuals. La importància creixent d'aquestes tecnologies en les activitats professionals i de lleure reclama una intervenció decidida per a redreçar la situació. En alguns moments havia semblat que una exigència conjunta de tots els organismes públics, que disposen d'una capacitat de compra molt considerable, seria capaç d'aconseguir de Microsoft el compromís de mantenir actualitzades les versions catalanes del Windows i l'Office, sense sobrecost, i de donar als compradors d'un nou ordinador l'opció d'escollir la llengua en què volien els productes preinstal·lats. Inexplicablement, malgrat les subvencions multimilionàries adjudicades a Microsoft, això encara resulta impossible per al català (però viable per a una llengua tan reduïda com l'islandès). No seria hora de prendre'ns-ho seriosament? En aquest camp com en els anteriors, estic convençut que una iniciativa conjunta de la societat i de

les institucions podria superar l'estanca-ment actual. Cal que es noti que l'ús públic de la llengua catalana avança, que la possibilitat de viure normalment en català s'acosta progressivament.

L'ARTICULACIÓ DELS TERRITORIS DE LLENGUA CATALANA

La fragmentació administrativa de la nostra comunitat lingüística, amb la compartimentació i la manca d'unitat d'acció que comporta, és un altre dels obstacles més greus per al futur de la llengua catalana. En el context de la mundialització, una comunitat lingüística de dimensions modestes com la nostra només pot resultar viable en termes de mercat cultural i aspirar a ser reconeguda internacionalment si és capaç d'articular-se en una dinàmica unitària.

La consolidació d'un àmbit comú d'interrelacions –un espai comunicatiu, mediàtic i telemàtic; un espai educatiu, un mercat cultural, una àrea conjunta de transaccions socioeconòmiques, un mercat de treball per a tots els professionals i totes les organitzacions– que funcioni realment en la nostra llengua seria beneficiosa per a moltíssimes persones: al costat de les professions específicament lingüístiques (periodistes, locutors, guionistes, actors, directors, cantants, dobladors, traductors, autors, informàtics, ensenyants, editors, escriptors, etc.), hi ha una infinitat de professions, empreses i entitats que volen –i han de poder– fer la seva activitat en català sense barreres internes, i un públic que vol tenir accés a tota l'oferta disponible en llengua catalana. Seria grotesc

que justament en el nostre espai no fos possible la llibertat de circulació de béns, serveis i professionals.

L'articulació conjunta del nostre espai lingüístic tindria una clara utilitat pràctica per a tots aquests beneficiaris, però a més objectivaria les dimensions autèntiques de la nostra col·lectivitat, reforçaria l'autoestima i la confiança de tots els nostres conciutadans i faria visible davant l'estat i internacionalment l'exigència de reconèixer —a efectes econòmics, culturals i polítics— una comunitat de més de 7 milions de parlants.

Malauradament, la iniciativa de les nostres institucions d'autogovern en aquest sentit ha estat ben escassa —malgrat les propostes de promoure organismes estables de cooperació, a imatge de la Unió Lingüística Neerlandesa, que ja es van fer el 1986 en el II Congrés Internacional de la Llengua Catalana. Valdria la pena que la societat civil es plantegés de prendre la iniciativa i comencés a constituir una xarxa capaç de conquerir gradualment objectius d'interès conjunt: una mena de Consell de la Llengua que podrien encapçalar l'Institut d'Estudis Catalans, l'Institut Joan Lluís Vives, la coordinadora de centres d'estudis locals, els col·legis de llicenciats, les associacions d'ensenyants, escriptors, editors i llibreters, la Fundació del Congrés de Cultura Catalana, la Federació Lull (Acció Cultural, Obra Cultural Balear i Òmnium Cultural) i altres entitats semblants. L'any 2006-2007 podria ser una data simbòlicament adequada per a fixar l'horitzó de l'acció reivindicativa general, ja que serà quan se celebrarà el centenari del I Congrés Internacional de la Llengua Catalana, del qual sorgí la iniciativa de crear l'IEC.

RECLAMAR LA IGUALTAT A ESPANYA I A EUROPA

Tots els factors que hem comentat fins ara com a obstacles per a la recuperació de la llengua catalana tenen un element en comú, que en potencia els efectes negatius: la situació política i jurídica de desigualtat en què es troba la llengua catalana, tant en el marc estatal com en l'àmbit europeu i internacional. Aquesta subordinació secular té conseqüències greus, fins i tot en la mentalitat col·lectiva, que ja l'ha interioritzat inconscientment: la desigualtat passa desapercebuda per a molta gent, que no arriba a entendre fàcilment que constituïm una comunitat lingüística i cultural semblant a Dinamarca i que mereixem un tracte equivalent.

La plena recuperació del català apareix, per tant, indistriablement lligada al reconeixement polític igualitari de la nostra cultura i a una capacitat d'autogovern que almenys en termes culturals sigui equivalent a la sobirania —com la comunitat flamenca de Bèlgica o els cantons francòfons de Suïssa. Un dels nostres objectius, per tant, ha de ser posar en evidència la desigualtat i renegociar i redefinir l'estatut de la llengua catalana a cada estat, a Europa i en els organismes internacionals.

Encara que des de les posicions polítiques espanyolistes es pugui pretendre el contrari, l'ordenament del plurilingüisme a l'Estat espanyol⁴ constitueix un bon exemple del que en dret lingüístic s'anomena *multilingüisme desigual*. Rafael L. Ninyoles ja ho va evidenciar en diverses publicacions aparegudes als anys setanta: la Constitució de la II República i la de 1978 atorguen al castellà un triple pri-

vilegi, ja que 1) és l'única llengua oficial en el seu territori històric, 2) és l'única llengua que també és oficial en el territori històric de les altres i 3) és l'única llengua oficial en els organismes estatals comuns. El catalanisme ja va proclamar des de les mateixes Bases de Manresa (1892) que la igualtat lingüística en un estat compost només serà possible si totes les llengües reben un tracte igualitari. La cooficialitat en els òrgans estatals –executius, parlamentaris i judicials– i l'oficialitat preferent i simètrica de cada llengua en el seu territori són les condicions de la igualtat. I més enllà d'això: un estat que pretén ser el nostre i gaudir de la nostra adhesió no pot menystenir o subordinar la nostra llengua, ni en la seva política interna, ni en la política europea o internacional. Precisament ara que en el context de la mundialització tota cultura necessita el suport inequívoc d'estats sobirans, com ens podem identificar amb un estat que subordina i margina la nostra personalitat col·lectiva, en comptes de defensar-la?

La posició del català a la Unió Europea és un altre cas flagrant de desigualtat, especialment greu i escandalós ara que assistim a l'ampliació i la reforma institucional enmig de discursos que exalten la diversitat cultural i la necessitat de preservar-la com un dels tresors de la nova Europa. Amb l'ampliació passaran a ser llengües oficials de la UE una gran quantitat de petites llengües d'estat, amb unes dimensions demogràfiques i una producció cultural molt inferiors a les del català. Si ara ja és contradictori que el danès o el finès siguin oficials i el català no, si ara ja és indignant que el luxemburguès o l'irlandès participin en tots els programes lin-

güístics i culturals de la CE sense ser oficials –i que hi participin llengües de països externs a la UE– mentre el català en queda exclòs, quan a Europa hi hagi 25 llengües oficials, algunes de les quals parlades per uns centenars de milers de persones, serà un escàndol antidemocràtic que el català, parlat per més de 7 milions d'europes i oficial per a més de 10 milions, continuï essent exclòs i marginat, amb el beneplàcit (o la satisfacció!) dels representants espanyols. Sobretot si tenim en compte que en dues ocasions –una de les quals ben recent– els Parlaments de les Balears i de Catalunya han reclamat l'oficialitat i la Convenció Catalana –representativa de centenars d'entitats de la societat civil– ha insistit en aquesta demanda. Des del meu punt de vista, si Eslovènia, Eslovàquia, Lituània, Letònia o Estònia veuen reconegudes les seves llengües en peu d'igualtat pel fet que han esdevingut fa poc estats independents, o bé Espanya i Europa reconeixen el català en les mateixes condicions o ens estan indicant quin és l'únic camí que admeten cap a la igualtat: la independència política.

L'obstrucció espanyola a l'oficialitat del català a Europa i a la representació de la cultura catalana a la UNESCO són proves irrefutables del rebuig d'Espanya a la llengua i la cultura catalanes. L'estat que ens foragita de la seva acció política tan descaradament no pot pretendre que ens hi adherim amb entusiasme: la recuperació del català exigeix que algun estat es comprometí inequívocament amb el seu futur i amb la seva igualtat respecte a qualsevol altra llengua. Si Espanya no vol ser aquest estat, ens està indicant que n'hem de buscar un altre. I si la UE diu que no al català

–i al reconeixement subsidiari de les comunitats subestats amb poders legislatius, com les nostres–, per quina raó nosaltres hauríem de votar que sí en el referèndum de la Constitució Europea? □

1. Consultable en línia a l'adreça <<http://campus.uab.es/iermb/enquesta2000/IG/indexig.html>>. L'apartat relatiu a la llengua és el VIII, comentat per Marina Subirats.
2. I. Mari, *Una política intercultural per a les Balears?* Palma, 2002.
3. El principi de disponibilitat significa que un organisme ha d'estar en disposició d'usar qualsevol de les llengües oficials, en funció de les preferències que expressi el ciutadà que s'hi adreça.
4. I el mateix es pot dir de França o Itàlia.

L'ESPILL

Núm. 14 — tardor 2003

Nacionalitat i inidentitat. *Antoni Defez*
 Paradoxes i símbols del poder al País Valencià. *Manuel Alcaraz*
 La tercera majoria. L'escenari polític valencià després de les eleccions de 2003. *Manuel Muñoz*
 Catalunya, final d'etapa. *Joan Ramon Resina*

QÜESTIONS CONSTITUCIONALS

La Constitució tancada i els seus amics. A propòsit de la tribu constitucionalista. *Xacobe Bastida*
 Deriva o ancoratge? Nacionalisme espanyol i Constitució. *José Ignacio Lacasta-Zabalza*
 Pluralisme constitucional. *Daniel Innerarity*
 La Constitució, vint-i-cinc anys després. *Marc Carrillo*
 Per què necessita Europa una Constitució? *Jürgen Habermas*

DOCUMENTS

Discurs d'acusació al rei. *Saint-Just*

El declivi de la víctima. Més enllà de la prostitució de l'art. *Suely Rólnik*
 Sobre el futur de la literatura. *Stegfried Lenz*
 Simone Weil: un pensament original. *Adrià Chavarria*
 Josep Lluís Blasco, servidor de la raó. *Tobias Grimaltos*

NOTES

L'art en les ciutats-espectacle. *Pilar Parcerisas*
 Plans perifèrics. *Doro Balaguer*

LLIBRES

Per a una autòpsia del (neo)realisme. *Guillem Calaforra*
 Els valors: universalitat i pluralisme. *Daniel Arenas*
 El principi del llenguatge. *Ángel López García-Molins*
 Un món que hem perdut. *Justo Serna*

Espai públic, estat del benestar i política lingüística

Toni Mollà

INTRODUCCIÓ

En uns contextos s'han prohibit llengües i s'ha perseguit la diversitat. En uns altres, s'hi han valorat i promogut. Res no ha estat fruit de la generació espontània. Darrere hi havia –i hi ha– una proposta d'organització social. La política, abans com ara, ha estat l'instrument de concreció d'aquells projectes. La política lingüística, conscientment planificada o no, regula els desfasaments de la realitat sociolingüística i els objectius dels grups dominants. L'ús de les llengües, per això, ha esdevingut un tema d'intervenció política i de preocupació ciutadana. La legislació i la planificació –és a dir, el control formal dels usos lingüístics– són els eixos d'acció de la política lingüística institucional. La mobilització cívica i l'activisme solen ser els recursos de la pressió ciutadana.

Ara bé: els usos lingüístics no depenen només del control establert per la legislació i el sistema polític. De fet, aquesta mena de control és subsidiari d'un altre –diguem-ne informal– que s'exerceix per mitjà dels costums, les tradicions i les opinions, els hàbits, la religió, la moral, la

família o l'educació, posem per cas, tots ells vincles socials determinants en la vida de les persones i de les comunitats respectives. En aquest sentit, «força» i «consentiment» són mecanismes complementaris del control social –i, per tant, sociolingüístic. En aquest marc, les ideologies vigents en una societat concreta –enteses com a conjunt de creences, actituds i opinions que conformen una «visió del món social que serveix per a autoexplicar-lo»¹ i les mentalitats dels membres de la comunitat lingüística són factors clau en la «construcció social de la realitat»² i en la reproducció d'un determinat ordre social –i sociolingüístic. Aquest és, al nostre entendre, el marc en què el sociolingüista s'ha de situar si vol pensar racionalment els conflictes lingüístics i les possibilitats d'intervenció política en la seua resolució. Mentalitats i ideologies conformen la xarxa interpretativa –el «sistema de coneixement»– del món social que uneix o separa els individus i els seus grups socials. I, per tant, el marc sobre el qual s'exerceix una determinada política lingüística.

En qualsevol cas, la creació de l'estat nacional va comportar, en el nostre context occidental, la posada en marxa de la maquinària estatal per aconseguir la creació d'una sola comunitat lingüística: la instauració d'una sola llengua nacional-es-

Toni Mollà és periodista, escriptor i professor associat d'Estructura de la Comunicació de la Universitat de València.

tatal que servira d'instrument de comunicació col·lectiu i públic –nacional– i que es constituïra, alhora, en vincle de vertebració i símbol comunitari. Conseqüentment, la llengua nacional esdevingué la llengua oficial. Fou així com la llengua es convertí en una autèntica raó d'estat. La concreció territorialista de l'estat nacional, amb l'establiment de fronteres, va marcar l'àmbit d'aplicació d'aquestes polítiques. En l'actualitat, però, la política, els mercats i els usos lingüístics són, cada dia, més i més internacionals. En aquest sentit, la viabilitat de les comunitats lingüístiques ja no depèn solament de factors endògens, sinó que els factors supranacionals – globals, en diuen ara– hi han pres un protagonisme radical. Parlar, per tant, del futur de les llengües representa, en primer lloc, analitzar els nous factors que determinen la nova situació.

ELS NOUS FACTORS DE LA POLÍTICA LINGÜÍSTICA

En efecte, els darrers anys, profundes transformacions econòmiques, tecnològiques, socials, culturals i polítiques han sacsejat la nostra societat. La globalització i l'esprint tecnològic potser en són les més visibles, però no les úniques. En qualsevol cas, actors i factors inèdits fins ara són d'obligada consideració si volem entendre la situació social de les comunitats lingüístiques. Els canvis demogràfics i sociodemogràfics, amb les noves mobilitats legals i il·legals, la crisi de la natalitat i dels models familiars entre certs grups socials perfilen una societat diferent de la tradicional. La redistribució dels espais econòmics o la integració europea són també factors

de primer ordre. L'adveniment de l'*era de la informació* implica, per la seua banda, un canvi estructural a gran escala. La desaparició de fronteres i la creació de conglomerats empresarials amb interessos economicoinformatius de caràcter transnacional –pensem en les *majors* cinematogràfiques nord-americanes o els grups multimèdia europeus i americans: VIACOM, AOL-Time Warner, News Corporation, posem per cas– condiona, ara més que mai, les polítiques lingüístiques.

En qualsevol cas, la societat-xarxa³ (no solament virtual) en què ja vivim immersos, d'una banda, i la digitalització i el consegüent *poder* dels xips, dels cables i dels satèl·lits, de l'altra, impugnen les formes de política lingüística tradicional. La noció d'espai de comunicació, per exemple, tan lligat ideològicament al d'espai nacional, deixa de tenir una bona part del seu sentit original; i el concepte de sobirania queda seriosament qüestionat. La tecnologia supera els vells espais geogràficoadministratius, en delimita de nous i crea uns altres àmbits simbòlics de (re)coneixement. El pes del passat, la llengua tradicional o la continuïtat cultural ja no tenen el mateix paper de cohesió social de fa tan sols unes dècades. Els treballs de Zygmunt Bauman⁴ o Ulrich Beck⁵ són de referència obligada. La destradicionalització⁶ i la mutació de la «solidaritat pública» que comporta la crisi comunitària determinen també uns models socials ben diferents dels que hem conegut fins ara.

Potser l'impacte d'això que, per entendre'ns, en diem les noves tecnologies s'ha fet notar especialment en el sector audiovisual, amb la multiplicació de l'oferta, els canvis en la demanda i la fragmentació de les audiències. Però també en la concen-

tració empresarial i la creació de nous monopolis, ara en mans privades, per obra d'una «desregulació» del sector suposadament «liberal», i amb interessos poc o gens sensibles a les llengües amb poca capacitat de mercat. En aquest context, i si tenim en compte l'estratègia empresarial de la televisió digital a Espanya, per exemple, l'espai audiovisual castellanòfon en resulta més i més reforçat. Però, també és cert que, al costat dels espais macrocomunicatius, la tecnologia en permet d'altres intermedis o locals que matisen la influència dels grans grups multimèdia i que responen a necessitats comunicatives i lingüístiques diverses. En aquest panorama, ara més que mai, els àmbits més globals s'associen als valors estrictament instrumentals dels idiomes mentre que els dominis més pròxims ho fan als integratius i de la identitat social i cultural. En aquest sentit, els avanços tecnològics haurien de contribuir a enriquir aquest complex ecosistema comunicatiu en què estem immersos més que no a empobrir-lo en nom d'alguna mena de darwinisme sociolingüístic basat en un interessat concepte del «progrés».

L'aparició d'aquests nous fenòmens ressuscita velles dicotomies que la modernització social ja havia tensionat. Com sabem, el grau de modernització –amb els consegüents processos encadenats d'urbanització, industrialització i terciarització– va ser determinant per a accelerar la substitució lingüística en certes comunitats com ara la catalana o la basca, posem per cas. La modernització va clivellar internament les nostres comunitats lingüístiques, tant geogràficament com socialment. El procés democratitzador iniciat amb la mort de Franco a penes ha pogut revertir una situació difícilment reversible sense la

implicació política, però també de la ciutadania i d'una societat civil en transformació permanent que corregisca i «modernitze» una comunitat, com deïem, cada volta més destradicionalitzada. No oblidem que la substitució lingüística actua sobre una comunitat tradicional, poc o gens conscient, autoreferent i autosuficient en la seua producció sociolingüística. Tanmateix, la normalització lingüística exigeix una decisió conscient i deliberada que ha de conjugar les necessitats tradicionals i les imposades per la modernitat, i té implicacions personals, socials i polítiques de primera magnitud. Ben mirades les coses, la normalització lingüística és un projecte prospectiu de cohesió social produït «artificialment», per mitjà de la l'acció social i política. La normalització lingüística no consisteix a retornar a cap estadi històric anterior, com expressa una certa fraseologia renaixentista; sinó, ben contràriament, a imaginar i a construir una «societat»⁷ enmig de la complexitat del món més concreta.

Una de les paradoxes aparents introduïdes per la societat informacional –potser la més determinant de totes– és, al nostre entendre, la relació entre la globalitat (el tot) i la proximitat (la identitat). I un dels objectius més clars de les polítiques de comunicació (de les quals, ben mirades les coses, les lingüístiques en són un subconjunt) és, precisament, la combinació d'exigències i de necessitats de les diferents esferes: internacional, estatal, nacional, autonòmica, comarcal i local. Les noves dialèctiques entre l'individu i els seus grups primaris, d'una banda, i la desterritorialització cultural i la uniformitat planetària, de l'altra, també generen noves dinàmiques comunicatives que el sociolingüista

ha de considerar. El nostre univers de referència no pot ser només el nostre país. Els canvis són globals, en efecte. Però també és cert que aquests canvis afecten estructures socials concretes i diverses. Les conseqüències, per això, no són les mateixes a França, als EUA, a Dinamarca, a Escòcia, a Euskadi o al País Valencià. Les estructures demogràfiques i la situació geogràfica, en primer lloc, però també, com dèiem, els efectes de la modernització, per exemple, condicionen la receptivitat davant dels canvis. La societat-xarxa de què parla Manuel Castells té una estructura planetària, és cert; però es concreta, en cada cas, sobre estructures socials particulars. La societat civil cohesionada amb uns valors socials fermes i solidaris és capaç de neutralitzar segons quins efectes de les xarxes comunicatives. Com sempre, la diversitat és condicionada pel substrat sobre el qual s'esdevenen els canvis. La memòria és l'element corrector d'un fet, en origen, uniforme i universal. Els fenòmens generals i els contextos particulars són, per tant, el camp d'anàlisi en què s'ha de resituar la nostra reflexió intel·lectual.

EL SECTOR PÚBLIC I ELS USOS LINGÜÍSTICS

La importància d'aquestes cabòries s'engrandeix si pensem en l'onada neoconservadora que tot ho amera, per a la qual l'espai públic ha deixat de representar un valor positiu.

Per si fóra poc, tots aquests canvis ens arriben presidits per una ideologia neoliberal quasi unipresent al món occidental que difon els valors mercantils i privats per davant dels públics i universals, malgrat

els esforços dels neocomunitaristes i el discurs de l'«excepció cultural» impulsada per alguna de les «velles» identitats. Cal assenyalar, així mateix, que en aquest nou món de què parlem els interessos econòmics van per davant dels nacionals-estats fins al punt que molts observadors assenyalen el traspàs del poder de decisió dels estats al mercat i, concretament, als grans conglomerats industrials i financers de cobertura global. D'ací que, d'acord amb Anthony Giddens, «hàgem de buscar formes perquè l'esfera pública servisca de protecció contra el mercat».

A parer nostre, la llengua, com el carrer o la ciutat, posem per cas, és un «espai públic», per definició, al marge dels seus usos privats més o menys particulars. I l'espai públic, no ens enganyem, ja no és possible en aquest món postindustrial i informacional sense alguna mena d'intervenció i de planificació també pública. La planificació lingüística, com la urbanística, posem per cas, són necessitats peremptòries si volem assegurar alguna mena de futur més o menys sostingut en el nostre passat. D'ací que la concepció de l'espai públic –tan lligada al concepte de ciutadania–⁸ siga la pedra de toc de les polítiques lingüístiques, de les urbanístiques o de les estrictament socials.

Per descomptat, com més nombrosa serà la comunitat lingüística, més necessitarà aquesta mena d'espai públic material –biblioteques i teatres, clubs, colles, parlaments i altres llocs de trobada i interacció directa– i immaterial –mitjans de comunicació de masses: orals, escrits i audiovisuals i ciberespai, per exemple– que la vertebrin. Al cap i a la fi, la vitalitat d'una llengua està en relació directa amb el «capital social»⁹ que és capaç de simbolitzar.

Al cap i a la fi, una llengua és, per definició, el primer vincle social. I el seu «valor» no és sinó el que li atorguen les xarxes socials que és capaç de sostenir i la interacció que hi és consubstancial. Per això, els efectes de la substitució lingüística, per exemple, no són «lingüístics», sinó socials. De fet, la substitució lingüística –la desintegració de la comunitat lingüística– no és sinó la desestructuració d'una classe concreta de grup humà. Des d'aquesta perspectiva, la crisi de l'espai públic urbà, per exemple, amb la segregació de zones urbanes que retroalimenen l'aïllament social i l'individualisme incivil, o la desestructuració territorial del país, són també un problema estructural que cal tenir en compte. El replantejament de les relacions entre els centres i les perifèries és un tema central en qualsevol procés de cohesió social. El procés de normalització lingüística implica també una revertebració no jeràrquica del territori lingüístic. Ben mirat, el conflicte lingüístic simbolitza i perpetua, al costat de les diferències classistes o d'estatus, també una certa jerarquia geogràfica, per exemple, entre les capitals i les comarques. Les nocions de centre i perifèria esdevenen claus, en conseqüència, per a entendre el dislocament territorial al nord i al sud dels rius Minho i Sénia, posem per cas, i també entre les ciutats i els pobles i les comarques.¹⁰

Ben mirat, una comunitat lingüística, com una ciutat, com un país, és una xarxa de vincles socials –arquitectònics i urbanístics, però també cívics: culturals, socials, cinematogràfics o literaris, segons els casos– que la converteixen també en alguna mena d'imaginari per als seus habitants –i també per als forasters.¹¹

Des del nostre punt de vista, les polítiques de comunicació han de reforçar una esfera cada dia més malmesa: el sector públic, el qual s'ha d'entendre sota paràmetres de servei universal que atén una necessitat social bàsica com és l'existència de la comunicació social i d'una opinió públiques i plurals; i també com una peça clau de les polítiques social i de comunicació lligades a una certa idea de *l'estat de benestar*. Les polítiques governamentals i les cíviques són determinants en aquest sentit. El sector públic ha de garantir els interessos universals i ha de considerar el ciutadà alguna cosa més que un simple consumidor sotmès a la gran capacitat de negoci que generen els idiomes, amb l'audiovisual al capdavant. Complementàriament, l'estratègia privatitzadora del sector educatiu o de les telecomunicacions, posem per cas, forma part també d'aquella concepció neoliberal segons la qual la desregulació és un eix central de la llibertat de mercat. I representa, amb la ideologia del desmantellament com a bandera, la concepció més conservadora de l'esmentat estat de benestar.¹² La universalització dels serveis educatius i comunicatius i la creació d'un àmbit públic que funcione en la llengua del país haurien de ser els dos eixos d'actuació preferents de les polítiques lingüístiques positives.

EL CAS CATALÀ

La realitat demogràfica del català no permet segons quines alegries, això és cert. Ara bé: som una comunitat lingüística mitjana, però suficient, d'altra banda, per a constituir un *mercat* mitjà, en la línia de

les llengües nòrdiques, posem per cas, exemple més que interessant quant a models de polítiques lingüística i social pragmàtiques i efectives. En aquest sentit, tampoc no sembla raonable d'excloure cap part del territori. Més aviat al contrari, caldria una reflexió urgent sobre els fluxos comunicatius i comercials, si més no de la nostra indústria cultural, en el suposat «mercat interior» catalanòfon, del qual la llengua hauria de ser, precisament, l'element «proteccionista» i de cohesió interna. Lluny de les estratègies academicistes d'encuny francoespanyol, el *Tractat d'Unió Lingüística Neerlandesa*¹³ i el *Conveni Lingüístic dels Països Nòrdics*¹⁴ podien ser-ne, almenys en alguns aspectes concrets, models de referència.

Al meu entendre, la cohesió de la comunitat lingüística catalana, lluny també de fantasies nominalistes o disputes ortografistes més o menys compensatòries, no depèn d'eventuals crítics metafísics sobre els seus aspectes simbòlics, sinó que exigeix un procés d'integració social per mitjà de la interacció comunicativa i, alhora, la construcció d'una consciència lingüística moderna i comuna. Una interacció, convé recordar-ho, que ja no s'estableix només pel contacte directe, sinó per mitjà de les xarxes de (re)producció lingüística que vertebren un determinat model de societat civil, d'estructura institucional i mercantil i, per descomptat, aquelles que la tecnologia és capaç de generar. Una llengua és un mercat –i un negoci–, com assegurava fa uns anys Jesús Royo.¹⁵ Però una llengua ha de ser alguna cosa més. Una llengua –una comunitat lingüística, ben dit– és una xarxa de centres escolars, de biblioteques, de periòdics, un espai audiovisual compartit,

un o diversos parlaments; i, també, una manera particular d'organització cívica: de la privacitat i de les associacions voluntàries.¹⁶ En contra de les visions essencialistes per a les quals una llengua és només un univers simbòlic, una comunitat lingüística és, com dèiem, una xarxa de relacions. Per desgràcia, els aspectes més debatuts de la qüestió lingüística per aquesta rodalia continuen sent els menys determinants per a la viabilitat del seu ús. El nom, l'ortografia o la filiació filològica són –encara!– els temes estrella del debat públic. Contràriament, la cohesió social que representa el procés de normalització lingüística no depèn –només– dels trets d'identitat, sinó, sobretot, de l'existència de factors i actors que la possibiliten.

UNA POLÍTICA LINGÜÍSTICA DIFERENT

Caldria, per tant, que es prengueren les decisions adequades perquè aquesta nova societat de la informació que comença a establir-se entre nosaltres no patirà la mateixa inconsistència interior i la consegüent dependència exterior que la producció social de comunicació durant l'adveniment de la societat de comunicació de masses. Vull pensar, per exemple, que la televisió digital –terrestre, per satèl·lit o per cable– i els nous mitjans, com ara Internet i les seues aplicacions, són, almenys en teoria, una magnífica oportunitat de cohesió sociolingüística més que no un perill de desintegració. La tecnologia no comporta cap fatalisme forçós i inevitable. Els actors que la fan servir també hi tenen alguna cosa a dir, com es pot entendre. Lluny, per

tant, de fantàstics binomis entre apocalíptics i integrats o pessimistes i optimistes, hem de dissenyar polítiques comunicatives i lingüístiques que partisquen de la complexitat dels circuits comunicatius reals i concrets i les seues implicacions sociolingüístiques.

Com dèiem, «pensar» les nostres comunitats lingüístiques representa, en primer lloc, examinar els factors que determinen la nova situació. Reglamentacions, assignacions de freqüències, implantació de xarxes, llançament de satèl·lits, concessions de llicències de televisió o d'emissores de ràdio, desaparició de monopolis, noves concentracions empresarials, privatitzacions, fragmentació d'audiències i creació de noves modalitats de consum (pagat per visionat, televisió interactiva, etc.) són, per exemple, mesures de política comunicativa que el sociolingüista no pot passar per alt. En aquest context, les infraestructures són, de fet, una autèntica aposta de país que les institucions haurien de regular d'acord amb criteris estratègics de vertebració col·lectiva i de reforçament de l'espai públic.

Segons la nostra manera de veure les coses, l'àmbit públic, entès com l'espai de l'opinió pública i dels interessos col·lectius, és un valor en ell mateix. Més enllà de la idea beneficoassistencial de l'estat de benestar, volem pensar que el sector públic és una xarxa de seguretat i de cohesió comunitàries que té com a objectiu bàsic la compensació dels valors estrictament mercantils que es difonen conjuntament amb el pensament neoliberal més conservador i certs mites ideològics falsament moderns. És ací, per tant, on troben sentit unes polítiques comunicatives i lingüístiques desplegades sota paràmetres de ren-

dibilitat i de cohesió socials i no estrictament mercantils. La implantació de la televisió de pagament, per exemple, i la seua connexió amb els serveis de valor afegit no haurien de ser l'excusa per al desmantellament de la televisió pública.¹⁷

És ací també on volem insistir en el fet que, enmig de les tendències universalistes, cada societat concreta ha de regular la seua xarxa de relacions interna. Espai públic, estat de benestar i política lingüística esdevenen, a parer nostre, tres factors que cal combinar positivament. El sociolingüista i el responsable polític han de ser imaginatius en la configuració d'un model propi que s'adapte a les característiques de la societat concreta.¹⁸

A la vista d'aquesta autèntica xarxa de novetats, caldria que ens plantejàrem una altra concepció de la política lingüística: un conjunt de decisions estratègiques –de caràcter institucional, però també cívica i ideològica– que conformaren una política comunicativa i lingüística que responguera al coneixement de la realitat i no a literàries i ensucrades versions ideològiques del medi. Em fa l'efecte que s'imposa una nova via de comprensió de la realitat. I una nova política lingüística allunyada de polèmiques estèrils i de falsos dilemes de què la vida valenciana està tan empedrada. Els conflictes sobre qüestions simbòliques de l'idioma provoquen una discussió paralizant. És imprescindible, en aquest nou entorn, que la controvèrsia lingüística deixe de ser una impugnació permanent del consens social que hauria de representar el projecte de normalització lingüística. Tants anys després de la institucionalització del país i de la creació d'unes infraestructures culturals –sistema escolar, administració i mitjans de comunicació públics– s'ha

d'engegar un nou impuls a partir d'una concepció més *instrumental* que no *simbòlica* de la política lingüística. En aquest sentit, esdevé peremptòria també una convocatòria civil i una mobilització cívica de base àmplia que la faça possible. L'objectiu de la normalització lingüística, finalment, no pot ser el projecte dels *aimadors de les glòries valencianes*, sinó una via de connexió amb la modernitat i les preocupacions reals de la ciutadania.

Per una volta, els projectes de modernització tecnològica o els mapes escolars i comunicatius, per exemple, haurien de ser el terreny comú a partir del qual construir el consens social que exigeix la normalització lingüística. Al meu entendre, la construcció de la Societat de la Informació i les estratègies que l'han de condicionar haurien de ser un punt de col·laboració de tot l'espectre polític també en les seues implicacions sociolingüístiques. Gràcies a la xarxa, el català és, per definició, una llengua global. Aquesta és la gran novetat sociolingüística en l'era de la informació. Una novetat, convé remarcar-ho, que condiona tota mena d'actuació comunicativa en aquesta llengua. O dit com Manuel Castells, «quedar al margen de las redes es la forma de exclusión más grave que se puede sufrir en nuestra economía y en nuestra cultura». No es pot dir d'una manera més clara tampoc. Aquesta és la nostra «oportunitat» i també el nostre «risc». El perill immediat és (re)convertir el català en una llengua decorativa: reduir-lo a allò que Basil Bernstein anomena un «codi restringit». L'oportunitat és, com sempre, «estar a l'altura de les circumstàncies». Cal, en aquest sentit, un pla estratègic que modernitze les xarxes informatives del país

i que acoste els punts d'informació a cada llar. A fi de comptes, la comunicació és l'agent bàsic de la civilització. I la civilització arriba, precisament, allà on arriben les xarxes de la interacció. De fet, les xarxes són el símbol mateix d'aquesta civilització.

La concepció del país també forma part d'aquesta mentalitat «alternativa». Un país no és només una capital, per exemple. L'organització no jeràrquica i la potenciació de les ciutats mitjanes i la vitalitat de la vida comarcal és una aposta per la *cohesió interior* del país tan important com la *distinció exterior*. La normalització lingüística hauria de ser un procés d'igualació social des del respecte més absolut a la pròpia condició social i cultural.

Per descomptat, no sóc qui per a dir què passarà demà. Precisament els canvis esdevinguts al món ens han ensenyat com és d'incert el treball del profeta. El que semblava ahir impossible potser demà serà una realitat. Com a conclusió provisional, insistiria en el fet que cal un punt d'inflexió en l'orientació del discurs sobre la llengua. Ben dit, hauríem de deixar de reivindicar la identitat com a valor metafísic i hauríem de subratllar que la viabilitat d'una comunitat lingüística moderna rau en la construcció d'una estructura grupal interna mínima amb una certa consciència de pertinença. Això implica, com és lògic, un *sistema comunicatiu* autònom i uns agents de reproducció que socialitzen adequadament els seus membres. Però també, no ens enganyem, un mercat interior en què la llengua catalana complisca la seua funció de cohesió interior i discriminació exterior. La resta, com deia el clàssic, és literatura. □

1. Salvador Giner (1976): *Sociología*, Ed. Península, Barcelona.
2. Vegeu Peter L. Berger i Thomas Luckmann (1984): *La construcció social de la realitat*, Ed. Herder, Barcelona.
3. Vegeu Manuel Castells (1997): *La era de la informació. Economía, sociedad y cultura. Vol 1. La sociedad red*, Alianza editorial, Madrid. I també Manuel Castells (2001): *La galaxia internet. Reflexiones sobre Internet, empresa y sociedad*, Ed. Areté, Plaza y Janés, Barcelona.
4. Vegeu, per exemple, Zygmunt Bauman (2001): *Globalització. Les conseqüències humanes*, Ed. Pòrtic, Barcelona. I també Zygmunt Bauman (2003): *Comunidad. En busca de seguridad en un mundo hostil*, Ed. Siglo XXI, Madrid.
5. Vegeu Ulrich Beck (2001): *La sociedad del riesgo*, Ed. Paidós, Barcelona. També Ulrich Beck (2000): *La democracia y sus enemigos*, Paidós, Barcelona. I Ulrich Beck (2000): *Un nuevo mundo feliz*, Ed. Paidós, Barcelona.
6. Vegeu, per exemple, Anthony Giddens (2000): *Un mundo desbocado. Los efectos de la globalización en nuestras vidas*, Ed. Santillana, Madrid.
7. Vegeu, a l'efecte, Zygmunt Bauman (2003). I també Ferdinand Tönnies (1984): *Comunitat i Associació*, Ed. 62, Barcelona.
8. Vegeu, per exemple, Paul Barry Clarke, (1999): *Ser ciudadano*, Ed. Sequitur, Madrid. També T. H. Marshall, i Tom Bottomore (1992): *Ciudadanía y clase social*, Ed. Alianza, Madrid. També R. Mishra (1990): *El estado del bienestar en la sociedad capitalalista*, Alianza Editorial, Madrid. I, finalment, José Beltrán Llavador (2002): *Ciudadanía y educación*, Ed. Germania, Alzira.
9. Per a la noció de «capital social», vegeu, per exemple, Robert D. Putnam (2002): *Solo en la bolera*, Ed. Galaxia Gutenberg, Barcelona. I també Robert D. Putnam (2003): *El declive del capital social*, Ed. Galaxia Gutenberg, Barcelona.
10. La ciutat d'Alacant és l'autèntic punt d'alerta roja pel que fa a la substitució lingüística del català, amb uns índexs de domini de la llengua per sota de la mitjana del país i del conjunt de les comarques veïnes del sud valencià, com ara la Marina, el Comtat o l'Alcoià, que mantenen uns indicadors ben sòlids. En la seua situació sociolingüística, com en tants altres aspectes, Alacant, continua a part, segons la fórmula de José Vicente Mateo: constitueix una autèntica illa desconectada del seu context geogràfic més immediat.
11. Brauli Montoya n'ha fet un documentat treball en Brauli Montoya (1996): *La llengua interrompuda*, Ed. Denes, València.
11. Vegeu, per exemple, Manuel Delgado (1999): *El animal público*, Ed. Anagrama, Madrid. També Richard Sennett (2001): *El declive del hombre público*, Ed. Península, Barcelona. Jordi Borja i Zaida Muxi (2001): *L'espai públic: ciutat i ciutadania*, Ed. Diputació de Barcelona, Barcelona. I, finalment, Mike Davis (2003): *Ciudad de cuarzo*, Ed. Lengua de trapo, Madrid.
12. Val la pena remarcar que un dels principals trets del neoliberalisme és «denostar todo lo público y ampliar el ámbito del beneficio privado a través de la consecución de un cambio cultural que llevara a percibir negativamente las prestaciones y servicios públicos, la regulación estatal y la participación del sector público en la economía, identificando, sin embargo, las privatizaciones y la extensión del mercado en elementos progresistas». Consulteu, en aquest sentit, DD.AA. (1993): *La larga noche neoliberal*, Ed. Icaria, Barcelona.
13. El Tractat d'Unió de la Llengua Neerlandesa (*Taalunieoverdrag*) fou subscrit entre Bèlgica i els Països Baixos l'any 1980 i té com a missió la col·laboració entre aquests països pel que fa al tractament de la llengua que comparteixen els flamencs i els holandesos. Als Països Catalans, Isidor Marí va posar aquest tractat com a model d'un possible acord interinstitucional entre els diversos països de llengua catalana. També a Galícia s'ha pensat com a model de col·laboració entre Galícia i Portugal.
14. El Conveni Lingüístic dels Països Nòrdics és, com també altres acords del Consell Nòrdic, una entitat formada per Dinamarca, Islàndia, Noruega, Suècia i Finlàndia, per a la coordinació de la política lingüística entre aquests països.
15. Jesús Royo (1991): *Una llengua és un mercat*, Ed. 62, Barcelona.
16. El sociolingüista no pot deixar de considerar tampoc l'estreta relació existent entre els usos lingüístics, la xarxa associativa d'una comunitat lingüística i la corresponent estructura social.
17. Ara bé: és hora, això sí, d'una revisió dels models de televisió generalistes i de servei públic que hauria d'impulsar una redefinició dels continguts de la televisió pública davant de l'oferta multicanal i de la seua funció social més enllà del balanç i del compte de resultats estrictament econòmics i directes. És ací que s'ha de ressaltar el valor de la

televisió pública com a punta de llança del sector audiovisual i com a factor d'arrossegament sobre la resta de l'estructura productiva. La seua funció cohesiva, enmig d'una societat cada dia més individualista, o el seu paper com a garantia del pluralisme social, polític i cultural, no haurien de ser només eslògans de campanya electoral, sinó els trets essencials que l'han de legitimar socialment. El Protocol d'Amsterdam i la Comissió Europea han reconegut la necessitat d'una televisió pública d'orientació generalista i de qualitat dirigida a tot el cos social; allunyada, per tant, de les versions més marginals d'encuny nord-americà. Ara caldria que els governants entengueren que el sector públic de la comunicació ha de ser també el corrector d'un cert darwinisme sociolingüístic que imposa el mercat sempre a favor de les comunitats lingüístiques més fortes.

18. Fóra il·lògic pensar que es pot aplicar les mateixes polítiques lingüístiques, posem per cas, a Catalunya i al País Valencià. Una de les distincions fonamentals entre un territori i l'altre rau en la diferència de consens social existent al voltant de la importància de l'espai públic i simbòlic que representa la llengua catalana. Al País Valencià, per exemple, clivellat per tants aspectes, no s'han construït els mecanismes de consens cultural que exigeix una societat moderna. És en aquest sentit que considerem que el *dèficit identitari* del País Valencià és, bàsicament, un *dèficit* de xarxes de comunicació compartides. La virulència del conflicte social valencià s'explica precisament perquè els àmbits de la conflictivitat són aquells en què hauria d'assentar-se el consens. Llengua i comunicació són, almenys des del 1977, armes llançables amb valor estrictament tàctic entre les forces socials i polítiques del país.

MÈTODE
UNIVERSITAT DE VALÈNCIA

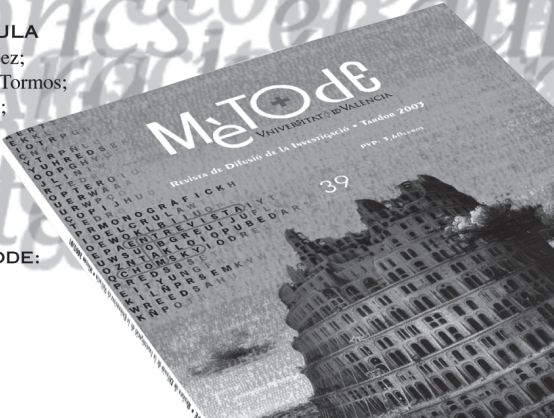
NÚM. 39. TARDOR 2003

El programa Ramón y Cajal: una iniciativa oberta per Maria Josep Cuenca
Investigació i alguna cosa més per Gregori Martín Quetglàs
Gens i alimentació per Olga Ibáñez Arnau
L' exili científic per Ximo Guillem
Maeterlinck, divulgador científic per Rebeca Romero Escrivá
Qui va cuinar la sopa? per Juli Peretó i Antonio Lazcano
Entrevista a Stanley Miller per Luc Allemand
Les falgueres al País Valencià per Daniel Ballesteros Bargues

MONOGRÀFIC: DEL CRIT A LA PARAULA
 Coordinat per Àngel López. Articles d' Àngel López; Víctor M. Longa; Carlos Hernández i José María Tormos; Carles Riba; Sebastià Serrano; Wolfgang Wildgen; Maria Josep Cuenca; Rafael Beneyto

ENTREVISTA A NOAM CHOMSKY
 per Carme Pastor Gradolí

INFORMACIÓ I SUBSCRIPCIONS A MÈTODE:
 MÈTODE: Jardí Botànic de la Universitat de València.
 C/. Quart, 80. 46008 València.
 Tel.: 96 315 68 28. Fax: 96 315 68 26.
Preu (1 número): 3,60€.
Subscripció anual (4 números l'any): 12€

<http://www.uv.es/metode>

Valencià i català: breu història d'una instrumentalització*

Maria Josep Cuenca

El denominat conflicte lingüístic valencià –és a dir, l'oposició fictícia creada amb el català– és el resultat d'una instrumentalització política que va començar en temps de la Segona República i ha anat prenent força des de la transició democràtica. Aquesta instrumentalització del sentiment diferencial valencià ha aconseguit refermar el caràcter subsidiari, «regional», d'un sentiment valencià que es dilueix dins d'un sentiment espanyol i que s'ha concretat sota la forma d'anticatalanisme.

En efecte, des de la transició democràtica, el tema de la llengua ha estat un dels eixos centrals de la confrontació política al País Valencià, una arma que es trau de l'armari dels mals endreços quan hi ha eleccions i en altres ocasions més o menys esporàdiques en què algú, intencionadament o no, hi dona peu. Així, una qüestió filològica, científica –la filiació lingüística de la llengua dels valencians– ha passat a ser tema de disquisició política, i amb l'ajut dels mitjans de comunicació, matèria

de debat quotidià en el qual tothom té alguna cosa a dir i té «autoritat» per a dir-ho.

Els efectes més directes de la instrumentalització política en el moment actual són, d'una banda, haver instal·lat en l'inconscient col·lectiu que el perill del valencià és el català i no el castellà, com s'entendria en qualsevol situació de diglòssia com la que vivim. D'altra banda, i per primera vegada des que comença la normalització lingüística, es promou la idea que fins ara no hi havia normativa valenciana i, per tant, cal crear-la, funció que ha d'assumir l'Acadèmia Valenciana de la Llengua. Més de vint anys d'ensenyament en valencià, de literatura, de producció cultural i audiovisual (escassa però significativa) queden esborrats i oblidats. Encara més, la maniobra, després de feta i de la mà dels mateixos que hi participen, és justificativa dient que el poc ús social del valencià és fruit de la vehiculació d'una norma «aliena» als valencians. L'òrgan crea la funció; el producte, la necessitat.

La instrumentalització política del conflicte lingüístic adopta formes diverses. La dreta l'ha instrumentalitzat a la «clara» des de les primeres incursions en el tema d'Unión de Centro Democrático, el desaparegut partit de la transició. Seguint la línia d'actuació encapçalada per alguns polítics de la transició, la consolidació de

Maria Josep Cuenca és doctora en Filologia Catalana per la Universitat de València i membre de l'Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana. La seua recerca se centra en la lingüística teòrica. És autora, entre altres, de *Sintaxi fonamental. Les categories gramaticals* (Empúries, 1996) i *Introducció a la lingüística cognitiva* (amb Joseph Hilfferty; Ariel, 1999).

la idea ve de la mà d'Unió Valenciana, amb l'anticatalanisme foribund com a únic ideari. L'ascens al poder del Partit Popular en el govern central va repetir-se en l'escenari valencià i va aconseguir eclipsar els regionalistes, integrats inicialment en el primer mandat popular i després fagocitats per aquells amb qui havien compartit responsabilitats de govern. La desaparició dels regionalistes semblava haver deixat en un segon pla el tema de la llengua com a instrument electoral. Però els canvis polítics, la proximitat de les eleccions de 2003 i 2004 i la por de perdre la part dels vots teòricament vinculada a l'anticatalanisme, han fet ressorgir la instrumentalització del valencià en contraposició al català.

Si la dreta ha jugat de ple a la instrumentalització, l'esquerra sovint ha jugat a l'ambigüitat. El conflicte, que es podria haver resolt fa temps, es va enquistar per la por d'incloure en l'Estatut la filiació del valencià a la llengua catalana. A les Balears, autonomia que durant anys no s'ha caracteritzat precisament per governs d'esquerra, el tema es va tancar fa temps: el català és la llengua pròpia de les Illes, cosa que no impedeix que es fomenti i es reivindique la seua (les seues) manera (maneres) de parlar.

El Partit Socialista del País Valencià ha contribuït indirectament al conflicte mitjançant una política d'ambigüitat de repercussions greus. Que el valencià és una entre les diferents maneres de parlar la llengua catalana, dins del partit socialista valencià, es coneix, com, de fet, ho (re)coneixen la majoria dels polítics siguen del signe que siguen. No obstant això, es defuig qualsevol manifestació explícita d'aquest fet. I s'hi addueixen motius «pragmàtics»: la societat valenciana no votaria un partit que digués que el valencià és català.

En la meua opinió, aquesta actitud prové d'un error de percepció: se sobrevalora excessivament la importància de la llengua en els resultats electorals. La crisi d'Unió Valenciana en les eleccions de maig de 2003, malgrat les enquestes que semblaven vaticinar un augment del vot anticatalanista, és una mostra del poc pes específic que té aquest tema entre l'electorat, cosa que contrasta amb el dimensionament desorbitat que té el tema en el nivell polític i periodístic. Per exemple, que alguns diaris tinguen seccions que titulen «valenciano» és una mostra clara d'una anomalia social evident. El cert és que la gran majoria dels valencians són *de facto* indiferents a aquest tema, encara que no ho siguen *de dicto*. Dit en unes altres paraules: si els preguntes què en penses, un bon nombre diran (repetiran mimèticament) que són llengües diferents i que no ens podem subordinar als catalans. A l'hora de la veritat, els fets mostren més aviat un comportament indiferent, ja que la llengua que molts valencians senten i utilitzen com a pròpia és una altra, el castellà, i, paral·lelament el seu sentiment «patriòtic» es pot descriure simplificadament com de valenciania dins del marc espanyolista.

Una bona mostra d'aquesta actitud ens la proporcionen les paraules de la presidenta de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, Ascensió Figueres, que, com a part del discurs on demana a la Real Academia de la Lengua Española que es modifique la definició de valencià, va afirmar el dia 3 de juliol de 2002:

Nuestra Acadèmia aspira a convertirse en un referente común compartido, y pretende actuar como un cimiento social capaz de gestionar positivamente el conflicto lin-

güístico valenciano y darle una salida conciliadora en que la anhelada recuperación de nuestra lengua no sea óbice para que conviva con el español.

Que la qüestió lingüística, no sols el conflicte, no interessa es mostra igualment en fets com el que il·lustra el Debat a l'entorn de la llengua organitzat pel PSPV en temps de preeleccions i enmig d'una nova batalla política i mediàtica iniciada per la regulació del requisit lingüístic per a l'accés a la funció docent. El Debat se centra en un programa que tocava els punts centrals de l'ús de la llengua en l'ensenyament i els mitjans de comunicació. Tanmateix, no va ser capaç d'aplegar més que un grapat d'assistents, la majoria coneixedors del tema –i, per tant, públic a qui poc podia interessar el debat a títol informatiu–, i en una bona proporció persones que no eren militants del partit organitzador.

Malgrat les reflexions anteriors, no seré jo qui negue l'evidència de l'anticatalanisme, una fòbia que conreen pacientment alguns diaris valencians i que entona perfectament, tot i que des d'una perspectiva diferent, amb l'anticatalanisme i l'antinacionalisme que a l'Estat espanyol s'impulsa fins a límits insospitats.

En trobem mostres periòdicament. Durant l'estiu de 2003 hem assistit a una nova revifada del «fantasma». Pasqual Maragall, dins de la precampanya electoral que l'enfrontarà de nou amb els nacionalistes de Convergència i Unió, ha llançat la idea de formar una euroregió que coincidesca amb els antics territoris de la Corona d'Aragó. És possiblement un estratagema per guanyar el vot catalanista que, tradicionalment, ha donat el seu suport a Jordi Pujol. La iniciativa, que tampoc no

és tan nova, es trau a la palestra en un moment en què, arran de les propostes «sobiranistes» del Partit Nacionalista Basc, qualsevol intent de modificació de la Constitució es considera una heretgia –o potser apologia del terrorisme–. En aquest context, les declaracions de Maragall generen les reaccions contràries i indignades dels governs de la Comunitat Valenciana i de Balears, i també del ministre de Treball. Però no sols s'alcen veus des de les files del PP; fins i tot del mateix PSOE sorgeixen veus indignades, recordant-nos la E d'aquest partit, «socialista, obrer i espanyol».

Però, més enllà de la polèmica, hi ha una qüestió important que cal tenir en compte. La qüestió és fins a quin punt els mateixos que proposen aquestes iniciatives creuen realment que es podrien materialitzar, sabent com saben que els aires que corren per la Corona (d'Aragó, vull dir) no són els més propicis. L'altra qüestió és la paradoxa que crea, de València estant, la lluita pels drets del català a Europa i a Catalunya en contrast amb el mutisme gairebé total quan se censuren autors i paraules en llibres de text valencians perquè són catalans o quan es publiquen lleis que invaliden el títol de Filologia Catalana al País Valencià.

La polèmica generada per la proposta de Maragall es produeix poc després de les declaracions del nou president del Barça, Laporta, que va dir entusiasmat que obligaria a tots els jugadors del Barça a aprendre català. La declaració, que potser ni ell mateix creia que es podia materialitzar, va generar una reacció contrària en els entorns espanyols i valencians. A Catalunya és molt probable que la idea es valorés majoritàriament com una proposta entre normal i utòpica, és a dir, quelcom que

hauria de ser normal però no ho és ni previsiblement ho serà (a mitjà termini, almenys).

Però fem un exercici de lingüística-ficció. Imaginem que un president d'un club espanyol diu que farà que els seus jugadors aprenguen castellà. Què hauria passat? Entre no res i aplaudiments: «és lògic que, si treballen a Espanya, aprenguen castellà». Imaginem ara que l'equip és anglès. Reaccions: somriures i riures oberts. «Quina bajaranada! És clar que aprendran anglès! No cal ni dir-ho». I si es tracta del València C. F. i el seu president diu que farà que els jugadors aprenguen el valencià? Estupor, indignació i/o mirada escèptica («com han d'aprendre valencià si no serveix per a res!», dirien o ben segur pensarien).

Aquest simulacre és un bon indicador «virtual», si es vol, de quina situació travessa el valencià en l'imaginari col·lectiu. És una mostra evident de la falta de prestigi que l'envolta, causat en part perquè el principi de modelatge, pel qual la població tendeix a imitar certes persones prestigioses i, per tant, la llengua que empren, fa aigües: els polítics parlen en castellà, fins i tot els que saben parlar en valencià s'expressen en castellà tot sovint o sempre; els líders mediàtics parlen aquesta llengua i, en general, ens vénen de fora de les nostres fronteres: en el Canal 9 es fan concursos de xifres i lletres en espanyol (en valencià seria molt complicat perquè farien faltes i sumarien malament, de segur), els cantants de moda no són de la nostra terra, ni tan sols en la premsa rosa no tenim representants dignes de menció. Si les personalitats i els personatges famosos no parlen en valencià, difícilment hi haurà un estímul per a parlar valencià entre els qui no el parlen, ni tampoc tindran estímul

per a parlar-lo en contextos formals els qui el parlen a casa.

ATACS A LA UNITAT DE LA LLENGUA

Però la situació no es limita a intercanvis de declaracions i confrontacions d'opinió. Les actuacions polítiques que s'orienten a separar *de facto* el valencià de la llengua catalana són moltes i cada vegada més directes i incisives. Com a mostra, no exhaustiva, podem repassar, de manera sintètica, un seguit d'actuacions que es van produir en dos mesos especialment conflictius, maig i juny de 2002. Podem agrupar-les en quatre línies:

1. Modificació dels currículums d'ESO i Batxillerat
2. Regulació del requisit lingüístic per a l'accés a la funció docent en l'administració pública
3. Modificacions de la normativa vigent referida al model de llengua culta
4. Atacs al president de la Real Academia de la Lengua Española

1. *Decrets 39/2002, de 5 de maig, i 50/2002, de 26 de març* que estableixen el currículum (objectius i continguts) de l'assignatura Valencià: llengua i literatura d'Educació Secundària Obligatoria i de Batxillerat.

Aquesta modificació dels currículums d'ESO i Batxillerat de l'assignatura de valencià fonamentalment va consistir en una presentació «tradicional» dels continguts, barrejada amb conceptes de la LOGSE, i sobretot en l'eliminació dels programes

dels autors no nascuts en terres valencianes i la inclusió d'autors valencians. El temari d'ESO, per centrar el tema, parteix d'una concepció vuitcentista de la llengua (lletres, paraules i oracions), a la qual s'afegeix un apartat final dedicat al text. Si es llegeix el document sencer, es pot comprovar que els continguts entren en contradicció amb els objectius plantejats al preàmbul, on es parla de millorar la competència comunicativa de l'alumne. A la contradicció, s'hi suma la falta de rigor en els apartats dedicats a aspectes textuais: hi ha una confusió terminològica i conceptual flagrant, que denota un coneixement de la matèria ben pobre. En síntesi, la proposta, que es presentava a l'opinió pública com a valencianitzadora i modernitzadora, és en realitat empobridora i simplificadora, i ens fa recular molts anys en l'ensenyament.

La iniciativa va tenir la resposta dels ensenyants i va produir queixes davant del síndic de greuges de la Comunitat Valenciana, el qual, amb data 14 d'agost de 2002, respon:

La normativa relacionada [l'Estatut i la Llei d'Ús] és clara i terminant i no exigix cap interpretació; en conseqüència, esta Institució no pot sinó acceptar, per ser ajustada a dret, l'actuació pública realitzada pel Govern Valencià fent ús de les seues atribucions, i la situació descrita per vosté ha d'interpretar-se com un desplegament normal de les previsions contingudes en l'Estatut d'Autonomia en la Llei d'ús i ensenyament del valencià.

El síndic, en conseqüència, no observa «cap actuació de l'administració que impedisca o menyscabi l'exercici d'un dret

constitucional o estatutari que legitime la intervenció del Síndic de Greuges». És a dir, que l'Administració s'arrogue la capacitat de definir quin és el camp d'actuació d'una àrea de coneixement, com la literatura catalana/valenciana, anant en contra de les institucions acadèmiques i dels ensenyants no contravé cap principi estatutari ni legal.

2.1. *Decret 62/2002 de 25 d'abril, publicat el 2 de maig de 2002*, que regula el requisit lingüístic per a l'accés a la funció pública docent.

Aquest decret es va presentar a través de la premsa com una mostra clara i evident de la preocupació pel valencià del PP, com a únic partit que s'ha atrevit a demanar el requisit lingüístic per a l'accés a la funció docent. Ara bé, el contingut del decret i el procés que l'envolta fan qüestionar aquesta idea. Per a demostrar un coneixement suficient per a exercir la docència, s'accepten fins a catorze acreditacions dels coneixement del valencià, molt heterogènies, entre les quals hi ha les assignatures de valencià en BUP, en Formació Professional o en Batxillerat. Entre aquestes, l'única acreditació de nivell universitari és la inexistent llicenciatura en Filologia Valenciana; no hi apareix la llicenciatura de Filologia Catalana ni tan sols la cua «i equivalent» que acompanyava aquell títol en els esborranys debatuts amb els sindicats. La llista d'acreditacions ignora deliberadament que la llicenciatura en Filologia Catalana és l'únic títol superior reconegut per l'ordenament jurídic espanyol com a competent en la formació docent i investigadora corresponent a matèries de l'àmbit lingüístic i literari valen-

cià, d'acord amb el Reial Decret 1435/1999 de 26 d'octubre. A més, el requisit s'aplica només als professors que s'incorporen a la funció docent per primera vegada, i no als trasllats, les comissions de servei i les substitucions, com s'havia pactat amb els sindicats.

El resultat final de l'operació és que el requisit té un àmbit d'aplicació molt limitat i que estan obligats a acreditar el domini del valencià aquells que tenen un títol de català, obtingut fora de la Comunitat Valenciana i també dins si conté o implica la paraula *català*, com s'esdevé en el cas dels títols expedits des de la reforma de plans d'estudi de 1993 per la Universitat de València i la d'Alacant.

2.2. *Ordres de 8 de maig 2002/4890 i 2002/4892* de la Conselleria de Cultura, Educació i Ciència que feien pública la convocatòria d'accés als cossos docents de professorat.

Com a culminació de l'actuació anterior, es publica la convocatòria d'accés als cossos docents de professorat. En els annexos VII i X, respectivament, s'indicaven les titulacions que eximien de la prova de valencià i no hi apareixia la llicenciatura en Filologia Catalana; només hi constava Filologia Valenciana. Com a resultat d'això, i malgrat la protesta dels sectors implicats i el recurs contenciós administratiu presentat per alguns sindicats i per les universitats de València i la d'Alacant, els llicenciats en Filologia Catalana van haver de fer una prova per a acreditar el coneixement del valencià o renunciar a presentar-se a les oposicions.

La cronologia dels fets, que recull en una article de diari Pasqual Requena,¹ és

ben indicativa de la manera com es va desenvolupar el procés.

– El 10 de maig es publiquen les Ordres de 8 de maig per a l'accés als cossos docents.

– El 4 de juny apareix una llista d'eximits de la prova de valencià, en la qual es troben els llicenciats de Filologia Catalana. Tanmateix, constatat aquest fet per alguns sectors i publicat en la premsa, la llista desapareix de l'exposició pública. Entrava en contradicció amb les declaracions del conseller de Cultura, Educació i Ciència, Manuel Tarancón, que havia afirmat davant dels mitjans de comunicació que Filologia Catalana no era un títol que demostrés el coneixement del valencià. La llista va desaparèixer d'Internet.

– El 19 de juny, per Internet, es va conèixer la versió esmenada de la llista, on s'excloïen alguns llicenciats en Filologia Catalana i Filologia Hispànica-Secció Lingüística Valenciana, abans acceptats. Només el 21 de juny la llista va veure la llum en paper.

– El mateix 19 de juny es va realitzar la prova de valencià per als qui no n'havien quedat exempts i, per tant, els afectats no podien prendre cap mesura davant una decisió que el mateix dia de les proves desconeixen.

– El 20 de juny la Universitat d'Alacant i la de València presenten un recurs contenciós administratiu contra les ordres, cinc dies abans de l'oposició. El recurs, i la mesura cautelar plantejada que demanava l'admissió dels llicenciats en Filologia Catalana i Hispànica exclosos, no van servir per a restituir els seus drets legítims a aquells llicenciats.

3. *Resolució 12/2002, de 31 de maig*, que fa pública una versió de l'acord de 25 de març de 2002 de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua on es fixa provisionalment el referent normatiu valencià.

La resolució es publica en resposta a una consulta formulada pel conseller de Cultura i Educació el dia de Sant Jordi, 23 d'abril, que demanava una ampliació de l'exemplificació que incloïa aquest acord i no fa referència a un fet cabdal que el document reconeixia: l'oficialització (provisional) de la normativa que des de 1983 fa servir la Conselleria, la normativa que és comuna als territoris de parla catalana, incorporant-hi algunes variants pròpies del valencià formal. Després d'un preàmbul on s'indiquen els antecedents de l'informe i es fa una explicació llarga i acurada de com s'ha d'interpretar el dictamen, ve l'acord. Es tracta d'una suposada llista de «formes lingüístiques genuïnes», que teòricament cal recuperar. Les formes són algunes grafies (com la *a* de *febra*, *arrancar*, *contraure*, *jaure*, *nadar*, *xarrar*, la *e* d'*amerar*, *cordell*, *depòsit*, *redó*, la variant sense *r* *alfabega*, *cartó* o *orde*), algunes variants morfològiques, que en molts casos s'acompanyen d'altres variants (com ara, *este/aquest*, *huit/vuit*, *patixen/pateixen*, *feral/fes*), etc. Les variants marcades com a formes no preferents (les segones) coincideixen amb les utilitzades habitualment en el valencià formal. Es completa el text amb una llista de paraules que, sota la definició de «ric repertori lèxic i fraseològic valencià», inclou només seixanta-nou paraules i unes desenes de parelles de variants o sinònims.

A banda del caràcter restrictiu de la llista, destaca el fet que s'hi han inclòs formes de naturalesa molt diferent, quant a

extensió de l'ús, vigència en registres formals, etc. i, sobretot, que la majoria estan recollides en els diccionaris i les gramàtiques catalanes. Quant als doblats, sorprèn la falta de sistematicitat, pel fet que hi ha casos en què es consigna la forma alternativa —que, com he dit, sol coincidir amb la utilitzada generalment en els registres formals— i en altres s'omet. En paraules de Miquel Nicolàs:

Aquest acord és un lacònic paper administratiu que no propugna en absolut un model de llengua apte per a les complexes necessitats de comunicació actual. Més aviat sembla una llista de les obsessions més carrinclones i localistes dels qui no entenen, o més aviat no volen entendre, que l'escriptura i l'oralitat són dos canals diferents, que per molta naturalitat que s'hi pretenga aconseguir, l'ús formal d'una llengua mai no es pot confondre amb el registre col·loquial.²

El resultat pràctic de l'acord, fins i tot en contra del preàmbul inicial que conté, és que les formes no incorporades i les formes secundàries «desapareixen implícitament de l'ús oficial», com remarca Nicolàs. S'oficialitza així una nova censura que es vol presentar com a operació de «recuperació» de formes que són absolutament normals en els registres formals, com el cas del possessiu femení amb *-u-* (*seua*, *meua*, *teua*) o el subjuntiu acabat en *-a* (com *faça*, *diga*, *tinga*). S'aprofundeix una estratègia desintegradora, que fa conviure de manera poc clara diferents normatives, que condemna a l'«anormativisme» la producció culta anterior i que crea una confusió entre els usuaris. Acords com aquests i les actuacions que han seguit poste-

riorment, algunes adreçades específicament a l'ensenyament, promouen la inseguretats lingüística i el consegüent abandó de la llengua com a vehicle de comunicació en registres formals. Els parlants nadius de la llengua i els que la volen aprendre necessiten normes lingüístiques clares que els puguen servir de referència i els descarreguen de la responsabilitat d'haver de decidir entre formes alternatives, sovint igualment vàlides en els seus contextos no formals respectivament. Aquestes normes existeixen de fa temps i en aquests moments el fet de modificar-les, més enllà d'ajustaments puntuals i consensuats amb els sectors implicats, només pot tenir efectes negatius.

4. *Atacs a la RAE.* L'11 de juny de 2002, el president de la Real Academia Española, Víctor García de la Concha, davant una interpel·lació del senador de Convergència i Unió Josep Varela, va recordar en la comissió d'Educació i Cultura del Senat que el valencià és una variant del català. Va insistir que per als filòlegs «no hay duda» i que el fet que l'Estatut valencià declare com a llengua oficial el valencià, sense fer referència a la seua filiació lingüística, «ha sido un problema de los políticos».

Aquestes afirmacions van ser interpretades com un intent d'obrir la «polèmica» de la llengua i van provocar les ires més irracionals de certs sectors. Entre altres declaracions, podem citar la de Vicente Ferrer, senador valencià del Partit Popular, que va afirmar: «en ese proceso [el que ha aconseguit l'acord històric que ha donat lloc a l'Acadèmia Valenciana de la Llengua], que un listillo de Madrid nos diga qué tenemos que hacer es lo último que

necesitamos. Si quiere hacer algo, le agradeceríamos que se callara, y que no interfiriera en ese proceso». Al seu torn, Santiago Grisollá, president del Consell Valencià de Cultura, va declarar: Víctor García de la Concha «sabrà mucho de castellano, pero que se preocupe de otras áreas no me parece interesante»; aquesta declaració es converteix en el titular en «sólo sabe mucho de castellano». Aquestes paraules, tant pel contingut com per la forma, són suficientment eloqüents d'una situació anòmala i preocupant.

Les reaccions davant tots aquests atacs, no sols a la unitat del català sinó a les institucions acadèmiques i a la sensatesa més elemental, han estat moltes: els editors valencians, els traductors, els ensenyants, els sindicats, les universitats, etc., han manifestat el seu desacord i han demanat solucions al govern i a la mateixa Acadèmia Valenciana de la Llengua. I tot això ha cristal·litzat en el «Compromís per la llengua» (2003) impulsat per la Federació Escolar Valenciana, un document signat per un gran nombre de partits polítics, sindicats, entitats cíviques, culturals i acadèmiques. El Compromís desenvolupa cinquanta propostes d'actuació viables i en positiu en favor del redreçament del valencià, que abasten l'àmbit polític, administratiu, social, de la comunicació i de l'educació. Mesures que desenvolupen l'objectiu general següent: que «el valencià tinga un ple ús dins de la nostra societat i es convertesca en un element de cohesió i d'identificació col·lectiva».

Aquesta postura cívica i positiva contrasta amb la política de «valencianització» activada pel govern autònom valencià, que es basa en la hipòtesi que *valencianitzar*

vol dir eliminar qualsevol element *eliminable* identificable com a català: de les lleis, de la gramàtica i del lèxic, dels llibres de text, dels textos escrits en valencià, dels currículums, etc. Eliminació que va acompanyada de l'anatema total al nom de català, que cedeix terreny a denominacions científiques i secessionistes com llengua valenciana. Valencianització que no fa més que encobrir tènuement una estratègia d'espanyolització poc dissimulada.

A TALL DE CLOENDA

Actualment, hi ha dos factors que, en la nostra opinió, són centrals per a descriure la situació de la llengua catalana al País Valencià: la instrumentalització política del tema de la llengua, que té una llarga trajectòria des dels seus inicis durant la transició democràtica i que amb motiu de les eleccions de maig de 2003 va revifar amb una especial virulència, i l'ús social de la llengua, poc utilitzada per part dels líders polítics i mediàtics i de presència escassa en àmbits que la prestigien com són els mitjans de comunicació.

La instrumentalització se centra en la no-acceptació explícita o implícita de la unitat de la llengua i de la norma culta, aspectes que tenen una dimensió social i cultural d'efectes devastadors per a un parlar que és molt llunyà, cada vegada més, de la normalitat lingüística. La instrumentalització política, a què hem fet referència (i també la periodística, que mereixeria un article a banda), són en l'origen d'aquestes actuacions que, al capdavall, van en contra de l'ús normal del valencià. Enfront d'això, cal reivindicar els valors científics

per sobre dels interessos partidistes de qualsevol tipus i facilitar el coneixement i l'ús de la llengua per part dels ciutadans i les ciutadanes. Per a aquest últim objectiu, és important reconèixer que el valencià té una norma pròpia i alhora compartida amb la catalana, que ha estat acceptada i vehiculada durant molts anys. Cal, per tant, evitar l'aparició d'una norma diferenciada que excloga les formes comunes, la qual acabarà creant confusió i inseguretat entre el usuari i, com a conseqüència, provocant l'abandó del valencià com a vehicle de comunicació formal i a la llarga també de comunicació informal. □

* Part dels continguts d'aquest article provenen del meu llibre *El valencià és una llengua diferent?* (València, Tàndem, 2003).

1. Pasqual Requena, «Alguna cosa més que un requisit», *Levante*, 2 d'agost de 2002.
2. Miquel Nicolás, «La mordassa i l'anatema: l'estratègia del PP davant la llengua», *El Temps*, 934, 7-13 de maig de 2002, p. 77.

Una (altra) política lingüística per al valencià

Josep Forcadell

Una altra novetat decisiva és que les llengües estan deixant de ser «maternes». I ho estan deixant de ser a la carrera. D'aquest destí no se n'escapa cap: les grans i les petites, les oficials i les postergades, les cultes i les rudimentàries.

JOAN FUSTER, «Les llengües de demà» (1972)

D'ON VENIM?

En els anys cinquanta i seixanta, l'escolarització es va fer general fins als 14 anys. En els anys seixanta, amb el canvi d'activitats econòmiques i la millora dels ingressos, en moltes cases valencianes va començar a entrar la televisió, en castellà i espanyolitzadora, i es van difondre les ràdios portàtils a piles. El cinema, al País Valencià sempre en castellà, era l'oferta cultural i d'entreteniment més general. La lectura de la premsa, franquista, continuava sent minoritària. Eren uns anys en què les nostres ciutats, especialment les costaneres, es van omplir d'immigrants provinents de

l'Andalusia oriental, de la Manxa i de Múrcia; de les comarques seques de l'interior i d'Aragó, especialment les comarques de l'Horta, el Camp de Morvedre i la Plana. A l'estiu, turistes més o menys fugissers feien d'espill innovador i enlluernador.

Les famílies d'immigrants van anar adaptant-se i, les més antigues, van poder acomodar-se a l'entorn i, en pocs anys, esdevenir una família més del poble o del carrer. A les ciutats, però, la cosa no va ser tan fàcil. Els habitants dels barris nascuts amb la immigració no ho van tenir fàcil per a integrar-se lingüísticament.¹ Com a màxim, entraven en les comissions de festes del barri o del carrer. Els matrimonis mixtos, a les ciutats, si més no, van córrer el mateix camí: la llengua de relació entre els membres de la parella i amb els fills, de manera quasi absoluta era, i seria anys a venir, el castellà.²

Amb aquest panorama, en el context de la dictadura franquista i, per tant, sense instruments polítics per a dissenyar unes

Josep Forcadell Saport és filòleg, director del Secretariat de Promoció del Valencià de la Universitat d'Alacant i de l'Observatori de la Llengua de la Seu de la ciutat d'Alacant d'aquesta universitat. Ha col·laborat en la traducció de l'*Alcorà* de Mikel de Epalza (Proa, 2001) i és autor de diversos treballs sobre la situació social de la llengua.

polítiques lingüística i cultural integradores, el procés d'abandonament del valencià i d'intromissió del castellà en la vida diària, del treball, de l'oci i de la família, era progressiu i a les ciutats, general, afectava totes les classes socials.

Amb l'arribada de la democràcia, l'aprovació de l'Estatut d'Autonomia l'any 1982 i la Llei d'Ús i Ensenyament del Valencià (LUEV) l'any 1983, semblava que els valencians disposaríem d'instruments i de recursos per a capgirar la tendència regressiva del valencià. O, almenys, perquè el nostre valencià patrimonial, poguera adaptar-se als nous temps i fóra un instrument per a accedir a la cultura, al treball, a les noves formes de comunicació i de l'oci, en últim terme, que poguérem viure en valencià en una societat dinàmica i en canvi permanent. La història dels últims vint anys, però, és la història d'una decepció, a pesar de la faena feta, o d'un ajornament de les respostes que necessitàvem en aquell moment. És a dir, massa coses hi ha per fer encara i, cada any que passa, els canvis culturals de la societat són més ràpids.³

ON SOM?

Ens trobem doncs, en un procés de substitució lingüística que per les dades dels censos,⁴ per altres indicadors⁵ i per l'experiència diària a les grans ciutats, sembla que s'ha alentit, però ni s'ha parat ni s'ha invertit. En moltes poblacions valencianes podem dir que el procés de reducció de l'ús social del valencià continua, a pesar del marc legal espanyol, que estableix un sistema de doble oficialitat encara que desequilibrat; a pesar de la presència del valencià a l'ensenyament,⁶ a

l'Administració i a la ràdio i la televisió públiques.

L'acció dels poders públics no ha pogut frenar el procés d'abandonament i d'interrupció de la transmissió generacional del valencià.⁷ A pesar del bon treball fet a l'escola, el valencià no s'usa col·loquialment més que abans de l'aprovació de la LUEV. No obstant això, cada vegada són més els valencians que, gràcies a l'escola i la televisió, entenen el valencià, saben parlar-lo i són capaços d'escriure'l bé.⁸ Usar el valencià en públic o en actes socials ja no és un fet insòlit ni motiu de queixes ostentoses contra l'ús públic i contra l'ús a l'ensenyament, com sovint havíem de suportar impotents fins a la meitat dels vuitanta.⁹

A pesar dels avanços, transcendents en el cas de l'ensenyament i la televisió, els canvis socials i culturals de la nostra societat, com els de qualsevol societat moderna, són tan ràpids que l'actuació feta des de la LUEV en l'escola, en l'administració i, parcialment, en la televisió, són insuficients, no ja per a invertir el procés de substitució, sinó per a mantenir les oportunitats d'aprendre, de comunicar-se, d'usar el valencià. Però quines oportunitats han tingut les diferents onades de nouvinguts? I els valencians no valencianoparlants? I els valencians de zones no valencianoparlants? I què fer, o què s'ha fet, amb els europeus majors residents en les nostres comarques costaneres? I quines polítiques s'han dut a terme per a incrementar la lleialtat lingüística, l'orgull de parlar valencià, dels valencianoparlants, i quines facilitats hem tingut tots els valencians per a accedir a una televisió, a un teatre i a un cinema en valencià? La cultura de masses continua fent-se en castellà i és la que consumeixen, i amb la qual

s'identifiquen i juguen, les noves generacions.

Tenim els valencians el marc legal, les eines i els recursos per a dissenyar i gestionar unes altres polítiques lingüístiques? Disposem de polítiques lingüístiques que pretenguen frenar i capgirar el procés de substitució lingüística? Quines han estat les propostes de política lingüística que s'han fet en els darrers anys? L'Administració valenciana ha liderat la xarxa de serveis lingüístics que hi ha al país? L'Administració col·labora amb les iniciatives de la societat civil que impulsen l'ús social del valencià? Vegem, ara, algunes de les propostes de política lingüística d'aquests últims anys fetes des de la societat o els partits.¹⁰ La majoria d'aquestes preguntes, dissortadament, tenen respostes massa senzilles.

LES BASES
DE POLÍTICA LINGÜÍSTICA
PER AL PAÍS VALENCIÀ DELS 90

L'any 1992, amb motiu dels seixanta anys de l'aprovació de les Normes de Castelló, Toni Mollà i Vicent Pitarch van redactar un informe¹¹ que va publicar la Fundació Gaetà Huguet de Castelló de la Plana. Coincidia en el temps amb la creació de la primera Direcció General de Política Lingüística, en el segon govern del socialista Joan Lerma, un moment, per tant, receptiu a dissenyar una política lingüística general de promoció del valencià.

En certa mesura, es volia congriar un moviment de reflexió, semblant a l'acord de les Normes del 32, sobre la necessitat que hi haguera una política lingüística detallada que abraçara tots els àmbits de la

nostra societat i que superara les actuacions més o menys parcials que s'havien dut a terme des de la societat civil i des de la Generalitat Valenciana, quasi exclusivament des de la Conselleria de Cultura i Educació.

Les aportacions més significatives de les *Bases* s'estructuraven en els eixos següents:

a) L'explicitació de l'objectiu a llarg termini de la política lingüística de recuperació o, millor, d'implantació del valencià en tots els àmbits de la societat, els tradicionals i els emergents. Així, en les *Bases* es planteja «com a objectiu irrenunciable de la planificació lingüística el monolingüisme social, en el sentit de la plena extensió, arreu de la societat, dels usos públics i oficials de l'idioma», en altres termes: «l'objectiu és l'establiment d'un model territorialista d'oficialitat exclusiva de la llengua». Amb l'advertència que «la garantia dels drets lingüístics individuals dels no valencianoparlants [...] n'hauria de ser la garantia de l'estabilitat.»

b) Les llengües no s'usen o es deixen d'usar pels capricis espontanis dels individus. Aquestes actituds estan directament i indirectament condicionades per la força i les pressions d'un altre grup social més fort. En aquest sentit, les *Bases* plantegen que «cal situar la planificació lingüística com a necessitat col·lectiva dins d'un plantejament sociopolític integral» és a dir, «es tracta de crear les condicions socials que motiven la pràctica lingüística espontània i no espontània.» D'aquest posicionament naixia la necessitat de disposar d'un «Pla Bàsic de Normalització Lingüística que formule amb claredat els objectius generals i els eixos i àmbits d'actuació, que incloga els programes diversi-

ficats, que estableisca la periodització bàsica i que es dote dels recursos suficients, que distingisca entre política institucional i política cívica i que n'estableisca els instruments de la coordinació.» En aquell context, en què s'acabava de crear la primera Direcció General de Política Lingüística, s'esperava que aquesta elaborara un «Llibre Blanc de la Planificació Lingüística» que incloguera, entre moltes altres iniciatives, un pla bàsic de normalització lingüística.

c) El marc legal espanyol estableix un sistema de doble oficialitat, però amb la primacia del castellà i la subsidiarietat de les altres llengües en el seus territoris respectius. Les *Bases* plantegen la reformulació lingüística amb un objectiu doble: que l'idioma assolisca l'oficialitat preferent en totes les instàncies on és present, i que siga llengua oficial al Congrés i al Senat espanyols, al Parlament Europeu i del Consell d'Europa.

d) A pesar del marc legal establert per la Constitució espanyola de 1978 i l'Estatut d'Autonomia valencià de 1982 que fracciona l'àmbit lingüístic català en administracions diferents i posa traves a la col·laboració, les *Bases* no hi renuncien i fixen com una de les línies imprescindibles actuar des de la perspectiva global de la comunitat lingüística. «La regionalització de la comunitat lingüística no és un problema filològic d'orientació acadèmica. Ben al contrari, es tracta d'un problema social amb implicacions polítiques de primera magnitud.» El Tractat d'Unió de la Llengua Neerlandesa pot servir de model exemplar de coordinació interinstitucional i supraregional.

e) Les *Bases*, atentes als canvis socials i al desenvolupament exponencial del sec-

tor terciari, introdueixen un element no habitual en les reflexions sociolingüístiques. Així, la cinquena línia d'actuació es diu «L'eix bàsic: L'economia». Un apartat que els semblava determinant i amb moltes possibilitats reals d'incidir en els usos socials de la llengua. «A fi de comptes, el punt clau de la normalització lingüística el representa la creació de la necessitat lingüística; és a dir, la dotació de la llengua de valor discriminatiu: la conversió de l'idioma en un instrument necessari i suficient per a viure i per a progressar: en la llengua de la mobilitat social.» L'esperança es fonamentava en les potencialitats de la indústria cultural, especialment, en les telecomunicacions i l'audiovisual. Així ho feia pensar la previsió del Programa Econòmic Valencià 2 que confiava de fer de la RTVV un motor de l'economia: «la posada en marxa de la RTVV incidiria en el sector productiu per mitjà de la introducció de tecnologies d'avantguarda. La llengua hi constitueix, sens dubte, l'element *proteccionista* del mercat interior valencià».

Segons les *Bases*, per a poder dur a terme una política lingüística adequada, calia una xarxa organitzativa que englobara totes les administracions públiques, amb la creació de serveis tècnics d'assessorament i planificació, coordinats per la DGPL, que s'encarregaren de dissenyar les estratègies específiques en cada institució, especialment en els ajuntaments. Com a eina complementària, però imprescindible, s'hi apuntava la necessitat de coordinar les iniciatives municipals no institucionals i la motivació de la participació ciutadana.

En conclusió, podríem dir que aquelles bases de T. Mollà i V. Pitarch van aportar una sòlida i ben estructurada proposta de

política lingüística que, a pesar de la difusió, sembla que no va tenir una acollida molt càlida en els responsables de la política lingüística de la Generalitat. En qualsevol cas, va ajudar a eixamplar els objectius i a reflexionar sobre les línies d'actuació d'algunes associacions cíviques que posteriorment van acabar confluint en la Federació Escola Valenciana.

Si aquella proposta de bases de política lingüística no va poder ser una realitat, potser caldria buscar les explicacions en les decisions polítiques, en la desconfiança dels sindicats majoritaris amb algunes mesures al si de l'Administració, en la falta d'una xarxa civil disposada a mantenir campanyes de promoció de l'ús del valencià i a eixamplar-ne els àmbits d'ús, i potser, també, perquè malbaratàvem massa energia en una batalla a ultrança sobre noms i ensenyes, un terreny equivocat, i on tots nosaltres, els valencians, perdíem.

La realitat del món de la televisió valenciana a pesar de les bones intencions i les esperances de la societat va ser una altra.¹² Passat un primer moment en què van aparèixer diversos estudis de doblatge, de producció de programes i d'audiovisuals, en pocs mesos va canviar la política lingüística de la RTVV, van deixar d'emetre pel·lícules en valencià i van reduir els programes de producció pròpia o comprats en valencià.¹³ El sector no va acabar de quallar, molts estudis van tancar o es van haver de reconvertir. I el valencià va quedar reduït als informatius, els concursos i els programes infantils, els únics que continuaven donant faena als estudis de doblatge, alguns dels quals no estaven al País Valencià. La resta era tot en castellà i comprat fora del país. S'havia desaprofitat gran part de la potencialitat dinamitzadora del

sector terciari i s'havia malbaratat la política de recuperació del valencià com a vehicle de comunicació imprescindible.

La RTVV del govern socialista de Joan Lerma, de la mà d'Amadeu Fabregat, no va ser capaç d'ajudar a configurar una manera nova de veure'ns els valencians a nosaltres mateixos. La programació televisiva d'aquells primers anys noranta va tenir pocs canvis respecte del plantejament de la televisió del franquisme. En lloc de dedicar-se a doblar produccions estrangeres i a produir-ne de noves, es va recórrer a les reposicions de pel·lícules dels seixanta i setanta i *espanyolades* tòpiques. Les festes de totes les ciutats i pobles, les corregudes de bous i els partits d'un València avorridíssim, la *cançión española* i les folklòriques més estantisses van ser utilitzades per a guanyar-se un públic fidel amb una oferta populista, folklòrica i, massa sovint, en castellà. Una televisió en color però que semblava la continuació del franquisme més castissista i folkloritzant. Se'n salvaven, és cert, els informatius i la programació infantil, que va tenir i té, a pesar d'alguna de les conductores de programes, una bona acceptació.

LA CONSTITUCIÓ DE L'ACADÈMIA VALENCIANA DE LA LLENGUA I EL PACTE PEL VALENCIÀ

El Consell Valencià de Cultura es va crear per pacificar les tensions generades al voltant del fet lingüístic i cultural valencià. Un dels pocs fets rellevants de la seua existència va ser la proposta de creació d'un òrgan institucional que tinguera l'autoritat en matèria lingüística,¹⁴ ja que d'acord

amb l'Estatut d'Autonomia i la legalitat valenciana, si no hi havia cap acadèmia, l'autoritat lingüística requeria en la Presidència de la Generalitat.¹⁵

Finalment, després de moltes negociacions entre el president de la Generalitat i els representats de l'Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, que tenien el suport de les universitats i del PSPV-PSOE, es va arribar a una llista consensuada amb professors universitaris, representants de les postures secessionistes, polítics i diverses personalitats conservadores. L'Acadèmia Valenciana de la Llengua naixia amb l'objectiu de traure del Govern la responsabilitat dels conflictes lingüístics i buscar una eixida que refredara el panorama social i polític.¹⁶

En les negociacions per a pactar els membres de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, al juny de 2001, l'aleshores president de la Generalitat, Eduardo Zaplana, va signar un document de mesures de política lingüística proposat pel PSPV-PSOE. Superat aquest entrebanc, només faltava enllestir els noms de les persones que haurien de formar part de l'Acadèmia en representació dels grups secessionistes i dels defensors de la unitat de la llengua catalana. Les negociacions, com és sabut i va reflectir extensament la premsa valenciana, es van allargar uns dies més dels previstos, fins al punt que es va haver d'ajornar la compareixença final per a fer públic l'acord i els noms que conformarien l'Acadèmia.

El Pacte pel Valencià es va publicar en algun mitjà de comunicació,¹⁷ però ha passat pràcticament inadvertit, a pesar dels intents del PSPV de traure'l a la llum

pública i exigir-ne el compliment en diverses ocasions.

Allò important, però, per a Eduardo Zaplana era que ell personalment havia portat el procés de la negociació i havia controlat els percentatges i la tria dels futurs acadèmics que constituïrien l'Acadèmia Valenciana de la Llengua. Des de la seua perspectiva, el conflicte lingüístic valencià, si l'Acadèmia començava a funcionar i centrava els debats i discussions sobre la llengua, estaria en vies de dissolució. Resolt el conflicte (de noms, l'únic que s'admet) la societat estaria pacificada i desmobilitzada. Si aconseguia integrar el regionalisme secessionista d'UV en el PP, els reductes secessionistes serien fàcils de controlar o serien desplaçats a la marginalitat radicalitzada i irrellevant.

Entre els partidaris de la unitat de la llengua catalana hi havia un sector universitari que havia participat en la constitució de l'Acadèmia, i que comptava amb el suport del PSPV, que no plantejaria problemes. En canvi, alguns professors de la Universitat de València, Esquerra Unida, Eliseu Climent (Acció Cultural del País Valencià i *El Temps*) i algunes de les línies d'opinió de *Levante*, van plantejar un atac frontal a l'Acadèmia i les seues actuacions. Altres organitzacions i sectors de la societat, entre els quals el Bloc Nacionalista Valencià i la FEV, amb algunes reserves i exigències sobre l'impuls de l'ús del valencià, acceptaven la creació de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua com a instrument per a tranquil·litzar les discussions i poder disposar d'una autoritat acadèmica com calia que permetera fer política lingüística.

EL PACTE PEL VALENCIÀ

El 15 de juny es va publicar un document de catorze punts que era el resultat de les exigències del PSPV-PSOE en matèria de promoció del valencià i els retalls imposats per Zaplana. En síntesi, els punts plantejaven el desenvolupament reglamentari de la Llei d'Ús i Ensenyament del Valencià. En resumim les idees més importants i les ordenem per àmbits.

a) En l'àmbit de l'Administració «se trata de favorecer decididamente la promoción del valenciano para que pueda llegar a estar al mismo nivel de uso y prestigio que el castellano»;¹⁸ s'acorda desplegar polítiques actives de les institucions públiques valencianes per ampliar el prestigi social amb la creació d'una xarxa de dinamitzadors socials, i garantir l'ús del valencià en les manifestacions públiques de les administracions valencianes.

b) En l'àmbit de l'ensenyament, la pretensió, en el marc de la LUEV, era que tots els estudiants del sistema educatiu valencià acabem els diferents cicles amb la formació lingüística corresponent, de manera que tots siguen ciutadans bilingües, és a dir, capaços d'utilitzar les dues llengües indistintament sense impediments ni rebutjos. Aquest objectiu s'hauria de dur a terme amb una sèrie de mesures concretes: l'exigència del requisit lingüístic per a accedir a l'ensenyament en els centres públics; la generalització dels programes d'ensenyament en valencià; el suport econòmic a l'edició de materials curriculars en valencià; la planificació de la integració dels xiquets immigrants; el desplegament de programes d'alfabetització de persones adultes i de valencianització de castellano-

parlants i immigrants, i el suport a les universitats per a dur a terme polítiques de normalització lingüística i lectorats de valencià en la resta de l'estat i a l'estranger.

c) En l'àmbit de la cultura i la comunicació, es plantejava la col·laboració cultural i docent amb les resta de «comunidades de España»;¹⁹ que la TVV, en els dos canals, programe preferentment en valencià i que siga una televisió de qualitat, amb una formació dels locutors i presentadors, producció de programes educatius, programes de formació lingüística en valencià i el suport a les televisions locals i comarcals perquè puguen dur a terme la seua programació en valencià; suport decidit a l'ús del valencià en les indústries culturals o socials que tenen la llengua com a vehicle d'expressió (llibre, premsa, cinema, teatre, Internet, audiovisuals).

d) En l'àmbit de les activitats socials, l'esplai i l'esport, es proposa dur a terme polítiques sistemàtiques de promoció de l'ús del valencià en les activitats socials dels grups, associacions i entitats de la societat civil valenciana; «trato muy contundente» en la promoció del valencià en les activitats d'esplai i esport; assegurar els drets lingüístics en l'àmbit de l'administració de justícia.

e) Amb relació als immigrants i els residents forasters, es tracta de facilitar-los mitjans i incentius «para que tengan un conocimiento pasivo y, preferiblemente, activo del valenciano».

Per a controlar aquestes mesures de desenvolupament de la LUEV es proposa la creació d'una comissió parlamentària que serà l'encarregada d'elaborar un llibre blanc sobre l'ensenyament del valencià i l'ús, que propose mesures correctives del desequilibri lingüístic, que propose el calen-

dari d'actuacions i plantege les propostes legislatives que siguen necessàries.

Un últim punt declara la voluntat de garantir l'autonomia de l'Acadèmia perquè pugua acomplir els objectius encomanats per la llei de creació.

El mecanisme d'avaluació de la política lingüística i els criteris per a l'adjudicació dels recursos econòmics necessaris estava condicionat per la majoria absoluta del PP en les Corts Valencianes. D'altra banda, ni els mitjans de comunicació públics ni privats van dedicar cap espai a desplegar o analitzar les diferents propostes del Pacte. Sembla com si el tan desitjat acord pacificador no fóra notícia, més enllà de l'acte formal de presentació. A partir d'ara, el centre d'atenció seria el funcionament de l'Acadèmia, les retribucions, les primeres resolucions i la instrumentalització per la Conselleria dels dictàmens i resolucions inicials.

Aquest pacte per la llengua no ha tingut cap efecte legislatiu, més enllà de posar-se d'acord en els noms dels components de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua. Ni la comissió parlamentària ha generat cap proposta legislativa ni s'ha dut a terme cap canvi en la política educativa, televisiva ni en el món de l'esplai i la cultura.²⁰ En els darrers mesos, però, sembla que hi ha algun canvi en l'ús del valencià per part dels responsables polítics de la Generalitat, en l'àmbit de la justícia i en les relacions amb les universitats, els sindicats i la xarxa social sensible a la promoció del valencià, però això cal atribuir-ho als canvis en la Presidència i en la Conselleria de Cultura, Educació i Esport.

Hi ha un parell de punts de redacció confusa, potser per la necessitat d'elaborar ràpidament un document abans de la

presentació dels noms dels acadèmics. Així mateix, hi ha alguns àmbits de vida social, especialment els que no depenen directament de les administracions, que queden per tractar. En cap lloc és fa balanç, ni positiu ni negatiu, de la LUEV ni de les polítiques lingüístiques dutes a terme fins al moment pels diferents governs de la Generalitat.

El Pacte pel Valencià va ser una oportunitat que calia utilitzar. Va donar el seu fruit immediat, es va constituir l'Acadèmia, i va posar les bases d'una altra manera de tractar el fet lingüístic. Potser va servir, de la mà de la pressió sindical i cívica, per aconseguir l'inici del requisit lingüístic en l'administració educativa. Algun dia ho sabrem. Aprofitem, doncs, el que s'ha aconseguit, però els interlocutors ja no són els mateixos ni tenen els mateixos condicionants i urgències. Cal, doncs, un altre plantejament, més estructurat i que la iniciativa la prenga ara l'Administració.

EL COMPROMÍS
PER LA LLENGUA 2003:
CINQUANTA MESURES URGENTS
PER AL COMPROMÍS
PEL VALENCIÀ

La tardor de 2002, la Federació Escola Valenciana,²¹ després de constatar que «cada dia més, el valencià perd presència en la vida pública sobretot perquè els poders polítics han abandonat les seues responsabilitats», va elaborar un memorial de greuges sobre l'estat del valencià i encoratja la societat valenciana, les institucions i, en últim terme, l'Administració, en tant que responsable en gran mesura de la política lingüística, a actuar-hi.

El document naix del que podríem dir la xarxa cívica més dinàmica i àmplia de la societat valenciana que treballa en favor del valencià en l'entorn escolar, però també en el conjunt de la societat valenciana. Aquesta iniciativa caldria emmarcar-la en la dinàmica d'Escola Valenciana, però sense oblidar els informes i les iniciatives de la Mesa per l'Ensenyament en Valencià.²²

El Compromís pel Valencià es presenta com un conjunt de mesures estructurades per àmbits d'actuació, amb enunciats clars i concisos. Es presenta com un manifest per a recollir adhesions encapçalades pels sindicats majoritaris i per una bona mostra d'entitats cíviques, culturals i acadèmiques.

Més enllà de recollir adhesions, el manifest pretén ser una declaració pública, un compromís, de les entitats signants per a defensar les diferents mesures del Compromís per la Llengua en els àmbits de les seues competències. És una invitació «a instar els agents socials a assumir-les i a tractar que s'incorporen a l'acció de govern.»

Les mesures que es proposen, s'estructuren en cinc àmbits:

a) En l'àmbit polític, o de decisió política, es proposa avançar en el marc legal per afavorir la promoció i ús del valencià; incentivar els sectors privats que se sumen a la normalització; potenciar la xarxa d'oficines de promoció del valencià; garantir un model de llengua respectuós amb les diferents varietats; crear un servei de defensa jurídica en matèria de drets lingüístics al si de la Sindicatura de Greuges; crear el Consell Social de la Llengua, i adscriure a Presidència la Direcció General de Política Lingüística per a donar-li el pes polític que necessita.

b) En l'àmbit administratiu, o de la gestió, es demana la valencianització de les

publicacions, comunicacions i les activitats de les administracions públiques; l'ús oral i escrit del valencià en l'àmbit de la justícia; creació de serveis lingüístics en tota l'administració; formació lingüística en horari laboral al personal de les administracions públiques i de les empreses que hi prestin serveis; reciprocitat en els certificats lingüístics en tots els territoris del domini lingüístic; elaboració sistemàtica d'estudis sociolingüístics.

c) En l'àmbit social es proposa promoure plans de normalització lingüística en les organitzacions sindicals i empresarials; incentivar l'ús del valencià en les superfícies comercials, entitats bancàries i esportives; crida a les confessions religioses perquè valencianitzen les relacions amb els fidels; suport econòmic a les activitats de promoció i ús del valencià pels col·lectius cívics, associacions musicals, excursionistes, esportives, artístiques, etc.; valencianització de la senyalització viària i de la retolació pública; campanyes de sensibilització sobre els drets lingüístics; difusió a l'estranger de la cultura i la llengua dels valencians; coordinació de les polítiques lingüístiques amb les administracions dels altres territoris del domini lingüístic.

d) En l'àmbit de la comunicació es planteja que s'ha de garantir la plena valencianització de la RTVV i les desconexions territorials de les altres televisions i ràdios públiques i privades; incentivar l'ús del valencià en els mitjans de comunicació locals; formació lingüística dels presentadors; proporcionar programes educatius a les televisions locals; aconseguir que les emissions dels territoris del domini lingüístic es puguen sintonitzar des de qualsevol indret d'aquest; donar suport a les empreses de producció i distribució au-

diovisual en valencià; creació de canals culturals i de divulgació científica; fomentar la creació de programari informàtic propi en valencià; donar suport econòmic a la premsa escrita en valencià i a l'edició del llibre; promoure la lectura en valencià; afavorir la planificació d'ofertes culturals i lúdiques que ajuden a valencianitzar el món del teatre, el cinema, l'oci i els mitjans audiovisuals, i incentivar la creació de productes culturals en valencià en tota mena de suports tecnològics.

e) En l'àmbit educatiu, es planteja la necessitat d'aconseguir una escola valenciana i en valencià, normalitzar l'administració educativa, garantir l'ensenyament en valencià en tots els centres educatius públics i concertats, garantir la continuïtat de l'ensenyament en valencià en tots els nivells fins l'universitari; catalogació bilingüe dels llocs de treball de secundària;²³ perfil lingüístic dels llocs de treball dels centres universitaris; exigir que la inspecció educativa vetle pel compliment dels programes d'educació bilingüe;²⁴ avaluar periòdicament els resultats dels programes d'educació bilingüe; garantir els mitjans perquè les universitats capaciten lingüísticament els futurs ensenyants; assegurar l'adequada formació lingüística de tot el professorat; donar suport als equips que elaboren materials didàctics en valencià, suport a les AMPA en les iniciatives que tendisquen a aconseguir una escola pública, valenciana i de qualitat. Millorar la dotació dels serveis lingüístics, de la JQCV, del Servei d'Ensenyaments en Valencià; elaborar plans i programes de formació lingüística en valencià per a adults, inclosos els immigrants, elaborar plans extraescolars de reforç de l'aprenentatge del valencià.

Aquestes cinquanta mesures són una invitació destinada a tota la societat valenciana. Aquest senzill pla general de política lingüística²⁵ es vol impulsar des de les forces sindicals, des dels ajuntaments i des de la societat civil organitzada. Sense aquesta acció col·lectiva, sense aquest compromís no hi pot haver política lingüística que tinga un mínim de possibilitats de transformar la realitat, d'invertir el procés de substitució lingüística. Però, segurament, sense un pacte de mínims entre el Govern de la Generalitat i tota aquesta xarxa cívica, el futur de la nostra llengua, el futur de la nostra cultura, està cantat. Aquestes 50 mesures urgents són l'aposta d'un sector important i sensible de la nostra societat, una xarxa cívica estable i que ja fa 20 anys que ha demostrat el seu compromís per la llengua, per una escola pública, democràtica, integradora i valenciana, per una societat lliure, respectuosa amb les diferències i plural. Un compromís per una llengua i una cultura útils a les persones. Un compromís pel futur del país, més enllà de les diferents opcions polítiques democràtiques.²⁶

UN NOU CONTEXT POLÍTIC PER ALS PRÒXIMS ANYS

Les eleccions autonòmiques han acabat de configurar un espai nou que permet generar algunes esperances per a la promoció del valencià. No parlem de cap procés de normalització lingüística. No és aquest un objectiu de la política lingüística del partit que té la majoria absoluta al Govern de la Generalitat, ni ho ha estat de les dretes valencianes.²⁷

Eduardo Zaplana continua de president del PP valencià, però fa de ministre a Madrid. Francesc Camps, el nou president de la Generalitat, necessita fer-se una imatge i crear-se un espai polític propi, diferent del cedit per Eduardo Zaplana. Així es va veure clarament en el nomenament d'alguns consellers i càrrecs de les conselleries, i en algunes manifestacions i accions dels primers mesos de govern.

La davallada d'UV l'ha abocada a les mans del PP que, a través de la Diputació de València, intentarà eixugar-li els deutes i escapar-li la direcció. La neutralització del regionalisme conservador i anticatalanista, independentment de les recialles radicals que puguen quedar, deixa al PP les mans lliures per la dreta i pel costat del valencianisme regionalista. El PP pot valencianitzar la seua política lingüística sense les pressions extorquidores d'UV. El president de la Generalitat i els consellers més pròxims hauran d'actuar amb habilitat per a dotar-se d'aquesta imatge valenciana i valencianista del PP sense posar en evidència la política de l'anterior president de la Generalitat i encara president del PP. D'altra banda, hauran de ser capaços de convèncer de les bondats d'aquesta opció regionalista una bona part dels càrrecs públics del partit, acostumats a altres fidelitats.

Un altre element que cal tenir present en aquest nou context és la jubilació d'una empresària de la premsa que havia convertit l'aparent defensa de *lo valencià* enfront del perill català en arma de pressió i de conflicte per a fer negoci. Negoci o tapadora de les seues idees reaccionàries i espanyolistes i que, d'altra banda, mai no va propiciar l'ús del valencià.²⁸

QUÈ S'HA FET AMB LES COMARQUES CASTELLANOPARLANTS?

L'única oportunitat real que s'ha donat als valencians que viuen en les poblacions castellanoparlants és la introducció del valencià en l'ensenyament obligatori. Els adults poden fer algun dels cursos de preparació per als exàmens de la JQCV subvencionats per la Conselleria.

La situació actual de l'ensenyament del valencià a les comarques castellanoparlants és un engany a les famílies que porten els seus fills a l'escola pública o a la privada concertada. Amb el tractament actual del valencià com a assignatura opcional,²⁹ sense recursos i amb un professorat no format adequadament, no s'assegura que els alumnes acaben l'ensenyament obligatori i tinguen un mínim de coneixement que els permeta seguir una conversa en valencià. Les facilitats per a demanar les exempcions i les picaresques de deixar matricular en municipis castellanoparlants estudiants residents a municipis valencianoparlants (Asp, Villena o Elda, per exemple) per a poder demanar l'exempció, és una mostra dels desinterès per acomplir els objectius de la LUEV i de la normativa que la desplega en el sistema educatiu valencià.

Després, quan aquests estudiants arriben a la universitat, descobreixen amb sorpresa que en moltes carreres hi ha assignatures de català obligatòries (Mestre, Traducció i Interpretació, les filologies, Relacions Públiques i Publicitat, entre d'altres, en què llegir i entendre el valencià és fa imprescindible per a seguir les classes

o llegir documentació o bibliografia bàsica sobre alguna de les matèries).

Un altre maldecap per als qui es volen dedicar a l'ensenyament o volen fer oposicions a la funció pública és la necessitat de tenir el nivell mitjà de la Junta Qualificadora. Quan descobreixen que estan en situació d'inferioritat respecte als estudiants de municipis valencianoparlants o als que no han demanat l'exempció, es lamenten d'haver-la demanat o de no haver-se pres seriosament les oportunitats d'aprendre valencià. En últim terme, les seues decisions són reflex de la valoració del valencià per l'Administració i la societat més immediata, o de la desinformació.

L'increment, en els últims anys, de les inscripcions als exàmens de la JQCV d'alumnes provinents de poblacions no valencianoparlants, o la matrícula en cursos de la Junta, de les universitats d'Alacant i Miguel Hernández d'Elx, són un bon testimoni de l'interès dels joves universitaris per aprendre i tenir una certificació de valencià.

Potser és hora, també, de reflexionar sense prejudicis i amb generositat sobre els objectius, la metodologia i els recursos humans i materials de l'ensenyament del valencià a les poblacions castellanoparlants. Però, això, millor que ho facen els ensenyants, els pares i l'Administració.

Cal fer, doncs, una reflexió urgent sobre la política educativa en les comarques castellanoparlants i que la Generalitat i les altres administracions es fixen uns objectius assolibles però que no renunciem a l'objectiu bàsic que fixa la LUEV per a tots els xiquets i xiquetes valencians. O anem tots pel mateix camí, encara que siga a ritmes i amb objectius diferents, i ja ens trobarem algun dia en el camí, o el sistema

educatiu fa aigua i la societat valenciana tindrà encara més dificultats per a la cohesió interna.³⁰

QUÈ FEM AMB LES NOVES FORNADES DE NOUVINGUTS?

Aquest és un altre dels àmbits poc tractats en les reflexions i en les propostes de política lingüística, si n'exceptuem el Compromís pel Valencià. Per desgràcia, als ensenyants i als mestres els toca adaptar materials, reforçar amb dedicació personal, és a dir, improvisar, amb els alumnes que els arriben als centres en qualsevol època de l'any i de qualsevol edat i amb nuls coneixements del país on han arribat. La FEV, per a suplir aquestes mancances, ha iniciat una línia d'investigació i d'elaboració de materials en col·laboració amb les universitats valencianes i grups d'ensenyants que ja estan treballant en nuclis amb molts residents forasters. En la pàgina d'Educació del web de la Conselleria també hi ha informació sobre el tema.

Amb els xiquets i les xiquetes en edat escolar cal fer un esforç suficient perquè aprenguen el castellà, si no el coneixen, i perquè aprenguen el valencià, especialment en els municipis amb un ús del valencià considerable. Sense el domini de les dues llengües oficials estem compllicant, encara més, el futur dels valencianoparlants i, sobretot, estem impeding que puguen integrar-se de la mà dels xiquets de la seua generació.

Per als majors, caldria dissenyar unes polítiques de formació i culturalització específiques per grups en funció de la seua cultura de procedència. No és la mateixa l'actitud, per exemple, ni les necessitats

que tenen els magribins i romanesos de la Plana, oberts a aprendre valencià i a integrar-se si hi ha faena, que els bolivians, peruans i argentins, que ja parlen castellà i tenen la mateixa religió, aquests no se senten amb la necessitat d'aprendre el valencià ni d'integrar-se culturalment en el nostre país.

Als residents majors, o vells, que viuen en les nostres comarques residencials, se'ls ha de donar un tractament específic, si més no que sàpiguen en quin país viuen i que no siguen un problema per a l'ús del valencià en les activitats socials i culturals públiques d'aquests pobles. Caldrà fer projecció exterior de les virtuts del clima i de la gastronomia, però sense oblidar la cultura de les nostres comarques.

DESIDERÀTUM FINAL

Com en el document de *Bases d'una política lingüística* de 1992, la conjuntura política ens permet, ara, esperar de la Generalitat que serà capaç d'elaborar un pla general de normalització lingüística, de coordinar la xarxa d'oficines de promoció del valencià i els serveis lingüístics existents, i d'encapçalar el procés de recuperació de la dignitat de la nostra llengua i d'impuls de l'ús del valencià en tots els àmbits de la vida social, començant pel poder polític i social.

Així mateix, hem d'esperar que l'Acadèmia acabe el llibre blanc de la llengua que ens permetrà aprofundir el coneixement de la realitat i que oriente les administracions en les línies de promoció de l'ús del valencià en tots els àmbits de la vida social dels valencians, i que no s'encabote a inventar-se un valencià vuitcentista

i ruralitzant, tirant per la borda la faena feta des de 1932.

De la mateixa manera, necessitem el treball que duen a terme els sindicats, els partits polítics, les cambres de comerç i les associacions empresarials, la Federació Escola Valenciana i fòrums d'anàlisi i dinamitzadors com la Mesa per l'Ensenyament en Valencià. Aquestes aportacions seran un bon referent per a tota la societat.

Una Administració dirigida per un partit conservador però amb sentit de responsabilitat històrica i respectuós amb les llibertats individuals i amb la cultura del poble valencià, superat el període de falsos conflictes i tensions, de segur que sabrà aprofitar aquesta dinàmica social per a millorar la cultura i la qualitat de vida dels ciutadans i ciutadanes, en lloc d'atjar-la per interessos espuris o immorals. Les forces sindicals i cíviques han demostrat contínuament la seua responsabilitat quan l'interlocutor assumeix els seus compromisos. Damunt la taula hi ha un Compromís pel Valencià. Com apuntava Joan Fuster en la citació inicial, el valencià, si s'usa, no ho serà per la transmissió de mares a fills. Si s'usa és perquè fa falta. I, perquè faça falta, els valencianoparlants l'hem de fer servir a tota hora i l'Administració ha de posar-li recursos i imaginació. La responsabilitat de dirigir la política lingüística, però no la culpa, la té el Govern. □

1. L'anàlisi de les dades referides a la ciutat d'Alacant, feien dir a J. F. Mira a les acaballes dels setanta: «El quadre parla per ell mateix: la proporció d'immigrants que arriben a parlar valencià és pràcticament nul·la, no importa zona ni anys de residència.» Vegeu, *Població i llengua al País Valencià*, Institució Alfons el Magnànim, Diputació de València, 1981, p. 79. Alacant era un cas extrem, però no molt distint del Port de Sagunt i dels barris nous d'Elx.
2. Als cinc anys de la Llei d'Ús i Ensenyament del Valencià, un grup de professors de Castelló van fer un substanciós estudi entre els alumnes de BUP i COU de la ciutat. En el grup de pare i/o mare immigrants de zones castellanoparlants, «observem un escàs grau d'aprenentatge i un ús familiar del valencià pràcticament nul: tan sols un 25 % dels pares i un 11 % dels fills el saben parlar.» Aureli Ferrando i altres, «L'ús del valencià i les actituds lingüístiques dels alumnes de BUP i COU de la Ciutat de Castelló de la Plana», *Miscel·lània 89*, Conselleria de Cultura, Educació i Ciència, València, 1989, p. 31.
3. Quan es va aprovar la LUEV, els ordinadors personals no existien, el vídeo era una novetat que arraconava el súper 8 i creava tota una altra indústria; i les grans superfícies i les cases adossades lluny de la família, i Internet, la televisió via satèl·lit i el DVD...
4. Amb garantia, sols es poden utilitzar el padró de 1986 i el cens de 1991, publicat per l'Institut Valencià d'Estadística. L'actualització de 1996 no tenia preguntes lingüístiques perquè no es va preveure, a pesar que alguns municipis, pel seu compte, les van incorporar, però no es van publicar ni es van poder fer estudis globals del conjunt del país. El cens corresponent a 2001 no s'ha publicat (a la fi de setembre de 2003, sols s'ha editat a la web de l'Institut Valencià d'Estadística (IVE) un cens 2001 provisional de població i habitatge) i sembla que l'explotació de les dades lingüístiques plantegen problemes. Per al cens de 1991, vegeu l'estudi coordinat per Modest Reixach, *El coneixement del català*, Dept. de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1997. És un estudi comparat entre els diferents territoris del domini lingüístic i amb dades referides al padró de 1986. Totes, o quasi totes, les dades públiques (enquestes, estudis, cens 1991) referides al País Valencià es poden consultar en la magnífica web del Servei d'Investigacions i Estudis Sociolingüístics (SIES) de la Conselleria d'Educació, Cultura i Esports, dirigit pel sociòleg Rafael L. Ninyoles (<<http://www.cult.gva.es/sies/indexdata.htm>>).
5. Es podrien veure les dades sobre utilització del valencià en les grans superfícies per part dels clients (a Alacant, en l'enquesta del SIES 1994, no superava el 5 %). Vegem-ne uns altres exemples, l'un relacionat amb el consum de llibres i l'altre sobre les relacions dels clients amb els caixers i la correspondència de dues entitats bancàries. El nivell de venda de llibres en valencià en dues de les llibreries més significatives d'Alacant (80 Mundos i FNAC) ha baixat en l'últim any, i no és un canvi bruscatendència. L'any 2003 el llibre en valencià representava el 7,8 % de total de vendes de 80 Mundos, i el 2 % del total de vendes de llibreria de la FNAC. Els clients de la CAM (Caja de Ahorros del Mediterráneo) que tenen el valencià + català com a llengua de relació representen un 4 %; això vol dir uns 86.000 clients (cal tenir en compte que un altre 5 % han triat llengües europees diferents del castellà), i els clients de Bancaixa que han escollit el valencià com a llengua de relació és d'un 5 % a la ciutat d'Alacant i un 9 % en el conjunt de la província. Les dades van ser facilitades per aquestes entitats en les taules redones de l'Observatori de la Llengua de la Seu Ciutat d'Alacant de la Universitat d'Alacant en els mesos de novembre i desembre de 2002.
6. Segons dades de la Inspecció Educativa de la Direcció Territorial d'Educació d'Alacant, en el curs 2002/2003, els alumnes de primària que seguien el Programa d'Immersion Lingüística (PEV) a la ciutat d'Alacant en l'ensenyament públic eren un 9 %, i en el conjunt de centres públics i privats concertats un 5 %. El Programa específic d'Incorporació Progressiva no estava aprovat ni en un 15 % del conjunt de centres públics i privats.
7. Segons l'estudi de Brauli Montoya, *Alacant: la llengua interrompuda*, Denes Editorial, València, 1996, «La història sociolingüística del català a Alacant ens mostra que la introducció del seu procés substitutori té lloc a partir de mitjan segle XIX, i les dades demolingüístiques subsegüents ens permeten apreciar la seua minorització progressiva fins a quedar en l'actual 20 % de catalanoparlants (1994), que es redueix a un 15 % si només tenim en compte els autòctons (1991), i que es queda en un 11 % si atenem l'ús del català en família que fan tots els qui el saben parlar (1994)», p. 215.
8. Vegeu les enquestes de 1992 i 1995 fetes pel SIES en què es constata una progressió del coneixement del valencià i de les actituds lingüístiques.

9. L'any 1985, amb el començament de l'aplicació de la LUEV a l'ensenyament públic, hi va haver diverses mesures de pressió en contra i algunes manifestacions. Va ser un atac frontal, per exemple, la de maig de 1985 pels carrers d'Alacant, amb la participació dels partits i grups més conservadors i espanyolistes, de coneguts col·legis religiosos de la ciutat i les associacions de pares d'alumnes respectives. Posteriorment, en veure que la LUEV continuava endavant, van callar les protestes al carrer, encara que alguns personatges van aprofitar aquelles protestes per a adquirir rellevància política. L'actual alcalde de Castelló, per exemple; algun exsecretari general de la Conselleria d'Educació, i un responsable de l'Institut de Cultura Juan Gil-Albert de la Diputació d'Alacant. Tots ells defensors del «valenciano voluntario», lema de les protestes contra l'ensenyament del valencià a les escoles. Són valencians de naixement, però que mai parlen en valencià.
10. Prescindim, ara, de resumir i analitzar el Pla General de Promoció de l'Ús del Valencià de 1993 i els programes (formació, ús oficial, ús social, sensibilització, coneixement del valencià en el sistema educatiu) i les línies d'actuació (edicions de materials, convenis per a impulsar oficines lingüístiques, subvencions a l'ús del valencià, ensenyament a adults, Junta Qualificadora, etc.), i algunes campanyes de sensibilització molt encertades com ara «Visquem en valencià», que va desplegar la Direcció General de Política Lingüística (1992-1995) sota la direcció de Jesús Huguet en un entorn i amb unes pressions en què no va ser fàcil avançar. Fer balanç d'aquest període o del govern del PP seria una altra història, en part ja escrita. Vegeu l'article de Vicent Pitarch, «País Valencià: la planificació lingüística pendent», *Revista de Llengua i Dret*, 25, Escola d'Administració Pública de Catalunya, Barcelona, juliol 1996, pp. 89-99, i el monogràfic de Saó. *10 anys de la llei d'ús i ensenyament del Valencià*, Monogràfics, 25, València, 1995.
11. Toni Mollà i Vicent Pitarch (1992): *Bases de política lingüística per al País Valencià dels 90*, Fundació Gaetà Huguet, Castelló de la Plana, 38 pp. L'informe va circular durant un parell de mesos com a esbrossa amb l'objectiu que s'hi afegiren propostes i adhesions. Incloua 177 adhesions personals i de 32 associacions i empreses valencianes.
12. A pesar de l'oposició del vicepresident del govern socialista, Alfonso Guerra, finalment els valencians vam tenir televisió, un parell d'anys, però, després que ens arribara TV3. Model que es va seguir en els informatius, en el futbol i en la informació del temps, però en poques coses més.
13. Caldria exceptuar el programa de Joan Monleón *La paella russa* i algun altre concurs de la factoria dels membres de La Trinca.
14. El Dictamen del CVC sobre el conflicte lingüístic valencià va ser aprovat el dia 13 de juliol de 1998 amb el vot favorable dels consellers proposats pel PSOE i PP, l'abstenció dels proposats per EU-Els Verds i el vot en contra dels dos consellers designats per UV i un conseller proposat pel PP. Vegeu l'opuscle *Normes del 32. Ara i ací*, de J. L. Domènech i J. C. Buchón, publicat per l'Editorial Premsa Valenciana, en un encart del *Levante*.
15. Manuel Alcaraz, en un excel·lent informe, analitzava la situació jurídica de l'autoritat en matèria lingüística i plantejava les diferents solucions possibles. Vegeu: «Aproximació a la situació jurídica del valencià», *Treballs de Sociolingüística Catalana*, 16, Eliseu Climent ed., València, 2002, pp. 227-240.
16. Passats els dos primers anys d'existència, sembla que a poc a poc va trobant el seu espai propi i comença a alliberar-se de la tutela instrumentalitzadora dels primers mesos per part de la Conselleria de Cultura i Educació. Amb motiu dels dos anys, el juliol de 2003, l'Acadèmia Valenciana de la Llengua va fer una declaració en què feia balanç del treball lingüístic fet, avançava els treballs de les diferents comissions en marxa, i feia una sèrie de consideracions sociolingüístiques adreçades principalment a les autoritats polítiques perquè assumiren la responsabilitat en la promoció de l'ús social del valencià. Consideracions i recomanacions que van ser ben acollides pels nous responsables de la Conselleria i de la DG de Política Lingüística i Patrimoni Cultural.
17. *El País*, 15-06-2001, p. 4 CV. El mateix dia s'informava àmpliament de l'acte de presentació de l'acord sobre la composició final de l'Acadèmia i el complex procés de negociació, especialment de les tensions al si del Departament de Filologia Catalana de la Universitat de València i la secció valenciana de l'Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana. Van fer públic l'acord Eduardo Zaplana pel PP i Joan-Ignasi Pla pel PSPV, acompanyats pels portaveus en les Corts, A. Font de Mora i Ximo Puig.

18. Citem per la versió publicada en castellà per *El País*.
19. Inicialment el PSPV-PSOE proposava que les relacions foren amb les comunitats de l'àmbit lingüístic del valencià, però E. Zaplana els ho va fer modificar per totes les comunitats autònomes.
20. El canvi més substancial de la política lingüística en els darrers anys ha estat l'exigència de requisit lingüístic per a presentar-se a les oposicions a les places de professors del sistema públic d'ensenyament des de la convocatòria de 2002. Mesura decidida personalment per E. Zaplana que es podria entendre per les exigències sindicals i socials (la Mesa per l'Ensenyament en Valencià portava a terme una campanya en el curs 2000/2001 sobre la necessitat del requisit lingüístic per a l'accés a la funció pública i el canvi de la Llei de la Funció Pública), però també per raons econòmiques i d'eficàcia: en els últims anys havien aprovat les oposicions molts professors d'altres països que aconseguen la capacitació docent en valencià, obtenien la plaça definitiva i ja podien demanar el trasllat a la seua comunitat originària, amb la feina i les complicacions que això comportava per a la Conselleria i els centres educatius. En qualsevol cas, quan el conseller Tarancón va fer pública la decisió del requisit lingüístic va fer una demostració més de la manipulació del conflicte pel nom de la llengua: es posava el requisit, però els títols de Filologia Catalana no servien. Cortina de fum sobre la importància del requisit, soflama per als blaveros i esquer per als catalanistes. En últim terme, un intent més d'afegir llenya al foc del conflicтивitzat valencià.
21. Podeu veure les campanyes, documents, congressos, trobades de les escoles valencianes, el Premi Sambori i moltes altres iniciatives que du a terme Escola Valenciana al seu web (<<http://www.fev.org>>).
22. La Mesa va ser creada el 1999 a la Universitat de València per diversos ensenyants de tots els nivells del sistema educatiu, per CCOO, la UGT, l'STEPV-IV i per Escola Valenciana.
23. Els de primària ja ho estan.
24. Això vol dir, clarament, que en els últims anys la inspecció educativa no ha vetlat pel compliment del Reglament Orgànic i Funcional dels centres (decrets 233 i 234 de 2 setembre de 1997) ni, en molts llocs, ha facilitat o estimulat la creació de línies en valencià. Segons dades del Servei d'Ensenyaments en Valencià, en el curs 2002/2003 el percentatge de centres que havien elaborat un programa específic d'incorporació progressiva d'ensenyament en valencià (PIP), i havia estat aprovat per la Inspecció, no superava el 15 % en el conjunt del país. La norma obligava els centres públics i privats des de setembre 1997.
25. En cap moment no s'autodefineix com un pla de política lingüística. De fet, enlloc no es parla dels recursos necessaris ni es fixa una prioritat o una periodització de les actuacions i de les avaluacions de resultats, més enllà dels estudis sociolingüístics periòdics que reclamen. S'entén, però, fàcilment l'objectiu del Compromís: mobilitzar la societat i descriure alguns, molts, objectius en què cal començar a treballar d'una manera clara i decidida.
26. Vegeu: <www.fev.org>.
27. Tampoc no va ser un objectiu prioritari del PSPV-PSOE quan tenia el Govern de la Generalitat, ja que aleshores parlava d'equilibriisme com a màxima aspiració, ni en el Pacte pel Valencià amb el PP, ni en les propostes electorals recents. EU continua amb els plantejaments aparentment radicals de defensar la unitat i el nom de llengua catalana i l'oposició a l'Acadèmia Valenciana de la Llengua com a banderes de referència.
28. Convé recordar que el 23-F, durant l'intent de colp d'estat, M. C. Reyna va anar a Capitania General a posar-se, ella i el periòdic de la seua família, *Las Provincias*, a disposició del capità general colpista Milans del Bosch. Més enllà d'aquest fet greu, però puntual, hi ha haver una acció continuada d'hostigament calculat del govern valencià, especialment dels responsables de la Conselleria de Cultura per qualsevol actuació de promoció de l'ús del valencià. Tots els dies, de bon matí, els polítics i els tècnics de la Conselleria mamprenien la faena fullejant la premsa per veure si eren objecte d'alguna denúncia o atac. A pesar dels favors i els intents per silenciar-la o per tenir-la al costat amb publicitat, encàrrecs i contractes a les empreses i persones de la família, el cert és que la política dels governs del PSPV i del PP en matèria lingüística, si més no, ha estat molt condicionada i alentida per les actuacions d'aquest grup de poder.
29. Actualment, el valencià és una assignatura de primària i secundària. Al batxillerat en la pràctica és una assignatura optativa, ja que es concedeixen totes les exempcions que es demanen. Més en-

cara, en alguns instituts de municipis no valencianoparlants faciliten l'imprès de sol·licitud amb la documentació de la matrícula perquè la demanen. Actualment, els alumnes que no han cursat les assignatures de valencià al batxillerat estan exempts de la prova de Valencià a l'examen de selectivitat. D'altra banda, els estudiants que han fet les assignatures de valencià al batxillerat, si aprofiten alguna oposició a la funció pública valenciana, ja no han de fer cap curs ni cap examen per a acreditar el nivell mitjà de Valencià, segons el que estableix l'art. 16 del Decret 33/1999 del Govern Valencià,

30. Vicent Franch, la vespra de l'inici de la campanya electoral de maig de 2003, plantejava: «Vuelve a ser urgente un debate en profundidad sobre la necesaria superación de los mínimos en que se mueve la política lingüística de la Generalitat Valenciana, y la preparación de un Pacto Lingüístico para los próximos diez años, que van a ser cruciales para el futuro del prestigio [i no sols per al prestigi] de nuestra lengua.» (*El País CV*, 30-04-2003).

RECERQUES

HISTÒRIA / ECONOMIA / CULTURA

2 0 0 1

Alfons Barceló

FITES PER A ANALITZAR LA
REPRODUCCIÓ ECONÒMICA I SOCIAL

David Ballester

EL FINAL DE LA TRAVESSA DEL DESERT:
LA RECONSTRUCCIÓ DE LA UGT DE
CATALUNYA, 1974-1977

Henrike Fesefeldt

CENTRE I PERIFÈRIA EN LA POLÍTICA
SINDICAL SOCIALISTA:
LA UNIÓN GENERAL DE TRABAJADORES,
1888-1923

Roser Galí

L'ESTRUCTURA DE CAPITAL DE LES
COMPANIES DE FERROCARRIL
CATALANES 1844-1875

James Thomson

LA INTRODUCCIÓ DE LES MÀQUINES
JENNY A BARCELONA (1784-1789):
LES PRIMERES ETAPES EN LA CREACIÓ
D'UNA TRADICIÓ DE CONSTRUCCIÓ
DE MAQUINÀRIA

Lluís Torró

DESPATXAR ELS DRAPS.
UNA APROXIMACIÓ ALS MERCATS
I LES FORMES DE
COMERCIALITZACIÓ DE LA DRAPERIA
ALCOIANA DEL SET-CENTS

NOTA

Helena Rausell

L'EMPREMTA D'ERASME DE ROTTERDAM
A LA VALÈNCIA DEL CINC-CENTS

42

Pages editors

Carrer Sant Salvador, 8 - 25005 Lleida
Tel.: 973 23 66 11 - Fax: 973 24 07 95

Associació Recerques
Història, Economia, Cultura
Apartat de Correus, 602 - 08080 Barcelona

La llengua catalana a Catalunya: un futur incert

Miquel Àngel Pradilla

«L'ús del català experimenta una regressió lamentable», i això es pot constatar «simplement sortint al carrer i parant l'orella». Ho va escriure Jordi Sedó a *Presència*, però ho hauria pogut escriure a l'*Avui* Eugeni Casanova, Francesc Puigpelat, Joan Solà o qualsevol d'aquests nous «sociolingüistes» que han sortit darrerament a la palestra a defensar la tesi de l'agonia incontestable del català. L'intrusisme professional és deplorable, però encara ho és més quan els intrusos no fan bé la feina i, sobretot, quan juguen amb insensatesa amb qüestions tan delicades com ara l'avenir de la llengua catalana.

ALBERT BRANCHADELL (*Avui* del 13 de juny de 2003)

LA CÍCLICA CANÇÓ DE L'ENFADÓS

La reedició de la polèmica cíclica entre «optimistes» i «pessimistes» amb relació al futur del català ha tornat a envair –gosaria a dir que amb plena virulència– els mitjans de comunicació, si més no al Principat de Catalunya. Un seguiment de la producció sobre el tema, tant en l'àmbit periodístic com en el del llibre assagístic, visualitza una quantitat gens menys-

preable d'aportacions. Tanmateix, em dol constatar que la qualitat de bona part d'aquests (sub)productes presenta dèficits més que destacats, anàlisis impressionístiques esbiaixades i poc rigoroses i, sobretot, defineix un clima d'enfrontament gens favorable a la imprescindible intervenció sinèrgica en un camp de tanta transcendència com el de l'estructuració comunicativa òptima de la comunitat de parla catalana.

Això no vol dir que el debat no siga necessari –que ho és–, però el to que ha pres, farcit de desqualificacions i consideracions dogmàtiques, convida més a una higiènica abstinència intel·lectual que a una participació constructiva i entusiasta. En aquest sentit, m'agradaria subratllar que el mosaic de sensibilitats que conformen les persones i els col·lectius compromesos amb la llengua catalana és un patrimoni que no es pot dilapidar amb escomeses dialèctiques

Miquel Àngel Pradilla és professor del Departament de Filologia Catalana de la Universitat Rovira i Virgili, especialitzat en fonètica i fonologia i en sociolingüística. És autor de diverses obres i coautor i editor, entre altres, de *La llengua catalana al tombant del mil·lenni* (2000), *Societat, llengua i norma* (2001) i *Identitat lingüística i estandardització* (2003).

més pròpies d'una batussa tavernària que de l'àmbit del pensament. En aquest escenari surrealista, els «falsos profetes jeremíacs», «profetes de calamitats», «idealistes que tenen la malaltia de la llengua», «escriptors que practiquen el victimisme», «pessimistes a ultrança»... pugnen amb els «sectaris acrítics», «polítics cofois», «optimistes irresponsables»... I mentrestant la quinta columna ultraliberal continua articulant –potser amb no tant de soroll però amb la mateixa tenacitat– el discurs tronat sobre la recessió del castellà a Catalunya (!). Això no és seriós.

Temo no equivocar-me si afirmo que la magnificació institucional dels avanços assolits per la llengua catalana al Principat de Catalunya ha estat un dels elements estimuladors més importants de l'activisme conflictivista (neo)liberal en l'àmbit de la legitimació del castellà. Paradoxalment, amb la reorganització contemporània de les estructures de poder i el lideratge governatiu continuat de les elits catalanòfones, el canvi tradicional en l'assignació del rol de víctima ha propiciat entre bona part de la societat civil la percepció –sovint induïda– d'una pretesa normalitat, si no nacional almenys lingüísticocultural. Un miratge que, vist amb una certa perspectiva de temps, ha generat com a fatal conseqüència una anestèsia col·lectiva davant la incertesa d'un esdevenidor per al català (i per a la seua comunitat etnolingüística) farcit d'interrogants. Només l'aparició de noves variables percebudes com a potencialment perilloses ha permès començar a sortir de la letargia i reubicar novament els elements de preocupació sota coordenades més realistes. Així, doncs, l'alteració ecolingüística de la globalització –amb un impacte creixent de les tecno-

logies de la informació i de la comunicació– i els efectes demolingüístics de les noves migracions han propiciat la represa del debat sobre el futur del català, amb la sinistra constatació que el camí recorregut a més de ser clarament insuficient, en segons quines qüestions portava una direcció equivocada.

D'altra banda, davant l'establiment d'un consens prou generalitzat pel que fa a la preocupant diagnosi sobre la salut lingüística de la llengua, la reacció de determinats sectors ha estat d'un tremendisme colossal. Es tracta de persones instal·lades en un determinisme fatalista que, en alguns casos, conviu amb un abaltiment crònic a l'hora de donar respostes possibilistes al problema que ens ocupa. Sense la pretensió de voler amagar cap realitat, per adversa que siga, crec que aquest discurs derrotista no sols no està justificat sinó que pot arribar a ser altament nociu si aconsegueix sedimentar en una societat civil poc propensa a abocar esforços destinats a causes perdudes. I és que a l'hora d'encarar els problemes satisfactòriament «[...] les expectatives són fonamentals –per això és més atractiva una tarda de dissabte que no pas una de diumenge». X. Roig (*Avui* del 27 de setembre de 2003) dedicava aquesta sentència als afers de l'economia i del benestar, però crec que encaixa plenament a l'hora de fixar una estratègia amb la finalitat d'assolir l'horitzó lingüísticocomunicatiu desitjat.

En una aportació molt interessant, M. Nicolàs (2003), en el marc d'una extensa reflexió sobre el valor de la llengua com a símbol d'una col·lectivitat, posa damunt de la taula el repte de dilucidar «si la mort (cantada) del català és una preocupació efectiva del carrer, de què es fan eco els

mitjans, o és més aviat un d'aquells tòpics inclosos en les rutines de l'agenda informativa, que es revifa tan bon punt hi ha una certa conjunció de factors demogràfics (la immigració), sociopolítics (les conteres electorals) o culturals (el *revival* de les visions i cants apocalíptics).» Tanmateix, assumint el paper fonamental que tenen les tribunes públiques a l'hora de condicionar l'opinió de la ciutadania, allò que veritablement és determinant d'esbrinar és en quin grau les polèmiques mediàtiques són capaces de conformar una nova realitat, encara que siga virtual. La qüestió no és gens trivial perquè, en el cas de conveïr a atorgar-los un impacte important, el format que prenga la percepció que en resulte vencedora condicionarà sensiblement la superació o l'agreuïment de la crisi social de la llengua catalana.

Reprent la citació d'A. Branchadell que encapçala aquest article, estic absolutament d'acord amb ell en la consideració que a l'hora d'avaluar la salut lingüística del català s'ha d'actuar amb seny i rigorositat. La importància del tema i la repercussió de les nostres opinions bé que s'ho valen. En canvi l'acotament «professional» que es desprèn de les seues paraules a l'hora de desqualificar els opinadors apocalíptics, crec que no és del tot encertat. L'establiment d'una prioritat discursiva va associat al domini teoricometodològic del paradigma científic de referència. En la meua opinió, el recurs a l'exclusió «gremial» era sobrer: n'hi havia prou evidenciant, tal com molt bé fa l'autor en la resta de l'article, els dèficits interpretatius. M'agradaria que no es perdés de vista que bona part dels qui ens qualifiquem (o ens qualifiquen) de *sociolingüistes* en algun moment també hem estat «nous sociolingüistes».

LES COMUNICACIONS INSTITUCIONALITZADES I LES INDIVIDUALITZADES

Malgrat la diàfana especificació del títol de l'article, voldria insistir novament en el fet que aquest assaig centra la seua atenció en l'àmbit estricte de Catalunya. M'ocuparé, doncs, del territori on la llengua catalana presenta una millor –que no immillorable, com veurem– situació general de vitalitat i ús. El lideratge oficial d'una coalició nacionalista –Convergència i Unió–, que s'ha mantingut en el poder ininterrompudament des de les primeres eleccions autonòmiques democràtiques (1980), ha propiciat el disseny i l'activació d'una política lingüística que, sota l'aixopluc de l'Estatut d'Atonomia (1979), s'ha articulat al voltant de dos grans lleis: la Llei de Normalització Lingüística a Catalunya de 1983 i la vigent Llei de Política Lingüística de 1998. Des de la seua creació l'any 1980, la Direcció General de Política Lingüística ha comandat la intervenció planificada en el territori esmentat. Aquest període de vint anys des de la promulgació de la primera llei permet, doncs, avaluar l'encert o l'error de les decisions estratègiques adoptades.

Per tal de fixar un rumb explicatiu que no ens desorienta, farem un petit *excursus* per la sociolingüística canadenca, referent habitual en l'àmbit de la nostra planificació lingüística. A propòsit de l'experiència quebequesa, Jean-Claude Corbeil (1980) ens va proporcionar una taxonomia que distingia entre les comunicacions *institucionalitzades* i les *individualitzades*. De fet, es tracta més aviat d'un *continuum* que abraça dos gran pols, amb situacions intermèdies de difícil catalogació. El primer fa

referència a les comunicacions emeses pels organismes socials *formals* i pels individus que els representen (administració oficial, ensenyament, mitjans de comunicació, etc.), i el segon donaria compte dels comportaments lingüístics dels individus com a ens particulars en tota la immensa gamma de situacions de privacitat.

Traslladant l'esquema al cas de Catalunya, sembla evident que la política lingüística dels vuitanta ha nuclearitzat la intervenció en les comunicacions institucionalitzades. El prestigiós sociolingüista A. Bastardas (1988: 205) n'avalava la bondat quan afirmava que «[...] el futur del procés de normalització es juga fonamentalment en les comunicacions *institucionalitzades*, que són les que poden determinar, en darrera instància, el canvi dels usos lingüístics individualitzats de la població global». I certament, en un marc sociopolític com el nostre, especialment propici a la conflictivitat idiomàtica, probablement una altra orientació hauria estat contrapoduent. Quinze anys després, la nova Llei de Política Lingüística (1998) marcarà un canvi de rumb respecte a l'anterior legislació. La diferència fonamental rau en el fet que la Llei de 1983 es referia només a una part de l'article 3 de l'Estatut, mentre que la del 1998 abraça l'article sencer. En conseqüència, incideix en els conceptes de *llengua pròpia* i de *llengua oficial*, i fa una regulació paral·lela de les llengües oficials deixant molt clar que el català i el castellà tenen la mateixa validesa a tots els efectes oficials. A més, la Llei remarca que tota la ciutadania catalana té garantits uns drets lingüístics individuals, però, alhora, atès que la llengua pròpia de Catalunya jurídicament és el català, aclareix que els poders públics han d'actuar d'una determinada manera. Les conseqüències

lingüístiques en relació amb la llengua pròpia haurien de ser, doncs, de tres tipus: *a)* institucional: si el català és la llengua pròpia de Catalunya, ho és de totes les institucions i, per tant, no sols de la Generalitat i dels ajuntaments –com preveia la Llei de 1983– sinó també de col·legis professionals, cambres de comerç, acadèmies, universitats i, en general, de totes les institucions del país; *b)* territorial: el català ha de ser la llengua en què es desenvolupi preferentment l'activitat del país; i *c)* difusió: augment del coneixement, suport a la cultura, la creació i la comunicació en llengua catalana (Jou 1998).

És de justícia destacar que el format contemporani de les comunicacions institucionalitzades ha propiciat un augment important de la *competència formal* de la llengua catalana i del seu ús en les comunicacions que s'hi associen. Precisament, en el moment d'escriure aquestes ratlles acaben de sortir les primeres informacions sobre els resultats de l'anàlisi de les preguntes lingüístiques del Cens del 2001; i les dades aportades corroboren, de manera global i sense una anàlisi detallada dels resultats, l'important nivell aconseguit en el domini declarat de les habilitats fonamentals: l'índex de comprensió es manté molt prop del llindar de la universalització (94,5 %), tres quartes parts de la població resident considera que el sap parlar (74,5 %) i llegir (74,4 %), i quasi la meitat declara saber-lo escriure (49,8 %). De forma genèrica, s'observa, d'una banda, un lleuger retrocés percentual en les habilitats de comprensió (– 0,4) i saber parlar (– 0,8) amb relació a les dades censals de 1996, i, de l'altra, un augment sostingut de les competències lectora (+ 2,1) i escriptora (+ 4). En principi, els retrocessos sembla

que s'haurien d'atribuir a l'important increment de població estrangera, ja que en cinc anys s'ha triplicat. Els avanços van associats a les habilitats més vinculades al procés d'escolarització. Així i tot, al mateix Principat, el predomini de la comunicació pública en llengua castellana en àmbits tan decisius com el del lleure, el jurídic i l'economicolaboral, suposa un contrapunt que no es pot negligir.

Ara bé, la influència jeràrquica que el prestigi associat a les comunicacions institucionalitzades havia d'exercir sobre les individualitzades és obvi que no s'ha donat amb l'automatisme previst. De manera que el mateix A. Bastardas (2003: 318), rectificanc les prediccions esmentades anteriorment, ha fet notar que «[...] les relacions de determinació entre les comunicacions institucionalitzades i les individualitzades són més complexes del que es podria pensar a primera vista i, per tant, la influència que puguin exercir les unes sobre les altres s'ha de posar en connexió amb la resta dels elements i factors presents en cada ecosistema sociocultural particular, que poden o no afavorir l'adopció de les varietats 'institucionalitzades' en les funcions comunicatives 'individualitzades'». Som, doncs, davant d'una especificitat del cas català amb relació al quebequès, que caldrà no perdre de vista a l'hora de reorientar les accions normalitzadores.

CAP A UNA INTERPRETACIÓ EMPÍRICA. LES DADES SOBRE ELS USOS LINGÜÍSTICS INTERPERSONALS

La situació demolingüística i les pautes comunicatives heretades d'una conjuntura

politicosocial tan adversa com la viscuda abans de la mort del dictador han condicionat en gran mesura els resultats sociolingüístics de la nova orientació impulsada pel govern autonòmic català. La gran asimetria de competències dels dos grups lingüístics en contacte s'ha vist mitigada, sobretot en les generacions més joves, per l'escolarització obligatòria, però les relacions intergrupals continuen fent-se de manera aclaparadorament majoritària en castellà. I això és degut, fonamentalment, d'una banda, als grans dèficits en el desenvolupament de la competència emissora d'una part molt important del grup de llengua inicial castellana i, de l'altra, a l'adaptació automatitzada al castellà, molt generalitzada en el grup de llengua inicial catalana. Tal com s'ha dit insistentment, l'adquisició de la competència és un estadi necessari però, tal com podrem comprovar, no garanteix la modificació de les normes d'ús lingüístic.

En el primer apartat d'aquest treball m'he ocupat d'alertar el lector sobre la inconveniència i el desencert d'avaluar la salut de la llengua a partir de dades impressionístiques obtingudes mitjançant observacions particulars ocasionals. Aquesta asseveració ens porta a la consideració valorativa de les metodologies quantitativa i qualitativa com a eines empíriques per a la caracterització de la realitat lingüística. En aquest sentit, voldria destacar el caràcter complementari d'ambdues, això és: mentre que les primeres defineixen tendències, les segones, amb un valor explicatiu més elevat, han de donar compte de l'origen i l'evolució de microprocessos comunicatius.

La tradició sociolingüística catalana disposa, sobretot a Catalunya, d'importants enquestes demolingüístiques. Un

gruix de treballs que, malgrat la detecció en alguns casos de dèficits metodològics i la utilització de protocols diferents, permet apuntar tot un seguit de consideracions sobre l'evolució diacrònica del coneixement i l'ús de la llengua catalana. En canvi, les llacunes en la investigació qualitativa són molt notòries.

Dit això, l'objectiu d'aquest apartat és oferir una mica de llum sobre el veritable moll de l'os de la pervivència de la llengua catalana a partir del convenciment que el seu futur es debat en la interacció més espontània, això és, en els *usos interpersonals privats*. Una qüestió que, malgrat el seu caràcter vital, tant el discurs autocomplaent de l'oficialitat com la reacció dels sectors liberals passen massa sovint per alt, curiosament per justificar avaluacions sociolingüístiques absolutament contraposades. Una qüestió que des del tremendisme apocalíptic es resol amb formulacions axiomàtiques que obvien la recerca duta a terme, amb major o menor encert, els darrers anys. Vegem-ho.

El novembre del 2001, el Grup Català de Sociolingüística va organitzar les «Jornades sobre l'ús interpersonal». Durant dos dies força intensos un bon grapat d'especialistes va debatre al voltant de les ponències encomanades a reconeguts estudiosos en els àmbits de l'anàlisi demolingüística, la legitimació ideològica i l'activisme associatiu.¹ Per a l'avinentesa que ens ocupa esbossaré algunes de les principals conclusions aportades per les anàlisis dels usos interpersonals, a la llar i fora, fetes, respectivament, per Joaquim Torres (2003) i Francesc Xavier Vila (2003).²

Amb relació als *usos interpersonals a la llar*, la notícia negativa és que la llengua catalana té una presència global lleugera-

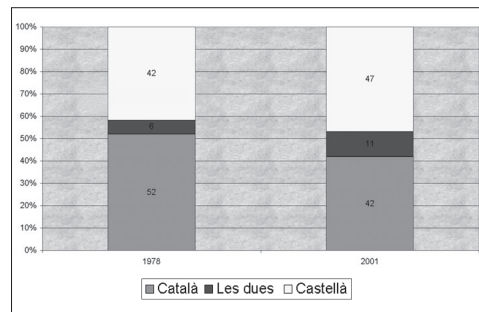
ment inferior a la castellana (taula 1) en el marc d'una tendència diacrònica decreixent el darrer terç del segle XX (gràfic 1).

TAULA 1
Llengua a casa a Catalunya. Percentatges

Població de 18 i més anys			
	<i>Català</i>	<i>Castellà</i>	
1998	46,9	53,1	
2001	42,3	46,8	10,9

Font: Dades provinents de CIS-98 i CIS-2001. Torres (2003: 51).

GRÀFIC 1
Llengua parlada a casa el 1978 i el 2001.
Població de Catalunya de 18 i més anys

Font: Dades provinents de Rodríguez (1979) i CIS-2001. Torres (2003: 56).

Val a dir que el punt de partida que es desprèn dels resultats sobre la llengua inicial dels enquestats és considerablement més desequilibrat (més de 10 punts) a favor del castellà (taula 2). Tanmateix, tal com s'observa en els gràfics 2 i 3, la transmissió intergeneracional sembla garantida atès que, a diferència del que passa quan es parla amb els pares, amb els fills es parla

més català que castellà. Aquesta consideració positiva, pel que té de projecció lingüística de futur, és el contrapunt d'un conjunt d'indicadors que situen la llengua per sota del 50% en la majoria de les funcions lingüístiques a la llar.

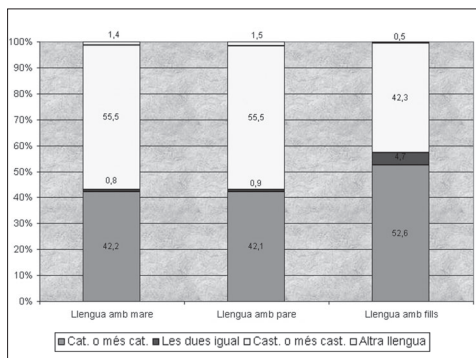
TAULA 2

Llengua inicial a Catalunya. Percentatges

Població de 15 i més anys				
	<i>Català</i>	<i>Castellà</i>	<i>Una altra</i>	
1997	41,7	56,1	2,2	
Població de 18 i més anys				
	<i>Català</i>	<i>Castellà</i>	<i>Les dues</i>	<i>Altres o una altra</i>
2001	40,2	52,0	4,4	3,4

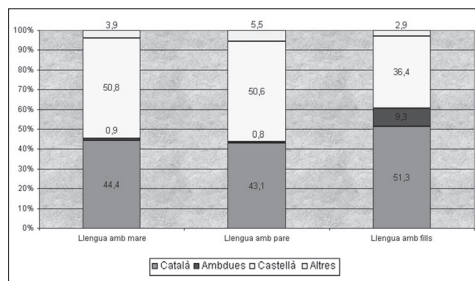
Font: Dades provinents de DYM-97 i CIS-2001. Torres (2003: 52).

GRÀFIC 2

*Llengua emprada amb els progenitors i amb els fills. 1997.**Població de Catalunya de 15 i més anys*

Font: Dades provinents de DYM-97. Torres (2003: 67).

GRÀFIC 3

*Llengua emprada amb els progenitors i amb els fills. 2000.**Població de Catalunya de 15 i més anys*

Font: Dades provinents de Fabà et alii (2000). Torres (2003: 67).

Quant als usos personals fora de la llar, sembla que la dinàmica decreixent de l'ús de la llengua catalana diagnosticada en les funcions de la llar ara siga de caràcter invers, això és: amb ritmes diferents i en funció de l'interlocutor o del context d'interacció, les funcions globals del català fora de la llar han augmentat. Del ventall de funcions, les que han experimentat un avanç més clar són les que tenen un caràcter semiformal (els usos escrits, les interaccions amb desconeguts, al banc o amb un policia municipal), mentre que, a l'extrem oposat, tot i les dificultats analítiques que presenten les dades actuals, hom podria aventurar que en un àmbit tan important com la relació amb els amics la llengua catalana, associada a una falsa imatge d'institucionalització, ha perdut terreny.

Les fonts demoscòpiques a l'abast presenten valoracions sensiblement diferents entre elles. Així, mentre a Fabà et alii (2000) dos terços dels informants declaren emprar el català *bastant* o *molt*, l'estudi de Dym 1997, reduiria a un 44,3% l'ús predominant del català (+ 50%). Alhora, s'observa com el percentatge de monolingües caste-

llanoparlants (16,9%) quadruplica el dels catalanoparlants que declaren fer-ne un ús exclusiu (4,6%). L'explicació d'aquests resultats, aparentment contradictoris, podria tenir molt a veure amb una més que possible tendència de la població a sobrevalorar els usos reals que fa del català. Aquest biaix optimista en la representació dels usos ha de ser avaluat amb precisió perquè estableix una dissonància interpretativa no desitjable.

Les dades analitzades s'han explotat en funció de les variables *llengua inicial*, *llengua d'identificació* i *edat*. En relació amb aquesta darrera variable, s'observa un creixement generalitzat de l'ús en totes les generacions. Quant a la llengua d'identificació del ciutadà les dades han revelat que l'autoadscripció a un determinat grup lingüístic és determinant en l'ús de la llengua que el defineix. Així, mentre que els qui es defineixen com a catalanoparlants declaren fer un ús molt extens de la seva llengua, els qui es defineixen com a castellanoparlants fan un ús circumstancial del català, que els apropa a una pràctica lingüística monolingüe. Finalment, els qui es declaren bilingües no són necessàriament bilingües familiars: la majoria té el castellà com a llengua inicial i fora de la llar utilitzen el català esporàdicament. Aquests *bilingües poc practicants*, en paraules de Vila (2003: 150), i la pràctica (quasi) monolingüe dels qui es declaren castellanoparlants condicionen extraordinàriament els usos interpersonals.

Acabaré amb unes consideracions sobre els usos lingüístics en algunes funcions fora de la llar dels qui declaren que tenen com a llengua inicial el català, el castellà o totes dues. Novament es constata com l'assignació lingüística serà fonamental en

els usos: el català es mou, doncs, entre un ús molt ampli en els catalanoparlants i un ús molt baix en els castellanoparlants; els bilingües, en fan un ús intermedi dependent de la funció avaluada. Així i tot, malgrat la insuficient atracció aconseguida per la llengua catalana entre la població que no la té com a llengua primera en exclusiva, hom considera que s'ha de valorar positivament el fet que segments minoritaris de castellanoparlants i força més amplis de bilingües inicials se'n servisquen.

Amb totes les cauteles que es deriven dels dèficits quantitativs i qualitativs de les dades empíriques que tenim a l'abast, sembla clar que al Principat de Catalunya els indicadors d'ús de la llengua catalana ofereixen símptomes preocupants, força preocupants si es prefereix, però de cap manera justifiquen posicions apocalíptiques. La potencialitat d'intervenció és tan elevada que el futur encara és a les nostres mans. Això sí, a parer meu caldrà prendre bona nota de la reflexió —«Crida»— que a propòsit de les jornades d'estudi esmentades va fer la Comissió de l'ús interpersonal del Grup Català de Sociolingüística (2003: 312):

El repte és de tal magnitud que només tindrà un final reeixit si societat civil i poder convergeixen en la necessitat d'intervenir en la mateixa direcció de manera decidida i compromesa. L'administració ha de cercar camins imaginatius per tal de superar la tradicional prevenció a l'hora d'involucrar-se en la millora de l'hàbitat lingüístic no institucional. I la societat civil ha de sortir de la letargia en què s'ha instal·lat amb la percepció, errònia i sovint induïda, d'un miratge de normalitat per a la llengua catalana. □

BIBLIOGRAFIA DE REFERÈNCIA

- BASTARDAS, A. (1988): «La normalització lingüística: l'extensió de l'ús», dins A. Bastardas i J. Soler (eds.): *Sociolingüística i llengua catalana*. Barcelona, Empúries.
- (1996): *Ecologia de les llengües*. Barcelona, Proa.
- (2003): «Comunicacions institucionalitzades i comunicacions individualitzades: la complexitat de l'ús social de les llengües». *Treballs de Sociolingüística Catalana*, 17, pp. 315-322.
- BOIX, E. i F. X. VILA (1998): *Sociolingüística de la llengua catalana*. Barcelona, Ariel.
- BRANCHADELL, A. (1999): «La política lingüística a Catalunya: liberals vs nacionalistes», dins M. À. Pradilla (ed.): *La llengua catalana al tombant del mil·lenni*. Barcelona, Empúries, pp. 35-66.
- CENTRO DE INVESTIGACIONES SOCIOLOGICAS (1998): *Uso de lenguas en comunidades bilingües: Cataluña. Estudio 2298*. Volum fotocopiado. Madrid.
- (2001): *Situación social y política de Cataluña. Estudio 2410*. Document trobat al web del CIS.
- CORBEIL, J. C. (1980): *L'aménagement linguistique du Québec*. Montréal, Guérin.
- DYM (1998): *Enquesta lingüística sobre l'ús oral del català entre la població de Catalunya major de 15 anys. Taules*. Volum fotocopiado. Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura.
- FABÀ, A. et alii (2000): *Usos i actituds sobre la llengua catalana a Catalunya. Resultats de l'enquesta CRS 2000*. Volum fotocopiado.
- JOU, L. (1998): «Política i legislació lingüístiques a Catalunya», dins M. À. Pradilla (ed.): *Ecosistema comunicatiu. Llengua i variació*. Benicarló, Edicions Alambor, pp. 183-198.
- NICOLÀS, M. (2003): «L'imaginari simbòlic associat a la llengua. Sincretismes, transformacions i dèficits». Ponència llegida en el marc del I Simposi Internacional *La llengua compartida: per una reflexió entre historiadors de la llengua, sociòlegs i historiadors del món contemporani*. En premsa.
- PRADILLA, M. À. (ed.) (1999): *La llengua catalana al tombant del mil·lenni*. Barcelona, Empúries.
- (ed.) (2003): «La llengua catalana: un miratge de normalitat», dins M. À. Pradilla (ed.): *El calidoscopi lingüístic estatal. Una ullada ecolingüística*. Barcelona, Octaedro. En premsa.
- RODRÍGUEZ, J. (1979): «Estudios del CIS: desarrollo regional, democracias». *Revista española de investigaciones sociológicas*, 6, pp. 183-233.
- STRUBELL, M. (1999): «¿Una llengua sense poble?», dins M. À. Pradilla (ed.): *La llengua catalana al tombant del mil·lenni*. Barcelona, Empúries, pp. 9-33.
- TORRES, J. (2003): «L'ús oral familiar a Catalunya». *Treballs de Sociolingüística Catalana*, 17, pp. 47-76.
- VILA, F. X. (2003): «Ús interpersonal no familiar». *Treballs de Sociolingüística Catalana*, 17, pp. 77-158.

1. Els textos de les ponències, les aportacions dels assistents i les conclusions han estat aplegades al número 17 de la revista *Treballs de Sociolingüística Catalana*, Benicarló, Onada Edicions, 2003.
2. En les respectives ponències, els esmentats autors han avaluat tota la producció demolingüística que aporta informació sobre el tema que ens ocupa. La selecció final d'enquestes inclou l'aplicació novadora del *Límit de representativitat de Torres*, instrument metodològic que actua com a filtre a l'hora de minimitzar l'error en el contrast de dades.

Una inflexió en la normalització lingüística de les Illes Balears?

Joan Melià

LES ILLES BALEARS: UN MARC SOCIOLINGÜÍSTIC PECULIAR

Les Illes Balears és un dels territoris en què més coincidència hi ha dels factors que originen situacions de conflicte lingüístic. Molts d'aquests factors són també comuns amb la resta de territoris de llengua catalana; però, per la intensitat amb què es manifesten, el conjunt assoleix unes dimensions úniques. El resultat és una situació complexa i plena de contrastos, que fa molt difícil el manteniment del català en la posició que li correspon com a llengua pròpia.

Tot i que s'han acabat les llargues etapes de persecució explícita del català, encara se'n pateixen conseqüències directes. Per una banda, persisteixen coneixements, valors i comportaments fruit d'aquell període; i, per l'altra, es mantenen vigents regulacions legals i àrees d'exclusió i exempció del català, que només s'expliquen per principis d'ocupació lingüística.

D'altra banda, a partir dels anys cinquanta la forta expansió de la indústria turística i de les activitats vinculades, ajudada pel marc polític en què es produí, va capgirar en molts d'aspectes la societat illenca. Una conseqüència n'ha estat la duplicació de la població en cinquanta anys (taula 1).

A més, els dos darrers anys la població s'ha incrementat en un 9,9%, és a dir, en més de 82.000 persones; s'ha passat dels 834.255 de l'1 de gener de 2000 als 916.968 de l'1 de gener de 2002.

Aquest increment de població, sobretot en el cas de Mallorca, provoca també una modificació de la distribució de la població sobre l'illa; es buida el centre i es carrega la perifèria (el model de l'ou fregit ha passat al model del *donut*). Hi ha casos espectaculars de pobles costaners com Calvià, que ha passat de 2.219 habitants l'any 1950 a 40.979 l'any 2002. A més, s'ha incrementat la macrocefàlia de Mallorca, amb una capital que l'any 2002 ja representava el 49,1% de la població de l'illa i el 39,1% de tot l'arxipèlag, a la qual s'hauria de sumar la població dels pobles dormitori de la rodalia de Palma.

Aquest creixement es produeix, sobretot, a partir de l'aportació de la immigració que en els darrers anys s'ha incrementat molt (taula 2).

Joan Melià i Garí és professor de la Universitat de les Illes Balears. Ha estat director general de Política Lingüística del Govern Balear entre 1999 i 2003. És autor de *La llengua dels joves* (UIB, 1997) i coautor d'*Alfa. Mètode pràctic d'autocorrecció gramatical assistida* (UIB, 1994), *Una proposta de model de llengua per a l'escola de les Illes Balears* (Govern Balear-Moll, 1999) i *La llengua catalana a Mallorca. Propostes per a l'ús públic* (Consell Insular de Mallorca, 1999).

TAULA 1
Població de les Illes Balears

	1950	1960	1970	1981	1991	2001
Mallorca	339.966	362.202	438.656	534.547	568.187	702.122
Menorca	41.512	42.305	48.817	57.243	64.412	75.296
Eivissa	35.312	34.339	42.456	59.933	72.231	94.334
Formentera	2.838	2.886	3.017	4.222	4.316	6.875
Illes Balears	419.628	441.732	532.946	655.945	709.146	878.627
Increment		22.104 (5,3%)	91.214 (20,6%)	122.999 (23,1%)	53.201 (8,1%)	169.481 (19,3%)

(Font: IBAE, 2003)

TAULA 2
Població no nascuda a les Illes Balears

	1950	1975	1986	1996	2002
Altres CCAA	7,9 %	21,7 %	25,2 %	26,2 %	27,0 %
Estranger	1,0 %	3,1 %	3,5 %	6,1 %	10,9 %
TOTAL	8,9 %	24,8 %	28,7 %	32,3 %	37,5 %

(Font: IBAE, 2003)

La major part de la immigració procedeix de l'interior de l'estat, i en línies generals podem dir que és un bloc monolingüe castellanoparlant (taula 3). A causa de la situació sociolingüística i política de les

Illes Balears, al principi va significar una forta acceleració del procés de substitució lingüística i, després, s'ha usat com a argument per frenar el procés de normalització lingüística.

TAULA 3
Lloc de naixement de la població de les Illes Balears (2001)

<i>Illes Balears</i>	<i>Catalunya-València</i>	<i>Resta estat espanyol</i>	<i>Estranger</i>
60,0	5,0	22,0	10,9

(Font: IBAE, 2003)

A partir del final dels anys vuitanta, encara que no s'ha frenat l'estatal, adquireix una importància relativa la immigració estrangera, ja sigui la residencial (procedent sobretot de la Unió Europea) o la

laboral, amb finalitats de complementar les activitats dels autòctons (de l'Europa de l'Est, africana i sud-americana) o de ser-ne competència (de la Unió Europea) (taula 4).

TAULA 4

Lloc de naixement de la població les Illes Balears d'origen estranger (2001)

<i>Europa</i>	<i>Àfrica</i>	<i>Amèrica del Nord</i>	<i>Amèrica Central i del Sud</i>	<i>Àsia</i>	<i>Oceania</i>
55,7	14,5	1,1	25,5	3,0	0,1

(Font: IBAE, 2003)

Al començament de l'any 2002 hi havia a les Illes Balears persones de més de 157 estats i de més de 80 llengües maternes. Ara bé, aquestes xifres s'han d'analitzar en relació amb la importància real. El gran contingent d'immigrants és castellanoparlant (la major part dels espanyols i els hispanoamericans) o hi esdevé.

A més d'aquests canvis produïts pel turisme en la població estable, cal tenir en compte que els més de 10 milions de turistes anuals, també afecten la situació sociolingüística perquè, a més de l'aportació lingüística que fan amb la seva presència, condicionen el paisatge i el comportament lingüístics de les persones i activitats que en depenen. La concentració dels mesos d'estiu i a la perifèria de les Illes no ha de ser necessàriament negativa, des del punt de vista lingüístic i cultural. D'alguna manera, l'interior (especialment a Mallorca) i l'hivern actuen, usant una imatge de l'ecologia, de zona protegida i de període de regeneració. Per tant, l'increment del turisme a l'interior i la desestacionalització podrien ser negatius per a l'equilibri lingüístic.

Simultàniament a aquests canvis poblacionals, s'ha anat produint tota una sèrie de canvis en el camp comunicatiu que afecten directament la capacitat de supervivència d'una col·lectivitat lingüística autòctona com la de les Illes. Ens referim a l'increment de la facilitat de desplaçaments humans i del contacte amb l'exterior a través dels mitjans de comunicació i les noves tecnologies. D'una banda, això ha tengut efectes positius: per exemple, el contacte dels autòctons amb persones i productes audiovisuals de la resta del territori, que ha ajudat a reduir prejudicis sobre la identitat de la llengua, o la possibilitat de disposar de recursos audiovisuals per a obrir noves vies d'adquisició del català als nouvinguts. Però també té efectes negatius: la població autòctona està exposada moltes més hores a contactes heterolingües –ja sigui al carrer o a través dels mitjans de comunicació– i la població al·lòctona no té tanta necessitat d'entrar en contacte amb persones i productes autòctons i, per tant, pot mantenir-se al marge d'àmbits en què s'exposarien a contactes amb la llengua catalana.

En aquest marc, el reconeixement del català com a llengua pròpia i les mesures de normalització lingüística han topat amb un altre problema. Ens referim als prejudicis al voltant de la unitat i el nom de la llengua. Sens dubte, ha estat un entrebanc que, a pesar d'haver minvat amb el temps, encara avui és un recurs per a la crispació social quan des de determinades opcions polítiques l'utilitzen amb objectius electoralistes.

La fragmentació del territori també és un factor que s'ha de tenir en compte a l'hora d'analitzar la situació sociolingüística de les Balears. Hi ha diferències pel que fa al grau de presència i ús de la llengua catalana degudes, principalment, a causes demogràfiques. La fragmentació condiona una percepció superior d'identificació amb la l'illa que no amb el conjunt de la comunitat, de tal manera que el sentiment de balearitat és quasi inexistent. Això fa que en actuacions de planificació lingüística s'hagi de tenir en compte aquesta realitat i s'hagi d'assegurar la presència d'aspectes propis i diferencials de cada una de les illes o s'hagin de repetir determinades actuacions. Els efectes de la fragmentació territorial s'han notat també en l'evolució de la llengua en cada un dels territoris i, precisament, aquesta evolució diferent ha permès que les argumentacions a favor de la unitat de la llengua catalana hagin estat més contundents, ja que els pseudoarguments que, des de posicions secessionistes, es retreuen per demostrar que, per exemple, el «mallorquí» no és «català», sovint es desmunten ràpidament en comprovar que no serveixen per a les altres illes.

Tot plegat, per tant, presenta un panorama potser ideal per a la investigació so-

ciolingüística, però carregat de dificultats per a avançar en la normalització lingüística; sobretot quan, des de les institucions, no es considera una prioritat, sinó a tot estirar secundari o, fins i tot, com una molèstia.

LA POLÍTICA LINGÜÍSTICA ENTRE 1978 I 1999

Quan la dictadura arriba a la fi, la situació sociolingüística de les Illes Balears ja és prou complexa i els canvis que s'han produït a partir dels anys seixanta (indústria turística, escolarització generalitzada, irrupció dels mitjans de comunicació, etc.) han accelerat el procés de substitució lingüística.

Al costat d'aquests canvis negatius en la situació sociolingüística, comença a manifestar-se públicament un moviment de reivindicació lingüística que aconsegueix impregnar la resistència antifranquista. En aquest entorn apareixen moltes reivindicacions lingüístiques de caire polític i un sector reduït de la població s'inicia en l'alfabetització elemental en català.

L'estat de la llengua, en els inicis del període democràtic, exigia actuacions decidides per a invertir el procés de substitució que s'accelerava de manera preocupant. Amb retard en relació amb les altres comunitats de característiques semblants, l'any 1983, mitjançant l'Estatut d'Autonomia, la llengua catalana rebia, com a llengua pròpia de les Balears, el reconeixement de llengua oficial, la qual cosa va tenir continuïtat amb l'aprovació de la Llei de Normalització Lingüística (1986). D'aquesta manera se superava, en part, el llarg període en què el català havia estat

marginat dels usos oficials i de la majoria dels àmbits d'ús formal.

Aquest reconeixement havia de servir per a iniciar la recuperació de l'ús social del català; però, després de dues dècades, si bé és present en àmbits on abans estava prohibit, continua patint una situació marginal en altres, la qual cosa en posa en perill la continuïtat.

Encara que hi ha algunes diferències segons la zona i els àmbits de referència, la marginació social de la llengua catalana es pot constatar de tots els punts de vista; ho és quantitativament (presència en els mitjans de comunicació, en les relacions comercials, en la publicitat, en l'administració, en el món judicial, etc.) i ho és des d'una observació qualitativa (comportament lingüístic dels estrangers, grau de bilingüïtzació real dels catalanoparlants i dels castellanoparlants, llengua de convergència en els contactes heterolingües o d'interpel·lació a desconeguts, etc.).

Les forces polítiques que, fins a 1999, van governar a les Illes Balears les principals institucions van mantenir, en general, una actitud poc clara amb relació al procés de normalització lingüística. S'adoptaren poques mesures favorables i, sovint, en lloc de procurar dissipar prejudicis a l'entorn del tema lingüístic, s'alimentaren per satisfer determinats sectors del seu electorat.

Així i tot, hi ha una sèrie de fets ocorreguts durant aquest període que s'han de valorar positivament. En primer lloc, l'aprovació de documents destinats a construir el marc legislatiu sobre les llengües (la LNL de 1986, el decret 100/90, que regula l'ús del català en l'administració de la CAIB, i l'ordre sobre els usos de la llengua catalana com a llengua vehicular en l'ense-

nyament obligatori). Aquests documents, moltes de vegades construïts sobre els homònims de Catalunya, són acceptables, sobretot tenint en compte les forces polítiques que els redactaren; però, després d'aprovat, no s'aplicaven. En relació amb la qüestió de la identitat lingüística, ha estat molt positiu que l'Estatut usi «llengua catalana» a l'hora de referir-se a la llengua de les Illes Balears.

En aquest període s'han de destacar algunes institucions que, transitòriament o durant tot el temps, han estat més favorables a la normalització lingüística; diversos ajuntaments de Mallorca i Menorca i, en la primera etapa, els governs de l'ajuntament de Palma i del Consell de Menorca i, en la darrera legislatura, el Consell de Mallorca.

La pressió de la societat civil, durant aquests anys, va ser decisiva en l'avanç de la normalització lingüística, com també la influència dels progressos produïts en altres comunitats autònomes de llengua no castellana, principalment a Catalunya.

L'avanç del català en el camp de l'ensenyament, per exemple, s'explica per la implicació de sectors de docents, de pares i d'alumnes, de vegades amb l'oposició de les institucions que haurien d'haver impulsat aquest procés.

El paper de la Universitat de les Illes Balears va ser fonamental, tant en el sentit d'actuar decididament en el reconeixement de la identitat i el nom de la llengua, com en el de prestigiar-ne l'ús en els àmbits formals.

Un altre dels factors més importants d'aquesta etapa, davant l'absència d'uns mitjans propis, va ser la recepció de les ràdios i televisions institucionals de Catalunya, gràcies, un altre cop, a la iniciativa

de la societat civil a través d'Obra Cultural Balear.

La incorporació del català en l'ús administratiu públic va ser irregular i, a pesar de l'aprovació de textos legals a favor, mai no va respondre a una planificació global, sinó que depenia de la voluntat dels responsables de les diverses àrees de gestió.

1999-2003.

L'IMPULS INSTITUCIONAL

Amb l'accés al govern de l'anomenat Pacte de Progrés, s'obria un període que permetia confiar en una major intervenció institucional a favor del català. La qüestió de la normalització lingüística apareixia com un dels temes prioritaris del Govern de les Illes Balears i dels governs dels tres consells insulars.

L'ASSUMPCIÓ

DEL COMPROMÍS INSTITUCIONAL

Per primera vegada, el govern autonòmic assumia el compromís d'encapçalar el procés de normalització lingüística, per imperatiu del marc legal i com a principi que compartien els partits que formaven el Pacte de Progrés. Aquesta assumpció es feia explícita amb la creació de la Direcció General de Política Lingüística (DGPL) i amb les declaracions dels més importants alts càrrecs.

Les línies d'actuació que va suposar aquest compromís institucional van ser la construcció d'una infraestructura tècnica capaç de donar resposta a les necessitats de planificació i intervenció, la coherència de les actuacions lingüístiques institucionals,

l'adequació del funcionariat a aquests objectius, la dotació de recursos tecnològics per facilitar l'ús del català en les actuacions de l'Administració, etc. En aquest sentit es va activar la Comissió Interdepartamental de Política Lingüística, encarregada de coordinar els usos lingüístics del Govern, es van incrementar la coordinació de les actuacions a favor de la normalització lingüística entre les diverses institucions i els requisits de coneixements de català per accedir a la funció pública, s'amplià l'oferta de formació lingüística dels funcionaris i s'adquiriren eines informàtiques de suport lingüístic, es va fer un seguiment de l'ús lingüístic institucional, etc. Tot junt va donar com a resultat una major coherència en l'ús del català per part dels alts càrrecs, un major coneixement de català entre els funcionaris, i, en conseqüència, un major ús del català en el Govern.

El compromís del Govern també es va fer evident amb l'elaboració d'un Pla de mesures urgents per a la normalització de la llengua catalana a les Illes Balears (2001), l'increment del pressupost destinat a la DGPL (dels pocs més de 300 milions de pessetes de l'any 1999 es va passar als més de 700 de 2003) i, ja a la fi de legislatura, amb la redacció parcial d'un Pla general de normalització lingüística.

Així mateix, es va incrementar notablement la coordinació en matèria lingüística amb les institucions de Catalunya i d'Andorra (convenis de col·laboració, publicacions, coorganització d'activitats, projecció exterior conjunta, etc.).

Per una altra banda, també es van adoptar mesures per a impulsar el creixement de l'ús social del català, tant des del punt de vista legal com de la dinamització

i promoció, amb la finalitat que utilitzar el català es convertís en una opció estratègicament rendible per als ciutadans. En aquest sentit es publicaren nombroses convocatòries d'ajuts per al foment de la llengua catalana (premsa, retolació, activitats d'extensió de l'ús social...).

IMPLICACIÓ SOCIAL

Un altre dels objectius del Govern va ser estendre la implicació en la normalització lingüística a la societat, com un dels factors imprescindibles. Sens dubte, la participació ciutadana assegura la consolidació de la planificació lingüística i n'incrementa l'efectivitat. Des d'aquesta perspectiva es va vehicular un discurs que parlava d'un doble compromís: el de la població autòctona de continuar l'esforç d'acollida de la nova població i el d'aquest col·lectiu d'aproximar-se i adaptar-se a la cultura pròpia de les Balears. En la mateixa línia es remarcava que la cohesió social i el futur de la nostra identitat no són únicament responsabilitat dels poders públics, sinó també dels mitjans de comunicació, dels educadors, de les empreses i professionals, de les associacions cíviques i de cadascun dels ciutadans. Així, a més de fer arribar a la població les accions i els objectius de la política lingüística mitjançant publicacions, campanyes de publicitat i els mitjans de comunicació, s'obrien nombroses vies de participació: la posada en funcionament del Consell Social de la Llengua Catalana, més d'un centenar de convenis i acords de col·laboració amb empreses, sindicats, col·legis professionals, organitzacions culturals, juvenils i esportives, mitjans de comunicació o amb col·lectius

vinculats a l'acollida lingüística, les col·laboracions individuals de persones relacionades amb àrees diverses de la societat, el foment del voluntariat lingüístic, etc.

NOUS COMPONENTS EN EL DISCURS INSTITUCIONAL

Amb el trasbals produït en la composició demogràfica de les Balears va ser necessari que des de la DGPL s'incorporassin nous continguts al discurs de la normalització lingüística. Uns continguts que, en general, comencen a ser incorporats a discursos d'altres sectors. En destacarem tres:

a) La conveniència d'implicació activa –amb graus i ritmes adaptats a les possibilitats i capacitats de cadascú– en el procés de normalització lingüística de les persones nascudes fora de la nostra àrea lingüística. Per a assolir aquest objectiu, és imprescindible la participació de tota la població, amb independència del seu origen territorial i lingüístic (hi ha testimonis reiterats d'immigrants de procedència diversa que manifestaren que per primer cop les institucions valoraven la seva voluntat d'integració i es fomentava aquesta actitud).

b) L'enfocament intercultural com a resposta al fort increment de la diversitat cultural, lingüística i d'origen de la població resident a les Illes Balears. En aquest sentit, es va presentar com un objectiu que supera la normalització d'una llengua i esdevé un dels principals recursos per a avançar cap a la construcció d'una societat cohesionada.

c) La necessitat d'una planificació lingüística que reguli l'ús i les funcions de les diverses llengües presents a les Illes Balears d'acord amb el grau d'historicitat i propie-

tat de cada una d'elles. El català, com a llengua pròpia, ha de tenir un tractament prioritari diferenciat de les altres, oficials o no. Aquesta diferenciació suposa assegurar-ne la presència en tots els àmbits, la posició prioritària i, en determinats àmbits, l'exclusivitat.

ÀREES PRINCIPALS D'ACTUACIÓ

Expansió dels coneixements de llengua catalana

En un procés de normalització lingüística que involucra persones de procedència idiomàtica diversa és necessari incidir sobre els mecanismes que faciliten l'adquisició del català perquè arribi a ser compartit per tota la població.

En aquesta àrea, el sistema escolar és una peça essencial. A part de generalitzar

l'obligació que tots els centres utilitzin, com a mínim en la meitat de les matèries, el català com a llengua vehicular (norma que es compleix regularment en tots els cursos d'educació infantil i de primària i, amb menys regularitat, en l'educació secundària) i la necessitat d'acreditar coneixements de llengua catalana per part de tot el professorat, s'ha fet un esforç considerable de recursos humans i materials per donar resposta a l'acollida lingüística dels escolars d'origen no catalanoparlant, siguin o no d'incorporació recent a les Illes Balears. En aquest sentit s'ha de destacar el creixement dels centres que apliquen el mètode d'immersió lingüística (taula 5) o la implantació dels tallers de llengua i de diversos plans d'acollida als centres escolars.

TAULA 5

Centres que apliquen el mètode de la immersió lingüística

<i>Curs</i>	<i>98-99</i>	<i>99-00</i>	<i>00-01</i>	<i>01-02</i>	<i>02-03</i>
Centres	42	53	73	96	115
Membres de l'equip de suport	9	11	16	20	21

(Font: Servei de Català de la Conselleria d'Educació i Cultura)

Les etapes d'exclusió del català de l'ensenyament i la immigració fan necessària l'oferta de recursos per a l'aprenentatge del català fora de l'educació regular. Per això, s'han mantengut i potenciat línies de formació destinades al personal de les administracions públiques i s'ha promogut la complementació i ampliació de les ofertes fetes des de diverses entitats, ajuntaments, consells insulars i Govern, i les ofertes per a col·lectius específics (estrangers, mem-

bres de col·legis professionals i de sindicats, professionals destinats a la comunicació amb el públic, pares i mares d'alumnes, etc.). En aquesta mateixa línia es va actuar per millorar els comportaments lingüístics dels catalanoparlants en les comunicacions amb persones d'altres llengües.

Per a treure el màxim rendiment a la formació, es promogué la difusió dels materials didàctics i el suport a l'elaboració de materials específics per a l'aprenentatge

del català a les Balears. Amb aquesta intenció, es fomentà l'aparició de materials, en suports diversos, adequats a la tipologia dels aprenents i amb la finalitat de diversificar les vies d'accés a l'aprenentatge de la llengua, la combinació d'ofertes de classes presencials amb altres sistemes com l'autoaprenentatge mitjançant centres especials o recursos (audiovisuals, informàtics, etc.) utilitzables de forma individualitzada.

Amb l'objectiu de fer que la presència del català en els àmbits de la ciència, el dret, la tecnologia, etc., reforçàs el procés de normalització lingüística, es va participar, en col·laboració amb la Universitat de les Illes Balears i els altres centres especialitzats d'àmbit català, en l'impuls a la recerca i la difusió terminològiques.

Difusió de coneixements sobre la llengua catalana

Amb la voluntat de reduir els problemes generats per la deficient informació dels ciutadans de les Balears sobre qüestions relatives al català, es realitzaren diverses actuacions. Per una banda es va promoure l'aparició de materials que transmetessin aquests continguts (edició de materials divulgatius —opuscles, tríptics, CD-ROM, vídeos, etc.—, producció d'espais per a la televisió o la ràdio, suport a l'organització de conferències, congressos, jornades i exposicions, etc.) i es difongueren situacions reals que ajuden a fer retrocedir alguns dels prejudicis lingüístics entorn de la normalització, les varietats formals, la unitat i el nom de la llengua, que encara perviuen i que frenen el procés de normalització lingüística.

A més de difondre el coneixement sobre la realitat lingüística a la nostra comunitat, també s'iniciaren actuacions per do-

nar-la a conèixer a l'exterior. El coneixement de la realitat lingüística i cultural de les Balears a l'exterior és un requisit per a assolir la plena normalitat del català, perquè en facilita el reconeixement per part de les institucions estatals i europees i estimula i reforça la fidelitat lingüística dels parlants. Amb aquesta finalitat es va començar a aprofitar la presència de la població turística, la participació en fòrums i en fires lingüístiques internacionals, etc. Bona part d'aquestes actuacions es feren en col·laboració amb la Generalitat de Catalunya. Un resultat destacat d'aquesta col·laboració és la creació de l'Institut Ramon Llull.

Increment de la presència del català en el paisatge lingüístic

En el procés de recuperació de l'ús social del català, els mitjans de comunicació de masses esdevenen clarament determinants, perquè aporten material lingüístic a l'entorn i esdevenen model de llengua i d'hàbits per als ciutadans. També, en un context com el balear, poden col·laborar a impulsar les relacions d'interculturalitat; tant els mitjans d'abast general com els dedicats a col·lectius culturals específics. La difusió d'exemples positius d'adopció del català en l'ús personal, familiar, professional o empresarial pot ser-ne un dels objectius. En aquest camp, tot i que el govern del Pacte de Progrés va ser incapaç de dotar-se d'uns mitjans de comunicació institucionals (exceptuant dues ràdios semiinstitucionals, una promoguda pel Consell de Mallorca, Ona Mallorca, i l'altra per la DGPL, Somràdio), va aconseguir, amb mesures de suport, incrementar la producció en llengua catalana a través de

nous mitjans o amb la reconversió, parcial o total, d'alguns dels existents.

També amb aquesta finalitat de construir un paisatge lingüístic integrador es va fomentar, mitjançant ajudes directes, normativa i suports indirectes, l'ús del català en la retolació exterior i interior d'establiments comercials i serveis públics, en l'administració privada, en l'atenció al públic, l'etiquetatge de productes, etc.

Una altra manera de reforçar el prestigi d'una llengua, és percebre que, fora de l'àrea de les institucions públiques, és utilitzada per les grans empreses, entitats financeres, etc., per la qual cosa es van iniciar actuacions amb aquesta finalitat.

La presència del català en l'àmbit de les noves tecnologies, a part de ser important pels efectes que té en la difusió de la terminologia que s'hi associa i per assegurar el dret de poder treballar-hi en llengua catalana, és prioritària perquè, una presència alta en Internet o que les obres emblemàtiques de la nostra cultura siguin accessibles a través de les noves tecnologies, és un ajut important a la difusió social del prestigi de la nostra llengua i de la seva consideració com a llengua de futur.

Les activitats de lleure poden ser essencials en el procés d'integració de la població nascuda fora de les Balears i de consolidació de l'ús entre els autòctons. Durant els quatre anys de la darrera legislatura es van iniciar actuacions en aquest camp, les quals, però, no arribaren a adquirir les dimensions necessàries. En l'àrea dels esports es va intervenir només de manera superficial, tot i la incidència que aquesta activitat té sobre el comportament lingüístic, principalment dels infants que els practiquen. En la mateixa àrea s'han de si-

tuar les activitats dels moviments i col·lectius d'esplai, les activitats de lleure (colònies, intercanvis, excursions, trobades, espectacles, etc.), que també són àmbits en què es poden promoure adequadament les relacions interculturals i assegurar-hi, al català, la presència que li correspon com a llengua pròpia.

També es feren moltes actuacions, encara que relativament poc transcendents, per incrementar la presència del català en el cinema, el vídeo, els jocs de taula, les activitats esportives i culturals, el llibre, els còmics, la música, etc., en el doble sentit de combinar producció pròpia amb l'adaptació de produccions foranes. Moltes d'aquestes actuacions es van fer en col·laboració amb la Generalitat de Catalunya.

EL REFLEX DE LES ACTUACIONS: INCIPIENT RECUPERACIÓ SECTORIAL

Encara que no en tots els casos hi ha dades objectives sobre el procés de normalització lingüística, a grans trets es pot afirmar que totes les actuacions de planificació lingüística hi tenen un reflex.

Les dades de què disposam sobre l'evolució dels coneixements de català són contradictòries. Així i tot, sempre evidencien un creixement continuat de les capacitats de lectura i d'escriptura –la influència de l'escola és evident–, un manteniment alt de la capacitat de comprensió oral, a pesar del gran creixement de població causat per la immigració i, precisament per aquesta causa, un estancament, i fins i tot en alguns casos una baixada, de la capacitat d'expressió oral (taula 7).

TAULA 7

Evolució dels coneixements de llengua catalana (1986-2002)¹

<i>Habilitats</i>	<i>1986</i>	<i>1991</i>	<i>2001</i>	<i>2002</i>
Comprensió oral	90,1	90,0	89,5	92,9
Expressió oral	70,8	67,7	63,3	76,7
Comprensió lectora	43,0	55,8	62,7	—
Expressió escrita	16,6	26,3	39,0	51,3

A més dels valors relatius, convé tenir en compte la variació que suposa en nombres absoluts. Per a fer-se'n una idea basta considerar que la població de les Illes Balears l'any 1986 era de 679.965 habitants i la de 2002 de 916.968.

Amb relació als usos, les dades encara són més incertes. Les més recents de què disposam són d'una enquesta del juny de 2002 encarregada pel Govern entre la població amb dret a vot, per tant major de 18 anys (taula 8).

TAULA 8

Els qui saben parlar català i castellà (2002)

<i>Parlen més català o les dues igual</i>	<i>Total</i>	<i>Nascuts IB</i>	<i>Nascuts fora IB</i>
A casa	64,7	77,6	24,5
Amb els pares	62,7	75,8	21,6
Amb la parella	59,3	71,5	26,1
Amb els fills	70,8	82,9	35,4
Amb els amics	73,8	83,8	43,1
A la feina	70,2	80,4	40,1
Als locals públics	74,4	84,3	43,0

(Font: Melià, 2002)

En aquesta taula hem ajuntat les respostes dels qui deien que parlaven més en català o tant en castellà com en català perquè, en una situació sociolingüística com la de les Illes Balears, pensam que és més significativa la suma d'aquests dos valors.

Altres dades reflecteixen valors reals; com per exemple l'ús del català en els exàmens de selectivitat, que durant la legislatura anterior va experimentar una forta expansió (taula 9).

TAULA 9

Ús del català a selectivitat. Valors relatius del nombre d'exàmens contestats en català

1992	1994	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
26,9	32,2	39,3	40,7	41,7	43,7	50,7	60,1	63,1

(Font: Servei Lingüístic de la UIB)

En aquest aspecte convé destacar que hi ha diferències importants entre les diverses Illes i entre Palma i la resta de Mallorca. En la taula 10 podem comprovar els valors per zones en les proves del 1992 i del 2003.

Un indicador del procés de normalització lingüística seguit és també l'evolució del nombre de certificats expedits per la Junta Avaluadora de Català (taula 11).

TAULA 10

Ús del català a selectivitat. Valors relatius del nombre d'exàmens contestats en català

Proves de juny	Total	Mallorca				Menorca	Eivissa-Formentera	
		Total		Pobles				
		Públics	Privats	Públics	Privats			
1992	26,9	27,4	25,1	11,8	60,7	17,2	39,4	9,3
2003	63,1	62,1	54,1	45,4	86,2	76,7	86,5	51,6

(Font: Servei Lingüístic de la UIB)

TAULA 11

Certificats emesos per la Junta Avaluadora de Català

1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
562	568	489	613	1.625	2.265	2.890	2.970	3.284	3.736	3.602

(Font: Junta Avaluadora de Català)

Sense tenir dades per a poder comparar, arran de les convocatòries d'ajuts i de la nova llei de comerç, durant aquests darrers anys s'ha produït un increment de la

presència del català en la retolació comercial, sobretot destacable en una sèrie de mercats emblemàtics de Palma i en grans superfícies. També ha augmentat el nom-

bre de productors de les Illes Balears que etiqueten els seus productes en català. Pel que fa al cinema, l'ampliació del suport a la projecció de pel·lícules en català ha fet que el nombre d'espectadors hagi passat d'uns quinze mil anuals a més de cent mil.

També s'ha de destacar que durant aquest període pràcticament tota la publicitat del Govern a la premsa de les Illes va aparèixer en català; encara que, de vegades, quan els organismes del Govern només eren col·laboradores de l'activitat anunciada la publicitat no era en català.

Les intervencions públiques dels alts càrrecs es feien en català majoritàriament.

Pel que fa al camp del teatre, el català hi té una presència considerable. L'any 2000 el nombre d'estrenes en català representava el 83,2 % enfront del 62,9 % de quatre anys abans. En canvi, pel que fa a l'audiència televisiva a les hores de màxima recepció (nit), el català té un nivell molt baix (taula 12); sens dubte, l'aportació d'una televisió institucional de les Illes Balears milloraria sensiblement aquesta distribució.

TAULA 12

Audiència de les cadenes de televisió. Hores de màxima audiència. Dades de l'EGM (febrer-novembre 2002)

TVE1	Antena3	TL5	TVE2	C9	TV3	CANAL +	C33	TV locals
44,1	35,1	32,3	13,8	9,4	7,8	6,7	2,6	2,5

(Font: Riera, 2003)

Pel que fa a l'edició, s'ha de destacar que la majoria de llibres publicats són en català. L'any 2002 se'n publicaren 1.189, dels quals 741 van ser en català, 253 en castellà, 131 en català i castellà i 16 en anglès (Riera, 2003).

Les dades fan referència només a una part reduïda dels àmbits lingüístics en què, en una situació de normalitat, hi hauria d'haver la presència generalitzada del català. Sens dubte, es veu una resposta positiva en els punts en què les institucions han actuat, però queden moltes àrees en què el català pateix una situació que posa en perill la seva pervivència com a llengua pròpia (ús entre els joves i en comunicacions amb desconeguts; presència en el món laboral, el comerç, els mit-

jans de comunicació, la indústria turística, els àmbits de la Justícia, la sanitat, les forces de seguretat, etc.). Així i tot, durant l'etapa 1999-2003, la resposta a bona part de les mesures proposades des de la DGPL va ser positiva. certament, s'encetaren molts de fronts de normalització, tot i així insuficients, i sense els recursos humans i materials que serien necessaris per a donar una resposta adequada a la situació tan complexa i difícil de les Illes Balears.

2003, UNA NOVA ETAPA: L'INICI D'UN RETROCÉS?

Pràcticament durant tota la legislatura les actuacions de política lingüística promo-

gudes des de les institucions van gaudir d'un ampli consens, més general del que en principi es podia esperar, no sols de la societat sinó també de les forces polítiques. Amb freqüència s'establiren marcs de col·laboració entre el govern, els consells insulars i la gran majoria d'ajuntaments, encara que fossin governats pel PP, l'opció política que en el Parlament estava a l'oposició. Aquest clima de consens també es va establir amb relació a les empreses, les organitzacions socials més representatives, els representants dels col·lectius immigrants, etc.

Però, poc abans de les eleccions, en el període de precampanya, el candidat a la presidència pel PP, en el seu retorn a les Illes Balears, va encapçalar l'estratègia d'introduir crispació en el debat polític i, amb aquesta finalitat, va utilitzar, entre d'altres, la qüestió lingüística. Els dos temes bàsics amb els quals argumentava el discurs, a partir de la deformació interessada de la realitat, eren la defensa de les modalitats insulars, que, a parer seu, el Pacte de Progrés posava en perill, i la promoció del bilingüisme per combatre la persecució lingüística que, segons ell, el Govern practicava en contra dels qui no sabien català. Simultàniament, també reberen suports econòmics importants altres opcions polítiques més radicals creades per fomentar la tensió al voltant de la unitat de la llengua i del procés de normalització.

En els primers mesos de govern, el PP ha continuat amb aquest discurs i ha iniciat l'aprovació de determinades mesures per anul·lar decisions preses durant la legislatura anterior sobre la qüestió lingüística (reducció del nivell de català exigít per a entrar a la funció pública, la promoció del bilingüisme «perfecte» a les àrees on el

català tenia una presència prioritària —en canvi, no anunciaven mesures per a assolir aquest bilingüisme on el català no té presència o és únicament testimonial—, la reducció de la capacitat de gestió de la DGPL, etc.).

A part de l'abast de les mesures per a restringir la presència de la llengua catalana, és important destacar els efectes negatius que el discurs del Govern pot tenir sobre una societat poc cohesionada i plena de contradiccions al voltant de la qüestió lingüística. Un discurs que a grans trets podríem resumir en els següent punts: la normalització posa en perill la pervivència de les modalitats lingüístiques pròpies, el català ha estat excessivament promocionat i s'ha perjudicat les persones castellanoparlants, el castellà no s'ensenya prou als centres escolars, l'escola no ha de servir per a compensar els dèficits que té el català en l'entorn social, el castellà és la llengua de tots, en res no es pot fer ús exclusiu del català, etc.

En aquest context també és necessari esmentar que determinats líders polítics que formaven part del Pacte de Progrés s'han deixat arrossegar pel discurs del PP i s'excusen de la derrota atribuint-la en part a una excessiva voluntat de normalització, oblidant d'on sorgeix la voluntat d'irritar sobre aquest tema i oblidant que, en les diverses enquestes de valoració del govern, l'àrea de normalització lingüística sempre va ser una de les més ben valorades.

En aquests moments, la dinàmica social encara s'aprofita d'algunes inèrcies a favor del català que s'havien creat en el període anterior (interès per aprendre català entre sectors dels nousvinguts, recursos per a accedir a aquest aprenentatge, convocatòries d'ajuts a la normalització

lingüística i convenis de col·laboració encara vigents, etc.), però si no es continua promovent de manera decidida la normalització lingüística, aquesta inèrcia s'aturarà aviat. Els avanços socials fets fins ara no són prou sòlids per a progressar en un entorn social com els de les Balears sense una atenció i un suport coherent i constant de les institucions. Per tant, el futur del català a les Illes, si no s'esmena el camí que s'ha pres després de les eleccions, es pot veure seriosament compromès. □

Memòria DGPL (2001): *Memòria de la Direcció General de Política Lingüística, 2000*. Palma; Conselleria d'Educació i Cultura. Govern de les Illes Balears. També: <<http://dgpoling.caib.es/user/menuweb/actuacions/dgpl2000/memo2000.htm>>.

— (2002): *Memòria de la Direcció General de Política Lingüística, 2001*. Palma; Conselleria d'Educació i Cultura. Govern de les Illes Balears. També: <<http://dgpoling.caib.es/user/menuweb/actuacions/dgpl2001/inici.htm>>.

— (2003): *Memòria de la Direcció General de Política Lingüística, 2002*. Palma; Conselleria d'Educació i Cultura. Govern de les Illes Balears. També a: <<http://dgpoling.caib.es/user/menuweb/actuacions/dgpl2002/portada03.htm>>.

Riera Font, Antoni (dir.) (2003): *Informe econòmic i social de les Illes Balears*. Palma, Sa Nostra Caixa de Balears.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

Full informatiu de la Direcció General de Política Lingüística. Palma, Conselleria d'Educació i Cultura (núm. 1, gener 2002 – núm. 8, març-abril 2003). També es pot consultar a: <<http://dgpoling.caib.es/user/menuweb/actuacions/full/menufullinformatiu.htm>>.

IBAE (1989): *La llengua de les Illes Balears*. Palma; Institut Balear d'Estadística. Govern Balear.

— (1993): *Taules sobre el coneixement de la llengua de la CAIB*. Palma; Institut Balear d'Estadística. Govern Balear.

— (2003): <<http://www.caib.es/ibae/ibae.htm>>.

MELIÀ, Joan (1999): «La situació lingüística a les Illes Balears: estat crític» en M. A. Pradilla (ed.): *La llengua catalana al tombant del mil·lenni*. Barcelona; Empúries.

— (2002): «La situació lingüística a les Illes Balears. Comentaris al voltant d'una enquesta». *Llengua i ús*, 25 (Tercer quadrimestre)

1. Els valors del 1986 procedeixen del Padró Municipal d'Habitants (IBAE, 1989), abraça la població de 6 i més anys i la pregunta es referia al grau de coneixença de la «llengua pròpia de les Illes Balears». Les dades del 1991 procedeixen del Cens de Població (IBAE, 1993), inclouen la població de 6 i més anys i la pregunta es referia a «la llengua catalana». Les dades del 2001 són encara provisionals i procedeixen del Cens de Població, que inclou la població de 6 i més anys i la pregunta es refereix a «la llengua catalana (varietats balears o altres)»; les dades d'aquest cens observades amb deteniment presenten grans contradiccions que fan que n'hàgim de posar en entredit la fiabilitat. Les dades del 2002 corresponen a una enquesta del mes de juny encarregada pel Govern, que inclou la població amb dret a vot i fa referència a la «llengua catalana» (Melià, 2002).

L'antiamericanisme europeu

Ludwig Marcuse

Cada país d'Europa té les seues queixes tradicionals contra Amèrica: una suma de molts conflictes del passat i de molta psicologia nacional de caire advers, que sobreviu a unes desavinences sempre efímeres. Aquesta tradició és actualitzada pels conflictes d'ara i per una psicologia actual (sota el rètol: «L'Amèrica») que, al seu torn, està destinada a ser més duradora que les tensions fugisseres del moment.

Malgrat que aquests antiamericanismes històrics i actuals són anglesos, francesos o alemanys, es pot parlar legítimament d'una comunitat europea en l'antiamericanisme, d'una comunitat de motius i d'una comunitat d'arguments (que són normalment de dues classes). D'aquesta comunitat forma part també l'animadversió russa, que no té cap matís específic, a tot estirar una intensitat peculiar, i que amaga un dels fets més importants: com s'assemblen, fins a quin punt semblen quasi bessons, els dos gegants del segle XX vistos des d'allò que una vegada fou Europa.

ELS DOS «ANTIS»

Tots aquells que pronuncien o escriuen els habituals discursos solemnes sobre l'amor i la pau s'obliden (deixant-se endur per l'entusiasme o la xerrameca) del fet que fins el dia que s'obriran les portes del paradís, existirà un odi molt valuós i una intolerància molt meritòria. La tolerància sense matisos és immoral. I la humanitat pot manifestar-se també en l'odi.

Hi ha hagut, i hi ha, un antiamericanisme noble. Per al hegelianista Josiah Royce, l'antiamericanisme era «l'Esperit autoalienat». Aquest «anti» provenia d'un ideal que havien anunciat —amb el nom d'Amèrica— Goethe, Heine i Nietzsche, Byron i Shelley. Hi ha un antimarxisme (a Europa i a Amèrica) que retrou a Amèrica que haja traït la seua missió: per exemple, ara a Alemanya, on Amèrica creia servir els seus interessos promovent forces antidemocràtiques. Aquest antiamericanisme és noble perquè mesura Amèrica segons els principis de la «Declaration of Independence».

De tota manera, aquesta mena de rigor aristocràtic amaga molta hipocresia i molta ignorància. Perquè es basa sobretot en la identificació ingènua de les consignes amb les realitats. La consigna és simple, la realitat complexa; amb aquesta identificació hom simplifica les coses. Per exemple, si es diu que la política de Pius XII és cristiana, el New Deal capitalista i l'estalinisme comunista, ja tenim magnífics pretextos per a fer valoracions, però res més.

Però fins i tot on l'antiamericanisme és una indignació autèntica, sadollada de coneixement –per exemple, a propòsit de l'oportunitat balafiada d'enfortir al cor d'Europa la voluntat de realització de l'idealisme alemany–, és només un petit clos sant enmig d'una fàbrica de propaganda no precisament santa, tèrbola i universal. Aquí es produeix: Amèrica com a boc emissari; la justificació personal a costa d'Amèrica; la victòria sobre Amèrica... i tot adobat amb enormes deliris de grandesa.

EL BOC EMISSARI IDEAL

El «Manual del Bundestag alemany» conté les biografies dels seus 420 diputats. Si es compara l'edició de 1949 amb la de 1952, si es compara allò que escrivien sobre si mateixos els diputats fa quatre anys i allò que hi han esborrat i afegit l'any passat, tindrem ben explicat el clima actual d'Alemanya.

El 1952 hom en va treure: «membre del partit democràtic», «membre d'un grup d'oposició a Hitler», i hi va afegir: «cap de districte». Un obrer metal·lúrgic esborrà el 1952 del seu passat: «Detingut al maig de 1933. Camp de Concentració de Dachau». Un hostaler eliminà el 1952 de la seua vida: «Després del 20 de juliol de 1944, empresonat temporalment». Una mestressa de casa hi suprimí el 1952: «Perseguida políticament després de 1933». Un alt funcionari del Partit Socialdemòcrata transformà la versió de 1949, «Expulsat de la funció docent per motius polítics», en aquesta altra versió el 1952: «Abandonà la funció docent el 1933 (a petició pròpia)». I un diputat del FDP arrodonia la declaració de 1949, «Participació en la Segona Guerra Mundial», amb aquesta explicació l'any 1952: «1936-1945, soldat (comandant de regiment)». Aquest tomb de les coses és ben conegut. Qui en té la culpa? Doncs, Amèrica. Aquesta resposta no ofereix cap mena de dubte, a Europa, ni cal tampoc demostrar-la.

El boc emissari ideal és el més feble i el més fort: aquell que no es pot defensar; i aquell contra el qual hom no pot defensar-se. Al primer hom li ho pot carregar tot, l'altre ho provoca tot. Amèrica és el boc emissari ideal. D'entrada, perquè és a tot arreu. Podem passar per alt Luxemburg o França, però Amèrica no. Molta gent no té cap relació amb Holanda, Itàlia o Grècia, però tothom té relació amb Amèrica. És el veí més poderós i massa visible de qualsevol. I per aquesta raó hom sap més d'Amèrica que de la resta del món (incloent-hi el propi país). Però és clar que amb qui millor relació tenim és amb qui viu ben lluny i amb qui, si de cas, intercanviem un «bon dia». És així com s'ha desenvolupat una mena d'odi global de classe contra la classe dominant, que és Amèrica. Amèrica no és

un capitalisme amb rics i pobres, és (rica o pobre) la classe explotadora de la Terra. D'aquesta manera, un americà és considerat (fora d'Amèrica) igual a potentat i explotador.

No és tant que Amèrica siga també escaient com a boc emissari per causa de les seues febleses. És feble en el seu mètode: dirigir Europa com si fos Amèrica. Dirigeix amb ajuda i amb arguments, i hom sap perfectament bé que no anirà més enllà: fins la retirada total o l'ocupació, els dos mètodes radicals possibles. La conclusió que hom n'extrau a Europa és del tot palesa en la tendència a coquetejar, sota la protecció d'Amèrica, amb l'enemic mortal d'Amèrica. Això no és tan fàcil d'entrellucar en l'alta política com en àmbits que hi tenen poc a veure i s'ofereixen a la vista més destapats. Un exemple flagrant d'aquesta pràctica de fer-la petar amb l'enemic del protector fou la representació de *La bona persona de Sezuan* de Brecht a Frankfurt. Brecht és un propagandista declarat i actiu de la Rússia actual, autor de poemes inequívocs en lloança de Stalin i els seus mètodes. La premsa de Frankfurt, com si no tingués ni idea de qui és Brecht, trobà elements cristians en la seua obra i s'aproximà a l'Alemanya Oriental amb la fórmula que l'art no té res a veure amb la política... a banda que el pobre Brecht seu entre dues cadires (per bé que no sols seu en una sola *cadira*, sinó que aquesta és més aviat un tron). Potser l'entusiasme per Brecht no hauria estat tan gran a Frankfurt si el *Neue Zeitung* (americà) de Berlín (que està infinitament més a prop d'Alemanya Oriental) no hi hagués enviat un crític que explicà a la ciutat algunes coses sobre la funció de Brecht i de l'exportació de les seues peces. Però això era una intervenció americana. Fou victoriosament rebutjada, la intervenció i Berlín. És en el terreny menys dissimulat de la política cultural on es pot estudiar avui millor l'antiamericanisme pràctic.

QUI ÉS ANTIAMERICÀ?

Tres anys enrere, els francesos es queixaven de les conserves americanes del Pla Marshall; deien que les hortalisses fresques eren més sanes. Aquests mesos molts alemanys es queixen del fet que no els han retornat encara les vil·les requisades. Dones de pilots americans expliquen que, a les botigues de queviures, les mestresses de casa alemanyes els miren amb cara de pomes agres. I a Roma, fa poc, un cotxer cridà amb menyspreu mentre passava davant de l'ambaixada americana: «Lladres!»... Les queixes, a tot arreu, sovintegen. Les cares de pomes agres no són cap raresa. Però aquesta mena de queixes i aquestes mirades no són el mateix que l'antiamericanisme.

L'antiamericanisme no és gaire freqüent entre els tramviàries, les perruqueres, les minyones i els xofers. En canvi, abunda bastant entre els periodistes, els professors i la gent de teatre.

Un dels nostres estudiants americans ens va escriure, fa ben poc, des d'una universitat alemanya la carta següent: «Naturalment hi ha a Amèrica, com a qualsevol país, coses que cal criticar, però encara no he sentit cap crítica intel·ligent a Amèrica, ací a Alemanya,

només mentides vulgars. Hom pot ben bé dir que a Alemanya l'element reaccionari és la intel·lectualitat. No caldria esperar que les capes il·lustrades fossen progressistes, liberals? Doncs a Alemanya els doctors són el grup més decadent i despòtic de la societat, car un títol acadèmic té ací massa pes. Hom pot dir que els alemanys van enderrocar els seus prínceps i n'han fet, dels senyors acadèmics, nous prínceps.» Jo matisaria aquesta generalització juvenívola sobretot en un punt, perquè pense que cal distingir entre els vells professors i els joves estudiants. I, d'altra banda, no és només a Alemanya que els ideòlegs són els portadors del verí de la ideologia.

Els intel·lectuals són, entre altres coses, també éssers que no poden viure sense una ideologia protectora, perquè hi estan avesats pel seu ofici: necessiten un boc emissari que siga culpable de tot; un dimoni que pugja justificar la seua existència, una mica problemàtica; un ninot de fira amb el qual puguen venjar-se sense perill (és a dir: ideològicament). Amèrica té avui, com a boc emissari i com a ninot de fira, el paper principal en la vida de bastants intel·lectuals europeus, que s'autojustifiquen d'aquesta manera. Amèrica ha esdevingut la paraula més imprescindible del lèxic europeu.

La venjança ha consistit, de sempre, a degradar Amèrica a la condició de nació bàrbara, però el fet és que mai no hi havia hagut tants motius per a aquesta pruija de venjança. Els deliris de grandesa europeus tenen necessitat d'Amèrica com a pretext il·lusori d'una grandesa que ja no existeix. La funció de l'antiamericanisme en mans dels intel·lectuals que tracten de justificar-se es veu molt bé en l'exemple dels exiliats que retornen, aquells que se n'anaren d'Europa a Amèrica i ara fan el camí de tornada. Tots tenien motius molt importants per a tornar «a casa»: no s'havien nacionalitzat; no havien après l'idioma; no guanyaven prou diners; no havien obtingut els honors que volien... Tot plegat, motius molt poderosos per a retornar, però no hi comptava, en cap cas, l'antipatia envers Amèrica que després al·legaven per a donar credibilitat moral a la seua decisió.

És la voluntat de presentar una necessitat com un acte de lliure decisió allò que fa que alguns que diuen que busquen a Europa recer davant de la barbàrie americana esdevinguen propagadors d'antiamericanisme.

LA IDEOLOGIA

Al llarg d'un parell de segles s'ha anat fent un bon treball de preparació.

A Alemanya, per exemple, Nikolaus Lenau, que es queixava que a Amèrica no hi havia vi ni rossinyols, i el psicoanalista Jung, segons el qual els americans eren europeus amb ànima d'indi i maneres de negre. El compendi més sintètic d'aquesta saviesa de doctes de cuina el trobem en un «Diccionari de Filosofia» molt difós. Ací la veu «americanisme» té el contingut següent: «Superficialitat, ritme apressat, sobrevaloració dels béns materials, aspiració il·limitada a aconseguir rècords, tendència al sensacionalisme, mecanització del treball i de la vida, aprofitament implacable de la naturalesa i l'energia humana». No tot el

que figura als llibres viu als caps. Però aquesta definició sí que és viva: als caps i fins i tot en algunes intel·ligències.

Et trobes davant d'un dels professors de filosofia més cultes i savis d'una de les universitats amb més anomenada. Es queixa de les formes d'expressió «americanes» que són a hores d'ara el més corrent i estès a les universitats alemanyes; i deplora també la ciència «americana». Si es vol saber quina és la diferència entre la forma d'expressió americana i l'alemanya, a la fi s'aconsegueix aclarir que és americana tota forma d'expressió que fa servir un to fort i que no té lloc en un petit cercle. I com a tret característic de la ciència americana s'addueix que hi manca el lligam espiritual. La paraula *americà* ha entrat a formar part del diccionari europeu de les coses negatives, com ara materialista, hostil a l'estat, ateu, nihilista o destructiu.

Encara més sorprenent és el fet que aquell «americanisme» (definit així) tinga també carta de naturalesa entre alguns americans. Així com les dones tenen tendència a mirar-se amb els ulls dels homes, també hi ha americans que es veuen amb ulls europeus. Quan, en el vaixell cap a Europa, els vaig llegir la definició (esmentada) a un matrimoni d'estudiants americans, només van posar objeccions a això de la «pressa» americana. El vespre anterior havíem vist al vaixell, que era francès, el vell film *Le jour de fête*, en el qual un carter rural francès, seduït per una pel·lícula sobre la rapidesa dels correus americans, tractava d'imitar-ne el ritme, i així caricaturava la «típica» agitació frenètica americana. Aquesta «pressa» americana és un espantall europeu. «I fora d'això, us sembla correcta la definició de l'*americanisme*?» No hi tenien res a dir. «Heu viatjat mai a l'estranger?» Era la primera vegada que sortien del país, cap a Europa. En el moment d'acomiarar-nos els vaig dir, de passada: «Quan els taxistes francesos us facen algun comentari sorneguer, recordeu la 'sobreevaluació dels béns materials' americana. Quan us mireu els periòdics il·lustrats i les pel·lícules alemanyes, penseu en la 'superficialitat' americana i en la 'tendència al sensacionalisme'. Quan viatgeu durant cent quilòmetres per una autopista europea qualsevol i tothom us passe al davant, no oblideu pas l'aspiració il·limitada a aconseguir rècords' americana.»

Cal guardar-se de demostrar més del que es vol demostrar. La definició és certa i no ho és. No és certa perquè implica que aquests trets tan lletjos distingeixen Amèrica d'Europa. És certa perquè, temps era temps, van distingir realment Amèrica d'Europa. Existí vertaderament una vegada un «americanisme»: en l'època en què Amèrica era el país encara poc cultivat dels pioners, per bé que després esdevingué més industrialitzat (també en el terreny de la cultura) que els països d'Europa. Mentrestant, Europa s'ha posat al nivell d'Amèrica i Amèrica ha retrocedit al d'Europa: «Europa» i «Amèrica» han esdevingut paraules sense referent en la realitat. Són idees que perviuen per la utilitat que tenen, no pel seu contingut de veritat.

Ara: la qüestió que mai no es planteja Europa és si encara existeix.

IL·LUSTRACIÓ

Té per regla general els seus límits marcats per l'interès d'aquell que ha de ser il·lustrat. Només en els casos més excepcionals és més fort l'interès per la veritat que l'interès pels interessos. Aquestes línies seran colpidores només per a ben pocs europeus, i potser seran estigmatitzades com a traïció perquè les ha escrites algú que està encara enamorat de l'Europa que morí durant la Primera Guerra Mundial i que és avui una de les mòmies més encisadores.

Ja no existeixen Europa i Amèrica. El que existeix és només aquest estadi de la civilització occidental que anomenem americana perquè va veure la llum a la colònia europea d'Amèrica. Europa i Amèrica són categories històriques; a part d'això, el costum benvolgut dels qui s'han fet grans ací o allà i que troben l'altre horrorós o bé una variació agradosa.

Qui s'ha fet gran a Europa, troba potser a falta a Amèrica les gandules de platja o les cadires amb tenderol a la vora de la mar, raó per la qual per a ell una *beach* no serà mai la platja. Potser trobarà a falta també a la impressionant Hihgway 101 de Califòrnia la vista dels aqüeductes romans, dels amfiteatres grecs i dels castells morescs que li fan tan agradós el trajecte des d'Arles cap a Montecarlo. Europa està sadollada de vida viscuda, Amèrica està despullada per a l'europeu, que ha de comparar. Un cert antiamericanisme té a veure amb el no compliment de les expectatives que s'havien covat a l'altra banda de l'oceà. Però Europa és avui una colònia de la seua colònia, i es troba en camí d'esdevenir ella mateixa una segona Amèrica.

Ara bé, si avui aquesta «Europa» molt imaginària –un museu que es creu una cultura viva– planteja l'exigència ideal a una Amèrica molt real (alerta: la realitat no és un judici de valor!) i exigeix que Amèrica acompleisca allò que ella no es troba en situació d'acomplir, la cosa no passa de ser (en el millor dels casos) un balbuceig de nen. Aquesta exigència ideal només pot ser plantejada per aquells americans que viuen encara de les millors tradicions del país: d'Emerson a Dewey. I no pot demanar: poseu Europa en ordre. Qui vulga posar ordre ha d'estar al seu torn ordenat.

Plantejada per europeus, l'exigència moral és molt més que una equivocació. És un atac, un atac molt amagat –però contra ells mateixos. És una autoinculpació (covarda). L'antiamericanisme és també autoodi europeu, una escissió del jo que pretén que el jutge i el condemnat són dos; i el condemnat es diu Amèrica. Són un i el mateix, per bé que cada dia apareguen llibres sobre Amèrica d'allò més arcaics, en els quals els autors ploren llàgrimes de cocodril sobre la tècnica americana, una tècnica que els imposa tant que, si els és possible, es fiquen dins de qualsevol gran màquina.

Amèrica fou durant molt de temps una mena de línia lateral de la dinastia Europa. Ara n'és la línia principal: és Europa, i molt menys i molt més, és l'Europa de mitjan segle XX. L'Europa que no és un cementiri sant, sinó la metamorfosi més recent del vell conegut. Tal com parlaven en el seu temps els grecs i els jueus de la poderosa Roma, així parlen avui molts europeus d'Amèrica... i pels mateixos motius. □

Traducció de Gustau Muñoz

Descentralització o revolució dels territoris? El cas francès i Espanya

Josep Vicent Boira

La recent i poc documentada polèmica que ha esclatat arran de les proposicions, conscientment ambigües, de Pasqual Maragall de crear una euroregió entre Catalunya, el País Valencià, Aragó, les Balears, Midi-Pirineus i el Llenguadoc-Rosselló ens ha posat davant una sèrie de constatacions a quina més dramàtica: la falta de pràctica en el debat sobre organització territorial, la fluixedat dels arguments emprats, el predomini de les acusacions purament partidistes, l'escassa utilització de dades objectives i la manca de referències al debat territorial en els països del nostre entorn. Perquè, per a haver encetat un debat real sobre l'organització territorial de l'estat espanyol, abans que res caldria haver fet una ullada a les tendències, no ja dels països d'estructura i pensament federal o federalitzant, sinó a aquells que tradicionalment més s'acosten al model espanyol. Aquest podria haver estat el cas francès. En canvi, cap de les dues parts no ha fet servir arguments reals sobre processos d'organització territorial que pogueren sustentar les respectives posicions, possible

indicació que tots dos estaven molt més interessats en els efectes polítics de la proposició —o del seu rebuig, tant se val— que no en l'estricta figura proposada. Tot i això, en aquest debat, Maragall té molta més raó que no José María Aznar. Allò que el líder socialista proposa no és més que una forma d'articular relacions transfrontereres, en tot cas discutible en la seua morfologia, però plenament coherent amb els processos que s'han engegat a Europa des de fa molts anys. L'enrenou a Espanya haurà sorprès més d'un francès: el fet d'incloure Midi-Pirineus i el Llenguadoc-Rosselló en l'euroregió sens dubte deu haver estat un fet poc transcendent en la dinàmica del país veí. Les euroregions són, allà, una realitat i el pensament que les sustenta, com veurem tot seguit, un debat gairebé quotidià en els cercles polítics i acadèmics. Tot el contrari que ací.

DESCENTRALITZACIÓ O REVOLUCIÓ DELS TERRITORIS?

El 17 de març de 2003, el Parlament francès, reunit a Versalles, votava el projecte de llei constitucional relatiu a l'organització descentralitzada de la República. Una de les principals divises de l'estat jacobí cedia el pas a la visió girondina. No sense resis-

Josep Vicent Boira Maiques és professor del departament de Geografia de la Universitat de València i director acadèmic de la Càtedra Ignasi Villalonga. És autor d'*Euram 2010. La via europea* (Premi Joan Fuster, 2002).

tències, però. Aquell mateix dia, seixanta senadors del grup socialista presentaven un recurs davant el Consell Constitucional francès, que al cap de poc es declarava incompetent per a pronunciar-se sobre la demanda. Així, el 28 de març, França deixava de ser oficialment l'estat més centralista d'Europa: l'article primer de la Constitució de la República Francesa proclama que l'organització de França és descentralitzada. Però encara hi ha més: l'article segon del projecte de llei constitucional preveu «le droit à l'expérimentation», que en poques paraules significa una ruptura de l'aplicació d'uniformitat segons el qual totes les col·lectivitats d'una mateixa categoria (regions, departaments o municipis) disposen de les mateixes competències, de les mateixes formes d'organitzar-se i de funcionar. Així, França no sols es declara un estat descentralitzat, sinó que hi inclou una via perquè determinades regions puguin, a títol experimental, exercir competències distintes de les generals del seu rang, després de la demanda prèvia de la regió interessada. Cal recordar que aquesta possibilitat d'asimetria en les competències, aplicada al cas espanyol, ha despertat atacs virulents de part de les posicions més centralistes.

Però març de 2003 és la culminació constitucional d'un procés legislatiu nascut molts anys abans i que ha anat variant, a poc a poc, l'organització territorial i administrativa francesa heretada de la Revolució. Si la primera llei relativa a les administracions municipals i departamentals data de 1789, i és de 1871 la llei sobre les institucions que els governen, no fou fins l'any 1955 que l'organització administrativa va canviar de forma radical, quan es van crear les 22 regions que conformen,

encara avui, la base de l'administració regional del país. La creació de les regions va comportar el naixement de la figura del prefecte regional (1964) i, molt més tard (1972), la creació dels consells regionals i dels consells econòmics i socials regionals. I tan sols el 1986 es convocaren les primeres eleccions amb sufragi universal directe als dits consells regionals.

Per damunt d'aquestes fites regionalitzadores, l'aparell administratiu francès s'ha anat dotant progressivament de lleis genèriques de caire descentralitzador. Més enllà dels primerencs intents de De Gaulle, amb el fracàs del referèndum de 1969 sobre regionalització i reforma del Senat, cal citar les lleis de 1982 i 1983 sobre descentralització i regionalització, la de 1984 sobre funció pública territorial, la de 1985 que preveia l'elecció dels consells regionals, la de 1988 de millora de la descentralització, la de 1992 sobre desconcentració, la de 1995 sobre ordenació territorial (el mateix tema que una altra de 1999), i així fins a la darrera, de 2003, sobre modificació del text constitucional. A més, caldria ressenyar les actuacions relacionades amb territoris específics de la República: la llei de 1991 relativa a l'estatus de Còrsega –regió des de 1970–, o la de 1999 que modifica el de Nova Caledònia.

En essència, en els darrers anys, tant sota François Mitterrand com sota Jacques Chirac, França ha avançat cap a una organització radicalment diferent de la dissenyada pels revolucionaris a la fi del segle XVIII. I no sense resistències de tot tipus. Entre les polítiques, la de jacobins declarats com Michel Debré –que fou, entre altres càrrecs, primer ministre de De Gaulle entre 1959 i 1962–, i el seu fill Jean-Louis, president de l'Assemblea Nacional, que

exemplifiquen l'oposició amb atacs contra l'«intégrisme décentralisateur» i contra el perill que, al seu entendre, significava la creació dels consells regionals, autèntiques «menaces sur l'unité de l'Etat et de la nation». Fet i fet, Michel Debré veia l'aplicació del sufragi universal per a l'elecció dels consells regionals com l'expressió d'una sobirania que podria ser oposada, i fins contrària, a la «nacional», un argument emprat també a Espanya des de posicions conservadores, que sovint contraposen les disset «sobiranies» a la sobirania per excel·lència: l'espanyola. Però la descentralització francesa també l'han vista amb preocupació destacats homes de la intel·lectualitat francesa, com ara Yves Lacoste. Aquest geògraf defensava, en un article publicat en *Herodote* l'any 2001,¹ l'estratègia centralitzadora amb París com a punt nodal, amb l'argument que, en un món globalitzat, França havia de poder competir amb la resta de capitals mundials i això tan sols es podia fer des de la dimensió demogràfica i econòmica d'una urbs com París. Lacoste carrega en aquell article contra la coneguda tesi de *Paris et le désert français*, el famós llibre de Jean-François Gravier de 1947 que acusava la capital d'esprémer la substància de la resta de ciutats i territoris de França per aconseguir la seua vitalitat. Fet i fet, Lacoste argumenta que el model funciona precisament a l'inrevés: és París, la ciutat que ha assolit talla mundial, la que finança realment les regions de la nació. Així mateix, carrega contra la tesi de Michel Rocard sobre la colonització interior de França de 1966. El geògraf francès defensa, per contra, la preeminència de París i la seua contribució positiva al futur de França, i veu l'autonomia regional com el resultat d'una

aliança implícita entre un pensament neo-marxista basat en el model centre-perifèria (que en essència aplica el mecanisme explicatiu a la dualitat París-regions) i una dreta provincial i antigauillista.

Amb aquesta introducció espere haver mostrat com l'estat francès va canviant de mica en mica la seua concepció de l'organització territorial, tant amb governs d'esquerra com de dreta. Alguns podran argumentar que aquest procés realment és una senzilla reacomodació del poder, una decisió funcional i tindran raó, però alguns altres debats ens fan sospitar que, per sota d'un moviment descentralitzador que realment no qüestiona en cap moment l'*hexàgon* francès i que en canvi, pot incrementar-ne la viabilitat amb aquesta mena d'ajustaments tècnics, hi ha també una autèntica revolució francesa —la revolució dels territoris—, que tard o d'hora es plasmarà en mesures legals del cos administratiu de la República. Per a mostrar-ho, examinaré dos documents recents sobre la relació entre l'estat i els territoris. Dues fites importants, al meu entendre, que ens mostren l'abast d'aquesta nova revolució francesa: l'emergència de les regions a l'estat jacobí per excel·lència. Més que no per la seua gosadia intrínseca —no són tampoc una gran novetat en el pla teòric—, aquestes mesures es destaquen en efectuar la comparació amb el cas espanyol.

«AMENÁGER LA FRANCE»
(2000)

L'any 2000, la Délégation à l'Aménagement du Territoire et à l'Action Régionale (DATAR), organisme oficial de la República creat el 1963 per treballar en el camp

de l'ordenació territorial, presentava un document prospectiu sota el títol *Ame-náger la France de 2020*.² La DATAR responia així a una demanda del govern francès de 15 de desembre de 1997 sobre el futur del govern del territori. Més enllà del contingut tècnic de l'informe, ens interessa la seua dimensió innovadora en la forma d'entendre l'organització territorial francesa i les relacions estat-regions. El document parteix dels profunds canvis que pateix Europa en els ordres econòmic, tècnic, sociològic i cultural per a assenyalar un resultat fonamental: el retorn del territori al centre del debat sobre l'organització de l'estat. Aquesta emergència del factor territorial s'articula en quatre noves realitats: en primer lloc, l'escala europea, nacional i transnacional, que assumeix el paper d'espai d'integració i d'acceleració de la recomposició territorial; en segon lloc, l'escala macroregional o interregional, on cal efectuar una recombinació de la xarxa regional a partir dels projectes europeus i mundials; en tercer lloc, l'escala local, que cerca l'associació de municipis en allò que a França es denomina «projets d'agglomérations et de pays», entesos com a espais d'acció i de gestió sustentats fins i tot en un reconeixement administratiu i, per últim, l'escala d'allò quotidià (barris de ciutats, municipis rurals). En cada cas, la DATAR proposa una estratègia i, per a totes elles sumades, una actuació general. D'aquestes escales d'acció, ens n'interessa una per damunt de les altres, perquè materialitza un nou esperit territorial desconegut a Espanya i que afegeix un element de novetat respecte al procés descentralitzador del nostre estat. Ens referim a la dimensió macroterritorial, allò que DATAR anomena «ensembles interrégionaux».

Segons el document, és la realitat interregional, el sumatori de diferents regions franceses, la que ha de constituir el referent territorial de concepció i de definició per als serveis i les infraestructures estratègiques de França i per a la construcció de l'armadura urbana de la nació. El que defensa l'informe és que les regions franceses no poden ser l'àmbit de concepció i de planificació de grans estructures organitzadores del territori, sinó que seran les agrupacions d'aquelles regions franceses les que, en canvi, sí que hi podran actuar de base. Amb aquesta finalitat, la DATAR identifica a França sis grans conjunts regionals: el Grand Est (a grans trets, l'Alsàcia, Lorena, Franc-Comtat i Borgonya), el Grand Sud-Est (Roine-Alps, Provença, Alps-Costa Blava, Llenguadoc-Rosselló, a més de l'Alvèrnia i Còrsega), el Grand Sud-Ouest (Aquitània, Midi-Pirineus i el país de Llemotges), l'Ouest Atlantique (Bretanya, País del Loira i Poitou-Charrentes), Le Nord (Nord-Pas-de-Calais) i el Bassin Parisien (Illa de França, Centre, Normandia, Picardia i Champagne-Ardenes). Més enllà de la discussió sobre la composició concreta de cada gran zona, ens interessa destacar que la DATAR recomana fer servir aquests conjunts interregionals per a dissenyar una part de les polítiques públiques de l'estat francès. En el cas espanyol, seria tant com dir que la política d'infraestructures i de grans serveis estratègics d'Espanya hauria de ser dissenyada sobre agrupacions interregionals nascudes d'una estructura urbana, econòmica i social particular. En altres paraules, que l'arc mediterrani o la regió econòmica de l'est peninsular són la base territorial per a les decisions estratègiques de l'estat. Veurem algun dia aquesta recomanació

nàixer d'un organisme públic de l'estat espanyol com és la DATAR a França?

Fet i fet, per davant de la teoria, a França ha funcionat la pràctica. Avui, parafraçant un article publicat al gener de 2003,³ podem dir que, per exemple, les regions de l'oest són «terre de coopération». Jean-Georges Texier mostra en aquest article com, des de fa anys, institucions socials, públiques i privades, de caire econòmic i empresarial, cultural i acadèmic, de les regions del Grand Ouest (essencialment Bretanya, País del Loira i Poitou-Charentes amb extensions cap a Normandia o Aquitània) cooperen amb una perspectiva pràcticament desconeguda en el cas espanyol: recompondre els territoris per adequar-los a la nova escala d'actuació interregional i canviar la lògica de les fronteres regionals per la lògica de les fronteres sectorials. D'aquesta manera, podem ressenyar l'actuació conjunta dels consells econòmics i socials regionals de l'Arc Atlàntic francès (Baixa Normandia, Bretanya, País del Loira, Poitou-Charentes i Aquitània) des de 1990, els acords de col·laboració entre els ports de Brest, Lorient, Nantes, Saint-Nazaire i La Rochelle –amb l'ampliació dels de Bordeus i Baiona– dins l'Associació de Ports del Nord-oest Atlàntic des de 1994, la conjunció d'actuacions de les cambres de comerç de la zona que va de Normandia a Aquitània des de 1995, els acords de cooperació i col·laboració entre Bretanya, País del Loira i Poitou a conseqüència del desastre de l'*Erika* i de les tempestes de l'any 1999, la creació de l'associació Réseau des Universités de l'Ouest Atlantique el 2001 –una mena de xarxa universitària Joan Lluís Vives–, i així fins a disset institucions amb personalitat jurídica que agrupen societats, organismes i ins-

titucions de la façana oriental francesa que han generat més de cent programes de col·laboració interregional. Tot un exemple a seguir, especialment pel que fa a les motivacions d'aquesta cooperació: actuar com un *lobby* que pugui influir en els plans econòmics i de dotacions francesos i europeus, intercanviar experiències i informacions i assolir la dimensió suficient per a articular i portar endavant projectes ambiciosos.

«UNA NOUVELLE POLITIQUE
POUR LA FRANCE»
(2003)

El segon document que comentem és la nova resposta de la DATAR a la demanda del primer ministre Jean Pierre Raffarin, feta a l'octubre de 2002, sobre quines haurien de ser les noves orientacions de govern en matèria d'ordenació territorial. El 29 de gener de 2003, el comitè estratègic de la DATAR, compost per una trentena de persones procedents de la política, l'empresa, la universitat, la societat i la funció pública, remetia el seu informe al primer ministre, amb un títol ben indicatiu: «Une nouvelle politique de développement des territoires pour la France».⁴ En essència, l'informe proposava un fet sense precedents en el panorama del país veí: invitava Jean Pierre Raffarin a una «véritable stratégie de rupture» i un «changement de perspective» en la política territorial i d'ordenació tradicional de l'estat, massa ancorada en un joc de suma zero entre París i la província. El preàmbul de l'informe no pot ser més directe: «L'avenir finit par arriver et le modèle français donne des signes évidents d'essoufflement».

Cal comentar, però, alguns extrems interessants del document. En primer lloc, dins les noves prioritats que França hauria de fer seues amb relació a Europa, hi destaca la intensificació de les «coopérations à l'échelle des petites Europe et des espaces transfrontaliers». Amb l'expressió «petites Europe», la DATAR defineix els conjunts de cooperació territorial, transfronterers, que afecten els territoris pertanyents almenys a dos països de la Unió agrupats en funció d'afinitats econòmiques, geogràfiques, ambientals o culturals, en definitiva, una mena d'euroregions. En aquest sentit, el document recorda al primer ministre Raffarin la posició privilegiada de França amb relació a l'arc atlàntic, l'arc mediterrani, l'arc alpí i altres espais transfronterers europeus i la necessitat d'intensificar les actuacions de cooperació interregional. La DATAR adverteix que aquestes «petites Europe» són la materialització del pensament de la Unió en qüestió de territori: grans corredors europeus articulats com a eixos de desenvolupament transnacional i estructurats al voltant d'importants infraestructures de transport multimodal que incrementen la cohesió social i territorial del continent. En segon lloc, la DATAR recomana dotar França de metròpolis de rang europeu —a més de París— amb capacitat de dinamitzar les economies regionals respectives. I en aquest darrer aspecte es fa una pregunta que, a Espanya, seria impensable: «nos unités territoriales, de la commune à la région, ont-elles la taille suffisante pour répondre aux enjeux de rayonnement et d'ouverture à cette échelle nouvelle de l'Europe?». La resposta és negativa i, per això, una de les recomanacions de la DATAR és intensificar les polí-

tiques i les iniciatives d'agrupació i de cooperació entre col·lectivitats, en particular en els esglaons intermunicipals i interregionals. D'aquests dos tipus de cooperació ens interessa avui l'interregional que, segons el comitè estratègic, podria adoptar fins i tot «de nouveaux instruments de droit», és a dir, crear noves entitats jurídiques al costat de les tradicionals dels municipis, els departaments i les regions. L'aldarull aixecat a Espanya per la proposta de Pasqual Maragall no tindria sentit a l'estat veí perquè, en definitiva, allò que hi ha sota aquesta recomanació és la dificultat cada vegada més gran de fer coincidir els límits administratius regionals amb els grans espais interregionals que naixen de les noves dinàmiques econòmiques, socials i polítiques produïdes al si d'Europa. Però, com hem dit en altres llocs, Espanya ha creat un model territorial propi: obertura de les fronteres exteriors de l'estat, però impenetrabilitat de les fronteres autonòmiques. Així, la rotunditat amb què es defensava tradicionalment el *limes* exterior de l'estat ha passat als *limes* interiors o autonòmics en els darrers anys. La proposta de França és, doncs, impensable ací: agrupar col·lectivitats locals (regions, per exemple) i atorgar a aquesta agrupació fins i tot una carta jurídica pròpia amb instruments legals *ad hoc*.

D'entre els punts destacats de l'informe, parlem-ne d'un darrer: les deu orientacions recomanades per a una nova política d'ordenació del territori a França, aixoplugades sota tres grans apartats: mesures que han d'acompanyar la descentralització, d'altres que preparen els territoris per a les noves dimensions d'Europa i, per últim, les que ajuden a «coproduir» l'or-

L'ESCÀNDOL ESPANYOL:
LA NEGACIÓ DEL DIÀLEG
ESTAT-COMUNITATS
AUTÒNOMES

denació del territori. Entre les orientacions, algunes són interessants: recentrar l'actuació de l'estat en les seues prioritats, constituir la regió com el pivot de la coherència territorial, inventar nous *partenariats* de projecte dins les «petites Europe», reforçar els pols de competitivitat francesos a escala europea o sostenir la dimensió europea de les regions-metròpolis del país. En resum, atorgar a les regions i sistemes urbans de França les possibilitats de competir a l'escala europea, reforçant el protagonisme de la resta de ciutats que no són París i de regions que no són Ile-de-France.

El document de la DATAR recull, per acabar, un punt que a l'estat espanyol és, avui, pedra d'escàndol. Paga la pena reproduir-ne el paràgraf sencer: «...il paraît logique que les régions soient parties prenantes à la conception des documents de planification nationaux et européens. La création d'un lieu de dialogue officiel entre l'État et les régions paraît nécessaire, par exemple sous la forme d'une *conférence des exécutifs régionaux*, afin de renforcer le partenariat dans l'élaboration du cadre de cohérence des politiques publiques». Cal dir que el destacat és del text oficial. A Espanya, la proposició d'una conferència de presidents de govern autonòmics, amb capacitat de coordinar les polítiques públiques amb el govern central, seria despatxada amb impropis antifederalistes i acusacions d'anticonstitucionalitat. Paradoxalment, cal dir que l'ordenament constitucional espanyol defineix, des de 1982, instruments semblants als proposats el 2003 pels francesos. Però la realitat és que mai no s'han fet servir de forma adequada.

La darrera proposta de la DATAR sobre conferències de governs regionals ens mena a l'altra tesi d'aquest escrit: els moviments reformistes de França en matèria d'ordenació regional i de descentralització, en el termini relativament breu d'una o dues legislatures, i si res no canvia a Espanya, poden ultrapassar l'elogiat, amb desmesura, model de les autonomies. Ancorat avui en una dinàmica immobiliària i escassament reformadora, i per acció decidida dels successius governs centrals i també d'alguns regionals, no s'ha arribat, vint-i-cinc anys després de la Constitució, a desenvolupar plenament els principis que el mateix ordenament constitucional establia en matèria de cooperació regional i de relacions amb l'estat. I com a mostra, analitzem el treball realitzat pels instruments creats a l'efecte: les conferències sectorials i les comissions bilaterals de negociació estat-comunitats autònomes.

Pel novembre de 2002, el Ministeri d'Administracions Públiques (MAP) publicava l'informe anual –corresponent a l'any anterior– pel que fa a les actuacions de les conferències sectorials i les comissions bilaterals de cooperació.⁵ Aquestes figures legals són –o caldria dir, haurien de ser–, la materialització de la cooperació entre l'estat i les comunitats autònomes tant en l'àmbit multilateral (les conferències sectorials), com bilateral (les comissions).

L'origen exacte de les conferències sectorials es troba en la LOAPA (Ley Orgánica de Armonización del Proceso Auto-

nómico), aprovada al juny de 1982. Segons l'article 8, les conferències sectorials entre ministres i consellers autonòmics naixien per «assegurar l'actuació coherent i coordinada dels poders públics», així com per intercanviar punts de vista i examinar de forma conjunta els problemes de cada sector i les actuacions dirigides a corregir-los o eliminar-los. La llei recollia l'obligació de reunir les diferents conferències sectorials, si més no, dues vegades a l'any. D'elles, el Tribunal Constitucional (Sentència 76/1983, de 5 d'agost) n'ha destacat la necessitat per a fer compatibles els principis d'unitat i autonomia en què se sustenta l'organització territorial de l'estat espanyol. Haurien de ser, doncs, la materialització de l'esperit de cooperació i col·laboració entre el poder central i el regional i, a hores d'ara, l'únic espai de diàleg plenament «constitucional» entre Madrid i les capitals autonòmiques i, també, entre les capitals autonòmiques mateixes.

La primera conferència sectorial creada fou la d'agricultura i desenvolupament rural (1983), i després vingueren les de turisme (1984), la del Pla Nacional sobre Drogues (1985), consum (1987), habitatge (1987), medi ambient (1988), afers europeus (1988), afers socials (1989), etcètera. Altres dues foren creades mitjançant sengles lleis orgàniques reguladores del sector: la d'educació (1985) i la de transports (1987). Després han seguit més conferències, fins a les vint-i-cinc que avui dia hi ha, les dues darreres les del joc i de la justícia (de 1999).

Pel que ens interessa ara, fixem-nos en el funcionament de les tres conferències que afecten l'organització territorial de l'estat: la de l'habitatge i urbanisme, la d'infraestructures i ordenació del territori

i la de transports. Segons la teoria emanada del Tribunal Constitucional, aquestes conferències periòdiques entre el ministre i els consellers autonòmics tenen la missió de deliberar sobre normes i programes, articular la cooperació en matèria territorial entre l'estat i les regions, coordinar les polítiques sectorials i homogeneïtzar els criteris tècnics que nodreixen l'actuació pública, així com examinar i deliberar sobre els criteris de distribució dels pressupostos de l'estat i, molt important, «articular la participación de las Comunidades Autónomas en los asuntos que sean objeto de tratamiento en las Comunidades Europeas, tanto en la fase de formulación de la posición española como en la ejecución de las políticas comunitarias». Així doncs, les conferències sectorials haurien de ser el complement del procés de transferències i de descentralització, el mecanisme efectiu de diàleg entre estat i regions sobre polítiques públiques, el lloc per a compartir i discutir criteris d'actuació, l'espai administratiu on les comunitats autònomes poden intercanviar necessitats i problemes i coordinar les respectives posicions davant Brussel·les. En resum, les conferències sectorials esdevenen una peça central en el disseny de l'organització territorial de l'estat descentralitzat espanyol. Almenys en la teoria. Però, i en la pràctica?

Fem una ullada al funcionament de les tres conferències que afecten el territori de l'estat espanyol, sempre a partir de les dades de la memòria oficial ressenyada. Els resultats no poden ser més decebedors. La conferència sobre habitatge i urbanisme s'ha reunit, des de l'any 1992 i fins l'any 2001, en catorze ocasions. La conferència de transports en sis, i la conferència sectorial d'infraestructures i ordenació del terri-

ritori tan sols en tres. Tenint en compte que la primera de les reunions és, per definició, la de constitució oficial, l'àmbit de diàleg i cooperació entre l'estat i les regions pel que fa a habitatge i urbanisme, ha estat convocada set vegades menys del que marca la llei; la de transports, quinze menys i la d'infraestructures i ordenació territorial, setze (va ser creada el 1993). Però és més decebedor encara l'anàlisi del darrer quinquenni. La conferència sectorial d'habitatge i urbanisme s'ha reunit entre 1997 i 2001, tan sols tres vegades. La de transports, tres més i la d'infraestructures no s'ha reunit ni una sola vegada en el darrer lustre. Ni una sola vegada. La darrera ocasió que es van reunir el ministre del ram i els consellers autonòmics per tractar els aspectes relatius a infraestructures de l'estat i a la política de cooperació i coordinació amb les comunitats autònomes en matèria d'ordenació territorial va ser l'any 1993.

La memòria del MAP ens permet una segona anàlisi, a més de la quantitativa. De què van parlar els comissionats reunits en les (poques) ocasions que s'han vist les cares? I encara més: quins foren els participants?, quantes comunitats hi participaren?, quina ha estat, doncs, la utilitat de les conferències?

Durant l'any 2001, la conferència d'habitatge i urbanisme es va reunir una vegada per tractar el tema del Pla de l'Habitatge 2002-2005. Les dues reunions de la conferència de transports van servir per a estudiar les línies bàsiques de la reforma del sistema ferroviari espanyol en el marc de les normatives europees. Com que la conferència d'infraestructures i ordenació territorial no s'ha reunit des de 1993, no hi ha res a dir. Entrem, doncs, en una d'a-

questes reunions. Triem per exemple la conferència de transports que el 14 de febrer de l'any 2001 va reunir els consellers autonòmics i el ministre de Foment. Què hi tractaren? L'acta de la reunió es impagable, perquè traspua el paper que els distints governs de l'estat han atorgat a àmbits de coordinació regional com aquest. Aquell 14 de febrer de 2001 es reuniren a Madrid, per part del govern central, el ministre de Foment, el secretari i subsecretari d'Infraestructures, el secretari general tècnic, el director general de Transport per Carretera i el director general de Ferrocarrils. Per les comunitats autònomes, hi van participar els consellers –i de vegades viceconsellers o directors generals–, de totes les comunitats autònomes. L'ordre del dia tenia dos punts tan sols: la discussió sobre la reforma del sistema ferroviari espanyol i la seguretat dels passos a nivell. Després d'una breu intervenció del ministre, el secretari d'estat d'infraestructures va plantejar el cos del discurs referit al primer punt: els reptes del nou model ferroviari, la reforma necessària per a harmonitzar la xarxa amb l'europea i la necessitat d'impulsar el transport ferroviari. Un dels aspectes essencials en aquest procés de reforma era, a parer del senyor secretari d'Estat, el Programa d'Infraestructura (PI) 2000-2007. Les raons eren evidents, com recull l'acta: «el Plan de Infraestructura 2000-2007 tiene un importante apartado que apuesta por potenciar la Red de Alta Velocidad –conectando todas las capitales de provincia mediante un sistema radial con Madrid–, así como las Cercanías y la mejora de las infraestructuras de la red convencional» (*Boletín Oficial de las Cortes Generales*, Senado, Serie I, 15 de juny de 2001, núm. 218, p.14). Heus ací que dels

tres aspectes meritoris del PI 2000-2007, un és, ni més ni menys, que el manteniment, el reforç i la modernització de la xarxa radial de ferrocarrils de l'estat espanyol. Això és dit amb una rotunditat i una naturalitat que fa feredat. L'acta recull, lògicament, la reacció d'alguns dels consellers presents. El de Catalunya va expressar la seua insatisfacció amb la definició radial del sistema, com també el conseller andalús, que advocava per un sistema transversal i especialment per la comunicació d'Almeria i Múrcia amb l'eix mediterrani. En una línia semblant es pronunciaren els consellers asturià, l'aragonés, molt crític amb la falta de referències a la connexió entre l'Atlàntic i el Mediterrani per la línia València-Saragossa-Logronyo-Pamplona-País Basc, i el de la comunitat foral de Navarra, que defensava la complementarietat de la xarxa radial i transversal i recordava la importància del corredor navarrès d'alta velocitat que connectara la línia Madrid-Barcelona amb la «Y» basca. Per cert, l'acta de la reunió no recull cap intervenció del conseller valencià respecte a l'afer de la radialitat. També va pronunciar-se, però, el conseller de Madrid que, en una intervenció molt conseqüent, va dir: «En cuanto al sistema radial expresó que, si sólo pudiera haber un sistema, sería el menos malo...». Evidentment, per a Madrid no sols és el sistema menys dolent, sinó que és el més convenient.

El secretari d'Estat va haver de prendre la paraula novament per defensar-se de les (tèbies) recriminacions i va argumentar: «Sobre la radialidad del sistema, manifestó que éste ha sido el originario y en una segunda fase, se completará con ejes transversales». Eixos transversals que, en el millor dels casos i sent conseqüents amb les

paraules del senyor secretari d'Estat, començaran a construir-se o modernitzar-se a partir de 2007, una vegada finalitzat el Pla d'Infraestructures vigent.

És aquesta sessió de la conferència de transports representativa d'una forma d'encarar les relacions estat-regions? Dissortadament, em pense que sí. Al capdavall, es tracta d'un àmbit de confrontació, més que no de diàleg multilateral. El secretari d'Estat comunica als consellers la realitat del Pla d'Infraestructures de l'estat per als anys 2000-2007. Els consellers, alguns, el critiquen. Cadascú torna a casa sense cap més resultat. I això quan les conferències es reuneixen i quan els consellers convocats hi van! Perquè la memòria del MAP certifica que el País Basc ha estat absent de les conferències sectorials convocades l'any 2001 en 37 ocasions, seguit de Navarra (17 absències), el País Valencià (15), Cantàbria (12) i Canàries (11). Les comunitats que més vegades hi assistiren foren Extremadura, Castella i Lleó i Aragó. Catalunya, com Astúries i Andalusia, hi faltaren tan sols quatre vegades. La notable absència de bascos s'explica, potser, pels problemes polítics derivats de la tensió Espanya-Euskadi. Però com explicar el comportament dels representants valencians, la tercera comunitat més absentista? I el de la resta, de desinterès, manca de resultats pràctics, subordinació política? Inutilitat, comptat i debatut, de l'únic instrument «constitucional» de diàleg estat-regions.

En resum, l'anàlisi del nombre de reunions mantingudes en aquest darrer decenni en sectors fonamentals per a l'organització territorial de l'estat com són ara l'habitatge, l'urbanisme, els transports, les infraestructures o l'ordenació de l'espai

certifiquen que el sistema autonòmic espanyol, lluny d'incorporar nous mecanismes de discussió, diàleg i debat entre l'estat i les comunitats autònomes –com sí que es planteja ara a França–, no ha estat capaç ni tan sols de fer servir aquells mecanismes que són inherents a l'ordenament constitucional derivat del text de 1978. És paradoxal que aquells que s'omplen la boca defensant la Constitució no la vulguen fer servir en tots els seus extrems. Això vol dir que a Espanya no funcionen aspectes tan importants –si més no relacionats amb el territori i el disseny del sistema d'infraestructures–, com la participació de les comunitats autònomes en les tasques estatals i en les polítiques comunes, ni ha estat resolta la integració dels problemes regionals en els interessos de tot l'estat, ni tampoc s'ha donat cap comportament cooperatiu entre les administracions públiques ni, per últim, davant Europa pot escoltar-se la veu i l'opinió dels executius autonòmics. Si la llei atorga a les conferències sectorials el paper d'òrgans polítics en els quals s'institucionalitza la col·laboració i la coordinació voluntària entre els distints membres governamentals que coexisteixen a l'estat descentralitzat espanyol, l'anàlisi dels resultats pràctics d'aquelles conferències en el decenni 1992-2001 i pel que fa al territori i a l'organització regional, mostren que alguna cosa falla en aquest estat de les autonomies nostre.

Però si els mecanismes de cooperació multilateral no han funcionat, què ha passat amb els bilaterals entre l'estat i cada comunitat autònoma? Tan sols un parell d'apunts. La comissió bilateral Estat-Comunitat Valenciana no es constituí fins el 10 de juliol de l'any 2000, la penúltima de tot l'estat. Cal dir que la primera a constituir-

se fou l'andalusa, un llunyà 1987. I, en segon lloc, quines han estat les comissions bilaterals més actives? Doncs la navarresa (amb 20 reunions des de 1984 i fins 2001), la catalana (amb 15) i la canària (amb 11). Això, entre altres consideracions polítiques sobre el paper de soci governamental de CiU i de Coalició Canària, ens indica que algunes autonomies han preferit el diàleg bilateral amb l'estat per a tractar els temes que l'afecten i han negligit les possibilitats –minses, és cert–, que atorgaven les conferències sectorials. És un indicador més que la cooperació multilateral no existeix en la pràctica a l'estat espanyol.

Esperem que França no prenga com a model del seu futur regional el cas espanyol. Més prompte podia ser al contrari: caldria retrobar la vella tradició afrancesada de la societat espanyola i estar molt atents al que es cuina a la casa dels veïns del nord. □

1. Yves Lacoste (2001), «Géopolitique des grands villes». *Herodote*, 101, pp. 3-9.
2. *Aménager la France de 2020. Mettre les territoires en mouvement*. (Guigou, J-L., dir.) DATAR, 2000.
3. J-G. Texier (2003), "Les regions de l'Ouest, terre de coopération". *DATAR*, 7, pp. 51-59.
4. «Une nouvelle politique de développement des territoires por la France: contribution au débat sur la décentralisation, l'Europe et l'aménagement du territoire. Contribution au débat sur la décentralisation, l'Europe et l'aménagement du territoire». Comité Stratégique de la Datar, DATAR, 2003.
5. *Las conferencias sectoriales. Las comisiones bilaterales de cooperación. Informe anual 2001*. Ministerio de Administraciones Públicas, Madrid, novembre del 2002.

L'evolució recent de la biologia

De les seqüències genòmiques a la biologia de sistemes*

Evelyn Fox Keller

Com a historiadora i filòsofa de la ciència, m'interessen molt els canvis de direcció de la recerca científica, especialment en biologia: com apareixen i com modifiquen les nostres preguntes, la nostra comprensió i les nostres expectatives. I ha estat potser inevitable que durant els darrers anys m'haja fixat en els canvis que tenen lloc ara mateix, sota els nostres peus, ja que sembla que visquem un dels majors cataclismes de la biologia. Tractar de ser historiadora del present significa, per descomptat, enfrontar-se amb tota mena de perills. En èpoques emocionants com la nostra, potser el més greu és que la història va molt més ràpida del que una estudiosa (almenys alguna com jo) pot escriure.

Un dels meus últims llibres¹ intenta traçar la trajectòria del concepte de gen des del redescobriments de les lleis de Mendel el 1900 fins a la presentació de l'esborrany de la seqüència del genoma humà l'any 2000: un segle exacte. El llibre és tant una celebració de la productivitat del

concepte de gen al llarg d'un segle com una mena d'argument apassionat a favor de la necessitat d'avançar en el que jo anomeno el segle *més enllà* del gen. Estic d'acord amb William Gelbart, biòleg molecular a Harvard, quan diu que «a diferència dels cromosomes, els gens no són objectes físics sinó només conceptes que han adquirit molt de bagatge històric durant les darreres dècades» i «podria ser que hàgem arribat al punt on l'ús de la paraula *gen...* més aviat fes nosa a la nostra comprensió.»

Alguns biòlegs moleculars feren una lectura antigenètica del meu llibre, però això em sembla un error. Jo propose que si el segle XX ha estat el segle del gen, el XXI serà amb tota probabilitat el de la genètica, o millor, el dels sistemes genètics. Vull explicar la diferència perquè em sembla molt important. Entenc per *genètica* l'estudi del processat de l'ADN durant la construcció del fenotip, mentre que els *gens* són les entitats que històricament s'han considerat com les partícules de l'herència. Amb el primer terme em referesc a les interaccions bioquímiques que hi ha subjacents a la construcció de l'organisme, mentre que el segon fa referència a un esquema conceptual hipotètic.

El principal bagatge històric del concepte de gen es remunta a la visió d'aquest com la unitat bàsica (l'àtom) de la vida.

Evelyn Fox Keller (Nova York, 1936) és professora d'Història i Filosofia de la ciència en el programa «Ciència, Tecnologia i Societat», del Massachusetts Institute of Technology (MIT) des de 1992. Ha rebut, entre altres distincions, una MacArthur Fellowship i el seu darrer llibre és *Making Sense of Life: Explaining Biological Development with Models, Metaphors, and Machines* (Harvard University Press, 2002).

Però què és un gen? El cas és que els biòlegs moleculars usen diverses definicions i les necessiten totes. Segons una d'aquestes definicions, el gen és un segment específic d'ADN, una tirallonga de nucleòtids, que passa intacte de generació en generació. Però quins són els segments d'ADN que es poden considerar com un gen? Els que codifiquen proteïnes? O cal incloure-hi aquells que codifiquen per a petits fragments d'ARN que són crucials per a la regulació, però que mai no són traduïts a proteïna? Segons un altra definició, un gen és la seqüència codificadora que correspon a una proteïna particular —una seqüència que per als organismes superiors existeix com a tal només en forma d'ARN missatger (ARNm), després que aquest haja estat madurat i processat. Una molècula d'ARNm que correspon a la proteïna en qüestió només existirà quan els segments de les seqüències originals d'ADN hagen estat escindides i enganxades en l'ordre adequat. Només podem dir que aquesta molècula existia *en potència* en l'entitat cromosòmica. Encara són més problemàtiques aquelles proteïnes que es construeixen a partir d'ARNm que han estat modificats de forma específica en estadis del desenvolupament particulars (per exemple, per inserció de diversos nucleòtids): no és possible trobar una seqüència d'ADN que corresponga a aquestes proteïnes. Així, quan preguntem quants gens hi ha en el genoma humà, la resposta variarà, potser dos o tres ordres de magnitud, en funció de la definició que usem.

Al contrari que amb els gens, sabem què és l'ADN —podem llegir-ne la seqüència de nucleòtids i observar-ne la remarkable estabilitat en el curs de les generacions. Però la lliçó més important que

hem après és que el *significat* de qualsevol seqüència d'ADN s'estableix a través de relacions. És a dir, a l'hora d'interpretar el desenvolupament o les malalties, el que importa són els patrons d'expressió genètica i aquests patrons estan sota el control d'un aparell regulador tremendament complex, que no es pot predir només a partir de la seqüència.

LES PERSPECTIVES FRUSTRADES

La història de la genètica començà amb grans expectatives sobre els poders exploratoris que podia tenir una unitat de l'herència material i particular: l'estructura d'aquesta unitat explicaria l'estabilitat intergeneracional, com es produïen els caràcters individuals (o fenotip) i com es guiava el desenvolupament individual amb tal refinament i destresa. És clar que, en gran part, tot depenia del que fos aquesta entitat, el gen, i una part significativa de l'esforç científic en la primera meitat del segle es va dedicar a la investigació de la seua naturalesa material. Com tothom sap, aquesta recerca va culminar amb l'anunci triomfal de Watson i Crick el 1953 de l'estructura en doble hèlix de l'ADN. I, sorprenentment, amb els èxits de la primera biologia molecular semblaven vindicades per complet totes les presumpcions amb les quals començà el segle, nascudes a partir de poc més que de la ignorància i l'esperança. A la meitat del segle es dissiparen totes els dubtes que quedaven sobre la realitat material del gen. A més, semblava que l'origen de l'estabilitat intergeneracional es trobava en la mateixa estructura d'aquest material, perquè pareixia

que el procés pel qual es duplica la doble hèlix era suficient per a explicar la increïble estabilitat amb què els trets es transmeten, sense modificacions i a través de moltes generacions. Més remarcable era encara que la seqüència de nucleòtids –disposada d’una manera que recorda un programa informàtic– semblava contenir no sols la informació genètica que especifica totes les proteïnes necessàries d’una cèl·lula (o organisme), sinó també un programa –el programa genètic– per a guiar el desenvolupament futur de l’organisme complet. Amb la identificació de l’ADN com el material genètic, i d’una seqüència específica de nucleòtids com el gen, aquesta entitat tant de temps hipotètica estava a punt de convertir-se en un concepte fundacional capaç d’unificar tota la biologia. És ben sabut que el progrés que seguí aquests descobriments inicials fou espectacular i, després de la dècada de 1970 i la invenció de l’ADN recombinant, no ha deixat d’accelerar-se la velocitat a què s’ha acumulat la informació i les tècniques noves.

Paga la pena remarcar, no obstant això, que el progrés durant els darrers vint-i-cinc anys, l’era postrecombinant, ens explica una història per ell mateix, i aquesta és més aviat diferent de la de la primera època, la de les glòries inicials de la biologia molecular. Els impressionants avanços de la genètica molecular durant el darrer quart de segle han erosionat sense parar la confiança que els primers arquitectes de la genètica havien aportat al seu camp d’estudi, i que els inicis de la biologia molecular semblaven vindicar de forma tan palmària. De fet, això és tan cert que ací estem nosaltres, després d’un segle de genètica, incapaços de definir amb precisió què és un gen o què fa.

Pense que el final del segle XX ha estat un d’aquells moments rars i meravellosos en què l’èxit ens dóna lliçons d’humilitat. Pot ser que, de tots els beneficis que ens ha llegat la genòmica, la humilitat siga a la llarga la contribució més gran. Durant cinquanta anys ens hem tranquil·litzat nosaltres mateixos creient que desvelàvem el *secret de la vida* en descobrir la base molecular de la informació genètica. Estàvem convençuts que, si podíem descodificar el missatge de l’ADN, entendríem el *programa* que fa d’un organisme el que és. En definitiva, que la seqüència de nucleòtids contenia l’explicació de la vida. I ens meravellàvem de la simplicitat de la resposta. Avui, tanmateix, el que ens meravella no és la simplicitat dels secrets de la vida, sinó la complexitat. És fantàstic que la genòmica estructural ens done les eines necessàries per a enfrontar-nos amb el nostre propi orgull, eines que ens poden mostrar els límits de la visió amb què començarem.

GEN, UN CONCEPTE PER REVISAR

De fet, les dades acumulades durant el darrer quart de segle ens indiquen que, des del principi, la càrrega que havia de suportar el gen era massa pesada. Una única entitat havia de garantir l’estabilitat intergeneracional, ser el factor responsable dels trets individuals i, al mateix temps, l’agent director del desenvolupament de l’organisme. Amb la maduració de la biologia molecular, ha estat cada vegada més fàcil de discernir que tal càrrega no era gens pràctica –potser, fins i tot, era impossible. La nostra comprensió dels papers interpretats pels gens durant els processos cel·

lulars i organísmics s'ha substanciat en nous tipus de dades recollides en les darreres dècades. D'aquesta manera s'ha fet evident fins a quin punt el pes de la càrrega excedia el que qualsevol entitat individual podria suportar raonablement i, per tant, la conveniència que el pes fóra distribuït entre molts participants diferents del joc de la vida. Fins i tot agafant aquestes càrregues per separat, sembla que l'evolució les haja distribuïdes cadascuna d'elles entre jugadors diferents. Per exemple, hem après que, per si sola, l'estructura de l'ADN *no* és capaç de garantir la fidelitat d'una generació a l'altra: això exigeix l'ajuda d'una complicada maquinària d'edició, correcció de proves i reparació. L'estabilitat intergeneracional és el resultat d'un complex procés dinàmic continu, de la mateixa manera que la capacitat de tal procés és en si un assoliment evolutiu complex. Encara és més sorprenent que ens comencem a adonar que aquests mecanismes no mantenen només la fidelitat sinó que també determinen els límits de la fidelitat, perquè disparen altres mecanismes que generen de forma activa una variabilitat genètica sota condicions d'estrès.

De la mateixa manera, necessitem revisar les nostres visions sobre què fa un gen. No sols s'ha fet tremendament complicada la nostra vella noció basada en la correspondència «un gen-un tret», sinó fins i tot la més recent, «un gen-un enzim». Fa molt que se sap que la velocitat de la síntesi de proteïnes requereix una regulació cel·lular. Però s'ha fet evident que fins i tot la qüestió de quins tipus de proteïnes s'han de sintetitzar es respon, almenys en part, pel tipus i estat cel·lular. En organismes superiors, la seqüència d'ADN no es tradueix automàticament

en una seqüència d'aminoàcids ni, al seu torn, és suficient per a indicar-nos quines proteïnes es produiran en una cèl·lula donada o durant un determinat episodi del desenvolupament. Com la responsabilitat de mantenir la fidelitat, aquesta funció també es distribueix entre molts participants involucrats en la regulació posttranscripcional. És clar que totes les molècules de proteïna i ARN que participen en aquesta regulació d'ordre superior han de ser també sintetitzades i, per tant, en algun sentit *codificades* per l'ADN. I, sense dubte, és el reconeixement d'aquesta necessitat el que sosté l'assumpció general d'un *programa genètic* que ho dirigeix tot. Però això ens porta de nou a la paradoxa de l'ou i la gallina. I, parlant d'ous, la nostra experiència amb la clonació ens ha ensenyat la necessitat imperiosa de *reprogramar* de forma adequada l'ADN si el que es vol es produir un organisme viable, i alhora ens demana repensar l'assumpció d'un programa inscrit en l'ADN. El que necessitem és un concepte molt més dinàmic, com és el de programa *distribuït*. En aquest cas, els diversos components —ADN, ARN, proteïnes— funcionen alternativament com a instruccions i com a dades.

Per acabar, mencionaré diverses troballes recents que cauen fora del paradigma genètic, i que per això ens retornen al problema que més preocupava els embriólegs de fa cent anys. Aquest no és el problema de l'estabilitat genètica sinó el de l'estabilitat del desenvolupament —és a dir, la robustesa conspícua dels processos de desenvolupament i la seua capacitat de mantenir la trajectòria malgrat les inevitables vicissituds ambientals, cel·lulars o, fins i tot, genètiques. S'ha de revisar el llenguatge de la genètica per a abarcar tot això o

necessita complementar-se amb conceptes i terminologies diferents? Els enginyers, per exemple, han desenvolupat un joc d'eines conceptuals per a dissenyar sistemes —com ara avions o ordinadors— en els quals la fiabilitat és el primer i més important dels requeriments. Com a tal, l'aproximació dels enginyers és complementària a la dels genetistes. El propòsit de l'enginyer és mantenir els seus sistemes dins de la trajectòria prevista, mentre que el genetista tradicionalment ha fet que els seus sistemes se n'eixiren de la trajectòria de maneres fàcilment observables. És a dir, històricament la identificació i la caracterització de gens s'ha fet a través de l'aparició d'efectes fenotípics observables com a conseqüència de les mutacions. Per definició, tal aproximació no és adequada per a l'estudi de la robustesa i el que jo proposec és que els genetistes haurien d'agafar prestats i treure profit d'alguns dels conceptes i termes desenvolupats en l'estudi de l'estabilitat dinàmica dels sistemes d'enginyeria per tal d'ampliar la seua pròpia caixa d'eines conceptuals.

CAP A UNA BIOLOGIA DE SISTEMES?

Em sembla que hauria d'haver esperat un any o dos a escriure el llibre. Fa només dos o tres anys, encara hi havia molt pocs genetistes moleculars disposats a renunciar al paradigma del reduccionisme genètic. Però sembla que ara mateix els biòlegs duen a terme un canvi de paradigma. De la nit al matí, els Departaments de biologia han començat a pujar al vagó de la *biologia de sistemes*. En el meu llibre vaig donar les gràcies al Programa del Genoma Humà

per aquest canvi i potser em vaig avançar —especialment perquè encara no s'ha produït de forma efectiva. En qualsevol cas, els agraïments estaven justificats. I ara mateix podria citar molts testimonis d'això. Però recordaré només que el Departament d'Energia dels Estats Units (DOE), un dels llocs on va nàixer el projecte de seqüenciació del genoma humà, ha llançat una nova iniciativa anomenada «Reunim els genomes en el programa de la vida»: ² «L'aspiració de la nova biologia és construir una comprensió dels sistemes vivents nova, global i profunda [...] el paradigma actual [reduccionista, lineal] no serà suficient [...] cal augmentar les investigacions actuals amb una aproximació de *sistemes*.» Després d'haver ajudat de forma decisiva a desmuntar el genoma, el DOE ara s'embarca no sols en el projecte d'ajuntar-ne les peces sinó que pretén retornar-li la vida. Com ells mateix proclamen, «el coneixement de les funcions de tots els gens d'un genoma, per se, no ens portarà la comprensió dels processos d'un organisme vivent.» En algun moment ens hem adonat, doncs, que el genoma tot sol, de fet, no és viu. En algun moment, doncs, hem après que la *vitalitat*, com fa temps ens recordava Linus Pauling, no està en les molècules sinó en les relacions entre elles. I com assenyalen els nous arquitectes del programa del DOE, «necessitem saber com es relacionen aquestes parts entre elles.» En altres paraules, necessitem una biologia de sistemes. De forma similar, fa uns mesos l'Institut Tecnològic de Massachussets (MIT) acollí la primera conferència anual de la nova «Iniciativa per a la biologia computacional i de sistemes» (CSBi). El seu objectiu és posar els fonaments per a tractar les entitats biològiques com siste-

mes vivents complexos i no com una amalgama de molècules individuals.

Però, d'on ve l'impuls per a anar cap a aqueixa biologia de sistemes? Tot i reconèixer els mèrits i el llegat de la seqüenciació del genoma humà, hi ha un sentiment generalitzat que la fase reduccionista de la recerca genètica ha acabat. Com ha dit encertadament Steven Brenner, «la seqüenciació del genoma humà representa una culminació del reduccionisme químic» i ara «necessitem avançar.» Hi ha una mena de desil·lusió: el genoma seqüenciat no ens ha dit qui som. No obstant això, la genètica molecular ens ha donat durant dècades quelcom més que meres llistes dels components dels organismes. També ens ha donat, i això és remarcable, noves eines per a anar més enllà de les parts individuals —o siga, eines per a demostrar la complexitat de la dinàmica cel·lular. La primera conseqüència d'aquests avenços tecnològics ha estat una allau de dades. Com va dir Sydney Brenner fa uns anys, «no sembla haver-hi límits en la quantitat d'informació que podem acumular i avui, al final del mil·lenni, ens enfrontem amb el problema de què fer amb tota aquesta informació.» Però, a més, hi ha un altre efecte: com més aprenem sobre com funcionen juntes les parts, i sobre la varietat de mecanismes epigenètics d'herència, la situació sembla més confusa i la necessitat de trobar noves eines d'anàlisi i noves formes de parlar més imperiosa. Brenner suggereix que «la primera tasca intel·lectual del futur és la construcció d'un marc teòric adequat per a la biologia.» I jo afegiria que una tasca igualment urgent és construir un marc lingüístic més apropiat, un que ens porte més enllà del paradigma de la construcció del tot a partir de les

parts i que comence a acomodar la construcció històrica de les parts i els tots que és el tema central de la biologia evolutiva.

Perquè aquest canvi de paradigma tinga lloc realment, els investigadors també necessiten confiar en l'existència d'una ruta alternativa. I aquesta confiança l'han donada els desenvolupaments tècnics de la informàtica, així com la proximitat de tota la disciplina de l'anàlisi computacional que ha emergit en els darrers anys per abordar les quantitats massives de dades complexes.

Ara bé, què entenem per biologia de sistemes? Per començar diré que és un concepte a l'espera de definició. El terme en si es remunta a Von Bertalanffy en la dècada de 1930, que va escriure amb certa modèstia: «la noció de sistema pot veure's senzillament com un terme més autoconscient i genèric per a la interrelació dinàmica dels components.» Avui, tanmateix, els defensors de la biologia de sistemes tenen més feina per davant però són menys modestos: volen, tant de forma literal com figurada, tornar a recompondre Humpty Dumpty i alberguen moltes esperances d'aconseguir-ho. Tal i com s'usa ara, el terme és massa plàstic i polièdric, parteix d'una àmplia gamma d'habilitats i promet un espectre igualment ampli de resultats, fins a arribar a la propaganda extravagant. És un cant de sirena per a científics de disciplines que la biologia experimental ha usat poc tradicionalment, com són ara l'enginyeria, les ciències de la computació, la física o les matemàtiques. Em recorda als sis personatges a la recerca d'autor de Pirandello. De tota manera, mai abans no s'havia demanat com avui les habilitats dels informàtics, matemàtics i físics des de la biologia. Amb un diferència important en aquesta mena de reencar-

nació de la biologia matemàtica (o computacional): per primera vegada en la història són els mateixos biòlegs els que estableixen els termes de la demanda. Reclamen d'aquests nous reclutes ajuda per a integrar i donar sentit funcional a les dades que es deriven dels triomfs més recents de la biologia. Però què hi ha del «marc conceptual apropiat» que demanava Brenner? D'on esperem que es derive? I com serà aquest marc?

BIOLOGIA I FÍSICA

No tinc cap bola de vidre que m'ajude a respondre aquestes preguntes però em sembla que hi ha bons candidats i puc recórrer a la història per a il·luminar una mica el futur i fer alguns comentaris sobre les promeses més probables. Un dels candidats prové d'una disciplina que ha estat històricament l'àrbitre tradicional de la teoria en les ciències naturals: la física. De fet, per a molts científics, les paraules teoria i física són virtualment sinònimes. Així doncs, no és gens sorprenent que l'any passat un grup de físics teòrics interessats en biologia reunits en un simposi celebraren el «sentiment creixent que l'estat mental de la física serà fonamental per a arregar la collita de l'era postgenòmica.» Arreu del món molts físics i matemàtics veuen les ciències de la vida com un nou camp on exercir o, com ha dit un periodista, tenen *bio-enveja*. Alguns diuen que els físics van buscant formes de recuperar glòries perdudes, altres suggereixen un objectiu més pragmàtic: els diners estan ara en la biologia. O podem dir-ho d'una manera més elegant: ací és on ara es troba l'acció científica i intel·lectual. Si el segle

passat fou de la física, el nou segle, se sol dir, pertany a la biologia.

També s'ha remarcat que el pas de la física a la biologia no és tan senzill: hi ha una separació cultural entre ambdues disciplines, físics i biòlegs tenen objectius i tradicions diferents, fan tipus de preguntes diferents i busquen tipus de resposta diferents. De fet, no és la primera vegada en la història que els físics i els matemàtics han anat cap a la biologia cercant problemes nous. Però la història de tals esforços és una mica trista, si més no en termes de la perspectiva de construir ponts entre ambdues cultures. Els biòlegs han mostrat normalment poc interès pels esforços de «teoritzar» la seua disciplina, fins i tot els ha causat indignació. Aparentment aquest ja no és el cas: pertot arreu hi ha col·laboracions entre biòlegs, físics i matemàtics. S'observa una possibilitat de finançament creixent de projectes que exploren les aproximacions matemàtiques i computacionals a la biologia. Hi ha més publicacions i més programes de formació. A diferència dels seus precursors, aquests estan ubicats en Departaments de biologia experimental més que en Departaments de matemàtiques o ciències de la computació. L'efecte net de tot això, juntament amb l'assequibilitat creixent de la informàtica, és l'inici d'una cultura completament nova, que és alhora teòrica i experimental.

BIOLOGIA I TRANSFORMACIÓ EPISTEMOLÒGICA

Si realment va emergint una nova biologia matemàtica, ens aportarà no sols capacitats noves sinó també valors epistèmics nous, i

originarà una disciplina que s'assemblarà només de forma fugaç als esforços passats per fer en biologia el que les matemàtiques havien fet per la física: fer de la biologia una ciència teòrica com la física. Tanmateix, promet més una transformació dels mètodes, dels objectius i del territori epistemològic dels esforços del passat que la vindicació dels errors anteriors. Quins són per a mi els trets clau d'aquesta transformació?

De primer, els esforços més reeixits en modelització suggereixen la revisió del significat de paraules com ara *essencial* i *fonamental*. Molt sovint, les particularitats accidentals de l'estructura biològica són fonamentals. Així, si els físics han d'ajudar a forjar un marc teòric apropiat, han de repensar algunes dels seus supòsits epistemològics més bàsics (per no mencionar la seua arrogància tradicional). El fet és que la biologia provoca una disrupció seriosa en totes les nostres hipòtesis habituals sobre el que s'ha de considerar profund o fonamental, sobre el que s'ha de considerar com explicació o, fins i tot, el que considerem com a progrés.

En segon lloc, els sistemes biològics, com sabem, són extraordinàriament complexos però, de nou a causa de l'evolució, són complexos de formes ben diferents de la complexitat dels sistemes físics. Per un cantó, sempre són inevitablement jeràrquics. D'acord amb això, la noció familiar d'emergència, emanada de la dinàmica no lineal dels sistemes uniformes (gasos, fluids o retícules), no és adient. El punt central és que la manca d'homogeneïtats i les particularitats ordenades dels sistemes biològics són essencials per al seu funcionament i no es poden ignorar. De fet, ignorar-les és arriscar-se a la mateixa irre-

llevància biològica que ha estat el destí històric de la majoria dels models matemàtics en biologia.

En tercer lloc, a causa del caràcter de la complexitat biològica, els models útils dels sistemes biològics tendeixen a no ser matemàtics en el sentit usual del terme. Més aviat, solen ser computacionals. Ni tampoc són aquests models un trampolí cap a una teoria final. Dit d'una altra manera, la biologia teòrica no serà formulada amb unes quantes equacions diferencials, sinó en un complex desordenat d'algorismes, sistemes enormes d'equacions diferencials, anàlisis estadístiques i simulacions. Aquesta mena de models només es poden formular amb èxit a través d'una relació íntima d'anada a –i tornada de– l'experiment. De fet, de vegades pense que el millor ús de la paraula *model* en biologia és com a verb.

Finalment, les distincions entre pur i aplicat, entre teòric i pràctic –distincions tan bàsiques en la nostra visió contemporània de la física– també han de canviar, sobretot com a conseqüència de la tecnologia mateixa que ha generat la recollida de tantes dades. La tecnologia de l'ADN recombinant ha permès la intervenció en la dinàmica interna del desenvolupament. Ha transformat els marcadors genètics en manetes per a efectuar canvis específics. La mateixa tecnologia que ha aplanat el camí per a la biologia teòrica simultàniament també ha fet de l'enginyeria genètica una realitat i un negoci. La biologia s'ha transformat en una ciència pràctica durant el mateix procés en què s'ha fet teòrica: de fet, és quasi impossible de desembullar ambdós termes.

Clarament, el model tradicional de la física matemàtica o teòrica –invocat no sols en el passat sinó també per molts au-

tors contemporanis— no és en la seua concepció original ni aplicable ni apropiat. La qüestió és què podem salvar d'aqueix model.

BIOLOGIA I ENGINYERIA

El segon candidat —i en molts aspectes el més prometedor— per a subministrar el nou marc teòric ve de les ciències de la computació, del nostre afer amorós actual amb la imatge de l'organisme com un ordinador i de la biologia com una ciència digital. Em sembla més prometedor precisament perquè de tota la riquesa d'eines pràctiques que han fornit les ciències de la computació per a pensar en sistemes interactius, les seues eines i metàfores, ens han acostat molt més a la complexitat dels sistemes biològics que els models tradicionals de la física teòrica. Però estic segura que es comet un error seriós en donar importància excessiva als aspectes digitals del processament genètic, i en passar per alt la natura fonamentalment analògica de la química subjacent a tot aquest processament.

Ací també hi ha una lliçó de la història que cal aprendre. Com a científics, la nostra forma de pensar en els fenòmens que no entenem és, com sempre ho ha estat, i com ha de ser per força, a través de la comparació d'allò desconegut amb allò conegut. Així, la imatge de l'organisme com una màquina es remunta a la teorització més antiga sobre la naturalesa de la vida —l'única cosa que ha canviat és què pensem que és una màquina. Fent construccions a partir de politges, bombes hidràuliques, rellotges, màquines de vapor, hem exhibit una ingenuïtat extraordinària en la

fabricació de màquines cada vegada més versàtils i més inspiradores. En el passat ha estat molt instructiu comparar l'organisme amb aquestes màquines, de la mateixa manera que és fer-ho ara amb les nostres màquines més modernes. Però no seria massa raonable suposar que ens ha abandonat la nostra ingenuïtat. De fet, els nostres millors informàtics competeixen en la construcció de les màquines més semblants als organismes vivents i ho fan, una vegada més, buscant la inspiració en la biologia.

Així, doncs, incorporem les imatges i els termes de la informàtica per ajudar-nos a pensar sobre les propietats sistèmiques de les cèl·lules i els organismes, però sense oblidar que aquests sistemes biològics contenen encara alguns estratagemes que ensenyar als nostres enginyers. Molta gent proposa que la biologia de sistemes hauria de mirar per afinitat més cap a les ciències de l'enginyeria que cap a les ciències físiques, i potser tenen raó. Però no oblidem que els nostres enginyers encara no han fabricat un sistema que siga alhora autodissenyat i autogenerat, un sistema que podríem qualificar de viu. No dic que això siga impossible, però els ordinadors actuals, els avions de darrera generació o els sistemes d'Internet més sofisticats no estan en aquesta línia.

CONCLUSIÓ

Què costarà tornar-li la vida, al genoma? No ho sé, però si hagués de fer una aposta, em fixaria atentament on són els límits actuals tant del disseny en l'enginyeria com de la ciència genòmica. I preguntaria als científics i enginyers més avançats: hem

dedicat prou de temps a animar aquests sistemes? Hem donat prou importància a la dinàmica temporal d'aquests sistemes? Hem dedicat prou atenció al metrònom dels nostres sistemes de regulació? És suficient pensar en els gens com a interruptors connectats o desconnectats, o cal que els genetistes, com els seus col·legues neurocientífics, comencen a examinar el ritme precís d'aquestes connexions i desconexions, tant respecte les unes de les altres com de la dinàmica temporal dels processos globals de les cèl·lules?

Tot plegat són simplement suposicions: la meua bola de vidre està més aviat entelada. Però no hi ha dubte que la bio-

logia molecular postgenòmica requereix nous mètodes d'anàlisi i nous marcs conceptuals. Digueu-ne si voleu biologia de sistemes, si bé què és exactament això només ho esbrinarem mentre avancem. □

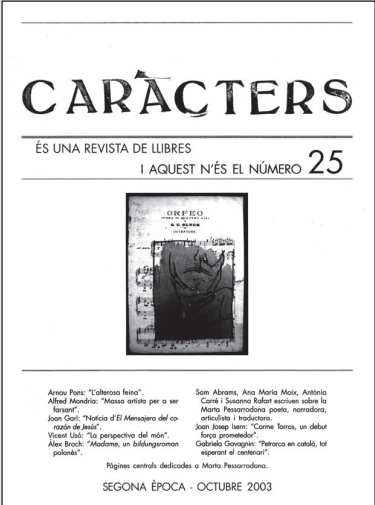
* Versió de la conferència pronunciada en el curs «1953-2003. Cinquanta anys d'exploracions biològiques. Homenaje a Stanley L. Miller» (UIMP, València), adaptada i traduïda per Juli Peretó.

1. *The Century of the Gene* (Cambridge MA, Harvard University Press, 2000). *El siglo del gen. Cien años de pensamiento genético* (Barcelona, Península, 2002).
2. Vegeu: <<http://doegenomestolive.org/pubs/CompbioVisions-4.pdf>>

CARÀCTERS

REVISTA DE LLIBRES

Núm. 25 Octubre 2003

Arnau Pons: «L'alterosa feina»

Alfred Mondria: «Massa artista per a ser farsant»

Joan Garí: «Notícia d'El Mensajero del corazón de Jesús»

Vicent Usó: «La perspectiva del món»

Pàgines centrals dedicades a Marta Pessarrodona

Àlex Broch: «Madame, un bildungsroman polonès»

Joan Josep Isern: «Carme Torras, un debut força prometedor»

Gabriela Gavagnin: «Petrarca en català, tot esperant el centenari»

GENER 2004 : NÚM. 26
Pàgines centrals dedicades a Jordi Sarsanedas

Publicació Trimestral:
Gener · Abril · Juny · Octubre

Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana
Av. Blasco Ibáñez 32 - 46010 València Tel.: 96 386 40 90 Fax: 96 386 44 93 E-mail: Vicent.Alonso@uv.es

Filosofia i normativitat en l'obra de Josep Lluís Blasco

Antoni Defez

De nobis ipsis silemus

FRANCIS BACON

Escriure sobre Josep Lluís Blasco (Sagunt, 1940-València, 2003) m'és una empresa estranya, difícil. Part de la dificultat és de tipus personal: encara se'm fa rar discutir o simplement presentar les seues idees sense tenir-lo al davant, sense poder-li endevinar les reaccions en aquella cara de senador romà que feia. La dificultat, però, té també un altre tombant: Josep Lluís Blasco no fou un filòsof amb una obra original, en el sentit d'aquell que elabora un pensament que es desmarca d'altres estils de filosofar, aportant tesis substantives pròpies. No, els seus mèrits foren uns altres: divulgar i analitzar nous modes de pensament —és el cas de l'anomenada

filosofia analítica— en un temps en què el panorama filosòfic espanyol estava dominat per l'ús franquista del tomisme i d'Ortega, o bé repensar autors de la tradició com ara Descartes, Hume o Kant. És més, a aquest tarannà del seu treball caldria afegir una altra dificultat: Blasco fou un pensador estrictament acadèmic, i això fa que a l'hora de presentar la seua aportació filosòfica siga necessari rastrear en materials dispersos, típics de la investigació universitària, i quasi entre línies, l'enorme perspicàcia del seu pensament.

Doncs bé, del que em propose tractar ací —cosa que faré de manera acrítica i simplement expositiva, ja que cap interès tindria ara un cerimonial de la discrepància— és una qüestió que, al meu parer, sempre fou cabdal en les seues reflexions: la relació entre filosofia i normativitat. A l'efecte, prendré com a fil conductor les tesis centrals del seu discurs de recepció com a membre de l'Institut d'Estudis Catalans el 1999, discurs que té un títol tan significatiu per aquest tema com *La llibertat de la raó*.¹ El motiu de procedir així és que

Antoni Defez i Martín (València, 1958) és professor titular de Filosofia a la Universitat de Girona. És autor de nombrosos treballs publicats en revistes especialitzades i ha participat en obres col·lectives de temàtica filosòfica com ara *Acerca de Wittgenstein* (València, 1993), *Minar con cuidado. Escepticismo y filosofía* (València, 1994), *Compendio de epistemología* (Madrid, 2000), *Teoria del coneixement* (Barcelona, 2001) i *Història del pensament filosòfic i científic* (Barcelona, 2001).

aquest text no sols és un dels darrers que Blasco va escriure, sinó que també és una de les ocasions en què Blasco més obertament presenta la seua posició, cosa d'altra banda comprensible: ni aquell acte, ni l'auditori permetien una mera exposició acadèmica, sinó més aviat demanaven qui aquell que era acollit per la institució expliqués la pròpia opinió respecte als temes que durant molt anys havien estat objecte del seu treball, en concret, la teoria del coneixement o l'epistemologia. Blasco, en contra de temptacions positivistes o científistes, no en feia cap distinció, tot pensant que l'important era la reflexió filosòfica sobre el coneixement.

En aquesta obra Blasco analitza la llibertat exclusivament des d'una perspectiva epistemològica, és a dir, s'ocupa només de la funció que té la llibertat en el coneixement humà o, si es vol, en l'activitat cognitiva de la raó, aquella activitat que pretén obtenir creences vertaderes adequadament justificades. I així, i en contra de la concepció d'arrel teològica *in veritate libertas*—la veritat és condició de possibilitat de la llibertat—, concepció que depenia de la coincidència entre els predicats de l'*ens* (els transcendents medievals) *unum, bonum, verum*—dit breument: que la veritat és una, bona i que coincideix amb l'*ens* de màxima realitat, a saber, déu—, la seua proposta és invertir l'eslògan i afirmar *in libertate veritas*, és a dir, que és la llibertat, i no a l'inrevés, allò que és la condició de possibilitat de la veritat.

Per als qui coneixen la història de la filosofia, aquesta apel·lació a la llibertat ha de resultar força significativa. D'una banda, perquè d'aquesta manera Blasco pretén mostrar com la constitució de la teoria del coneixement exigeix l'autonomia de

la raó, la separació entre filosofia i teologia;² de l'altra, perquè aquesta apel·lació a la llibertat de la raó pretén ser també un intent de rectificar la manera com majoritàriament s'ha fet la teoria del coneixement al llarg del segle XX. Efectivament, durant la centúria passada fou una constant entre els epistemòlegs—recordem que fou anomenada moltes vegades «el segle del llenguatge»— ocupar-se del coneixement no com un sistema de judicis o creences, és a dir, d'actes cognitius que realitzen els subjectes, sinó com un sistema de proposicions—bé científiques, bé quotidianes—, intentant esclarir les propietats epistèmiques (veritat, falsedat, justificació adequada, etc.) d'aquestes proposicions preses una a una, o dels sistemes de proposicions, les teories. En realitat, el segle XX no sols fou el segle del llenguatge, sinó també el segle de «la mort del subjecte», circumstància que afectà fins i tot la teoria del coneixement, ja que les epistemologies dominants—les epistemologies analítiques— foren epistemologies sense subjecte. Doncs bé, Blasco es mostra escèptic sobre el futur d'aquesta ruta, i agafant el guant de la recent teoria de les virtuts epistèmiques, el defensor més conegut de la qual seria E. Sosa, proposa que l'epistemologia retorne al passat en allò que aquest passat té d'aprofitable, a saber, l'anàlisi de la justificació epistèmica i del coneixement com a propietats de les activitats cognitives dels subjectes que coneixen. Blasco en moltes ocasions es declarava postpostmodern, és a dir, modern, i aquesta crec que en seria una bona prova.

Tenint en compte tot això, no és estrany que Blasco acompanye aquesta proposta amb comentaris que sols un epistemòleg simpatètic amb el paradigma de la

Modernitat podria enunciar: per exemple, que siga un problema real que no s'hagen trobat procediments epistèmics per a determinar amb seguretat absoluta la veritat o la falsedat de les nostres proposicions o creences, és a dir, per a conjurar la hipòtesi del geni maligne cartesià. No la possibilitat que tot fos un somni o que els humans puguen ser cervells en una cubeta connectats a un superordinador —aquesta hipòtesi per a ell estaria mancada de significació, i amb això Blasco donaria per bones les crítiques de Kant a l'idealisme metafísic o les d'aquells analítics que impugnaven la idea de la prioritat de llenguatge dels *sense-data* respecte al llenguatge d'objectes—, sinó la hipòtesi que no hi ha manera de demostrar que el món siga tal com ens el representem, essent sempre raonable pensar que hi ha un hiatus entre com és el món i com nosaltres diem que és.

Doncs bé, acceptada la raonabilitat del problema i comprovat el fracàs de tot intent que persegueix la certesa absoluta, aleshores sembla que només hi ha un camí: la versemblança. Efectivament, ja que les nostres creences no poden ser indubitablement o infal·libles, ni tan sols unes quantes que puguen funcionar com a fonament indubitable de la resta, ens haurem de conformar amb la fiabilitat. En altres paraules: les nostres creences, tant les científiques com les quotidianes, són fal·libles i, no obstant, fiables, ja que en la majoria dels casos tendeixen a ser vertaderes. I això perquè són el resultat d'unes facultats, com la percepció, la memòria, el raonament, etc. que, tot i que poden fallar en alguna ocasió, normalment funcionen prou bé i ens ajuden a sobreviure: ens permeten donar explicacions del que succeeix i fer prediccions. En suma, tot i no haver-

hi manera de demostrar que el món siga tal com ens el representem, la manera com ens el representem seria la millor manera que tenim de conèixer-lo.

Tot i que seria fàcil denunciar ací un cercle epistemològic, Blasco pensa que no es tracta d'un cercle viciós: ens refiem de la major part de les nostres creences perquè les nostres facultats són de fiar; i, alhora, ens refiem de les nostres facultats perquè donen lloc d'una manera aclaparadora a creences fiables. Dit d'una altra manera: la fiabilitat és el punt de partença de la reflexió epistemològica perquè, de fet, és el punt d'arribada de l'empresa cognitiva humana, ja que comprovem dia a dia que les nostres facultats epistèmiques són fiables. I en aquest sentit, diu Blasco, aquesta circumstància es podria qualificar d'utilitarisme epistemològic, ja que la utilitat del nostres comportaments cognitius esdevé norma de la fiabilitat i, així, de la veritat, entesa com a versemblança.

Si no ho interprete malament, aquesta és una estratègia que pretén defugir qualsevol explicació metafísica de la fiabilitat. No hi ha aquí una apel·lació a un déu bo i veraç, com en Descartes, que garantezca la veritat de les nostres creences, que convertesca la versemblança en veritat metafísica; però tampoc una apel·lació a una semblança íntima entre la naturalesa humana —l'aparell cognitiu humà— i la naturalesa que aquesta pretén explicar i predir, tal que quede garantit que, ara o en un futur, el nostre coneixement és o serà una representació fidel de la realitat. De fet, aquesta segona opció podria ser el resultat d'una relectura de la filosofia cartesiana que eliminàs la dualitat de les substàncies i el paper de déu com a garantia epistèmica, açò és, una naturalització de l'epistemologia a

l'estil de la teoria causal del coneixement, teoria coetània a la teoria que estem presentant, i que substitueix el concepte de virtut epistèmica pel concepte de processos causals de formació de creences.

Blasco no accepta reconstruccions d'aquest tipus: d'una banda, la filosofia ha de ser una activitat cívica i laica, és a dir, ni sotmesa a principis d'autoritat ni dependent de la teologia; de l'altra, perquè, a parer seu, les naturalitzacions de l'epistemologia sempre pateixen del mateix defecte: malgrat que les investigacions neurofisiològiques siguin rellevants per a explicar aspectes empírics del coneixement humà —per exemple, com percebem o quins mecanismes estan implicats en la memòria, etc.—, no obstant això, sempre deixen intocades les qüestions normatives. Heus ací, perquè l'utilitarisme epistemològic de què parlàvem adés no s'embolcalla de teologia, ni de ciència natural, sinó de llibertat i, per tant, *stricto sensu* ni tan sols és utilitarisme. Efectivament, d'acord amb Blasco, la fiabilitat és una propietat de les nostres creences no perquè derive simplement —diguem-ne, mecànicament— del fet que nostres facultats siguin fiables, sinó que depèn de l'actitud valorativa que els éssers humans tenim envers les nostres facultats i creences. En altres paraules: no és que les nostres creences i facultats epistèmiques siguin fiables —això també ho diu el defensor de la teoria causal del coneixement i ho intenta explicar en funció de processos causals—, sinó que ens refiem de les nostres creences i facultats epistèmiques. En definitiva: perquè hi haja coneixement la raó humana ha de refiar-se de si mateixa, i en aquest sentit el coneixement és resultat de l'activitat lliure de la raó: ja ho deia l'eslògan inicial *in libertate veritas*.

Òbviament, això no vol dir que no hi haja una part del nostre coneixement que siga espontània i inconscient, i que probablement, i amb les diferències escaients, també posseeixen els animals superiors: una imatge espontània de la realitat que serveix per a orientar-nos en el món. Ara bé, segons Blasco, a partir d'aquest nivell operaria la raó com a facultat d'un ésser finit i lliure, dotat de virtuts epistèmiques, intel·lectuals o, per dir-ho a la manera d'Aristòtil, dianoètiques. Aquestes virtuts, Blasco les entén d'una manera antirealista, és a dir, com a disposicions a obrar que no deriven d'estructures materials ni poden ser reduïdes en la seua significació a la possessió d'estructures d'aquest tipus. Les virtuts epistèmiques, per contra, han de ser tractades com a conceptes bàsics que només poden ser explicats teleològicament apel·lant a les finalitats o als béns que perseguim en la nostra conducta epistèmica, a saber, aconseguir el grau més alt de veritat fiable possible, tot minimitzant els errors.

Ara bé, les virtuts epistèmiques, com passa amb les virtuts morals, necessiten pràctica i costum —en tant que disposicions han de ser activades i exercitades—, de manera que —i ací torna a entrar en joc la llibertat de la raó— cal que la voluntat decideixca lliurement comportar-se de manera virtuosa, ja que la conducta cognitiva, com la conducta moral, pot ser virtuosa, però també viciosa. I no es tractaria sols de la llibertat de la raó per a refiar-se de les seues facultats cognitives, sinó també de la llibertat que la raó té d'autodeterminar-se, de legislar en l'àmbit del coneixement, com també ho fa en el terreny de la moral, en funció dels seus propis límits. En altres paraules: forma part de la llibertat de la raó que la raó faça crítica de la raó, que

la raó se sotmeta al tribunal de la pròpia raó. La llibertat de la raó no opera en el buit: no es tracta d'una llibertat sense límits –com era el cas de la llibertat cartesiana que permetia, almenys aparentment, dubtar de qualsevol cosa–, sinó altrament d'una llibertat que funciona dins dels límits de la raó, que són els límits constitutius de la pròpia llibertat.

Blasco apel·la així a Kant, però ho fa depotenciant la posició kantiana: sense abraçar el que ell mateix anomena «vel·leïtats postmodernes», proposa substituir la immutabilitat o la intemporalitat que Kant atribuïa a les lleis de la raó per la historicitat de la raó, una vegada que aquesta ha aconseguit la seua autonomia. Segons Blasco, la raó, d'acord amb els seus propis límits, pot donar-se a si mateixa normes de procediment, normes històricament determinades –i, així, fal·libles, però fiables–, en contra de tot allò que pot obstaculitzar la maximització de la veritat i la minimització de l'error: per exemple, el fanatisme, el dogmatisme, l'autoritat, els abusos del llenguatge, l'acceptació de presuposicions sense fonament, les confusions conceptuals, etc. Aquestes normes òbviament no serien simples creences filosòfiques, sinó tesis filosòfiques o metafísiques que funcionen com a judicis de valor, propostes o coercions que la raó realitza per a fixar i descriure els límits del coneixement, el sentit o la racionalitat.

Casos il·lustres de normes d'aquest tipus podrien ser, per exemple, la definició platònica del coneixement com a creença vertadera adequadament justificada, la regla clàssica *nihil est in intellectu quod prius non fuerit in sensu* entesa no com una descripció sinó com a *nihil cognitum nisi sensibiliter precognitum*, el principi d'economia

ontològica d'Ockam (*entia non sunt multiplicanda praeter necessitatem*), el criteri cartesià de la claredat i la distinció, el criteri empirista del significat (tant en la versió clàssica de Hume, com en la dels positivistes del Cercle de Viena), la suposició kantiana que hi ha coneixements sintètics a priori, la distinció wittgensteiniana entre «sentit» i «sense-sentit», el criteri popperià de demarcació entre ciència i metafísica, etc. Aquestes normes poden tenir un major o menor èxit cognitiu –en aquest cas, explicar filosòficament el coneixement humà–, i poden ser discutides racionalment; en cap cas, però, no són demostrables per la raó mateixa. I és que la llibertat de la raó es condició de possibilitat de la veritat, però no n'és la garantia. O dit d'una altra manera: per a Blasco, malgrat els somnis positivistes, la metafísica és una dimensió ineliminable de l'empresa cognitiva humana, i expressió d'aquesta ineliminabilitat és precisament la capacitat que té la raó de coaccionar-se amb normes que provenen d'ella mateixa. Només, per tant, una opció és possible: bandejar la metafísica dolenta –els monstres que crea la raó mateixa– a través de la bona metafísica, i això sense saber infal·liblement en què consisteix la bona metafísica.³

Com ja s'ha suggerit, aquesta manera d'operar de la raó no seria exclusiva de l'ús teòric de la raó, sinó que també és present en el seu ús pràctic. Tot i que, a parer de Blasco, no hi ha manera de passar del coneixement dels fets a l'esfera dels valors –de la ciència empírica a l'ètica–, no obstant, aquesta esquizofrènia de la raó seria sols aparent: ja que, tant en un terreny com en l'altre, la raó procedeix sempre seguint uns mateixos mecanismes formals: virtut, teleologia, llibertat, béns epistèmics

o morals... Més explícitament: quan coneixem —és a dir, quan fem ciència empírica o coneixement quotidià—, quan coneixem com coneixem —és a dir, quan fem teoria del coneixement—, o quan actuem moralment o quan coneixem com actuem moralment —és a dir, quan fem ètica—, la raó sempre actua de la mateixa manera: heus ací per què és possible situar en la raó la llibertat i la responsabilitat que són tant condicions del seu ús pràctic com teòretic. I ací —ho repetim— la llibertat n'és la condició necessària, mentre que la responsabilitat és la conseqüència: som responsables de les nostres conductes epistèmiques i morals, bé que no dels resultats.

Arribats ací, però, algú podria pensar que alguna cosa no funciona bé en aquesta reconstrucció del paper de la llibertat de la raó. I és que, almenys d'entrada, no sembla que puguen casar bé aquestes dues tesis: (i) que la raó té límits, límits que la raó mateixa pot descriure; i (ii) que la raó té la llibertat de coaccionar-se amb normes epistèmiques —és a dir, de fixar els seus propis límits— que ella mateixa no pot demostrar. En altres paraules: si els límits són *de facto* —si hi ha, diguem-ne, fets epistèmics que no podrien ser d'una altra manera—, quin sentit té dir que la raó pot fixar-los? Bé, crec que la solució de Blasco és combinar una concepció no fixista de la raó i dels seus límits, i una posició meliorista, tot acceptant que hi ha progrés —una espècie de progrés dialèctic, com diu P. F. Strawson— en el coneixement que la raó té de si mateixa o, si es vol, en la filosofia. Només així l'activitat lliure de la raó de fixar els seus propis límits podria ser alhora també l'activitat d'anar descobrint i descrivint temptativament aquests límits. Més endavant hi tornarem.

Hem dit fa un moment que Blasco és un postpostmodern, és a dir, un modern, i crec que la manera com entenia la teoria del coneixement, i el paper que hi atorga a la raó i la llibertat, n'és una prova evident. Ara bé, un postpostmodern, malgrat l'acudit, no pot ser simplement un modern: en tot cas haurà de ser un modern passat pel sedàs dels darrers desenvolupaments de la modernitat, aquells desenvolupaments que permeten parlar precisament de postmodernitat. Efectivament, la modernitat de Blasco és d'aquest tipus. Comprovem-ho analitzant ara, bé que breument, la seua posició respecte a alguns tòpics filosòfics concrets: per exemple, l'estatus de l'activitat filosòfica, la relació coneixement-realitat o la naturalesa del subjecte.

Pel que fa a l'estatus de l'activitat filosòfica i, en concret, de la teoria del coneixement, Blasco s'oposa a la idea heretada de la tradició, i molt viva fins ben entrat el segle xx, que aquestes puguen ser disciplines primeres o anteriors en sentit lògic al coneixement humà, i que siguen a més font de veritats metafísiques. Per contra, i sense perdre el seu caràcter normatiu, la teoria del coneixement no sols seria part de l'empresa del coneixement mateix, sinó que s'hi trobaria en una constant interrelació. Per dir-ho amb les metàfores nàutiques d'O. Neurath i W. O. Quine tan estimades per Blasco: no hi ha un exili còsmic filosòfic des del qual es puga analitzar i reorientar el coneixement, sinó que tant ciència com filosofia van en la mateixa nau —la nau del coneixement humà. A més, aquesta nau sols pot ser reparada en alta mar, ja que no hi ha cap port, cap dic sec —cap exili còsmic, cap filosofia primera— on anar. La filosofia, per tant, no pot oferir certes absolutes des les quals es puga fo-

namentar, reconstruir o orientar el coneixement: en realitat, les coercions que la raó fa sobre la seua pròpia activitat cognitiva són ja moments d'aquesta activitat i, és clar, gaudeixen de les mateixes propietats epistèmiques que els altres moments seus: fal·libilitat, tot i que fiabilitat.

Com veiem, no ens trobem davant la idea d'unitat del saber que provinga de la unitat d'una raó fundant i vigilant capaç de generar veritats absolutes, sinó d'una unitat del saber deguda al fet que la raó sempre actua de manera semblant, tant quan fa ciència com en aquells moments en què fa anàlisi conceptual o estableix criteris de coneixement o justificació. I així, l'holisme, que és un dels tòpics epistemològics del segle XX, no sols afectaria la manera com les proposicions científiques o quotidianes s'enllacen entre si, o la manera com les teories científiques són vàlides, sinó que afecta també la manera com cal pensar l'empresa del coneixement: a l'igual que no hi ha proposicions privilegiades, tampoc la filosofia és una activitat privilegiada.

Ara bé, i en contra del que seria la intenció dels qui pretenen naturalitzar la filosofia i que poden extraure, molt postmodernament, la conclusió de la fi de la filosofia en fer de l'epistemologia sols un capítol de la ciència natural –bé de la neurofisiologia o bé de l'evolucionisme–, Blasco, com ja hem dit, emfasitza constantment el caràcter normatiu i, per tant, irreductible de la teoria del coneixement. I això per tres raons bàsiques: (i) perquè l'esfera dels valors –en aquest cas dels valors epistèmics– no pot ser reduïda a l'esfera dels fets; (ii) perquè la ciència, tot i poder descriure els processos causals presents en la cognició, no pot, perquè aquesta des-

cripció no ho és, oferir una explicació del coneixement –de fet, aquesta descripció ja és coneixement; i (iii) perquè la teoria del coneixement, com a activitat normativa, és una reflexió externa al coneixement científic: tot i ésser cert que la nau del coneixement no pot atracar en cap dic sec de veritats absolutes, el filòsof ha d'intentar contemplar-la des de fora –en alta mar, però des de fora– per tal d'analitzar el coneixement i elaborar normes que facen que la nau continue navegant i no s'enfonse.⁴

En altres paraules: la teoria del coneixement ni és ciència filosòfica del coneixement –la filosofia primera del fonamentisme–, ni ciència empírica del coneixement: ni és cert que puguem arribar a un dic sec de certes metafísiques, ni tampoc ho és que no puguem mai abandonar, ni que sols siga momentàniament, la nau del coneixement. I així, la teoria del coneixement encara pot ser entesa com a lògica de la veritat o estudi de les condicions del coneixement. En conseqüència, la teoria del coneixement, d'una banda, encara pot fer ús de l'escepticisme –un escepticisme, per descomptat, que ja no és el primer moment del filosofar, sinó només una eina, de fet, una eina ineliminable per la reflexió i l'esclariment; de l'altra, evitar el perill de l'holisme radical de perdre el contacte amb la realitat, en tant que fa de la coherència del tot de la ciència o del tot del llenguatge quotidià el criteri de la significació i la veritat. Breument: la teoria pot anar per davant de l'experiència, però no contra l'experiència.

L'holisme quineà, per exemple, condueix a una justificació pragmàtica del coneixement: la nau del coneixement navega amb l'únic propòsit de seguir navegant, és a dir, només en tant que és útil per a la

nostra superviència.⁵ Blasco, però, ni abandona el concepte de realitat ni considera que el llenguatge ordinari –ací influït pel segon Wittgenstein– estiga al mateix nivell que els llenguatges sofisticats de la ciència. De fet, és una constant de la seua crítica a Quine la idea que la ciència empírica pugua ser només una prolongació del llenguatge ordinari o del sentit comú, de tal manera que tant l'un com l'altre siguen teòrics en el mateix sentit, que compartesquen els mateixos mecanismes formals o que puguen ser acceptats, amb les ontologies que implementen, de la mateixa manera, és a dir, per pura decisió.⁶ Altrament, el llenguatge ordinari sempre és un límit, bé que no absolut, indecidible i indepassable, un límit que arrela en la nostra condició d'éssers humans o mamífers i que ens obliga a compromisos ontològics irrenunciables: és el rerefons de qualsevol altre llenguatge i ontologia, i cancel·la, per tant, els problemes de la indeterminació de la traducció i la inescrutabilitat de la referència.⁷

Tornem, però, a la idea que és feina de l'epistemologia esclarir les condicions del coneixement, és a dir, ser lògica transcendental de la veritat. Com ja hem vist, aquesta tesi té clares ressonàncies kantianes, i fins i tot wittgensteinianes.⁸ Blasco, tot i no acceptar, com dèiem, la idea la intemporalitat o la immutabilitat que trobem en la concepció de Kant de les condicions a priori del coneixement, sí que accepta, ara en contra del minimalisme del mètode filosòfic del segon Wittgenstein, la necessitat d'un plantejament transcendental en epistemologia, ja que només així serà possible per a l'epistemòleg descobrir aquelles estructures a priori del nostre coneixement i del llen-

guatge que són condicions de la seua possibilitat. A més, només així es pot assegurar la normativitat de la teoria del coneixement, açò és, que part de la seua tasca és fixar normes i límits a la raó en contra dels abusos d'una raó dogmàtica o absoluta.⁹ Tanmateix, aquest coneixement, congruentment amb la situació epistèmica humana, seria un coneixement filosòfic fal·lible però fiable –temptatiu i hipotètic– que, sense generar veritats metafísiques sobre el coneixement i el llenguatge, serveix, no obstant, i d'acord amb la llibertat de la raó, per a entendre com coneixen els subjectes i, doncs, per a establir normes per a conèixer millor.¹⁰

Ara bé, quin és aquest subjecte? Blasco va escriure ben poc sobre aquesta qüestió, però ho fa d'una manera que sembla força congruent amb tot el que fins ara hem dit. Deixant en l'aire la qüestió de la naturalesa del subjecte –aquest seria un problema ontològic, al seu parer, independent de l'anàlisi epistemològica–, Blasco pensa el problema del jo des dels trets epistèmics de l'autoconsciència o reflexivitat, la mateixitat i la unitat, i afirma que el jo és una totalitat concreta indissoluble i irrepetible que està formada per tots els estats i accions que són seus, i que alhora és present i és autopresent en tots aquests estats i accions, de manera que el subjecte és tothora autopresent a si mateix –autoconscient– en cadascun dels seus estats o accions. Hom podria dir que allò que defineix epistemològicament el jo o el subjecte és una propietat: la propietat autopresent que tenen tots els meus estats i accions d'ésser meus; o, si es vol, i dit més breument, la propietat autopresent –l'autoconsciència– que tot subjecte té de ser ell mateix i no un altre.¹¹

Blasco, a l'hora de formular aquesta caracterització, fa servir les anàlisis de R. M. Chisholm i J. P. Sartre, però ho fa sense propiciar un dualisme ontològic, un dualisme de propietats en contra del dualisme cartesià de les substàncies, que és allò que va caracteritzar el neocartesianisme en l'últim terç del segle XX. No, com acabem de dir, el seu interès és epistemològic: veure quins trets ha de tenir el subjecte per explicar el coneixement i l'autoconeixement. I en aquest sentit el seu plantejament és, a més a més, transcendent: no podem pensar-nos com a subjectes si no ens pensem com a unitat que de manera autoconscient o autopresent abraça la diversitat empírica que ens defineix com a les persones que som; o, si es vol, i parafrasejant Kant, com un jo pense i, per tant, autoconscient que acompanya totes les meues representacions. Doncs bé, crec que aquesta anàlisi del subjecte casaria prou bé amb la concepció que té Blasco de la teoria del coneixement, ja que amb un subjecte així entès es fa comprensible la idea d'una raó que té també la característica de la reflexibilitat —no es pot pensar sense saber que s'està pensant—, que és capaç d'autoconeixement —de descobrir temptativament, és a dir, fal·liblement, però fiablement, les condicions de coneixement que ella imposa—, i que a més, i amb l'exercici de la llibertat, pot autoregular-se mitjançant normes que es dona a si mateixa per tal de no anar més enllà dels límits que ella mateixa fixa.

I acabem ja. Crec que podríem dir de Blasco allò que ell mateix va dir en certa ocasió de Joan Fuster: que era un pensador il·lustrat.¹² I no sols, com hem vist, pels temes o per la manera d'encaixar-los, sinó també per l'estil: per exemple, res no

hi ha tan allunyat de Blasco com aquella manera tardoromàntica que tenia Wittgenstein de fer del jo propi el personatge o la motivació de la filosofia. Per contra, ací Blasco era profundament kantià i feia seua l'afirmació de F. Bacon amb què Kant obria la primera de les seues crítiques: *de nobis ipses silemus*. I és que l'important no seria expressar els propis pensaments ni tan sols compartir-los, sinó atrevir-se a pensar en la recerca de la veritat. Com és ben conegut, Kant creia poder resumir l'esperit de la Il·lustració amb un *sapere aude!*, ja que la Il·lustració no seria altra cosa que l'abandó que els humans fan de la seua minoria d'edat, de la ignorància que ells mateixos haurien provocat en no haver-se servit autònomament i sense guia de la pròpia raó: heus ací perquè no hi hauria Il·lustració sense llibertat, sense decisió i coratge per a usar de la pròpia raó i, és clar, sense responsabilitat. Ara bé, aquesta raó, com emfatitza sovint Blasco d'acord amb Kant i la major part dels il·lustrats, és la raó humana, no una raó divina o absoluta: una raó finita i limitada que de vegades ha conduït a un escepticisme derrotista o a un relativisme absolut, però que en el cas Blasco mena a una espècie de meliorisme cognitiu de tarannà fal·libilista però fiable, en el qual escepticisme i relativisme, en tant que parasitaris al coneixement, només serveixen per a criticar les abusives pretensions de la raó dogmàtica, o per a assolir una millor comprensió de la nostra raó finita i limitada. □

1. Vid. J. L. Blasco, *La llibertat de la raó*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1999.
2. Vid. J. L. Blasco, «Descartes y el fundamentismo epistemológico», en E. Ranch i F.-M. Pérez, *Seminario de filosofía. Centenario de Descartes (1596-1996)*, Universitat d'Alacant, Alacant, 1997, pp. 61-71; i «Podria Descartes embarcar en la nau de Neurath?», en *Descartes: Lo racional y lo real / Rev. Enrahonar*, Barcelona, 1999, pp. 577-583.
3. Vid. J. L. Blasco, *Significado y experiencia. La teoría del conocimiento y la metafísica en el positivismo lógico*, Península, Barcelona, 1984, pp. 57-65.
4. Vid. J. L. Blasco i T. Grimaltos, *Teoría del coneixement*, Universitat de València, València, 1997, pp. 29-34.
5. Vid. J. L. Blasco, «Epistemologia empirista sense dogmes», en *Quaderns de filosofia i ciència*, 15-16, València, 1989, pp. 117-121; també «El sentido de la ontología en W. V. O. Quine», en *Quaderns de filosofia i ciència*, 2, València, 1982, pp. 107-116.
6. Vid. J. L. Blasco, *Lenguaje, filosofía y conocimiento*, Ariel, Barcelona, 1973, pp. 193 i ss.; i «Compromiso óntico y relatividad ontológica», en *Aspectos de la filosofía de W. V. O. Quine / Rev. Teorema*, València, 1976, pp. 131-146.
7. Vid. J. L. Blasco, T. Grimaltos i D. Sánchez, *Signo y pensamiento*, Ariel, Barcelona, 1999, pp. 157-170; també «La identificación de individuos», en *Revista de Occidente*, 138, Madrid, 1974, pp. 237-251.
8. Vid. J. L. Blasco, *Lenguaje, filosofía y conocimiento*, Ariel, Barcelona, 1973, pp. 186 i ss., i 199 i ss.; «La teoría del conocimiento del *Tractatus*», en V. Sanfélix (ed.), *Acerca de Wittgenstein*, Pre-Textos, València, 1993, pp. 21-29; «La recepció escindida de la filosofia de Wittgenstein», en *Taula*, 29-30, Palma, 1998, pp. 13-25; també «El lenguaje ordinario en el *Tractatus*», en *Sobre el Tractatus logico-philosophicus / Rev. Teoema*, València, 1972, pp. 101-112.
9. Vid. J. L. Blasco, «Solipsisme i transcendentalitat en el *Tractatus*», en *Quaderns de filosofia i ciència*, 9-10, València, 1986, pp. 119-126; «Los límites del empirismo. A propósito de Kant y Russell», *Agora*, 7, Santiago de Compostela, 1988, pp. 41-53; «La metalógica en la *Crítica de la Raó Pura*», en *Quaderns de filosofia i ciència*, 23-24, València, 1994, pp. 31-40; «Método analítico y transcendentalidad», en *Revista de Filosofía*, Universidad Complutense, Madrid, 1996, pp. 41-56; «Transcendental», en J. Muñoz i J. Velarde, *Compendio de Epistemología*, Trotta, Madrid, 2000, pp. 560-564; i «Estructura lógica y valor epistemológico de los argumentos transcendentales», en J. L. Blasco i M. Torreveano (eds.) *Transcendentalidad y racionalidad*, Pre-Textos, València, 2000, pp. 197-216.
10. Vid. J. L. Blasco i T. Grimaltos, *op. cit.*, pp. 41-44.
11. Vid. J. L. Blasco «Autoconeixement», en *Quaderns de filosofia i ciència*, 4, València, 1983, pp. 105-112.
12. Vid. J. L. Blasco, «Joan Fuster i la Il·lustració», en A. Martí (coord.), *Fuster entre nosaltres*, Generalitat Valenciana, València, 1993, pp. 159-163.

FE D'ERRATES

Al «document» publicat a *L'Espill* núm. 14 (Saint-Just, «Discurs d'acusació al rei»), a la pàg. 121, penúltima línia:

on diu «si el rei és mai absolut»
ha de dir «si el rei és mai absolt».

George Orwell, un moralista del segle XX

Lluís Bonada

Els homes només poden ser feliços si deixen de suposar que l'objectiu de la vida és la felicitat. Ho va escriure George Orwell l'any 1944, en un assaig dedicat a Arthur Koestler. I si George Orwell, cal preguntar-nos, fos finalment un moralista?

Fins i tot els qui es resisteixin a pensar-ho hauran de reconèixer que tenia totes les virtuts d'un moralista clàssic francès, que són les que també podem trobar en Josep Pla i Joan Fuster, per esmentar dos noms propers. Aquestes virtuts es poden resumir en una de sola, la de saber veure l'home. George Orwell va saber veure l'home, el seu contemporani, com ningú, fos un frenglat o un intel·lectual.

Comencem pel començament, la paraula. En un segle on la paraula deixa de ser el camí més directe, inequívoc i precís entre l'expressió i la idea i on les grans i solemnes paraules són el pa dels ingenus, Orwell va sortir en defensa del bon ús del llenguatge i va denunciar els qui, d'un extrem ideològic a l'altre, feien servir les paraules per exercir el seu domini sobre els altres o, senzillament, en deformaven el sentit.

Com els moralistes francesos, Orwell va mostrar els límits –i els perills– de les grans paraules, la seva buidor. Compte amb les grans paraules, ens diuen indirectament els moralistes. Compte amb la paraula felicitat, ens diu Orwell, per exemple. Potser serà millor que no la fem servir, que no hi pensem, si realment volem ser feliços. Els moralistes detecten els perills de les grans paraules, giren el mitjà de les grans paraules, ridiculitzant-les, o bé fent-les tocar de peus a terra, com fa Orwell.

El llenguatge és sospitos i cal sospitar del llenguatge. Cal ser-ne escèptic. Com se sap, no es pot ser moralista sense ser escèptic.

Amor pel llenguatge i sospita del llenguatge. No són actituds contradictòries, sinó complementàries. Una et porta a l'altra. Estimes la llengua, perquè és la sang de la vida i de les idees, perquè és la riquesa compartida, democràticament compartida, per la societat, i cal estar atent sempre perquè sigui realment compartida; per tant, cal sospitar sempre, que no esdevingui una eina de poder exclusiu, és a dir, de domini.

La veritat només es pot basar, pensava Orwell, en la claredat, en la sinceritat, del llenguatge. I per enfilat aquest camí cap a la veritat o, el que és el mateix, aquesta lluita contra la hipocresia del llenguatge,

Lluís Bonada és crític literari, col·laborador habitual de la revista *El Temps*. Ha publicat, entre altres, *Josep Pla* (Empúries, 1999) i *Cinc notes sobre Josep Pla* (Fundació Caixa de Sabadell, 2002). És membre de la Societat Catalana de Comunicació (IEC).

cal, prèviament, estimar el llenguatge, sense concessions ni dubtes. L'amor per la llengua és el que ens portarà a indignar-nos per la infidelitat social de la llengua, que és el que es produeix quan és usada de forma adulterada. És un amor que es viu de forma apassionada i no defalleix mai. En el cas de George Orwell, aquest amor va créixer amb el temps i es va traduir en l'odi creixent contra els qui violaven la llengua o només la grapejaven.

Com se sap, el gust dels mots, del seu significat i del seu ús inequívoc caracteritza l'escriptor, periodista i assagista. Són prou coneguts els seus articles sobre nacionalisme i feixisme. Bàsicament, són articles sobre els mots «nacionalisme» i «feixisme», sobre el concepte «nacionalisme» i «feixisme» i sobre el mal ús que sovint es feia d'aquests dos mots. El primer, sempre utilitzat, denunciava, de forma negativa per l'esquerra, quan, al seu entendre, calia distingir entre els nacionalismes potitius i els negatius. I el segon, sempre usat de forma abusiva i imprecisa, de manera que se n'havia desvirtuat el sentit.

L'estudi de la relació entre claredat del llenguatge i veritat va convertir-se en un dels seus principals temes de preocupació. (Bernard Crick, *George Orwell*, Éditions du Seuil, París). George Orwell s'indignava contra la creixent perversió del llenguatge i pensava fins i tot que el desordre polític del seu temps estava relacionat amb la degeneració del llenguatge. El llenguatge polític, deia, està construït per fer versemblant la mentida.

Gràcies a la sospita del llenguatge i a l'amor pel llenguatge, mai no va sentir la més petita fascinació pel mite soviètic i això sol el distingeix d'una gran part dels intel·lectuals del seu temps, recorda Jean-

Claude Michéa en l'excel·lent estudi *Orwell, anarchiste tory* (Climats, 1995. Castelnau-Le-Nez).

Gràcies a aquesta sospita i a aquest amor, és també pels intel·lectuals que deixa de tenir la més petita fascinació. Ans al contrari, els arriba a odiar, senzillament. L'intel·lectual, pensa Orwell, és aquest manipulador de signes que en qualsevol moment, a tota hora, pot desconectar-se inconscientment de l'objectivitat sensible. Només un sòlid sentit dels límits del llenguatge —el coneixement del perill de les grans paraules— podria garantir que el discurs no s'envoli definitivament de la realitat material.

Aquest sentit dels límits, protector del pensador, diu Michéa, només pot trobar les seves condicions d'existència en la sensibilitat moral, en el que Orwell anomena «common decency», el sentit comú. Si la intel·liguència moderna, en el seu conjunt, ha trencat amb el realisme espontani de l'home corrent, és fonamentalment perquè ha deixat de ser moral, pensa Orwell, tal com ens diu Michéa a partir d'aquesta citació de l'autor de *La rebel·lió dels animals*: «L'afebliment general [...] de la moralitat anglesa, que ha començar els anys trenta, ha estat en part obra de la intel·liguència d'esquerra», uns individus que, malalts de pobresa emocional, viuen en un món d'idees i tenen un escàs contacte amb la realitat física.

El contacte amb la gent. Això distingeix Orwell de l'intel·lectual del seu temps i l'acosta al moralista, el fa moralista. El moralista és un observador de l'home social. Un antropòleg. No es tanca a casa, com fan els escriptors que estan segur dels seus principis. Orwell coneix la realitat de l'home, com coneix la realitat de l'impe-

rialisme, des del punt de vista de la víctima de l'imperialisme (*Dies a Birmània*). Coneix la realitat que s'amaga darrere dels decorats del gran París i del gran Londres (*Sense ni cinc a París i Londres*); la realitat de l'Anglaterra (*The Road to Wigan Pier*) i la realitat que s'amaga darrere del comunisme soviètic (*Homenatge a Catalunya*), del llenguatge del comunisme soviètic.

George Orwell no vol formar part del gremi intel·lectual. Vol ser lliure de compromisos personals. L'intel·lectual, el crític i l'escriptor formen part del seu camp d'observació i, com tot moralista, s'aixeca damunt d'ells per observar-los i analitzar-los. Són objecte d'estudi i, com també fa el moralista, es dedica a detectar, identificar i denunciar les febleses humanes, de les vanitats a les hipocresies. Entre els vicis que detecta, destaca els de la manca d'independència de l'intel·lectual.

Independència. Ser-hi sempre fidel, encara que sigui a costa d'enemistats i atacs. Independent del gremi –intel·lectual, literari i periodístic– i independent de la ideologia, tant la d'esquerres com la de dretes. Sense por de provocar indignacions. No provoca pas per provocar. En un país on l'esnobisme obre totes les portes, Orwell s'erigeix com l'escriptor més antiesnob del moment.

És l'estudi del llenguatge el que el porta a la denúncia del totalitarisme. Pensament totalitari i corrupció del llenguatge són principis correlatius, són les dues cares d'una moneda. La dictadura dels teòrics fa semblants la Rússia soviètica i l'Alemanya nazi. És el triomf del deliri ideològic.

Per a Orwell, una de les grans paraules del moment és la gran mentida del segle. La paraula «revolució». Una de les paraules més pobres de significat, més buides, és

la que, paradoxalment, mou més voluntats. És un motor. És una paraula màgica. La gent se la posa a la boca o l'escolta sense saber cap on porta. Per a molts, la paraula és sinònim d'un món millor i acaba justificant-ho tot. Per si sola, ja és tot un programa polític. Quin? No se sap, però segur que serà un programa totalitari. Només cal observar l'ús que en fa Fidel Castro per a comprovar que Orwell tenia tota la raó del món per a sospitar del mot. I per donar al mot el seu real significat, va dir el que també Josep Pla deia, que la revolució no és més que la substitució d'una classe dominant per una altra. I quan diu que totes les revolucions fracassen, vol dir que no poden oferir allò que han promès, ni un món millor, ni una societat sense classes, ni la felicitat obligatòria.

Per a Orwell, les paraules podien fer pudor, paraules que per a molta gent feien olor de roses i eren embriagadores. Per exemple, els «ismes». El simple so de les paraules que acaben en «isme», va escriure, semblen comportar l'olor de propaganda. Fins i tot va arribar a sospitar del mot «pacifisme»! Més ben dit, dels que adúlteraven el mot o se'n servien per amagar les autèntiques intencions. En el seu famós article sobre el nacionalisme diu que hi ha una minoria d'intel·lectuals que darrere del seu pacifisme amaguen l'odi a la democràcia occidental i l'admiració pel totalitarisme.

Dels dos «ismes» més de moda al seu temps, escriu això: «A vegades tenim la impressió que els termes 'socialisme' i 'comunisme' atreuen com un imant tot abstemi, nudista, ecologista, maníac sexual, cuàquer, naturalista, pacifista i tota feminista que hi ha a Anglaterra.»

Com tot moralista, Orwell projecta el seu escepticisme sobre la condició humana i això el vacuna, per una banda, contra l'idealisme ingenu i, de l'altra, contra el deliri ideològic. Sap que l'únic camí possible cap al socialisme humà és la democràcia i quan la democràcia anglesa es troba un dia acarada a l'agermanament nazi-comunista del Pacte Germano-Soviètic, pren partit a favor del seu país sense reserves i deixa de pensar en Anglaterra com a país imperialista. La llibertat individual és sagrada, per a Orwell i quan parla de socialisme no pensa pas en la desaparició de les classes socials, ell que era un defensor de les classes populars i la cultura popular, sinó en la desaparició dels privilegis de classe.

És el moralista que hi ha en George Orwell el que humanitza els seus assaigs i articles i els ha fet superar la prova del temps. Les seves reflexions teòriques són sempre personals, gairebé autobiogràfiques, producte d'una experiència de vida i del sentit comú. Producte d'una veritat, d'una sinceritat, d'una maduració. La conjuntura política del moment podia haver fet envellir el comentari de l'assagista, però no ho han fet perquè l'assagista és un moralista. Orwell s'ha convertit així en un dels analistes més clarividents del seu temps, l'analista polític més subtil, que sempre situa el fet del moment en un context més ampli.

La postura que Orwell manté davant de la novel·la és una postura de moralista, en el sentit que és una postura distant. George Orwell no és un novel·lista, utilitza la novel·la. George Orwell és el novel·lista creat per Eric Blair. Per això fa novel·les tan diferents entre si i tan perfectes. *La rebel·lió dels animals* és un conte infan-

til. *Sense ni cinc a París i Londres* és un reportatge de 250 pàgines.

George Orwell no figura a la llista dels millors novel·listes anglesos del segle per la dificultat que hi ha a parlar del novel·lista Orwell com un tot coherent, abastable i apte per a ser descrit en poques paraules o per a ser analitzat a fons a partir d'un cos tancat uniforme. Però tres dels seus llibres, pel cap baix, han de figurar a la biblioteca ideal: *Homenatge a Catalaunya*, *Mil nou-cents vuitanta-quatre* i *La rebel·lió dels animals*.

Orwell no està subjecte a la carrera del novel·lista, a la professió de novel·lista. No ha creat un públic fidel que l'obligui a subministrar-li, a canvi, una novel·la semblant a l'anterior, sotmès a una periodicitat constant. Ha de tenir motius sòlids i convincents per a posar-se a fer una novel·la. Ha de tenir un material de pes. O bé una gran idea, una gran reflexió o una lliçó moral. Com el moralista que només escriu l'aforisme quan té un pensament sòlid i original, Orwell escriu la novel·la quan té una cosa original a dir. Tampoc no ha de superar la novel·la anterior ni avançar en una determinada direcció. No ha d'aportar res a la novel·la, a la història de la novel·la. No ha d'aportar-hi ni estils ni tècniques revolucionàries. Per a ser novel·lista, va triar bàsicament tres mestres. Pel que fa a la crònica social, Charles Dickens. Pel que fa a la naturalitat expressiva, Somerset Maugham. I pel que fa a la falla, a la sàtira, Jonathan Swift. I també va formar-se en Shakespeare, Fielding, Butler, Zola, Flaubert, Joyce, Eliot i Lawrence. Somerset Maugham, va confessar, és l'escriptor modern que més l'influeix. L'admira immensament per la seva capacitat d'explicar una història amb claredat i sense adorns superflus.

El novel·lista Orwell només ha d'obeir a una màxima, sigui quina sigui la tècnica utilitzada, sempre adequada a l'ocasió: la naturalitat del llenguatge. Aquesta naturalitat només s'aconsegueix amb un llenguatge precís i una frase endreçada, lògica i esmolada. És la prosa clara i efectiva, com la qualifica Miquel Berga.

La novel·la és literatura i la literatura, per a Orwell, és molt important. La bona literatura es basa en la sinceritat del llenguatge. Contra la hipocresia de l'intel·lectual, Orwell li oposa la sinceritat de la novel·la, de la seva novel·la. Si l'intel·lectualisme corromp el llenguatge, la literatura és el refugi de la sinceritat, de la coherència, de la veritat.

George Steiner veu en Orwell un moralista quan diu que és l'hereu de Karl Kraus. Ho diu, bàsicament, perquè tots dos s'adonen de la crisi del llenguatge. Tots dos s'adonen que la propaganda ha substituït la veritat, en la comunicació pública i privada.

Kraus denuncia les sàdiques hipocresies del llenguatge dels tribunals, la buida xerrameca dels debats parlamentaris, i la manca d'independència de la crítica lite-

rària i artística. Quan parlem de Kraus, el més important satíric en llengua alemanya del segle XX, pensem, com Steiner, en Orwell. Com, per exemple, quan Sigurd Paul Scheichl diu això de Kraus: «La imaginació i la superioritat de Kraus en l'ús del llenguatge revaloren la posició del satíric i li confereixen l'estatus de jutge, d'una instància moral. L'autoritat li ve donada pel seu llenguatge 'autèntic', no per la seva proximitat a un grup polític o una ideologia. Les seves reflexions sobre el llenguatge i el seu ús correcte no provenen del seu amor a la bellesa de la llengua alemanya, sinó que tenen una funció: la de forjar la seva autoritat satírica. [...] L'autoritat de Kraus no sols es basava i es basa en aquesta ficció d'un 'llenguatge autèntic', d'un 'origen' del qual, segons ell, el discurs de la premsa se n'allunyava cada cop més. També es fonamentava en la seva valentia, el seu altruisme, la seva evident incorruptibilitat. Kraus, més l'escriptor que la persona, es considerava una instància lingüística i moral, i ho va ser en el seu temps a Àustria, en permanent oposició als poders públics.» □

Lula, *la síndrome Allende* i la revolució passiva a la brasilera*

NOTES

Joan del Alcázar

Vivim temps de desolació. El pessimisme campa entre els qui no tenim la ment tan aclarida –o simple, o malvada– com aquells governants que amb tan extraordinària facúndia pretenen redefinir a canonades les línies mestres de la geopolítica mundial, des de l'aplicació del concepte de guerra preventiva o el d'atac anticipatori. I els mals auguris s'apoderen d'aqueixa majoria de ciutadans que ens enredem en qüestions com ara la relació entre ètica i política, l'abisme que hauria de separar la pau de la guerra, la vigència o no del concepte mateix de dret internacional o altres qüestions fins i tot més escabroses que ara no fan al cas. Atordits, em pense, hem deixat d'atendre a l'evolució d'un procés que havia copsat el nostre interès pel que de singular raig d'esperança tenia a ulls de molts de nosaltres. Es tracta de la nova etapa que va obrir-se a Brasil després de l'elecció de Luiz Inácio *Lula* da Silva com a president de la República. Han passat quasi onze mesos des del seu accés a la més alta magistratura republicana i és moment ja d'avançar ja algunes reflexions sobre la nova realitat política d'aquell país.

Joan del Alcázar és professor d'Història Contemporània de la Universitat de València, especialitzat en història d'Amèrica.

Brasil és, per les seues dimensions territorials, demogràfiques i econòmiques, un gegant no sols per a Amèrica Llatina sinó també per al món. Un gegant, això sí, que lamentablement és el paradigma del que Luis de Sebastián ha anomenat la *societat dual*: aquella en què coexisteixen dos mons en un, el primer i el tercer, sota la mateixa bandera i el mateix govern. És veritat que Amèrica Llatina és, com a subcontinent, una societat dual; però, en aqueixa regió de la desigualtat, Brasil és, després de Nicaragua, la nació més polaritzada de l'àrea: el 20 per cent més ric es reserva el 63 per cent de la renda nacional; açò és, 24 vegades més que el 20 per cent més pobre. Brasil, s'ha dit moltes vegades, «és el país dels exclosos». Per a Fernando Henrique Cardoso, FHC, l'anterior president, Brasil «més que pobre, és un país injust».

No pot negar-se-li, a FHC, un balanç positiu en la seua tasca de govern. En els vuit anys de la seua presidència el país va millorar substancialment en indicadors educatius i sanitaris, com també es van reduir les xifres de pobresa. No obstant això, les magnituds continuen sent paoroses: d'un 42 per cent de pobres del 1990 s'ha passat a un 33 per cent el 2000; però, clar, es tracta de poc més d'un terç de 170 milions d'habitants, és a dir, 56 milions de

pobres. L'any 2001 s'estimava que 1,6 milions de brasilers, els més rics, gaudien de la mateixa riquesa que els 80 milions més pobres, d'aqueix mateix total al voltant dels 170 milions. Podem parlar, doncs, amb Waldo Ansaldi, de l'existència d'un agut *apartheid* social que té una relació estreta amb els altíssims nivells de violència que causen més morts anualment que molts conflictes armats que són notícia quotidiana als mitjans de comunicació. Jordi Borja rememorava fa poc les paraules del flamant ministre de Cultura brasiler, Gilberto Gil, qui deia que «la causa principal de la violència urbana no és la pobresa sinó la desigualtat social». Aquesta desigualtat amb pobresa genera, diu Borja, *grups vulnerables* o *col·lectius de risc*, d'una part i *grups amenaçats* de l'altra. Els primers estan formats, especialment, pels joves sense treball o amb ocupacions molt precàries, frustrats per no poder accedir a quasi res del que la ciutat enganyosament sembla oferir-los, la qual cosa amb freqüència genera en ells comportaments delictius. Les diverses màfies de l'economia del crim (narcotràfic, segrestos, sicaris, sexe delictiu) no fan sinó amplificar els efectes d'aquests grups.¹ La resposta dels *grups amenaçats* es caracteritza per la criminalització injusta de col·lectius socials i fins i tot de barris sencers els quals s'identifica abusivament amb els *col·lectius de risc*.

El clima d'inseguretat ciutadana, especialment a les ciutats grans, va perjudicar electoralment José Serra, a qui amplis sectors van percebre com el continuisme de Cardoso («Continuidade sem continuisme» era el lema de campanya de Serra). I és que, enllà del fet que FHC i el seu govern –del qual Serra havia sigut membre molt destacat– van millorar ob-

jectivament indicadors socials essencials i van reforçar la democràcia, en l'elecció de Lula va primar la idea que era necessari aprofundir més en aqueixa direcció, avançar més en les reformes. Tot i que la proposta *lulista* es va voler sintetitzar en un missatge *seixanta-vuitista* («Paz e amor»), darrere hi havia una proposta molt polisèmica, certament, però un poc més tangible: la *mudança do modelo*. Els resultats dels comicis van permetre comptabilitzar més de cinquanta-dos milions de vots favorables a *Lulinha*.

L'home sobre qui va recaure la responsabilitat de conduir el nou Brasil és un sindicalista metal·lúrgic de gran carisma personal, que va lluitar contra la dictadura, que fa dècades és reconegut com el líder indiscutible de l'esquerra *raonablement no sistèmica* brasilera (i de la llatinoamericana), que va ser fundador del Partido dos Trabalhadores (PT)² i de la Central Única de Treballadors el 1980, en plena dictadura militar. Un home que va resistir el desgast de derrotes electorals successives des de 1989, davant Collor de Mello i Fernando Henrique Cardoso, en la seua aspiració a la més alta magistratura republicana, que des d'abans de la campanya electoral va moderar el seu discurs i la seua imatge, sense perdre la seua credibilitat de polític honest i decidit.

Algunes veus van llançar, durant la campanya electoral i especialment entre la primera i la segona volta, a Brasil i a Amèrica Llatina, insinuacions comparatives més o menys velades entre Lula i Allende. Sembla que, tot plegat, no va passar d'intents de perjudicar la candidatura del llavors aspirant associant-la a les pors que encara avui puga evocar el tràgic final de l'experiència xilena dels anys setanta. Un

analista escrivia poc abans de la cita electoral que, si Lula resultava elegit, «seria bo que els supermercats tancaren les seues portes».³ Agitar el fantasma de la por als disturbis, al costat de l'especulació financera i l'acaçament a què s'havia sotmés el *real*, van ser les armes més utilitzades contra el candidat Lula.

No obstant això, ni la realitat internacional ni les especificitats de Xile i Brasil, entre els anys setanta i els actuals, permeten lleugeres comparatives. L'administració Nixon, en un context delimitat per les condicions de la guerra freda, va conspirar contra Salvador Allende i la Unitat Popular fins i tot abans de la seua elecció com a màxim mandatari. La situació del Brasil de Lula és molt distinta, com ho són aquests temps complexos, malgrat l'obstinació i el maniqueisme del *segon* Bush, que va aconseguir no sols convocar la primera manifestació mundial contra els seus sagnants deliris imperials, sinó que ens va embarcar en una guerra il·lícita i il·legal i encara amenaça, de tant en tant, de provocar-ne més.

Arturo Valenzuela, qui fóra assessor de Seguretat Nacional per a Amèrica Llatina de l'administració Clinton, ja advertia abans de l'elecció del sindicalista brasiler, en la seua qualitat de director de l'Institut d'Estudis Llatinoamericans de la Universitat de Georgetown, que «el que farà Washington és que, a diferència de Chávez, li allargarà una mà molt forta a Lula [perquè aquest] té un cert nacionalisme o una posició econòmica més estatista, però no un discurs obertament hostil com Chávez».⁴ La lògica de Valenzuela és impecable, ja que Brasil, també per als nord-americans, és un gegant que, assetjat, podria arrossegar moltes coses en la seua caiguda. La

qüestió va ser saber fins a quin punt la lògica política havia estat expulsada del Despatx Oval. El diari *El País* titulava fa uns mesos: «Estats Units s'oblida d'Amèrica Llatina», i afegia: «Els països del sud de Rio Grande temen que un conflicte bèl·lic simplement empitjore encara més la seua difícil situació econòmica».⁵

Una altra referència al govern xilè presidit per Salvador Allende entre 1970 i 1973 venia d'un home rellevant, el qual, no obstant, no es pot identificar com a enterbolidor de les aigües polítiques. Es tracta del prestigiós sociòleg Helio Jaguaribe, qui durant la campanya electoral va alertar sobre la possibilitat que, després de la victòria de Lula, «grups embogits del país, que insensatament volen desencadenar una revolució zapatista en una societat urbanitzada en un 80 per cent, pretendran aconseguir posicions de força». Si això passara, deia Jaguaribe, «Lula s'enfrontarà amb la *síndrome Allende*». Manté el reconegut sociòleg que a repèl dels plans de reforma agrària dissenyada pel govern de la Unitat Popular, que diferenciava les terres que havien de mantenir-se en règim de propietat privada de les que havien de ser afectades per la reforma, els radicals d'esquerra, entre ells els socialistes d'Altamirano, van ocupar terres i es van apropiari del bestiar que el govern volia mantenir en mans dels seus amos. Afirmar Jaguaribe que Allende va enviar cartes amables als invasors perquè desistiren, les quals no van ser ateses en absolut. En el caos resultant, després de la vaga dels camioners, generosament finançada per la CIA, els militars en van tenir prou amb una empenta per a derrocar a Salvador Allende.⁶

A part del fet que el sociòleg brasiler ha simplificat potser en excés el procés xilè en

benefici de la claredat de la seua tesi, la *síndrome Allende* consistiria en la incapacitat d'un govern progressista de resistir el desafiament o el xantatge, ètic o directament polític, de col·lectius als quals se suposa partidaris davant de les seues exigències reivindicatives, més enllà no sols de l'oportunitat política per a fer-lo, sinó, fins i tot, al marge del marc legal existent.

No és banal, per descomptat, l'advertència de Jaguaribe. El Moviment dels Treballadors Rurals Sense Terra (MST),⁷ en escrit de la seua Coordinació Nacional «Al poble brasiler i al President *Lula*», va jutjar sense pietat els vuit anys del govern Cardoso, «que només va augmentar el patiment del poble i va portar greus perjudicis per als qui viuen en el medi rural, amb l'augment de la pobresa, de la desigualtat, de l'èxode, de la falta de treball i de terra». Paral·lelament, el MST va rebre amb expectació el nou president i, per mitjà del seu dirigent Joao Pedro Stedile, van declarar que feien costat «en la seua gestió administrativa al president Luiz Inácio *Lula* da Silva, però estarem vigilants perquè les pressions dels sectors de la dreta no l'hagen d'obligar a abandonar el programa que el va portar al poder».⁸

El MST havia entès que la victòria de *Lula* «és una victòria del poble [i] és una derrota de les elits i del seu projecte». Gilberto Gil, el ministre de Cultura, declarava: «Sabem que no és fàcil el que ens proposem, que la gent espera molt i molt ràpid dels governs populars». Gil afirmava en la mateixa entrevista: «Les mirades reaccionàries vénen de tot arreu», i entre elles citava, sense anomenar-les, les d'aquells que «poden veure la gestió de Brasil com una cosa que podria tornar-se revolucionària, en un sentit vell, del passat,

aqueixos sectors són pertot arreu, en el Govern, en els partits, inclòs el del president, en sectors molt influents de la vida empresarial».⁹

Stedile, a banda del suport vigilant, també ha anunciat que el MST continuarà amb les ocupacions de terra: «Mentre hi haja, d'un costat, grans propietaris, latifundistes, amb terres ocioses i, de l'altre, milions de 'sense terra', òbviament hi haurà ocupacions de terra».¹⁰ Què farà el govern de *Lula* si el problema de les ocupacions el situa davant de la disjuntiva de donar-les per bones o de reprimir-les? Apareixerà la *síndrome Allende* contra la qual alertava Jaguaribe?

Darrerament hem pogut observar que la reforma agrària promesa encara no ha començat de debò, i com el MST ha encoratjat la seua lluita prement l'accelerador de la presa de terres. De fet, la Conferència Episcopal Brasileira ha fet públic un informe en el qual valora que, si la reforma agrària no avança amb rapidesa, pot produir-se una revolta social.¹¹

L'antagonisme que potser es cova a Brasil, a més, no ha de ser necessàriament tangible de forma dicotòmica entre els *desheretats de la terra* del MST i el govern *Lula*. Des de l'esquerra del PT José Paulo Netto ha parlat d'*as duas ànimes do governo de Lula*, una que desitja perseverar en el llegat de FHC i una altra que pretén superar-lo radicalment. Que *as duas ànimes* existeixen sembla una evidència. Falta saber fins a quin punt estan enfrontades.

Després de la presa de possessió de *Lula*, Francisco Weffort, polític i ministre de Cultura amb FHC, constatava que el sentit de les converses, en el final de campanya, entre els candidats, *Lula* inclòs, i les autoritats monetàries, brasileres i

internacionals, girava exclusivament al voltant del que l'economia permetria a l'estat. El primer punt de l'ordre del dia en l'agenda de l'equip de Lula era «acalmar o mercado», i el nomenament de Mireilles, expresident del Bank of Boston com a president del Banc Central va ser un senyal inequívoc en aquest sentit. Es tracta, al cap i a la fi, conclouïa Weffort, de fer acceptable pels sectors conservadors de la societat la revolució democràtica que Fernando Henrique va representar abans i que Lula representa avui.¹²

Al país dels exclosos, amb els més poderosos encastellats en propietats protegides amb armes automàtiques de combat i filferros electrificats, amb por a sofrir el segrest selectiu o la violència fortuïta, però feixugament impermeables a qualsevol canvi que obeïska a la urgència de la millora en la distribució de la riquesa, i amb milions de pobres i indigents en lluita diària per la simple subsistència, sembla lògic que un govern de progrés estiga prevenint contra els perills que poden fer sotsobrar el projecte. Potser per això Lula va escriure en la seua *Carta ao Povo Brasileiro* que «serà necessària una transició lúcida i enraonada entre el que tenim avui i allò que la societat reivindica. El que es va fer o es va deixar de fer en vuit anys no serà compensat en vuit dies. El nou model no pot ser producte de decisions unilaterals del govern, tal com ocorre avui, ni serà implantat per decret, de manera voluntarista. Serà fruit d'una àmplia negociació nacional, que ha de conduir a una autèntica aliança pel país, a un nou contracte social, capaç d'assegurar creixement amb estabilitat».¹³

Certament, com escrivia després de conèixer els primers resultats Manuel Cas-

tells, amic personal de FHC i expert en la realitat brasilera, el repte de Lula és donar garanties als mercats i al FMI i, al mateix temps, respondre amb rapidesa a les enormes expectatives que ha generat en una societat com la que hem descrit.¹⁴

La *mudança* va començar a fer-se tangible a partir del moment mateix de la presa de possessió de Lula. Va haver-hi dues mesures que es van ressaltar especialment: la de donar títols de propietat a milions d'habitants de les *favelas* de tot Brasil i l'anunciada pel ministre d'Educació, Cristovam Buarque: «Retribuirem els analfabetes pel fet d'aprendre a escriure». Buarque, a més, era molt explícit en referir-se al fenomen *Lula*, al *lulisme*, quan declarava: «Crec que encara no tenim un rumb ideològic clar. No sabem encara bé què és l'anomenat *lulisme*. Necessitaríem un gran debat sobre el tema i això hauria d'eixir de la Universitat. El PT és un partit d'actituds com ara l'ètica, la sobirania nacional, la distribució del treball, però li falta encara un cos de doctrina, un model polític, que és el que ens proposem crear».¹⁵

Doncs bé, la Universitat, com reclamava Buarque, aviat va començar a intervenir en el debat. Luiz Werneck Vianna, reconegut professor de l'Instituto Universitario de Pesquisas do Rio de Janeiro (IUPERJ), escrivia fa uns mesos un article titulat significativament «O que mudou», i afirmava que està en curs una *revolução silenciosa*, en la qual «tot ha canviat, perquè les nostres institucions sorgeixen ara com a llocs de confiança per a la realització dels canvis que la societat ha decidit mamprendre».¹⁶ Werneck ha reprès el concepte gramscian de *revolução passiva*, una revolució sense revolució, i l'utilitza en la seua anàlisi del que passa a Brasil.

Convençut que la revolució en aquests temps de mundialització i de canvis radicals en els patrons productius no pot ser una revolució de ruptura, sinó que ha de ser necessàriament passiva, el problema està en *qui* dirigeix els canvis perquè aquests tinguen una direcció i un sentit positius. El gran repte és que siguen les forces del canvi, les de la *mudança*, les que dirigeixen el procés en termes dels actors polítics, dels programes de govern, dels canvis socials i econòmics.

Lula podria ser el director d'aqueix procés de revolució passiva que es mou cap endavant no tant com a reacció als moviments socials sinó per consolidar-los i, a més, per reforçar encara més el camí de la democratització progressiva del país. D'allò que ha escrit Werneck Vianna pot deduir-se que Lula representa una aposta per la *revolució passiva a la brasilera*. Amb la seua victòria electoral hi ha hagut una *mudança* important en la base política de la societat, encara que en la superfície, la política macroeconòmica, tot pareix inalterable, com ens deia Francisco Weffort. Des d'aquesta lectura es podria dir que Cardoso, FHC, va dirigir una *revolució passiva* reactiva als canvis socials, la qual cosa li va conferir un cert sentit oligàrquic (especialment irritant per al MST, per exemple), mentre que Lula havia emergit com el líder d'una *revolució passiva* favorable als moviments socials. Això faria que el seu inequívoc sentit popular s'afermara com un poder popular de significat nou en la història brasilera. Aqueixa empremta no pot ser, és clar, ni un *novo zapatismo* (Jaguaribe), ni una *revolució vella* (Gil).

Certament el nou president del Brasil es trobava davant del que no es pot sinó qualificar de desafiament històric. Un rep-

te que Lula va expressar sense ni un gram de retòrica quan va compendiar el seu èxit de govern en la consecució que els brasilers, tots els brasilers, facen tres menjades al dia al final d'aquesta primera legislatura. El diari *El País*, explícit, titulava, poques hores després del primer Consell de Ministres presidit per Luiz Inácio da Silva: «44 milions de famolencs esperen *Lula*. La lluita contra la pobresa en un país de recursos és el gran repte del nou govern brasiler».¹⁷

Si aquesta *revolució passiva a la brasilera* posara en marxa profundes reformes socials finançades des del creixement amb estabilitat, que és el contingut del que Lula anomena nou contracte social, això sí que resultaria democràticament revolucionari. I podria ser-ho no sols per al Brasil, sinó, com a referència, per a tota l'Amèrica Llatina. L'*apartheid* social que trobem en la pràctica totalitat de les societats continentals no pot mantenir-se indefinidament perquè l'olla social no admet més pressió, i n'hi ha prou de fer un repàs mental pel mapa del continent per a entendre que ens trobem davant d'una conjuntura política extremadament complicada. L'experiència brasilera podria ser una proposta tangible perquè a Amèrica Llatina es començara a veure la llum al final del llarg túnel en què es troben. Els altres països al sud de Rio Grande també necessiten una *mudança do modelo* urgent.

Ara, però, que l'any enfila la recta final, quan encara són calents els focus que il·luminaren Lula en rebre el premi Príncep d'Astúries, algunes ombres guanyen espai a l'escenari. Lula da Silva, com abans Mikhaïl Gorbatxov o Raúl Alfonsín, comença a ser més popular a l'estranger que al seu país. El líder soviètic i el president argentí van viure el calvari de ser aclamats

com a estadistes mundials mentre creixia fronteres endins la desafecció dels seus ciutadans. El president brasiler ha perdut dotze punts de popularitat en dos mesos (del 72 al 60 per cent), i el suport de l'opinió pública no va més enllà del 38 per cent. El crèdit dels 52 milions de vots encara és elevat, però comença a baixar.¹⁸

Des de la Universitat, com demanava Cristovam Buarque, arriben crítiques profundes al govern *trabalhista*. Boris Fausto, prestigiós historiador i professor del Departament de Ciència Política de la Universitat de São Paulo ha escrit recentíssimament que no l'ha sorprès en absolut que els nous governants hagen assumit amb convicció la ruta del capitalisme, però sí que li ha resultat novedós que, més que fer-ho des d'una orientació socialdemòcrata, ho hagen fet des del model nord-americà. Fausto acusa el govern de Lula d'haver fet servir «les fanfares de *Fome Zero* com un hàbil contrafoc anticipat de les queixes populistes o d'esquerra quant al rumb de la política econòmica».¹⁹

Més enllà de les crítiques concretes a l'acció de govern, Boris Fausto al·ludeix a canvis en l'orientació política del partit que dóna suport al president. Diversos temes, diu, abans molt estimats del PT, han canviat de significat. Les qüestions ambientals han cedit terreny davant les imperioses necessitats de creixement, i són vistes més que res com un obstacle, tal com evidència la política envers els transgènics. Paral·lelament, els moviments socials nodrits per dècades passen a ser incòmodes i les ètnies de la regió amazònica són tractades com vestigis arcaics del passat.²⁰ No és amable, certament, la imatge que Boris Fausto dóna del govern de Lula.

Luiz Werneck Vianna, qui, pel febrer, parlava de la revolució passiva que s'esdevenia al Brasil, en entrevista concedida al mateix diari el mes d'octubre, se'ns revela profundament pessimista. El títol mateix de l'entrevista ja és contundent: «O PT é quase um partido liberal».²¹ També Werneck adverteix un canvi de rumb molt profund, per exemple, en les qüestions de medi ambient. I, a més a més, entén que l'estat ha perdut presència com «o grande tomador de decisões em matéria econômica», en benefici del mercat. Més enllà de les qüestions que exposa respecte de la taxa de creixement prevista, del rumb que han de seguir les negociacions amb el Fons Monetari Internacional o de què pot passar amb les reformes laborals, el professor del IUPE de Rio de Janeiro encén dues alarmes de la màxima importància. La primera és –alerta Werneck– que «si continua així, la gran lesió [la gran ferida], seria que l'únic partit identificat amb una idea de canvi [*mudança*] havia estat dominat pel conservadorisme, per la inèrcia». I afegeix: «Seria unha herança muito complicada de se administrar». La segona potser encara és més perillosa. Werneck creu que el PT i Lula es desvien de la ruta que havien promès, i això és perillosíssim perquè «la societat va creure que la política podia canviar el país. I la política, el que diu a la societat és que no és capaç de fer-ho. Si això es confirma, seria la pitjor pedagogia per al nostre poble, ja que provocaria la pèrdua de credibilitat en les institucions democràtiques. *Sem democracia, as mudanças são impossíveis*».²²

Certament, *el fracàs de la política* tindria efectes terribles no sols sobre Brasil, sinó sobre tota l'Amèrica Llatina, com

a mínim. En aquell continent el desfasament entre les expectatives que de tant en tant s'han generat i els resultats finals de la gestió dels líders i partits que les havien provocat ha tingut resultats demolidors. Recordem –per no remuntar-nos a la victòria i el govern posterior de l'APRA d'Alan García al Perú–, les esperances que aixecà el 1997 la victòria de l'Alianza encapaçalada per Fernando de la Rúa a l'Argentina, i el que vingué amb la fallida de les acaballes de 2001.

Potser les turbulències que afecten el govern Lula seran passatgeres però, tot i amb això, no seria prudent obviar-les. La *revolució passiva a la brasilera* travessa a hores d'ara moments difícils. Cal seguir atents a l'evolució del procés que van posar en marxa cinquanta-dos milions de votants aviat farà un any. □

* Aquest article és una reelaboració d'un altre que es va publicar fa uns mesos en la revista electrònica *Ojos de Papel* (<<http://www.ojosdepapel.com>>). Si el lector compara tots dos textos, veurà que aquest ha perdut prou unitats d'optimisme. Els mesos han passat, ens aproximem al primer aniversari del govern Lula i hi ha un dèficit superior a l'esperable entre les expectatives generades per l'elecció del líder del PT i el balanç de la gestió del seu equip. És prompte encara per a emetre valoracions contundents, però sembla que hi ha massa inèrcies del passat i que la *mudança do modelo* no està, malauradament, a tocar. He d'agrair al meu amic Alberto Aggio, historiador brasiler, les hores de discussió i d'intercanvi d'idees que hem tingut a l'entorn d'aquest problema. Les conclusions provisionals, que el lector trobarà en aquestes pàgines, tanmateix, són estrictament personals de qui firma l'article.

1. Vid. Institut Internacional de Governabilitat de Catalunya <<http://www.iigov.org>>.
2. PT <<http://www.pt.org.br>>.
3. *O Estado de Sao Paulo*, 5-09-2002.
4. *La Tercera*, Santiago de Chile, 07-10-2002.
5. *El País*, 17-03-2003.
6. *Jornal do Brasil*, 5-10-2002.
7. Movimento dos Trabalhadores Rurais Sem Terra (MST) <<http://www.mst.org.br>>.
8. Els documents, en <<http://moviments.org/cloc/mst-brasil/>>.
9. *El País*, 22-01-2003.
10. *Jornal do Brasil*, 5-01-2003.
11. *El País*, 5-11-2003.
12. *Folha de Sao Paulo*, 1-01-2003.
13. *Folha de Sao Paulo*, 5-10-2002.
14. *El Periòdic*, Barcelona, 8-10-2002.
15. *El País*, 16-01-2003.
16. *Folha de Sao Paulo*, 10-02-2003.
17. *El País*, 5-01-2003.
18. *Idem*.
19. *Folha de Sao Paulo*, 19-10-2003.
20. *Idem*.
21. *Idem*.
22. *Idem*.

La comunicació: tirania o regal?

Joan Borja i Sanz

El regal de la comunicació

Sebastià Serrano

126 pp., 2003, Ara Llibres, Barcelona

El de la comunicació, sens dubte, és un tema de moda: un tema estrella, vaja. Els qui freqüentem les seccions d'assaig en les llibreries habituals en tenim una certesa intuïtiva. I podem confirmar tal intuïció amb una simple consulta, per Internet, a les dades proveïdes, per exemple, des de l'Agència Espanyola de l'ISBN: només en l'últim any i mig, a l'Estat espanyol han vist la llum de les impremtes un total de 341 llibres –34 en català– que incorporen la paraula «comunicació» (o «comunicación») en el títol.

L'atzar ha volgut que en les lectures que m'han omplert les hores caloroses i lentes de l'estiu s'hagen ajuntat dos d'aquests llibres que anuncien, des de la portada, un tractament més o menys monogràfic del concepte *comunicació*. I, de més a més, amb perspectives ja d'entrada oposades en el rètol que en reclama l'atenció. L'un, *La tirania de la comunicació* (així, en traducció al castellà: droga dura en vena), d'Ignacio Ramonet (1998); l'altre, *El regal*

de la comunicació, de Sebastià Serrano (2003). La simple juxtaposició dels títols –no m'ho poden negar–, a més de suggerir un somriure, activa un cert magnetisme intel·lectual; incita la curiositat i formula una pregunta evident: «La comunicació: tirania o regal?» Més exactament: «La comunicació: tirania, regal o ambdues coses alhora?»

Potser no. Potser ni l'una ni l'altra. Perquè em fa l'efecte que les divergències entre Ramonet i Serrano tenen l'origen, entre altres coses, en un equívoc de partida molt i molt generalitzat i no poc interessant d'atendre: el dels mateixos límits –límits semàntics, s'entén– del concepte de comunicació. Un simple (simple, perplex i escèptic) «Comunicació?» és tal volta l'objecte d'indagació. Perquè, en llegir un llibre i l'altre, ens adonem de seguida que els autors respectius tenen concepcions essencialment distintes de la comunicació.

Fet i fet, crec que, la majoria d'ocasions, quan parlem de comunicació, ens trobem davant d'un malentès: un malentès del llenguatge, d'aquells tan vells com la història del pensament; d'aquells tan insalvables com la soledat de l'individu davant dels altres i del món. Si fa no fa, l'error epistemològic que permetia a Joan Fuster formular, enjogassadament, lúcids aforismes de ressonàncies wittgensteinianes: «Tot depèn de la paraula», «parlar ja és exagerar», «cada paraula és, ja en si, una perífrasi», «cada matis –de color, de so, d'idea– demana una paraula pròpia, i els diccionaris no són tan generosos», «un mot per a cada cosa? Els diccionaris serien interminables. Hi ha tantes 'coses' que ni tan sols són coses!»

Tal malentès, en el cas de la comunicació, té –cal reconèixer-ho– un plus de

gràcia, i és que resulta particularment anecdòtica la paradoxa dels notables problemes de comunicació entre especialistes de la comunicació a l'hora de fer servir, precisament, el mateix terme *comunicació*. Per a explicar el fenomen com Déu mana, convindria recórrer a una noció encunyada en l'àmbit de la lingüística pragmàtica: la de *nominalització*. Potser val la pena explicar-la, ni que siga apressadament i en breu incís: anomenem *nominalització* un tipus de procés que, comportant un exercici d'abstracció, consisteix a denominar amb un nom qualitats o processos (conjunts de qualitats o processos) que en primera instància es designen per mitjà de verbs o adjectius. Així, per exemple, el procés de *ploure* pot ser denominat amb un nom com *pluja*; o la condició de *pobre* facilita l'encunyament d'un substantiu abstracte com *pobresa*. I els nivells de l'abstracció o de la sofisticació en les possibilitats d'aquest mecanisme poden assolir cotes cada vegada més i més elevades, com ara les que es desprenen de noms o sintagmes nominals com *precipitació*, *meteorologia*, *escassa capacitat adquisitiva*, *precarietat econòmica*, etc. Al darrere d'aquest procés, en aparença tan senzill, no solament es troba un dels capítols més importants en l'evolució de les llengües –l'evolució del llenguatge–, sinó també en l'aventura que la humanitat ha protagonitzat amb l'afany d'interpretar el món i racionalitzar l'experiència de les coses i de la vida. Poca broma, doncs. Perquè les nominalitzacions ofereixen la possibilitat d'empaquetar i manipular còmodament grans quantitats d'informació. Això sí, amb un doble preu: el d'un distanciament progressiu entre l'univers de les paraules i el de les coses tangibles de la realitat; i el

de la vaguetat, l'ambigüitat, la confusió semàntica o la incomprensió de les formes lingüístiques abstractes a què condueix. I és que les *precipitacions*, la *meteorologia*, les *capacitats adquisitives* o les *conjuntures econòmiques* són *coses* que –com diria Fuster– «ni tan sols són coses». No remetent directament a la realitat –no es troben davall les cadires, damunt les taules, al racó d'un rebost– sinó, només, en la utilíssima il·lusió de les paraules.

A l'escenari de la vida veiem, olorem, escoltem, degustem o toquem: arbres, arrossos, muntanyes, persones, pedres, minifaldilles... Parlar –és un nou exemple– d'un concepte com el de *pàtria* significa ja operar amb una entelèquia substancialment distinta de les *coses* múltiples que la noció al·ludeix. Si pel camí (pel trajecte intel·lectual, cultural i històric que parteix de *muntanya*, *arròs*, *home*, *dona*, etc., passa per *territori*, *costums*, *col·lectivitat*, *llengua*, etc., i desemboca en *pàtria*) hi ha hagut un exercici d'abstracció, en l'arribada hi ha l'eventualitat de la incomprensió i la hipertròfia. Fins a l'extrem –ai!– que en nom de la *pàtria* hi ha qui se sent legitimat per a enderrocar muntanyes, arrasar collites, assassinar homes o violentar dones.

I tot açò –convé ja reprendre el fil principal– venia a col·lació de la comunicació, tema estrella de l'assaig contemporani. Perquè la *comunicació* –és ací on anàvem– no és sinó una nominalització d'elevat grau d'abstracció. Diguem-ho clarament: no existeix *la comunicació*. El que hi ha és gent que parla, que escolta, que escriu, que llig, que somriu o que arqueja la cella: de tot això hem arribat a inferir un concepte tan complex com el de comunicació. I heus ací que, després, en el viatge del retorn semàntic, fem servir el constructe per

a referenciar fenòmens molt i molt diferents. Això –no he sabut evitar la reflexió– és el que passa entre els llibres de Sebastià Serrano i d'Ignacio Ramonet: el primer, en dir comunicació, pensa en la importància, més enllà de les paraules, de la calidesa d'una veu ben modulada, la seducció d'una frase a cau d'orella, la tendresa d'una carícia, la felicitat d'un somriure o la delicadesa d'un perfum; el segon, per contra, considera fenòmens com la proliferació de periòdics, les perverses aliances entre polítics i periodistes, el tractament mediàtic de l'accidentada mort de Diana de Gal·les, l'embolic amorós entre Clinton i Lewinsky, la distorsió informativa que es va produir en la cobertura del conflicte bèl·lic entre hutus i tutsis a Rwanda el 1994, la necrofilia televisiva o la ideologització dels telenotícies contemporanis.

Per al director de *Le Monde Diplomatique*, així doncs, la comunicació pot ser una tirania; per al lingüista, en canvi, un regal. Perquè les concepcions de l'un i de l'altre respecte de la complexa nominalització *comunicació* són, en essència, diferents. I és que tot allò que afecta la vida humana en societat –al llit matrimonial com en la redacció d'uns pressupostos– és, al capdavant, d'una manera o una altra, comunicació... Per tant?

Per tant, la pobra comunicació admet tants enfocaments com vulguem, tots igualment lícits, tots igualment equívocs. I invita a parlar amb la mateixa facilitat de xips com de feromones. Entre les múltiples perspectives possibles, personalment (avance ara la meua aposta) em resulta especialment suggeridora la que s'assumeix des de la línia de treball –una línia ja dilatada en el temps i en les resultats– del professor Serrano. De Ramonet m'interessen

alguns apunts, una grapat de consideracions i la sensibilitat per un dels grans debats contemporanis: el de la gestió de la informació en els revolucionats temps que corren. Però m'avorreix la demagògica banalitat de moltes de les seues premisses ideològiques (em fa la sensació que el control policíac no és el millor antídote per a la intoxicació informativa; tinc molt clar que el fenomen de la globalització és molt més complex del que ell dibuixa), i m'inquieta la inexistència de respostes i alternatives serioses per a les realitats denunciades. De Serrano, en canvi, m'atrau la capacitat per a situar el concepte de comunicació –passeu-me ací un sintagma clàssic– *a la mesura humana*.

Que ningú busque en el llibre de Sebastià grans teories sobre la perversió d'un sistema global de manipulació informativa, ni enrevessades denúncies contra les deficiències macroestructurals que interessadament crea la inconsciència dels monopolis i les oligarquies mediàtiques. No: res de tot això. Que el món no és perfecte, ja ho sabem; que la corrupció a gran escala ens amenaça amb l'abisme, és cosa intuïda; que cal identificar i denunciar les esclètxes putrefactes del sistema, absolutament d'acord. Però també val la pena recordar que, enmig d'aquesta obscura vall de llàgrimes, hi ha la llum intensa d'un somriure, d'una felicitat còmplice, d'una rialla fugaç i sincera. I això és el que sembla recordar-nos el treball de Serrano, des de plantejaments que se situen a l'extrem oposat als de l'apocalíptic Ramonet. Se'ns deixa clar des del curiós paratext de la dedicatòria: «Al Henrik i a l'Anna, dos meravellous regals de la comunicació». I el camp de lectura consegüent, de relleus suaus i horitzons inabastables, queda obert en les seues infinituds...

Ben recentment he estat testimoni, en una conferència, de les queixes d'un reconegut psicoanalista –n'estalviaré ara nom i cognoms– que reivindicava per a les seues perspectives epistemològiques (en detriment de la lingüística pragmàtica o la semiòtica) la legitimitat d'analitzar els anuncis publicitaris contemporanis, els quals, com se sap, són dissenyats amb la finalitat essencial de crear desig en el destinatari. I argumentava: «És que la creació de desig, ben bé, no és una qüestió de comunicació. Caram, tanta comunicació, tanta comunicació! Arribarà un moment que els lingüistes, fins i tot, de fer l'amor en direu un acte de comunicació». El moment, afortunadament –pensava jo en el llibre de Sebastià Serrano, en la deliciosa dedicatòria–, fa ja un temps que ha arribat.

Serrano, amb els seus treballs, redimeix la dimensió no verbal –gestos amorosos inclosos– de la comunicació humana: amb totes les conseqüències i fins als últims extrems. I cal dir que aquest enfocament té en contra tot el pes d'una tradició secular en estudis filològics que, fins fa quatre dies, tendien a simplificar la comunicació amb una estricta atenció a les paraules: al codi lingüístic, al sistema dels signes verbals. I no. Ni pensar-ho: quan escrivim, no solament ens despullem amb les paraules triades, sinó també amb la cal·ligrafia, amb el tipus de lletra, amb la disposició dels paràgrafs, amb el color de la tinta; quan parlem, ens expressem amb els ulls, amb les mans, amb els músculs de la cara, amb la vibració de la veu, amb la roba, amb l'olor, amb el cos sencer. I Sebastià Serrano s'encarrega d'indagar tots aquests paratges inèdits de la comunicació, en un exercici interdisciplinari que implica, més enllà de la lingüística, parcel·les del conei-

xement consuetudinàriament adscrites a l'etnologia, la biologia, la sociologia, la història, la física o la bioquímica. D'aquesta manera, l'atenció recau sobre aspectes comunicatius que remetent, ultra les lletres i els fonemes, a l'imperi dels sentits: dels cinc sentits corporals. La semiòtica de les flaires, l'univers sensual del tacte, la retòrica de les carícies, el llenguatge dels ulls, el miracle de la veu, l'art d'escoltar, la fascinació per les cares... Aquests són els racons que poblen l'íntim llibre de Serrano. Uns racons que culminen amb la teulada d'un últim capítol, el títol del qual parla per si mateix respecte de les premisses i les actituds de l'autor que ací hem volgut palesar: «De com els secrets de la comunicació són els secrets de la felicitat».

Tirania de la comunicació? Regal de la comunicació? Depèn, com sempre, del color de la ullera. Que és com dir: depèn què vulguem entendre per comunicació. Deu ser cosa de la tardor, que –oh, els misteris bioquímics, tan per aclarir– sempre m'ha *comunicat* optimisme, confiança i jovialitat. No ho sé... El fet és que, posats a triar una ullera o una altra, pel mateix preu em quede la millor, la més bonica: la que, a pesar de perversions i desgràcies, sap veure en la comunicació un regal tan complex com impagable. El regal que –diguem-ho així– millor ens amenitza la vida. Decidesc, per això, rematar aquest recull de paraules amb un deliciós consell del llibre de Sebastià: «quan noteu que la pluja fina de l'ansietat deixa caure sobre vosaltres els núvols de la incertesa [...], obriu les portes i sortiu a cercar la flor romanial –la flor de la felicitat– de la comunicació.» El mateix llibre de Serrano, efectivament un regal de comunicació, potser us ajudarà en el propòsit. □

Ensenyar la llengua

Manuel Pérez Saldanya

Ensenyar la llengua

Joan Solà

238 pp., 2003, Empúries, Barcelona

Segurament el qualificatiu que més escau a una persona del tarannà i de la trajectòria intel·lectual i cívica d'en Joan Solà és el d'activista de la llengua en el sentit més ampli del terme. Joan Solà, no cal dir-ho, és gramàtic, però també historiador de la llengua i la cultura, columnista sagaç i observador meticulós de la realitat sociolingüística catalana. És en aquest aspecte de dissecador de la realitat sociolingüística que se'n presenta en el seu darrer llibre: *Ensenyar la llengua* (Barcelona: Empúries, 2003).

Com en altres ocasions, l'autor arreplega en aquesta obra textos elaborats i apareguts en contextos i en mitjans diferents, però amb un fil conductor claríssim i amb forta coherència i cohesió interna. El tema de fons, ja ho hem dit, és el de la situació política i sociolingüística catalana. L'autor ens «ensenyà la llengua» en el doble, o triple, sentit del terme: «mostrar als forasters i a nosaltres mateixos aquests aspectes [la situació lingüística, social i política], reivindicar la presència i la perduració d'aquesta llengua en el seu territori» (p. 9), però també despertar consciències des de la ganyota intel·lectual que implica mostrar l'estat actual de la llengua en tota

la seua cruesa i també, és clar, en tota la seua grandesa, evitant tant l'optimisme oficialista com el plany jeremiàc immobilista.

El llibre, com hem apuntat, aplega textos redactats en èpoques diferents i adreçats originàriament a destinataris diferents, però aquest aspecte, en lloc d'afectar l'estructura interna i la lectura lineal, enriqueix la lectura i permet resseguir l'evolució de la llengua al llarg dels últims 13 anys i, paral·lelament, l'evolució del punt de vista de l'autor –i sens dubte de molts dels lectors– sobre aquest tema. Els 10 textos que aplega el llibre es poden classificar en tres blocs diferents. El primer bloc és el més extens i abasta els cinc primers treballs. Es tracta majoritàriament d'estudis presentats en fòrums acadèmics (ponències a congressos, taules redones, etc.) fora de l'àmbit lingüístic català (Madrid, Estats Units d'Amèrica, Rússia) i, per tant, adreçats, originàriament, a un públic que no coneix amb detall la realitat sociolingüística catalana. Els textos, redactats entre el 1991 i el 1996 en català o en castellà –d'acord amb el públic a qui anaven adreçats–, presenten panoràmiques generals sobre la situació del català a Catalunya i al conjunt del domini lingüístic, sobre les possibilitats del català a Europa, sobre el conflicte lingüístic i polític atiat per la dreta espanyolista –molt intens en el període en què Convergència i Unió donà suport al govern central, a les mans d'un PSOE sense majoria absoluta– i sobre les polèmiques relacionades amb el futur de la llengua. Condicionat, sens dubte, pel públic a qui anaven adreçats originàriament els textos, l'autor fa un esforç de dissecció i de sistematització de la realitat sociolingüística i, en algun cas, la interpreta a partir de les polèmiques que afecten cíclicament la

llengua. Dues actuacions concretes, que apareixen esmentades i comentades en diferents parts d'aquest bloc, funcionen com a símptomes dels clarobscur amb què l'autor percep la situació sociolingüística de la primera meitat de la dècada dels noranta. L'una té un caràcter absolutament negatiu i reflecteix la incomprensió i els atacs de l'espanyolisme davant el procés de normalització lingüística; es tracta de la carta que la Real Academia Española envià al president del govern (Felipe González, en aquell moment) demanant la protecció per a la llengua castellana en certs llocs d'Espanya. L'altra, en canvi, té un caràcter clarament positiu i és la «sorprenent» sentència del Tribunal Constitucional a la fi de desembre de 1994 favorable a la llei de normalització lingüística catalana. El balanç d'aquest període és en certa mesura positiu, com es constata en la frase que tanca aquest bloc de treballs: «Creo sinceramente que tenemos motivos para ser (moderadamente) optimistas» (p. 159).

El segon bloc el constitueix el text número 6, titulat «Impressions d'una estada a Los Angeles» i presentat en les Jornades de Sociolingüística de la Nucia (13-9-2000). En aquest text, el punt de vista s'inverteix: ja no és el del (socio)lingüista que explica —ens explica— una realitat que coneix de primera mà, sinó la de l'observador que se submergeix en una realitat plurilingüe diferent amb ganes d'aprendre i que ens transmet el coneixement assolit a través de converses, lectures i assistència a congressos. La situació sociolingüística dels afroamericans, dels indis americans i, sobretot, de les comunitats hispanes als Estats Units serveixen a l'autor per a constatar que no hi ha situacions sociolingüístiques totalment iguals i per a comparar la

situació del castellà als EUA i a Catalunya: als EUA, on la hipotètica cooficialitat del castellà en alguns indrets no incidiria gens sobre l'estatus de l'anglès, i a Catalunya, on la pressió del castellà sobre el català, «si continua amb la mateixa força, [...] serà suficient per eliminar aquesta última llengua» en un futur pròxim (p. 189).

El treball anterior suposa, pel to i per les conclusions, un clar punt d'inflexió en el llibre, des del moderat optimisme inicial fins a la visió més marcadament pessimista respecte al futur de la llengua que apareix en el tercer i darrer blocs. Aquesta darrera part està integrada per articles apareguts en la secció «Parlem-ne» del dossier cultural del diari *Avui* i datats entre el final de 2000 i el començament de 2003. De nou, el context d'aparició condiciona el discurs que, en aquesta part, es fa més sintètic i alhora més contundent i directe, més «activista», en tornar sobre el tema del futur de la llengua a partir de la polèmica amb Jesús Royo arran del llibre d'aquest autor titulat, significativament, *Argumentos per al bilingüisme* (Barcelona: Montesinos, 2000), a partir del llibre *Dolor de llengua* d'Enric Larreula (València: Eliseu Climent, 2002) o a partir de la reaparició cíclica dels textos (manifestos) que alerten sobre la possible desaparició del català.

Amb els matisos que aporta cadascun dels tres blocs delimitats, el fil conductor i la preocupació bàsica que ens planteja el llibre és la vitalitat i el futur de la llengua, l'avaluació del que s'ha aconseguit i els dèficits que encara es mantenen i que no permeten augurar un futur massa optimista. Els problemes analitzats són diversos i de naturalesa ben distinta. Breument: a) la castellanització del català i les vacil·lacions i dubtes que inevitablement es produeixen

en els catalanoparlants a causa de la semblança i proximitat de les dues llengües; *b*) els constants moviments immigratoris –tan intensos en el moment actual– i la incidència del turisme sobretot en les zones costaneres; *c*) la situació d'inferioritat respecte al castellà en tots els mitjans de comunicació de massa i, podríem afegir nosaltres, el fet que no hàgem sabut –o pogut– articular uns mitjans concebuts des del conjunt del domini lingüístic i adreçats al conjunt del domini; *d*) la situació d'inferioritat jurídica del català (un dret) enfront del castellà (un deure) i els conflictes lingüístics atiatos des de determinats àmbits del poder; *e*) els canvis d'hàbits i d'actituds sociolingüístiques dels joves de les grans àrees metropolitanes, que coneixen prou bé les dues llengües i als qui els és indiferent usar l'una o l'altra. La llista es podria allargar amb altres aspectes analitzats en el llibre, però és suficientment significativa i aclaridora. Només afegirem un altre factor, més perceptible segurament des de la perifèria de l'àrea lingüística que des de Catalunya: el castellà no sols ha pres carta de naturalesa en l'àmbit lingüístic català sinó que en molts casos funciona també com a llengua de comunicació interdialectal, en la mesura que molts catalanoparlants canvien de llengua quan senten parlar en una varietat que no identifiquen totalment com a seua.

Arribats a aquest punt, ens podem preguntar com és possible que una mateixa realitat pugui ser percebuda per uns amb un clar optimisme i, en canvi, per uns altres amb un marcat pessimisme. Evidentment, hi deu influir el tarannà de cadascú i la tendència a veure els gots mig plens o mig buits, però, sens dubte, hi deu haver alguna cosa més, relacionada amb el valor

que atorguem a les dades i amb la funció que volem que tinga la llengua dins el territori on és pròpia. És innegable, per exemple, que el català ha avançat, i molt, en l'àmbit educatiu, però també és cert que, a causa de la presència generalitzada i la pressió del castellà, el coneixement d'aquesta llengua és millor que el del català en la majoria de les escoles i que únicament s'aconsegueix un bilingüisme equilibrat en aquells centres en què la catalanització és intensa (p. 154). Certament, hi ha àmbits on s'ha progressat en els darrers anys i el llibre no s'està d'assenyalar-los, però el balanç no permet ser d'entrada gens optimista. Compartisc plenament l'anàlisi de Joan Solà i com ell, i abans Aracil i molts altres, no crec que el biligüisme pugui ser una situació estable sinó una situació de tensió i d'inestabilitat cap a un estadi monolingüe. En els conflictes sociolingüístics –com en els conflictes relacionats amb l'estructura interna de les llengües– preval el principi d'economia lingüística, segons el qual dos no és millor que un si aquells dos compleixen –o poden complir– funcions semblants. Si aquesta premissa és correcta, l'única solució viable perquè el català no desaparega és acceptar i posar els mitjans necessaris perquè el català siga la llengua bàsica en tots els àmbits del seu territori lingüístic i tinga també una presència simbòlica –però no sols– en l'àmbit estatal. Pretendre que català i castellà poden sobreviure en un bilingüisme feliç i amb unes funcions semblants dins el mateix territori lingüístic és relegar el català a l'àmbit de llengua prescindible, condemnar-lo a una desaparició més o menys immediata o, allò que resulta igualment dramàtic, convertir-lo en un instrument de comunicació residual.

És cert, i algú ho podria retraure, que el llibre no es basa en enquestes socio-lingüístiques ni dóna dades numèriques concretes que avalen la situació crítica del català en el moment actual. Però també és cert que l'autor no es planteja aquest objectiu i que la seua intenció és més aviat la de l'analista perspicax que interpreta la complexa realitat que ens envolta, que l'analitza a partir d'esdeveniments històrics i culturals, i que fa propostes concretes per a redreçar la difícil situació actual. *L'ara o mai* fusterià es converteix, en paraules de Solà, en la crida «Avui encara hi seríem a temps. Demà, no» (p. 223). Tant de bo el llibre, de lectura obligatòria per a tots els nostres polítics i per a tots aquells que tenen alguna responsabilitat lingüística, servisca per a potenciar el debat i la reflexió i prendre les mesures necessàries que asseguruen la pervivència del català com a llengua de cultura i comunicació general dins el territori on és pròpia. □

El nacionalisme feixista espanyol

Agustí Colomines

España contra España

Ismael Saz Campos

442 pp., 2003, Marcial Pons, Madrid

La història del nacionalisme espanyol i dels intents de nacionalització de l'Estat

nació espanyol és un dels grans forats de la historiografia de la contemporaneïtat. No és que no hi hagi hagut vocació de fer-ho, sinó que, de moment, s'ha fet d'una manera parcial, sobretot per la dita història ha estat molt condicionada per l'orientació politicista que va imprimir-li Andrés de Blas Guerrero a *Sobre el nacionalismo español* (1989), que és més un recull d'estudis esparsos que no pas un llibre global. Per això mateix, l'anàlisi de De Blas presentava una sèrie de buits, com ara la manca de referències a la «literatura del desastre» o a la tensió entre l'espanyolisme i els nacionalismes alternatius o bé al nacionalisme tradicionalista i ultraconservador, que aniria, de Vázquez de Mella a Maeztu fins a abocar al franquisme mitjançant Acción Española i la Falange. En el fons, però, De Blas és, per dir-ho així, fill de l'enfocament politològic que va posar en marxa Juan José Linz el 1973 en estudiar diverses qüestions referides a l'Estat i a l'articulació dels nacionalismes alternatius dins del projecte nacional espanyol a «Early State Building and Late Peripheral Nationalism against the State: The Case of Spain». L'opció analítica de Linz, escorada cap a la sociologia històrica, va propiciar que altres autors s'encaressin a la qüestió del nacionalisme espanyol amb un fil argumental més o menys semblant. Sense ànim de ser exhaustiu, aquest seria el cas d'E. López Aranguren, *Regionalismo e integración nacional: aproximación teórica* (1981); P. De Vega García, *El carácter burgués de la ideología nacionalista* (1977); Gloria Martínez Dorado, *La formación del Estado y la acción colectiva en España: 1808-1845* (1993); Carlos Moya, *Señas de Leviatán. Estado nacional y sociedad industrial: España, 1936-1980* (1984) o bé

Leandro Prados de la Escosura, *De Imperio a Nación. Crecimiento y atraso económico en España. 1780-1930* (1988).

També és cert, tanmateix, que des d'una perspectiva d'historiador José Maria Jover va ser el primer a reconstruir l'evolució del nacionalisme liberal espanyol durant els anys centrals del segle XIX, a més d'observar la formació dels diversos discursos nacionalistes a partir de les interpretacions historiogràfiques de la història d'Espanya. No en dono la relació bibliogràfica perquè m'estendria molt, però suposo que tothom deu tenir al cap aquell article, publicat al 1974, que va titular «El siglo XIX en la historiografía española contemporánea», o aquell altre, del 1983, titulat «Caracteres del nacionalismo español. 1854-1874». D'aleshores ençà, han aparegut estudis sectorials que, directament o indirectament, presten atenció a la configuració dels diversos nacionalismes espanyolistes a través del pensament d'historiadors, literats, filòsofs o polítics.

De fet, la discussió sobre l'articulació de l'Estat nació i del consegüent nacionalisme espanyol és paral·lel al llarg debat que hi ha hagut sobre la caracterització de la revolució liberal a Espanya. Borja de Riquer és qui més hi ha insistit en els darrers anys, des que el 1992 va presentar la ponència «Nacionalidades y regiones en la España contemporánea» al I Congreso de Historia Contemporánea de España, en la qual defensava que el desenvolupament dels nacionalismes «perifèrics» havia estat possible a resultes del baix nivell de nacionalització espanyola durant el segle XIX. Per a Riquer, doncs, aquesta dèbil nacionalització (que de tota manera no nega la voluntat d'imposar-la) recolzaria en la debilitat de l'Estat espanyol per fer triomfar

un monolingüisme estatal absolut (imposició del castellà arreu), la florida de les interpretacions divergents de la història espanyola i, en un altre sentit, la incapacitat d'esborrar del mapa les diferències territorials, els codis jurídics, etcètera. Com si es tractés d'una línia d'investigació nova, quan de fet no ho era, Borja de Riquer feia ús del vell tòpic orteguïà de l'Espanya invertebrada, acompanyat de la tesi arriscada sobre la «insuficiència d'espanyolització» i de la manca d'elements de «modernització», per explicar la debilitat del *Nation building* espanyol. El problema d'aquesta mena de plantejaments és que parteixen d'una convicció ahistòrica que consisteix a creure que la dèbil nacionalització recolzaria en una visió no nacionalista de la nació per part dels agents històrics, atès que, a parer seu, no posen en dubte l'existència mateixa del subjecte nacional. O sigui, la nació espanyola. Per tant, Riquer i els autors que amb posterioritat han abordat la qüestió, sobretot José Álvarez Junco i el seu monumental llibre *Mater Dolorosa. La idea de España en el siglo XIX* (2001), no debaten, com és habitual en altres historiografies, sobre el procés de construcció i reconstrucció de la nació, sinó que centren tots els seus esforços a esbrinar per què Espanya no va arribar a la plena consolidació com a nació durant el cicle liberal, com ells creuen que havia de passar, amb la qual cosa demostren tenir una idea primordialista, ideal, del que havia de ser Espanya. Que el nacionalisme espanyol potenciés aleshores l'expansió del pensament neotomista, tradicionalista o catòlic integrista en oposició al desenvolupament de les ciències experimentals o bé a la divulgació dels corrents filosòfics més innovadors, no resulta rellevant en aquesta me-

na de treballs, perquè no és del nacionalisme del que tracten en realitat, sinó d'Espanya com un ens immutable, teleològic, que, en fracassar en l'intent nacionalitzador, va propiciar, com va assenyalar Xosé Manoel Núñez Seixas el 1999 a *Los nacionalismos en la España contemporánea (siglos XIX y XX)*, l'èxit futur dels nacionalismes alternatius, entre ells el catalanisme.

Si he volgut començar amb aquestes consideracions de tipus general és perquè el nou llibre d'Ismael Saz, del qual el primer que he de dir és que és excel·lent, s'insereix en aquesta vasta discussió. El llibre arranca, precisament, del diàleg amb els diversos enfocaments sobre la nacionalització espanyola (capítol 1), barrejat amb el no menys dilatat debat sobre el caràcter del règim franquista i, en conseqüència, del feixisme espanyol. I és que en el fons té raó Saz quan afirma que «*la literatura española no ha cesado prácticamente en ningún momento, desde 1898 al menos, de interrogarse acerca del problema español. Lo hizo del 98 al 36; lo volvió a hacer del 36 al 56, en el exilio y en el interior; y no ha dejado de hacerlo de un modo u otro en el último cuarto de siglo*» (pp. 40-41). Si a això hi afegim, a més, que els nacionalismes franquistes, almenys el falangista, van elaborar una interpretació del segle XIX en termes pejoratius, atès que contraposarien l'Espanya ideal que es disposaven a construir a l'estèril liberalisme vuitcentista, les consideracions que he fet en començar són plenament pertinents. L'ultranacionalisme falangista, diu Saz, que era antidemocràtic i antiliberal, europeista i despectiu alhora, però també contrari al castisisme i es manifestava obert a la pluralitat cultural d'Espanya sense anar més enllà –vull dir, sense donar-li un contingut polític–, de

fet va ser la resposta feixista «*al gran problema de España, que para los hombres de Falange, como para los del noventa y ocho y Ortega, no era otra que el fracaso nacional y nacionalizador del siglo XIX español*» (p. 410). Així doncs, Saz defensa que els dos grans moments durant els quals es va plantejar la qüestió de la nacionalització espanyola al llarg del segle XX, el que va començar amb la crisi colonial de 1898 i el que durant el franquisme s'interrogava sobre quin havia de ser el rol del nou règim en el procés de nacionalització i des-nacionalització dels espanyols, estan estretament relacionats.

La tesi de Saz és un bon punt d'arrencada, per bé que sóc de l'opinió que la crisi de 1917, que fou múltiple –social, militar i nacionalitària–, té més importància del que ell li atorga. Al capdavall, no podem entendre el canvi d'hegemonies que portarà a la Segona República, si prescindim, si més no a Catalunya, d'aquella data i de les lluites i els fracassos subsegüents. Sobretot, perquè, a banda de la radicalització social que va aparèixer amb el pistolerisme dels anys 1919-1923 (el qual rebrotà durant l'època republicana amb la violència protagonitzada pels Sindicats Lliures), aleshores també va anar configurant-se un catalanisme radical, republicà i separatista, que es convertí en l'ase dels cops del nacionalisme falangista del temps de la República: «*Cataluña no es de Maciá, ni de la Esquerra, ni de los catalanes. Cataluña es de España*», assegurava Onésimo Redondo el 9 de maig de 1932 a les pàgines de *Libertad* (p. 126). D'aquesta manera, com reconeix el mateix Saz, quedava clar, malgrat les especulacions teòriques, el pregon anticatalanisme del falangisme primerenc, que no féu altra cosa que

portar al límit les posicions d'Ortega y Gasset. La barreja entre la defensa d'un federalisme doctrinari –com a fórmula per assegurar l'eficàcia de l'Estat– i de l'imperialisme –com a solució i condició per superar les reivindicacions catalanistes i fins i tot per recuperar Portugal dins el projecte espanyolista–, va ser l'expressió d'un feixisme ultranacionalista que es va veure condemnat a reconèixer l'existència d'una indeterminada pluralitat espanyola, alhora que, de fet, la negava des de la teoria imperialista i la violència política.

El llibre de Saz és complex, un pèl bigarrat pel meu gust, i ens situa davant de l'acomodació política i cultural del corrents que convergiren per donar suport a l'*Alzamiento* i al nou Estat: Falange, els militars, els monàrquics i l'Església. La Introducció del llibre, «Valencia, 21 de Abril de 1940», és una gran metàfora del que després Saz anirà desgranant a través dels set capítols de què consta l'obra, ja que l'estira-i-arronsa que es va produir entre falangistes i militars a l'hora de commemorar l'alliberament-sublevació de València reflectia la contrarietat amb què la Falange va viure la possible implantació de la «pútrida paz del pantano», com l'anomenà Serrano Suñer l'estiu de 1939, que impedís obrir la necessària nova etapa de revolució nacional i social: la revolució nacionalsindicalista (pp. 186-187). L'estudi de Saz se centra, doncs, a observar el naixement del nacionalisme feixista espanyol, cosa que desenvolupa d'una manera molt clara en el capítol 3, precedit de l'anàlisi dels orígens culturals d'aquest nacionalisme des de la crisi colonial de 1898 fins arribar a la proclamació de la Segona República (capítol 2). És en aquests dos capítols on hom pot resseguir d'una ma-

nera més evident l'estreta relació entre l'ideal revolucionari falangista i l'ultranacionalisme que l'impregnava, el qual, segons Saz, cap al 1935-1936 sembla que ja estava plenament definit i era ben diferent de qualsevol altra forma de nacionalisme, especialment del que formulava el nacionalcatolicisme. El problema fou que en esclatar la Guerra Civil Falange, que no havia aconseguit d'esdevenir el partit de masses que desitjava ser, va quedar escapçada ràpidament: a més de la deriva de Giménez Caballero cap al conservadorisme més tradicional (que després li va servir per convertir-se en un eficaç ideòleg de Franco), la mort d'Onésimo Redondo, Ramiro de Ledesma Ramos i José Antonio va comportar el que Saz anomena «la primera mort del nacionalisme feixista» (pp. 150 i ss). Aquest era un adéu, en paraules del mateix Saz referint-se a José Antonio, «*al fascismo, a todo patriotismo popular y hasta a España misma. No era un caso único. Con José Antonio Primo de Rivera, por un lado, como con Ramiro de Ledesma, por otro, y aun con Giménez Caballero por su propia y peculiar evolución, los grandes constructores del nacionalismo fascista español parecían darlo por terminado. Lo paradójico del caso es que todo esto venía a producirse en el momento mismo en que, desde una perspectiva fascista, el ciclo histórico entraba en el punto cero, en el punto absoluto*» (p. 155). O sigui, al nivell més alt de destrucció de la nació espanyola, per bé que aquell també era el moment de regeneració, d'actuar per renéixer, segons una doctrina palingenètica molt arrelada a Falange, que permetria la reaparició de la fe patriòtica i del protagonisme del partit.

«*Cual Ave Fénix*», que és com es titula el capítol 4, el falangisme de postguerra es

disposà a recuperar, doncs, «*un nacionalismo absoluto que pretendía recoger a España en el punto más bajo del abismo, reducida casi a cenizas, para proyectarla hacia una resurrección, una palingenesia, que sólo podría culminar en una nueva cima de su historia. La revolución permanente y la resurrección nacional, entendida como un proceso sin fin, vendrían a configurarse así como las dos manifestaciones inextricablemente unidas del ultranacionalismo falangista*» (p. 192). Per tant, el caràcter revolucionari i palingenèsic de l'ultranacionalisme falangista esdevingué l'element diferenciador del feixisme espanyol respecte al nacionalisme dels seus aliats conservadors dins del règim de Franco. Això és, una lectura diferent de la història d'Espanya a fi d'ajustar l'articulació de la tradició amb els ideals revolucionaris.

El capítol 5, «*La reivenció del ultranacionalismo fascista*», aprofundeix en la necessitat que van tenir els intel·lectuals falangistes de refer els valors que els eren propis a la llum de les noves circumstàncies. La reinterpretació històrica d'Espanya i de l'empenta nacionalitzadora es convertí en l'eix d'aquest nou nacionalisme que «*incorporaba la tradición, incorporaba la religión, incorporaba el pasado y se proyectaba en el futuro. Sólo habría, pues, una forma de ser español, de ser católico, de ser tradicionalista y de ser revolucionario: la falangista, es decir, la del fascismo español*» (p. 230). De fet, però, la nova definició del nacionalisme falangista passava, també, per una reinterpretació del concepte de nació que havia sostingut fins aleshores el partit feixista. És en aquest sentit que Saz destaca l'elaboració teòrica de Francisco Javier Conde, que un en altre temps havia estat simpatitzant socialista i deixeble de

Carl Schmitt a la Universitat de Berlín, el qual va defensar sense embuts que la nació era el símbol de la modernitat i, per això, tot ho movia i tot ho justificava. En fi, que era el símbol de la revolució permanent que havia començat el 1789, si bé el falangisme refusava l'orientació democràtica del nacionalisme —que també havia sorgit de la Revolució francesa— a través d'una lectura germanitzant, herderiana, del que era una nació. D'aquesta manera, la idea de nació com a empresa de destí comú permetria superar les unitats naturals de convivència —família, municipi, sindicat— per assolir un òptim grau de nacionalització que, segons Conde, a l'Espanya dels segle XIX i XX hauria estat mandrós i entretallat. La tasca nacionalitzadora que s'imposava a partir d'aquell moment havia d'assegurar la unitat interna de la nació espanyola mitjançant la submissió de tothom a una norma. I quina era aquesta norma? Doncs l'ideari falangista de Revolució i Imperi.

«*La unidad de destino en lo universal*», l'Imperi, va esdevenir el nus de la ideologia falangista. Això és el que Saz analitza al capítol 6, titulat, precisament, «*Imperio!*». L'ideal imperial falangista tenia un rerefons de «missió», d'aportació espanyola a Europa i al món: l'Imperi «*era, asimismo, a un tiempo promesa y condición para la integración de los vencidos y de las regiones «separatistas» [...] la noción de Imperio significaba lo contrario del casticismo y del patriotismo vano, del nacionalismo pequeño, del nacionalismo egoísta y de puertas adentro y del 'nacionalismo' en general*» (pp. 267-68). Aquesta manera d'entendre la noció d'imperi comportava, alhora, una relectura totalitària i populista de la història d'Espanya, contraposada a la que ha-

va fet l'altre nacionalisme franquista, el nacionalcatòlic, del passat hispànic, de la nació, del pes de la religió, de la tradició i de la monarquia. En contrast amb el sentit merament espiritual que el nacionalcatolicisme va donar a la noció d'Imperi, el falangisme, en canvi, hi va incorporar els elements d'agressivitat i de conquesta propis del pensament feixista. En els fons, tot plegat reflectia les diverses maneres d'entendre la modernitat que convisqueren en el si del franquisme: «*No era la mismo, desde luego* –escriu Saz–, *petrificar la verdad objetiva y eterna en el catolicismo por encima de pueblos y naciones, que la apuesta por los valores heroicos, guerreros, trascendentes, y en este sentido antiburgueses, puestos al servicio de los pueblos y naciones*» (p. 407). No ens ha de sorprendre que d'aquesta manera de percebre el passat en sorgís un ideal de fons: la idea que l'Espanya unitària s'havia forjat a través de la resistència ancestral contra els invasors –ja fossin romans, ja fossin francesos. Però si el nacionalisme falangista s'exclamava de la falta d'unitat en la pràctica, a pesar de la unitat de fons, era, precisament, per allò que José María Pemán va escriure el 1939 a *La historia de España contada con sencillez* en relació amb la decadència de la idea d'Imperi durant els segles XVIII, XIX i XX.

El darrer capítol, «*Acordes y desacordes. El final del proyecto de nacionalización fascista*», s'endinsa en el que podem anomenar la fi de l'apoteosi feixista, la qual va tenir lloc a la dècada dels anys quaranta a remolc dels esdeveniments internacionals i de l'enfrontament entre falangistes i militars per assolir l'hegemonia política. Certament, l'aposta dels falangistes per l'Estat totalitari que portés a la plena identificació entre Falange i la nova Espanya va

topar amb l'altra cara del règim, els «amics-enemics» com els anomena Saz, que a parer del falangistes es disposaven a construir un Estat totalitari «falsificat». El programa de feixistització de Serrano Suñer i dels falangistes, força evident en els estatuts de FE de las JONS, i que havia estat aparentment acceptat per Franco en cedir més poder als falangistes que als militars en la primera remodelació de govern de 1941, va anar diluint-se després dels fets de Begoña de 1942 i, també, perquè aleshores es va començar a intuir que el final de la guerra mundial ja no seria favorable als nazis. Els fets de Begoña, o sigui la topada entre falangistes i carlins davant la presència del general Varela, ministre de l'Exèrcit i teòric número dos del règim, de fet reflectia l'enfrontament que mantenien des de feia temps els diversos sectors que havien donat suport a Franco. La reacció desmesurada de Varela, que va voler aprofitar el llançament d'una granada de mà per reivindicar que els falangistes l'havien volgut matar, secundada pel general Galarza, ministre de la Governació, va obrir la porta a una de les maniobres més rocambolesques de Franco. Aquella crisi va servir a Franco per domesticar la gent de Falange –va fer afusellar Juan José Domínguez, un dels dos falangistes implicats en els fets, que el mateix dia que fou executat va rebre la Creu de l'Ordre de l'Àliga Alemana– i, al mateix temps, reafirmar el seu poder personal davant d'un Exèrcit que comptava amb el suport dels monàrquics i de la dreta catòlica i que fins i tot s'atreví a plantar-li cara pel rumb que prenia les coses. El resultat de tot allò va ser la destitució dels tres ministres més influents fins aquell moment (Serrano Suñer, Varela i Galarza) i, de passada, doble-

gar el falangisme feixista més radical dels Ridruejo, Perales, Hedilla, Laín Entralgo i Tovar de la mà d'aquells que semblaven més intransigents encara, els Arrese, Fernández Cuesta, Girón i companyia. Amb ells s'acabava, per bé que se'n mantingués la retòrica, el somni revolucionari de nacionalització feixista d'Espanya per donar pas, si de cas, a la nacionalització catòlica del falangisme. La recomposició de l'equilibri entre les diverses famílies franquistes va ser radical, però és evident que d'aquella esbatussada qui en va sortir ferit de mort va ser el projecte polític feixista de Falange.

En resum, aquest nou llibre del professor Ismael Saz és, per damunt de tot, una continuació de la tesi que ell mateix defensa des de fa temps sobre la naturalesa del nacionalisme feixista espanyol. És per això que, a parer meu, el títol hauria d'haver estat més ajustat al contingut de l'obra, ja que en definitiva és d'això del que tracta més que no pas dels nacionalismes franquistes. Tant se val, però. Diguem, per acabar, que si a la primavera de

1936 Falange es va deixar instrumentalitzar com a agent de la violència de dretes, un cop esclatada la guerra va lliurar-se a Franco i als militars amb la vana il·lusió, com es pot observar en el llibre, d'esdevenir políticament hegemònica i ideològicament imprescindible. A la fi no va ser així, perquè el seu projecte feixista, imperial i nacionalitzador va quedar subordinat a la dreta reaccionària de sempre, als «amics-enemics» conservadors, catòlics i monàrquics. La debilitat dels falangistes més coherentment feixistes, propiciada per causes d'ordre intern però també extern –la derrota dels feixismes a la Segona Guerra Mundial–, sumada al gir que van fer els falangistes vells a favor de Franco per poder ocupar amplis espais de poder, va comportar l'estroncament definitiu de la «utopia» totalitària, nacionalitzadora i corporativa que Falange havia propugnat, sense gaire èxit, tot s'ha de dir, des d'aquell octubre de 1933 en què José Antonio va proclamar els *veintisiete puntos* programàtics del feixisme espanyol. □

L'ESPILL

BUTLLETA DE SUBSCRIPCIÓ

Nom i cognoms _____

Adreça _____ Població _____ Codi postal _____

Telèfon _____ c/e _____

Em subscric a la revista *L'Espill* per 3 números (1 any) a partir del número _____, raó per la qual:

- Us tramet un xec per valor de 24 euros* a nom de: Universitat de València. Revista *L'Espill*.
- Us envie fotocòpia de l'ingrés de 24 euros*, a nom de la revista *L'Espill*, en el compte corrent de la Universitat de València (Bancaixa, Urbana Sorolla de València: 2077-0735-89-3100159143).
- Us autoritze que domicilieu el cobrament de la subscripció anual al meu compte corrent _____ (20 dígits) del Banc o Caixa _____ (En aquest cas la renovació, si no s'indica el contrari, serà automàtica.)

* Preu a Europa: 27 euros Resta del món: 30 euros

Data _____

Signatura

L'Espill. Publicacions de la Universitat de València
c/ Arts Gràfiques, 13 – 46010 València
lespill@uv.es

JA ESTÀ

OBERTA

LA LLIBRERIA DE LA UNIVERSITAT

TOTS ELS LLIBRES, TOTES LES REVISTES,
DE TOTES LES UNIVERSITATS
ESPANYOLES, EUROPEES I AMERICANES
ARA AL TEU ABAST A VALÈNCIA

llibreria@uv.es

Arts Gràfiques, 13 • 46010 València
Tel. 96 386 41 15

LA LLIBRERIA DE
LA UNIVERSITAT

De dilluns a divendres,
de 10 a 19 h, sense interrupció